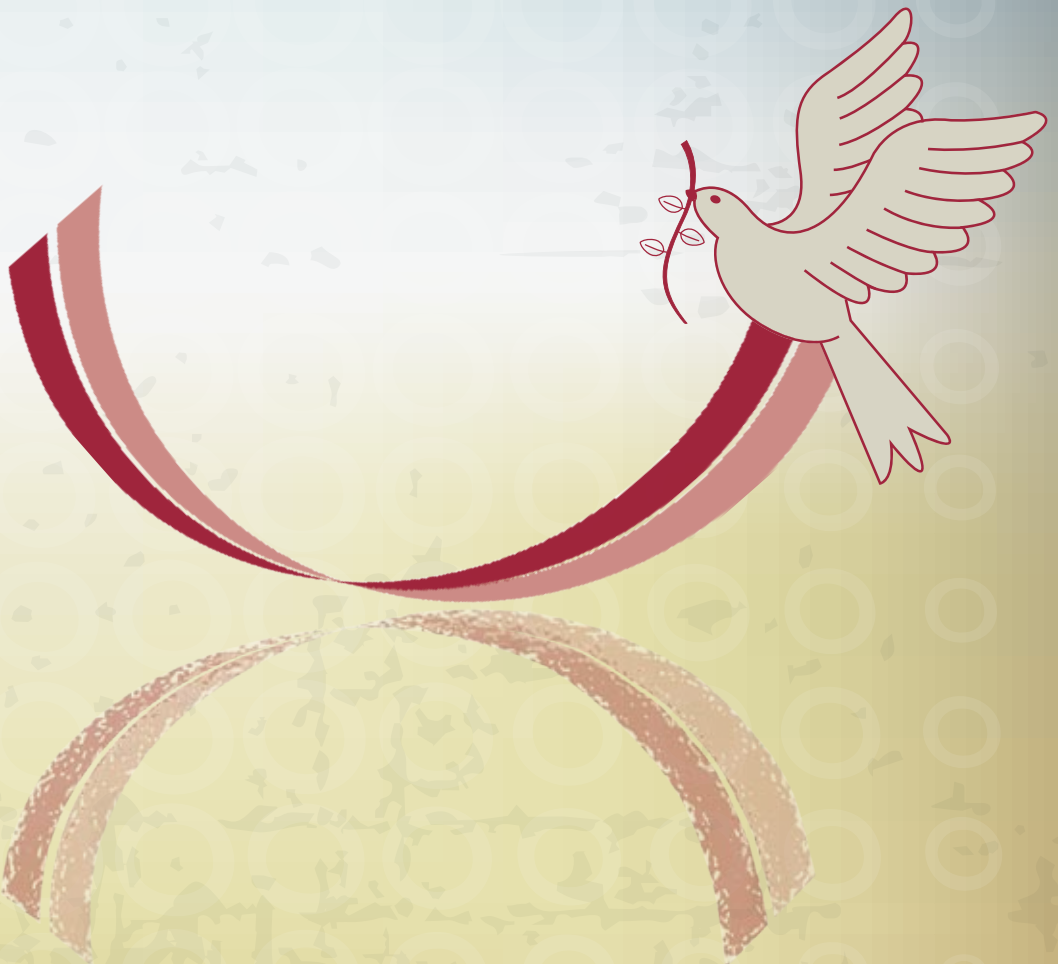

Alen Kristić (ur.)

SVJETSKI ETOS

Dokumenti - utemeljenja - primjene

Svjetski etos
Dokumenti – utemeljenja – primjene

Izdavač:
TPO Fondacija

Urednik:
Alen Kristić

Lektura i korektura:
Ivana Krstanović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

2-67

SVJETSKI etos: dokumenti, utemeljenja,
primjene / Alen Kristić (ur.) ; (tekstove s
njemačkog preveo Alen Kristić). - Sarajevo: TPO
Fondacija, 2014. - 290 str. ; 24 cm

Riječ urednika: str. 7-9. - Bilješka o uredniku:
str. 290. - Bibliografija: str. 286-288 i uz
tekst.

ISBN 978-9958-9990-9-3
1. Kristić, Alen
COBISS.BH-ID 21673222

Alen Kristić (ur.)

Svjetski etos

Dokumenti - utemeljenja - primjene

(Tekstove s njemačkog preveo Alen Kristić)

SADRŽAJ

Sadržaj	5
Riječ urednika	7
I. Prema svjetskom etosu	11
Hermann Häring, Hans Küng – Nekonformistički mislić, sistematićar i vizionar: Cjeloviti pogled na njegov stvaralaćki opus	13
II. Temeljni dokumenti svjetskog etosa	39
1. Parlament svjetskih religija, Deklaracija o svjetskom etosu	41
Hans Küng, Što je to svjetski etos?	57
2. InterAction Councils, Opća deklaracija o ljudskim dužnostima	73
Hans Küng, Ljudska prava i ljudske dužnosti	80
3. Manifest globalnog gospodarskog etosa – Posljedice za globalno gospodarstvo	88

	Hans Küng, Globalna gospodarska kriza zahtijeva globalni etos – Manifest za globalni gospodarski etos	97
III.	Utemeljenja svjetskog etosa	107
	Walter Homolka, Svjetski etos iz židovske perspektive	109
	Karl-Josef Kuschel, Svjetski etos iz kršćanske perspektive	114
	Martin Bauschke, Svjetski etos s muslimanskog gledišta	127
	Ursula Renz, Svjetski etos iz filozofijske perspektive	135
IV.	Primjene svjetskog etosa	145
	Hans Küng, Svjetski etos za svjetsku politiku	147
	Hans Küng, Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo	160
	Stephan Schlenzog, Svjetski etos kao 'pedagoški projekt'	172
	Martin Bauschke, Zlatno pravilo kao svjetska kulturna baština	185
	Günther Gebhardt, Svjetski etos kao izazov za društveni i međureligijski dijalog	192
	Alen Kristić, Drugi – neočekivana objava božanskoga	207
	Mato Zovkić, Odgoj za mir u monoteističkim religijama	225
	Alen Kristić, Projekt svjetskog etosa – mogući okvir, smjerokaz i sadržaj međureligijskog dijaloga u BiH	240
V.	Ususret budućnosti	255
	Karl-Josef Kuschel, 1993-2013: 20 godina Deklaracije o svjetskom etosu: Temeljne nakane nekoć – izazovi danas	257
	Bibliografski podaci o tekstovima	286
	Bilješka o uredniku	290

RIJEČ UREDNIKA

Knjiga „Svjetski etos: Dokumenti – utemeljenja – primjene” nastala je u sklopu projekta TPO Fondacije iz Sarajeva „Integracija svjetskog etosa u odgojno-obrazovne strukture i procese u Bosni i Hercegovini” iza kojeg je svojom stručnom i financijskom pomoći stala i Zaklada svjetskog etosa iz Tübingena.

Za sada jedinstvena u našoj regiji, ova knjiga pruža sustavan uvid u temeljne dokumente na kojima počiva projekt svjetskog etosa, pri čemu je posebna pozornost posvećena različitim načinima utemeljenja i primjene svjetskog etosa u suvremenim društvima sučeljenim s globalizacijom koja prepuštena sebi prijeti ugroziti ne samo humanistička dostignuća naše civilizacije nego i sam planet Zemlju.

Dakako, otvoreno je – nadamo se na konstruktivan način – i pitanje o tome što bi to projekt svjetskog etosa konkretno značio u bosanskohercegovačkom društvu još uvijek duboko obilježenom postratnim i tranzicijskim traumama.

Dapače, ova je knjiga iznikla iz dvostrukog uvjerenja.

Kao prvo, uvjerenja da projekt svjetskog etosa vjerojatno niti u jednom drugom dijelu svijeta ne može na tako uvjerljiv i sustavan način dokazati svoju relevantnost i održivost. No, ne samo to! Teško da koji drugi kontekst može biti tako plodonosan za kreativno profiliranje, utemeljenje i razvijanje projekta svjetskog etosa.

Kao drugo, uvjerenja da baš projekt svjetskog etosa predstavlja nenadmašan programski okvir sveobuhvatne obnove društava postsocijalističkog usuda, u koje nesumnjivo spada i naše bosanskohercegovačko društvo, a oko kojeg se mogu bez poricanja svoje posebnosti okupiti ljudi različitih svjetonazora, pa čak i neovisno o tome jesu li religioznog ili nereligioznog usmjerenja.

Da je tomu tako, dostatno se prisjetiti dva temeljna načela i četiri smjernice odnosno imperativa ljudskosti na kojima počiva projekt svjetskog etosa, crpeći snagu i nadahnuće iz velikih religioznih i etičkih tradicija čovječanstva.

Konkretno, načela ljudskosti – „Sa svakim čovjekom trebamo postupati ljudski a ne neljudski.” – i načela uzajamnosti odnosno zlatnog pravila – „Ne čini drugome ono što ne želiš da drugi čini tebi.”

Nadalje, četiri imperativa ljudskosti – „Poštuj život!”, „Djeluj pošteno!”, „Govori i djeluj istinoljubivo!” i „Poštujte se i ljubite uzajamno!” – koji nas obvezuju na kulturu nenasilja i strahopoštovanja pred svekolikim životom, kulturu solidarnosti i pravednog gospodarskog poretka, kulturu tolerancije i života u istinoljubivosti i kulturu ravnopravnosti i partnerstva muškarca i žene.

Prvo poglavlje knjige „Prema svjetskom etosu” posvećeno je različitim etapama teološkog razvoja idejnog začetnika projekta svjetskog etosa. Dakako, riječ je o katoličkom teologu Hansu Küngu čiji je teološki razvoj, snažno obilježivši katoličku, ali i općenito kršćansku teološku misao dvadesetog stoljeća, okrunjen upravo raskrivanjem suvremene relevantnosti svjetskih religija i projektom svjetskog etosa.

Drugo poglavlje knjige „Temeljni dokumenti svjetskog etosa” po prvi put na našem jeziku na jednom mjestu donosi tri temeljna dokumenta na kojima počiva projekt svjetskog etosa, i to „Deklaraciju o svjetskom etosu”, „Deklaraciju o ljudskim odgovornostima” i „Manifest globalnog gospodarskog etosa”. Uz svaki od tih dokumenata priložen je tekst koji na sažet način pojašnjava temeljne nakane svakog pojedinog dokumenta, otklanjajući moguće nesporazume i kriva tumačenja.

U trećem poglavlju knjige naslovljenom „Utemeljenja svjetskog etosa” sabrana su četiri teksta koja govore o utemeljenju svjetskog etosa iz židovske, kršćanske, muslimanske i filozofijske perspektive. Dakako, time nisu obuhvaćeni svi mogući načini utemeljenja svjetskog etosa, kao što su to primjerice pragmatičko, kulturno-antropološko, političko, pravno, psihologijsko-psihološko ili religiološko, nego je prvenstveno ukazano na ono što je za naš kontekst u tom tematskom sklopu presudno.

Naslov četvrtog dijela knjige glasi „Primjene svjetskog etosa”, a pozornost je u prvom redu usredotočena na svjetsku politiku, svjetsko gospodarstvo, dijalog religija, mirotvorstvo i obrazovanje. U sklopu ovog poglavlja otvoreno je i pitanje moguće kontekstualizacije i primjene svjetskog etosa u bosanskohercegovačkom društvu s nizom konkretnih sugestija i uvida.

Peto poglavlje „Ususret budućnosti” posvećeno je mogućim perspektivama i zadaćama projekta svjetskog etosa u suvremenom svijetu čiji razvoj „Deklaraciju o svjetskom etosu”, od čijeg se proglašenja u Chicagu od strane Parlamenta svjetskih religija prošle godine navršilo 20 godina, nije učinio suvišnom nego vjerojatno tek sada do kraja raskrio njezinu dalekosežnu i svakim danom sve veću važnost.

Kao što se to razabire iz bibliografskih podataka, tekstovi od kojih je sačinjena ova knjiga nastajali su u različitim vremenskim razdobljima, pa u pojedinim aspektima oslikavaju i trenutna nadanja od stanovitih procesa ili osoba u sferi političkog, religioznog ili ekonomskog, što ne bi trebalo zbunjivati i odvrćati pozornost od trajno važećeg i za nas relevantnog u tim tekstovima, pa čak niti onda kad su se ta nadanja pokazala iluzornima.

Ova knjiga predstavlja svojevrsan vrhunac dosadašnjih aktivnosti TPO Fondacije iz Sarajeva koje su na izričit ili neizričit način bile posvećene pojedinim aspektima svjetskog etosa, ali i svojevrsnu krunu suradnje njezinog urednika sa Zakladom svjetskog etosa iz Tübingena koja seže još u 2006, i to prije svega pri ukorjenjivanju i kontekstualizaciji projekta svjetskog etosa u Bosni i Hercegovini, ali i općenito u našoj regiji.

Nadamo se da ova knjiga neće biti od koristi samo TPO Fondaciji iz Sarajeva u budućim nastojanjima oko primjene i kontekstualizacije svjetskog etosa u različitim sferama bosanskohercegovačkog društva nego i svim organizacijama i ljudima kojima je stalo do sveobuhvatne humanizacije našeg društva i regionalnih odnosa, nadasve u sferi političkog, ekonomskog, religioznog i obrazovnog.

U prilog toj nadi govori i činjenica da će usporedo s ovom knjigom svjetlo dana ugledati i publikacija „Svjetski etos pod školskim krovom: Priručnik za integriranje svjetskog etosa u nastavne procese” u kojoj se po prvi put u našoj regiji na obuhvatan način skreće pozornost na pozitivni potencijal svjetskog etosa za odgojno-obrazovne procese i strukture u okrilju bosanskohercegovačkog društva.

Dapače, nadamo se da ćemo uskoro raspolagati sličnim publikacijama i za druge aspekte projekta svjetskog etosa, i to u prvom redu za one koji se tiču politike, gospodarstva, ekologije, mirotvorstva i dijaloga religija. Dakako, uvijek iznova s naročitim rakursom na bosanskohercegovački kontekst.

Sarajevo, rujan 2014.

Alen Kristić

I.

Prema svjetskom
etosu

Hans Küng – Nekonformistički mislilac, sistematičar i vizionar

Cjeloviti pogled na njegov stvaralački opus

Hermann Häring

Hansa Künga u cijelom svijetu smatraju jednim od najpoznatijih suvremenih teologa. Kao i do sada, katolik je. Njegovo je ime od samog početka usko povezano s Drugim vatikanskim koncilom (1962-1965). Već je u to vrijeme predstavljao simbol kršćanskog ekumenizma, baš kao i dosljedne reforme Crkve sukladno Pismu. U tom svom životnom projektu otada ustrajava s nesmanjenom snagom.

Ime – program

Sedamdesetih godina prošlog stoljeća objavio je obuhvatne radove o učenju o Crkvi sukladno Pismu (ekleziologija), o Isusu Kristu i pitanju o Bogu. Rasprave o tim temama još su uvijek aktualne. To se odnosi i na teška pitanja o Petrovoj službi i nepogrešivosti. Unutarcrkvene sankcije protiv Künga s konca 1979. godine, koje su još uvijek na snazi, njegovu su poznatost i njegov utjecaj još više povećale. Sadržajno sučeljavanje ili opovrgavanje njegovih spornih teza nije uslijedilo ni do danas. Mnogi ga, ne zbog osobnih nego zbog sadržajnih razloga, smatraju antipodom Benedikta XVI, koji ga je u rujnu 2005. primio na dug i opsežan razgovor.

Nadalje, Küngovo ime simbolizira dijalog sa svjetskim religijama, koji je 1990. prerastao u vrlo uspješan „Projekt svjetskog etosa”, koji potiče na zalaganje oko obuhvatnog mira i održivog pomirenja naroda. Kao utemeljitelj „Zaklade za svjetski etos”, Küng podupire razvoj ideje globalnog etosa. Religijski dijalog i svjetski etos u raznovrsnim znanstvenim radovima, usmjerili su ga najkasnije od 1980. na studij svjetskih religija, na pitanja

o svjetskom miru i na etička pitanja u gospodarstvu, društvu i politici na svjetskoj razini. Za vrijeme nebrojenih svjetskih putovanja i tijekom međunarodnih predavanja na znanstvenim, političkim i gospodarskim institucijama, propagira svoje ideje – čemu je svojevrsni vrhunac predavanje pred Općom skupštinom Ujedinjenih naroda u studenom 2001, dva mjeseca poslije katastrofalnog napada na Tornjeve Blizance u New Yorku.

Na taj se način Küng po cijelom svijetu sve do danas brine za to da njegov životni credo naiđe na živ odjek među kršćanima i mnogo šire od toga: „Nadam se jedinstvu između crkava. Nadam se miru između religija. Nadam se zajedništvu između nacija.”

Vrlo buran život

Hans Küng je rođen 1928. u dijelu Švicarske u kojem se govori njemački jezik, i to u Surseeu, smještenom na jezeru Sempacher, nedaleko od Luzerna i prvotnih kantona¹ zajedno s glasovitom livadom Rütli, simbolom švicarske samosvijesti i učinkovitosti. Događaji u Njemačkoj u njemu već zarana bude zanimanje za ljudska prava i politiku. Na Isusovačkom sveučilištu „Gregoriana” u Rimu od 1948. do 1955. studira tri godine filozofije i četiri godine teologije, okončavši i jedan i drugi studij licencijatskim radom. Upoznaje sve oblasti filozofije, a njegovo osobito zanimanje tiče se J. P. Sartrea. Na vrlo visokoj razini posreduje mu se teološko znanje, pri čemu su poticaji „nove teologije” (nouvelle théologie) nesagledivi. Usredotočuje se prije svega na sustavnu teologiju, za kojom će uvijek iznova moći posezati kao darovateljicom materijala i problema, proširujući je u smjeru evangeličke teologije. Od jednake su važnosti njegova prva formativna iskustva u vezi s unutaršnjim pravilima papinske službe i Kurije, njihovom širinom i njihovim skučenostima, njihovim sjajem i njihovim granicama. Godine 1950. doživljava hodočasničku rijeku tijekom „svete godine” i posljednje, teške godine Pija XII. U Rimu je 1954. zaređen za svećenika i tamo zajedno sa svojom obitelji slavi svoju prvu misu.

Poslije nastavka studija u Londonu, Madridu i Parizu, Küng 1957. stječe doktorat na vrlo uglednom „Institutu catholique” u Parizu o učenju o opravdanju Karla Bartha (istog dana kad je J. Ratzinger habilitirao u Münchenu). Prvi temelji za taj rad položeni su već tijekom rimskog razdoblja.

¹ Riječ je o prva tri kantona iz čijeg je savezništva, sklopljenog 1291, nastala Švicarska: Ury, Schwyz i Unterwalden. (nap. prev.)

Küng sada izvodi zaključke za katoličko-protestantski ekumenizam, koje je u jednom predgovoru bezuvjetno potvrdio Karl Barth. Na taj način u vrlo kratko vrijeme postaje poznat stručnjacima i sukršćanima zainteresiranim za ekumenizam, kako protestantskog tako i katoličkog porijekla. Već 1960, dakle u dobi od trideset dvije godine, dobiva – poslije kraćeg dušobrižničkog rada u dvorskoj crkvi u Luzernu i susljednog asistentskog angažmana na Sveučilištu u Münchenu – katedru fundamentalne teologije na Katoličkom teološkom fakultetu Sveučilišta u Tübingenu, koju 1964. mijenja katedrom dogmatske teologije. To predstavlja senzacionalno rani početak [znanstvene karijere] u razdoblju, koje teži buđenju, jer Ivan XXIII. 1959. proglašava Drugi vatikanski koncil, koji je u razdoblju od 1962. do 1965. razvio silnu dinamiku, čije se posljedice osjećaju do danas.

Otada Küng neumorno radi na širenju ekumenske ideje u predavanjima i publikacijama. Zajedno s protestantskim kolegama (H. Diemom, E. Käsemannom, E. Schlinkom, kasnije J. Moltmannom i E. Jüngelom) uspostavlja snažne i trajne kontakte. Rado dopušta da ga za sobom povuče vrtlog priprema za Koncil. Godine 1962. proglašen je službenim koncilskim savjetnikom („peritusom”). Do 1965, do konca Koncila, nazočan je tijekom svih razdoblja zasjedanja u Rimu. Cjelokupnom svojom energijom, uz pomoć nacrti tekstova i prijedloga izmjena, tijekom predavanja i konferencija, tijekom mnoštva razgovora s biskupima i zainteresiranim novinarima o Koncilu, zalaže se za reformu Crkve, aktivno prati korake naprijed i blokade, ključne događaje bilježi u svom sjećanju uz pomoć svog gotovo fotografskog pamćenja, profilira svoju viziju obnovljene Crkve. O tom se napetom razdoblju i njegovoj ulozi u njemu može nanovo čitati u prvom svesku njegovih „Sjećanja”. Zajedno s Y. Congarom, K. Rahnerom i E. Schillebeeckxom, 1963, dakle za vrijeme Koncila, utemeljuje Međunarodni teološki časopis „Concilium”, koji mnogo godina izlazi na sedam, od 2003. na pet jezika, djelujući do danas kao glasnik katoličke obnove.

Napokon, Küng 1964. u Tübingenu utemeljuje „Institut za istraživanje ekumenizma” u kojem i uz čiju pomoć može uvezati svoje snage, ostajući njegov ravnatelj sve do svog umirovljenja 1996. godine. Sada bi konačno bilo vrijeme za početak solidnog istraživačkog života. No, kraj Koncila ne dopušta mu odmoriti se, jer zaključci i nakane tog epohalnog susreta čekaju sada na svoje izvršenje, pa će tek sada u pravom smislu riječi započeti igra između reformskih i protureformskih snaga. To zahtijeva angažman po cijelom svijetu, tim više jer spada u najmlađe među kolegama spremnim

za reforme. Slijedi intenzivna međunarodna predavačka djelatnost i službe gostujućeg profesora u Europi i SAD-u. Njegove izuzetno raznovrsne teme predstavljaju mnoge aspekte obnove teologije i Crkve. Riječ je o iznova zadobivenoj slobodi kršćanina, o otporu snagama koje ustrajavaju u autoritarizmu, o pojašnjenju mnogih kompromisnih izričaja Koncila, kao i o novom otkriću Pisma za kršćansku praksu i kršćanski angažman u javnosti. Iz tog će razloga za njegovo buduće stvaralaštvo biti važna njegova knjiga o Crkvi iz 1967. u kojoj na vrlo obuhvatnoj osnovi izrađuje svoju sliku Crkve, utemeljenu biblijski, povijesno kao i sustavno. Konačno podastire ekumensko-katoličko učenje o Crkvi, koje obuhvatno obrađuje aktualno stanje rasprave. Nije li sada konačno došlo vrijeme za odmor?

No, to se nije dogodilo, jer situacija u Crkvi postupno stagnira, a u Rimu iznova započinje proces samosputavanja, i to upravo u razdoblju globalnog buđenja, po prvi put i u Latinskoj Americi. Što predstavlja glavni razlog tog razočaravajućeg i prijetećeg razvoja? Kao temu rasprave, Küng 1970. podastire papinsko polaganje prava na nepogrešivost što mu Rimski kurija do danas nije oprostila. Uz sudjelovanje javnosti, na teološkoj i crkveno-političkoj razini sada započinju unutarnja sučeljavanja koja će trajati desetljećima. Unatoč tom odvratanju od istinskog teološkog rada, istodobno započinje i desetljeće vrlo intenzivnog istraživačkog rada. Nasuprot rastućoj nesigurnosti mnogih kršćana, Küng iz korijena želi obnoviti teološke temelje, iznova istaknuti Pismo, a vjeru pozvati na promišljanje sadašnjosti. Na taj način proširuje područje ekumensko-crkvene problematike, obnovljenom vjerničkom razumijevanju Isusa Krista pruža čvrst temelj, a zarad tog cilja će rekonstruirati novovjekovno pitanje o Bogu – kako s njegovim dramatičnim, spram religije blagonaklonim i spram religije neprijateljski nastrojenim raspravama o ateizmu i smislu života, teoriji i praksi, tako i s buđenjem emancipacijskih pokreta, koji do danas oblikuju naše mišljenje. Pored toga, u suradnji s pet univerzitetskih ekumenskih instituta, sudjeluje u izradi „Memoranduma o reformi i priznavanju crkvenih službi”, koji je do danas – premda službeno nije prihvaćen – sačuvao svoju valjanost. Küngova se ideja treba dosljedno potvrditi u obnovljenoj praksi.

No, svemu tome unatoč, u prvi plan izbija unutarcrkveno polariziranje. Ivan Pavao II. (1978-2005) započinje strog konzervativni kurs. Nazočan je strah od razvoja u nizozemskoj i latinoameričkoj Crkvi. Pod utjecajem Rima, njemački su biskupi već prije toga obznanili ozbiljne prigovore

protiv Küngove „kristologije odozdo” i njegova obnovljenog učenja o Bogu u pismima, kolokvijima i javnim obraćanjima.

Ponovna pojašnjenja uopće ne pomažu, jer Küng, unatoč posvemašnjoj spremnosti za razgovor, ne pristaje oslabiti temelje na koje obvezuje Pismo, a pogotovo ne od njih odustati. Svoju najdublju profesionalnu i životnu krizu doživljava kad Rim u prosincu 1979. u danima pred božićne blagdane zaključi oduzeti mu crkvenu dozvolu za poučavanje. Dramatični pokušaji posredovanja od strane unutarcrkvenih i drugih instanci ostaju bezuspješni, a poslije teških tjedana borbe sedam od dvanaest kolega s njegova fakulteta prelazi na stranu službene Crkve. Prisiljen okolnostima, na koncu napušta Teološki fakultet, ali kao „profesor teologije” zadržava zajedno s Institutom mjesto na Univerzitetu, a da ne pripada ni jednom fakultetu – to je bio pravni novitet u području visokog školstva.

No, dugoročno gledano, taj prijeteći rez za duboko pogođenog promeće se u početak novog i uspješnog teološkog puta. Njegova nepokolebljiva pozicija, koja se ravna prema Pismu i suvremenom horizontu vjere, tek ga sada u očima mnogih čini vjerodostojnim prvoborcem. Dvorane su ispunjenije nego bilo kad do tada. Njegova se europska i prekomorska predavačka putovanja nastavljaju. U svojoj knjizi o vječnom životu posvećuje se teološki i egzistencijalno važnom pitanju o „posljednjim stvarima” (smrti i vječnom životu) i na taj način zaključuje razdoblje sedamdesetih godina prošlog stoljeća.

Dosljedna usredotočenost na tematiku svjetskih religija njegov je novi rad činila sve intenzivnijim i plodonosnijim. Dakle, dogodila se velika promjena u području zanimanja i tema, ali ne lom, jer Küng već ranije pokazuje veliko zanimanje za druge, monoteističke kao i dalekoistočne religije, kako to potvrđuju njegova putovanja i mnogi pasusi u njegovim knjigama.

Desetljeće nakon toga, ta se tematika sada premješta u središte. Küng se prvo baca na raspoloživu znanstvenu literaturu o religijama i čita temeljne spise svjetskih religija. Od 1981. zajedno s religiolozima održava dijaloška predavanja o hinduizmu, budizmu i islamu, kasnije o kineskim religijama. Taj ga oblik predavanja izlaže izvanrednom pritisku, jer sada u roku od jednog tjedna mora javno i jednako tako kompetentno odgovoriti na dobro potkrijepljena pitanja otvorena od strane stručnjaka. Prvi pokušaj postaje golem i vrlo zapažen uspjeh, pa svoj Institut sustavno razvija u središte susretanja s drugim kulturama i religijama. Narednih se godina susreću i

stručnjaci za gospodarstvo i politiku, za istraživanje sukoba i pedagogiju. Za svoj novi cilj Küng ne preže ni od putovanja na druge kontinente, a od javnih zaklada traži financijsku podršku. No, najvažniji temelj za te aktivnosti ostat će studij i znanstveni rad za pisačim stolom. Samo između 1991. i 2004, pojavit će se tri velike monografije o monoteističkim religijama, važne monografije i knjige njegovih suradnika, a da pri tome ne spominjemo vrlo zahtjevne publikacije o drugim temama. Ono što napušta njegovu kuću, to je napisano tako da je uvijek znanstveno odgovorno i korektno, ali i razumljivo za široku čitalačku publiku. Čak niti godinama nakon što je proglašeno, njegovom isključenju [s Teološkog fakulteta] nije pošlo za rukom umanjiti Küngov utjecaj i ugled, vezati ga uz zablude ili prisiliti na odustajanje od razvijenih pozicija.

Nisu izostali ni novi razvoji povezani s dalekosežnim posljedicama. Kao i sedamdesetih godina prošlog stoljeća u slučaju teoloških pitanja, tako i u pitanjima o dijalogu između religija od 1989. započinje [razdoblje] produbljivanja. Pri UNESCO-u u Parizu Küng drži predavanje na temu „Nema svjetskog mira bez mira među religijama”, a predavanje o etičkim pitanjima u području ekonomije tijekom „World Economic Forum” u Davosu (Švicarska) 1990. Ta i druga programatska pitanja povezana su u malu knjigu čiji će naslov odrediti nadolazeće razdoblje: „Projekt svjetskog etosa” [„Projekt Weltethos”]. Jedan će velikodušni darovatelj 1995. omogućiti osnivanje „Zaklade za svjetski etos”, koja će Küngu nakon njegova umirovljenja (1996.) postati bazom za njegov rad. No, već 1993. (još jedan sretan slučaj) za „Parlament svjetskih religija” u Chicagu zajedno s pripadnicima drugih religija izrađuje Deklaraciju, koja će postati klasični tekst kasnijeg rada. Svoje temeljno programatsko usmjerenje projekt svjetskog etosa sada dobiva pomoću četiri upute, koje su zajedničke svim svjetskim religijama: zaštita života, pravednost, istinoljubivost i partnerstvo, sve četiri u onoj mjeri u kojoj uključuju zlatno pravilo.

Ovaj model osvjedočuje javnost. Iz njega proizlazi beskrajna djelatnost, koja tijekom konferencija, na izložbama i za vrijeme osobnih susreta, Künga dovodi u doticaj s predstavnicima velikih kultura i religija, svjetskog gospodarstva i svjetske politike. Ne treba zaboraviti veliki televizijski dokumentarac (ujedno multimedijalni projekt) „Potraga za tragovima” o svjetskim religijama u sedam dijelova, koji je između 1995. i 2000. od njega zahtijevao veliko zalaganje. Küng osmišljava koncept snimanja, s jednim suradnikom i televizijskim timom putuje po svim kontinentima, pomažući

u tome da materijal može biti korišten kako didaktički tako i pedagoški. Pri tome se uvijek iznova vraća svom pisaćem stolu; Tübingen ostaje središte njegove djelatnosti. U mnoštvu studija i publikacija projekt svjetskog etosa se – uz starije teme, koje se uvijek iznova vraćaju – detaljno razrađuje. Svoje temeljne ideje Küng i dalje lepezasto proširuje. Slijedi tema ljudskih dužnosti i dužnosti institucija, posredovanje tematike svjetskog etosa u škole, poticaji za etiku u području gospodarstva i politike sve do prijedloga za svjetski politički poredak sposoban za mir. Novo je i neočekivano veliko zanimanje na koje taj projekt, potaknut upravo od strane jednog teologa, nailazi izvan teoloških i crkvenih institucija. Svakog se časa projekt svjetskog etosa može etablirati i u drugim zemljama. Pored zaklade u Njemačkoj i Švicarskoj, inicijative za svjetski etos nastaju u Austriji, Češkoj i Mađarskoj, o nedavno u Kolumbiji i Meksiku; zaklade su planirane i u Brazilu i u Hrvatskoj. Intenzivni kontakti postoje s Egiptom, Sirijom i sultanatom Omanom.

Misaoni put dokumentiran u knjigama

Küngova biografija i njegov teološki razvoj uzajamno su usko povezani i dobro dokumentirani u njegovim publikacijama. Same knjige obuhvaćaju oko 15 000 stranica, ne ubrajajući u to članke i priloge². Njihovo proučavanje omogućuje nam bolji uvid u motive i sadržaje njegovog stvaralaštva. Kao što već rekoh, osobitu važnost ekumenizmu pridaje njegova disertacija o učenju o opravdanju K. Bartha („Opravdanje” [„Rechtfertigung”] 1957). Küng zaključuje da učenje o opravdanju ne razdvaja Katoličku i protestantske crkve. Već se u ranim svjedočanstvima Stare crkve može pronaći ono što je Luther kasnije iznova dozvao u našu svijest. Ta teza izaziva pozornost, ali se na katoličkoj strani o njoj raspravlja isključivo uz oprez i oklijevanje, jer se u to vrijeme sasvim općenito smatralo: Crkveni raskol bit će prevladan čim nas iznova ujedini učenje o opravdanju. Ta je mogućnost izazivala strah. Iz tog će razloga proći četrdeset i dvije godine dok konačno 1999. Küngov prodor ne bude potvrđen od strane „Zajedničke deklaracije o učenju o opravdanju”

---

² Kako je bibliografija Hansa Künga iznimno detaljno i pouzdano dokumentirana na web-stranici „Zaklade za svjetski etos” (pogledaj www.weltethos.org), u ovom su prilogu, kad je riječ o publikacijama, navedeni samo glavni naslovi i godina objavljivanja. Nadalje, mogle su biti spomenute samo najvažnije publikacije. Drugi naslovi i zgodimice vrlo složeno stvarno stanje bibliografije (nova izdanja i prijevodi na često više jezika, izdanja i zajednička izdanja zbornika i zbirki dokumenata) mogu se potražiti na spomenutoj web-stranici.

[„Gemeinsame Erklärung zur Lehre von der Rechtfertigung”] koja je usvojena u Augsburgu. Premda na taj skup nije pozvan, Küng se ne zaustavlja nego ispostavlja konkretna pojedinačna pitanja. U svojim pripremnim spisima za Koncil produbljuje i konkretizira ekumenske perspektive („Koncil i ponovno ujedinjenje” [„Konzil und Wiedervereinigung”] (1960), „Strukture Crkve” [„Strukturen der Kirche”] (1962) i druge publikacije).

Knjiga „Crkva” [„Die Kirche”] (1967), koja je postala klasik, propitiva stanje bogatih egzegetskih spoznaja i mnoge ekumenski osjetljive, još i danas kritičke tematske krugove. Ekumenizam se sada konačno udomačuje u katoličkom učenju o Crkvi. No, zbog sve većeg distanciranja od Koncila, ta se knjiga može čitati i kao protunacrt, jer dosljedno razvija višestruko domesticirane, kompromisima oslabljene početne nakane. Dakle, kako se tijekom narednih godina odnosi prema Koncilu? Zar nije konačno došlo vrijeme za poduzimanje konkretnih ekumenskih koraka? Među naknadno objavljenim publikacijama, važan je memorandum „Reforma i priznavanje crkvenih službi” [„Reform und Anerkennung kirchlicher Ämter”] (1973), koji je Küng izradio u suradnji s pet drugih univerzitetskih instituta. On upućuje na biblijski i sustavno utemeljen put prema razumijevanju službi u kojem se mogu susresti obje velike [kršćanske] konfesije na Zapadu. Iz tog vremena potječu i inicijative za ekumensko euharistijsko zajedništvo i za izbor biskupa, za dokidanje obveze celibata i za pripuštanje žena ređenju. Sve su to zahtjevi koji se danas pokazuju nužnijim nego bilo kad ranije, a o kojima se često razmatra kao da se o njima još nikad ništa nije čulo. U sklopu tog pokušaja ubrzavanja obnove, važnom postaje mala, ali s dalekosežnim posljedicama povezana knjiga „Nepogrešiv? Jedan upit” [„Unfehlbar? Eine Anfrage”] (1970) u kojoj Küng energično moli – to se može usporediti s parlamentarnim postavljanjem upita – za temeljito i uz to egzegetski održivo teološko utemeljenje papinskog polaganja prava na nepogrešivost. Protiv Künga se često upućivala tvrdnja da je pitanju nepogrešivosti dao preveliko značenje ili da nije razumio njegove istinske razloge. Pogrešno se vrednuje produbljena hermeneutička refleksija, ali se iz vida gubi i to da je Küng u svoju hermeneutiku već davno uključio pitanje interesa i moći, uspostavljanja zakona i ideološke kritike. Njegova intervencija živi od uvjerenja da ideologija „redovite” nepogrešivosti u biti čuva i legitimira trenutnu nepokretljivost crkvenog režima, to jest ono što se kroz duže vremensko razdoblje od strane svih biskupa naglašeno naviješta kao Božja volja ili istina, to se prema tom učenju ne može revidirati. U praksi se

to načelo izjednačuje s motom: „Temeljne promjene predstavljaju zlo.” U tragičnost novije katoličke crkvene povijesti spada to da K. Rahner u sklopu svog pogrešnog razumijevanja smisla crkvene vjere nikad nije prozreo tu povezanost, pa je svojim kolegama u tom pitanju uskratio suglasnost. Rim mu je za to zahvalan.

Kao što već rekoh, sedamdesete godine prošlog stoljeća obilježene su središnjim pitanjima o Isusu Kristu i o Bogu. Promotrena pažljivije, pokazuju se važnijim od pitanja o Crkvi. Godine 1970. Küng objavljuje svoju možda najtežu i najsloženiju knjigu. Ona se hvata u koštac sa slikom Krista i promišljanjem o Kristu jednog zasigurno velikog filozofa novog vijeka. U toj je monografiji riječ o F. W. Hegelu („Božje utjelovljenje” [„Menschewerdung Gottes”] 1970). Rukopis je dugo godina gotovo završen ležao na pisaćem stolu. Küng je već 1964. privremeno završio jedan opsežan rukopis, koji Hegelovu sliku Krista analizira iz perspektive klasične kristologije, kakva se razvila u okviru Stare crkve, definirala na velikim koncilima 4. i 5. stoljeća, uvijek se iznova razvijala u pojedinostima, ali u svojoj biti ostajala nepromijenjena. Je li Hegel uz pomoć svoje spekulativne snage tom učenju o Kristu pružio njegov konačni oblik, dakle je li za novovjekovno mišljenje mjerodavno izložio kako danas možemo i moramo misliti Božje utjelovljenje? Knjiga je vrlo dramatična. Ne slijedi isključivo razvoj samog Hegelovog mišljenja nego i sve ogranke te dijalektičke metode, koja u taj proces uključuje čak i povijest čovječanstva. Bog preko utjelovljenja stupa u povijest, ostvaruje se Božja povijesnost.

Dakako, tu bogatu rekonstrukciju Küng stvara da bi u posljednjem dijelu knjige ukazao na granice takvog mišljenja. Koliko god bila genijalna i koliko god bila privlačna, Hegelovu konstrukciju Küng u biti smatra stranputicom, u svakom slučaju nadmašenom. Ne izriče naprosto tvrdnju da je taj idealistički i u tradiciji vrlo duboko ukorijenjen koncept pogrešan. Onaj tko želi slijediti Hegela, neka se tog poduhvata slobodno lati (uz pretpostavku da ga je razumio).

No, Küng pronalazi dvije prijelomne linije. Prva linija prolazi između te idealističke misaone zgrade, koja je duhovno vrlo srodna helenističkoj, na jednoj strani i biblijski formulirane slike Krista na drugoj strani. Pod tim se misli na sliku Isusa, Krista vjere, kakva se danas nadaje iz studija Pisma, koji ozbiljno uvažava neoborive egzegetske spoznaje iz prošlog stoljeća. Druga prijelomna linija prolazi između tog idealističkog, u biti

nadpovijesnog mišljenja klasično novog vijeka, koje se napaja iz svojih grčko-metafizičkih korijena, na jednoj strani i epohe koja je tu metafiziku izgubila iz vida i istinu iznova pronalazi u neposrednoj zbilji, koja se u cijelosti može razumjeti povijesno i iskustveno, putem susreta i odnosa. Ta knjiga možda omogućuje razabrati bolje od mnogih drugih kojim se to nutarnjim (vrlo „evanđeoskim”) misaonim poticajima napaja Küngov rad, koliko se mnogo sučeljava sa svojom vlastitom sadašnjošću i zašto se službena Crkva, pozvana na započinjanje drugačijeg mišljenja, toliko muči s njegovim preporukama.

No, Küng je sada na sebe preuzeo hipoteku koju će morati što prije isplatiti. Unjegovom okruženju nitko ne zna koliko će još trebati napregnuti svoju radnu snagu, no izgleda da će mu to poći za rukom. Probija se kroz vrlo nagomilan egzegetski materijal o Isusu. Pitanje o Kristu sučeljava ga dosljedno sa suvremenim pitanjima o kršćanskoj vjeri, pa razvija, posve u smislu „kristologije odozdo”, suvremeno razumljivu i uvjerljivu sliku o Isusu. Njezine su povijesne pretpostavke povijesno utemeljene, poštuju formu i zakone pripovijedanja. Küng razvija poticaje za kojima još uvijek ne možemo posegnuti u jeziku ispovijedanja vjere bez intelektualnih devijacija. Knjiga nosi jednostavan naslov „Biti kršćanin” [„Christ sein”] (1974). Ljudima je razumljiva i postaje bestseller, jer Küng pripovijest o Isusu (poruku, djelovanje, smrt i uskrsnuće) smješta u napete strukture onodobnih i suvremenih konteksta. Niti poriče božansku dimenziju kršćanske poruke niti zabacuje ontološko promišljanje, ali ustrajava na tome da se Isusa ne može naprosto i nediferencirano označiti „Bogom” ili bićem, koje je postojalo prije vremena. Uvjeren je u to da njegova misaona ponuda vjeru u Isusa niti razvodnjava niti banalizira nego produbljuje i pruža joj nove izazove. Za Künga su neupitne Isusova neusporedivost i njegova posebna osobnost među utemeljiteljima religija. Po njemu je to tvrdnja, koja se povijesno može razumjeti i potvrditi, a ne tvrdnja prihvaćena u vjeri, čije bi se značenje danas teško moglo posredovati.

Da pitanje o Kristu neće moći ostaviti po strani komplementarno pitanje o Bogu, to je postalo jasno na koncu knjige „Biti kršćanin”. Dakle, mora uslijediti drugi, jednako tako velik i zahtjevan rad. Nakon četiri godine iznova mukotrpnog rada, slijedi „Postoji li Bog?” [„Existiert Gott?”] (1978)³. U njoj se korak po korak obrađuje i analizira novovjekovna povijest

³ Dostupno na hrvatskom: Hans Küng, *Postoji li Bog? – Odgovor na pitanje o Bogu u novom vijeku*, Ex libris, Rijeka 2006. (nap. prev.)

mišljenja o pitanju Boga, ponekad uz posezanje za ranijim istraživanjem, umnogome uz pomoć novih analiza i koncepcija.

Upravo će sučeljavanje s velikim koncepcijama kritike religije (Feuerbach, Marx, Nietzsche i Freud, pozitivizam i drugi pristupi) pokazati: Boga se ne može niti dokazati niti opovrgnuti. On se i ne treba dokazivati ili opovrgavati, jer neposredno upućuje na pitanje vjere, to znači temeljnog povjerenja, koje otvara najunutarnjiju slobodu i samo se polazeći od nje može ozbiljiti. Küng govori o unutarnjoj racionalnosti, koja se ne podudara s racionalnošću prirodoznanstveno-mentalnog računanja. Moglo bi se govoriti i o unutarnjem i vrlo senzibilnom osluškivanju i razumijevanju u kojem se čovjekovom srcu otvara zbilja (u tom promišljanju Pascalovi „razlozi srca” nemaju slučajno važnu ulogu). Na taj način ta knjiga o Bogu istodobno oblikuje obuhvatnu kritiku moderne, tehničke i interesom za moć sužene racionalnosti, koja je izazvala vrlo mnogo nesreća i koju je javnom ruglu izvrgla frankfurtska škola. Ona ujedno predstavlja veliki pledoaje za pomirenje vjere i razuma, koje se odnedavno iznova nalazi u središtu zanimanja. Kao dosljedan nastavak knjige o Bogu, knjiga „Vječni život?” [„Ewiges Leben?”] (1982) govori potom o važnoj posljedici tog mišljenja nošenog povjerenjem. To je posve razumno povjerenje, dakle osluškujuće i razumijevajuće otkriće da s našom smrću sve nije gotovo nego da – govorom vjere kazano – padamo u Božje ruke, kao smrtnici bivamo prihvaćeni u Božje sjećanje.

Tom knjigom Küng zaključuje razdoblje sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Zajedno s knjigama „Biti kršćanin” i „Postoji li Bog?”, to djelo razumijeva kao posljednju knjigu trilogije. Osvrćući se unatrag, može se kazati i ovo: Knjigom „Crkva” i tom trilogijom tematizirana su središnja pitanja suvremene kršćanske egzistencije – pri čemu su ostavljena po strani nanovo otvorena pitanja, koja nam postavljaju druge religije u razdoblju rastuće pokretljivosti, migracija i kulturne globalizacije. O njima će biti riječi u drugoj polovici – tako da kažemo – života ovog teologa.

Küngovo novo usmjerenje osamdesetih godina prošlog stoljeća odrazilo se i u intenzivnoj autorskoj djelatnosti. Je li se sada prisilno oprostio od teologije i hoće li se sada baviti isključivo još religiologijom? Neki od toga strahuju, no taj se okret ne može dogoditi tako jednostavno. Sigurno je da se Küng sada mnogo intenzivnije okreće prema vani. U sklopu „Studium Generale” Sveučilišta u Tübingenu zajedno s Walterom Jansom postaje vrlo poznat. Promatrano iz perspektive organizacije znanstvenog istraživanja, više se okreće svijetu i sekularnom mišljenju. No, to tumačenje zavarava.

Nema sumnje u to da postaje majstorom dijaloga, konkretno: dijaloških predavanja. Kao tema rasprave pojavljuju se novovjekovni mislioci, pjesnici i glazbenici. Govori (zajedno s W. Jensom) o Pascalu, Gryphiusu, Hölderlinu, Novalisu, Kierkegaardu, Dostojevskom i Kafki („Pjesništvo i religija” [„Dichtung und Religion”] 1988), o Thomasu Mannu, Hermannu Hesseu i Heinrichu Bölu („Branitelji ljudskosti” [„Anwälte der Humanität”] 1989), također zajedno s W. Jensom o Mozartu, Wagneru i Bruckneru („Glazba i religija” [„Musik und Religion”] 2005), u jednoj provokativnoj knjizi također i o pitanju umiranja („Umrijeti na čovjeka dostojan način” [„Menschenwürdig sterben”] 1996). Na to se nadovezuje manja knjiga o važnim teolozima („Veliki kršćanski mislioci” [„Grosse christliche Denker”] 1994), mala povijest Crkve („Mala povijest Katoličke crkve” [„Kleine Geschichte der katholischen Kirche”] 2001)⁴ i relativno kasno vrlo zapaženo djelo o odnosu teologije i prirodne znanosti („Početak svih stvari” [„Der Anfang aller Dinge”] 2005).

No, pri tom okretu prema vani uopće ne napušta teologiju. Naprotiv, svoj teološki oblik mišljenja nosi u javnost, upuštajući se u plodonosno sučeljavanje s kulturom i njezinim velikim postignućima. Teologiju iznova čini istinskim partnerom u razgovoru, koji istinski sluša i sebe istinski priopćuje. Učinci tog – u cijelosti teološkog – stila mišljenja još se ne mogu procijeniti. U ovaj ćemo okvir dometnuti samo još teološko-književno djelo njegovog učenika K.-J. Kuschela da bismo uvidjeli bogatstvo moguće obnove.

Slično se događa s okretanjem prema drugim religijama, koje od 1980. obilježava nadolazeća desetljeća. Predstavlja li to okret prema religiologiji? Nema sumnje da religiološka djela i saznanja sada snažno stupaju u prvi plan kao radni materijal, ali se u biti uvijek iznova provlači teološka problematika, potraga za istinom. Dijaloška predavanja obilježava upravo to da religiolozi zauzimaju poziciju nasuprot teologa, izazivaju ga i pri tome prisiljavaju da uči posredovati između religija i oblikovati nove pozicije. Küng ne napušta teologiju nego njezinu ograničenost na kršćanske tradicije. Na taj način nastaje otvorena teologija religija. Takav meta-ekumenizam dokazuje se primjerenim i time što će proširiti (kulturnu i religijsku) osnovu pitanja o istini. On započinje ekumenizam religija, i to ne usmjeren na kritiku ili štetu neke pojedine svjetske religije nego usmjeren prema njihovom razumijevanju i poštovanju, ali i proširivanju vlastitog religijskog horizonta, jer nijedna religija nije otok.

⁴ Dostupno na hrvatskom: Hans Küng, *Katolička crkva – kratka povijest*, Alfa, Zagreb 2009. (nap. prev.)

U dvije knjige Küng dokumentira već spomenuti dijalog i rezultate svojih prvih sučeljavanja s religijama. To su „Kršćanstvo i svjetske religije” [„Christentum und Weltreligionen”] (o islamu, hinduizmu i budizmu, 1984) i „Kršćanstvo i kineske religije” [„Christentum und Chinesische Religion”] (1988). Kristalizira se nova dinamika mišljenja, jer se tijekom tih susreta i u obliku globalne razmjene iskustava pročišćavaju Küngova vlastita uvjerenja. Kao i do sada, ona se, u sebi i smještena u svoje kontekste, očituju u vrlo teološkim tekstovima o Bogu, spasenju, ljudskom usudu, otkupljenju i oslobođenju, istini i dobroti, porijeklu i cilju čovječanstva. Što se tiče stila argumentacije i predstavljanja, na vidjelo izlaze uvijek kao osobno zajamčene postavke i ocjene, do kojih Küng dolazi istraživanjem nepoznatih dokumenata i fenomena. Djelujući povratno na zbiljski postojeće kršćanstvo, taj stil mišljenja i pojašnjavanja u redovitom slijedu polučuje manje studije i prikaze kao što su „Sačuvati nadu” [„Die Hoffnung bewahren”] (1990) ili „Vjerovanje” [„Credo”] (1992). Kontakt sa svojom vlastitom Crkvom i kršćanskom tradicijom Küng ne gubi ni sada.

No, njegovo glavno zanimanje neprestano ostaje izmjenično djelovanje neprestane razmjene – između teologije i kulture, između kršćanstva i drugih religija. Uslijed dramatičnih promjena u svjetskoj politici od 1990, pokreće istraživački projekt „Suvremena religijska situacija”. Taj moto predstavlja horizont i želju za pojašnjavanjem u brojnim člancima i detaljnim analizama, ali i u sveukupno tri temeljna djela, koja sada nastaju u vremenski nešto dužem slijedu. Riječ je o „Židovstvu” [„Das Judentum”] (1991), „Kršćanstvu” [„Christentum”] (1994) i o Islamu [„Islam”] (2004). Sve te monografije slijede istu metodu, koju je Küng otkrio već sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Naziva je „analizom paradigmi”.

U svakoj religiji prvo proučava temelj, koji razvija trajnu normativnu snagu, koji opstaje kroz sva razdoblja i prema kojem se ta religija uvijek iznova mjeri. No, potom izdvaja epohalne promjene, koje zatičemo u svim religijama i koje uzrokuju niz pojavnih oblika. Prošla paradigma često nastavlja postojati. U slučaju kršćanstva misli se na stari vijek, srednji vijek i novi vijek, koji se mogu odnositi na pojavne oblike pravoslavne, rimokatoličke i protestantske crkve (usporedi knjige „Teologija – kuda?” [„Theologie – wohin?”, 1984] i „Nova paradigma teologije” [„Das neue Paradigma von Theologie”, 1986], koje su objavili H. Küng i D. Tracy). U svim je religijama uspješan pri toj potrazi i uvijek iznova oblikuje jasan dijagram, koji pruža bitni pregled. Ta metoda tipiziranja i sistematiziranja

omogućuje uzajamno razlikovanje dubinske strukture dotične epohe i različite epohe neke religije. One postaju povijesno raspoznatljive, pa postaje lakše uspoređivati epohe jedne religije s odgovarajućim epohama drugih religija – a ne primjerice srednjovjekovnu paradigmatu islama s modernim razdobljem kršćanstva, obilježenim prosvjetiteljstvom, nego srednjovjekovni islam sa srednjovjekovnim kršćanstvom. Na taj način postaje moguća povijesna pravednost.

To razdoblje religijskih studija i religijskog dijaloga neprekidno se proteže sve do nedavno. No, kao što reko, 1989. dolazi do kvalitativnog produbljenja. Kao u konveksnoj leći, pogled se usmjerava na središnji aspekt: Küng piše malu knjigu „Projekt svjetskog etosa” [„Projekt Weltethos”, 1990]⁵, posvećujući se na taj način projektu, koji će uskoro pružiti važan prilog razvoju čovječanstva. Oslanjajući se na svoju intuiciju, Küng je i prije često predan onome što je upravo potrebno. Dugo prije nego što se govori o renesansi religija, naslućuje njihov svjetskopolitički trenutak. Sučelice trenutnoj svjetskoj situaciji s njezinim prijetećim globalnim učincima, svjetske religije i njihova suradnja neočekivano stječu eminentno političko značenje. Uspjeh njegove ideje potvrđuje da je bio u pravu, a tekst, koji je u međuvremenu postao klasikom, postiže svjetske učinke s dalekosežnim posljedicama. Zahvaljujući Küngovom pripremnom radu i uz pomoć jedne međureligijske radne skupine, nastaje „Deklaracija o svjetskom etosu” [„Erklärung zum Weltethos”]⁶, koju je 1993. usvojio „Parlament svjetskih religija” u Chicagu. Ta Deklaracija na začuđujuće jasan način pokazuje koliko daleko doseže konsenzus svjetskih religija o suvremenim pitanjima, koja se tiču preživljavanja čovječanstva. Riječ je o – izraženo s pomoću modernih pojmova – o ljudskosti (zlatno pravilo), nenasilju, pravednosti, istinoljubivosti i ravnopravnosti. Samo se uz njihovu pomoć možemo približiti svjetskom društvu ustrojenom na ljudski način i svjetskom miru.

Na taj način Deklaracija iz Chicaga upućuje na „postojanje zajedničkih temeljnih vrijednosti”, na „temeljni konsenzus s obzirom na obvezujuće norme, neopoziva mjerila i temeljne moralne stavove”, koji u religijama već dugo žive. Na svekoliko iznenađenje, u svim se religijama kao zajedničko dobro ne raskriva samo zlatno pravilo nego i takozvane četiri upute, koje se na začuđujuće lagan način mogu prevesti u sadašnjost. Iz (1) zabrane

⁵ Dostupno na hrvatskom: Hans Küng, *Projekt svjetski etos*, Velika Gorica, Miob 2003. (nap. prev.)

⁶ Dostupno na hrvatskom: http://classic.weltethos.org/pdf_decl/Decl_croatian.pdf (nap. prev.)

ubijanja može se izvesti nenasilje i strahopoštovanje pred svakim životom, iz (2) zabrane krađe mogu se razviti moderni zahtjevi za solidarnošću i socijalnom pravednošću. Zabrana laganja (3) u suvremenom svijetu medija postaje nužna za nov način u smislu neprihvatanja manipulacije i korupcije, a mostove prema kulturi tolerancije i istinoljubivosti naprosto treba izgraditi. Neke će u konačnici iznenaditi koliko se dugo tomu podrugljivo smijuckalo. Zabrana seksualne nevjernosti (4) povezana je s vrlo modernim zahtjevima za kulturom ravnopravnosti i partnerstva, ali i s dužnošću vjernosti i njegovanja djece, starih i slabih. A (5) zlatno pravilo se pokazuje načelom ljudskosti, koje povezuje sve upute, a čije značenje nije sporno niti u sekularnom mišljenju.

Uopće nije sporno da se taj etos, umnogome prihvaćen i življen u religijama i preuzet u stavovima ljudi, može utemeljiti i razumijevati također i sekularno. Zato je suradnja religija s nereligioznim svjetonazorima onoliko dobrodošla koliko se smjera sekularnom učinku. Dakako, smjer proboja tih izjava ne smije se izokrenuti. U njima se religije ne reduciraju na pet parola i ne umanjuju na moralne institucije. Naprotiv, pokazuje se da su te kulturno snažne upute nošene izvanrednom religioznom energijom i da religije mogu mobilizirati oblikovanje svijeta. Upravo zato što podsjećaju na transcendentnu zbilju i omogućuju samotranscendiranje, svjetske religije predstavljaju najvažnije zastupnike morala na svijetu.

Küng rijetko napušta područje zanimanja čiji je registar nekad izradio. Na svim područjima zadržava inicijativu. No, unatoč tom višeslojnom koncertu, koji se još uvijek čuje, vođen nadahnućem tog novog misaonog svijeta, njegovo se zanimanje sada usredotočuje na jednu jedinu točku u kojoj se sastaju velika svjetska politička, socijalna, gospodarska i kulturna pitanja. Tako njegov rad dovodi do posve nove raznolikosti kako to pokazuju različiti naslovi njegovih publikacija. Spomenut ćemo vrlo sažeto tri skupine:

(1) Kao i do sada, unaprjeđuje se studij i intenzivno poznavanje svjetskih religija. U to spada – pored monografija o kršćanstvu, židovstvu i islamu – Küngov multimedijalni projekt „Potraga za tragovima. Svjetske religije na putu” [„Spurensuche. Die Weltreligionen auf dem Weg”] (1999), koji se može uvesti u škole i daljnje obrazovanje. Važni su opsežni radovi suradnika uposlenih u Zakladi za svjetski etos, između ostalog, o tri monoteističke svjetske religije i o hinduizmu, K.-J. Kuschela (između ostalog, „Spor oko Abrahama” [„Streit um Abraham”] 1994, „Od sporenja k natjecanja svjetskih

religija” [„Vom Streit zum Wettstreit der Religionen”] 1998, „Židovi – kršćani – muslimani” [„Juden – Christen – Muslime”, 2007] i S. Schlensoga („Hinduizam” [„Hinduismus”] 2006). Na to se nadovezuju brojne studije i zbornici o svjetskim religijama, etičkom odgoju i obrazovanju mladih, kao i o etičkim pitanjima u društvu, gospodarstvu i politici. Zahvaljujući materijalima za nastavu S. Schlensoga i W. Langea („Svjetski etos u školi” [„Weltethos in der Schule”] 2007), za nastavu o svjetskom etosu postoji zbirka materijala od velike pomoći. Kao i na obuhvatnoj bibliografiji o pitanju svjetskog etosa, tu se pokazuje i to kako Künigov rad postupno preuzimaju drugi, dakle kako nastavlja živjeti.

(2) Ideja svjetskog etosa mora se unijeti u sektore koji određuju globalizirani svijet i u oblikovanja svijeta: u znanost, gospodarstvo i politiku, kao i u javni moral. O tome primjerice govore zbornici „Znanost i svjetski etos” [„Wissenschaft und Weltethos”] (1998), „Globalno poduzetništvo – globalni etos” [„Globale Unternehmen – globales Ethos”] (2001), kao i „Čemu svjetski etos?” [„Wozu Weltethos?”] (2002 i 2006), ali i Künigov sveobuhvatni rad „Svjetski etos za svjetsku politiku i svjetsko gospodarstvo” [„Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft”] (1997) u kojem proširuje i produbljuje Deklaraciju o svjetskom etosu. Na intenzivnoj suradnji s trećim osobama, počivaju „Poziv našim vodećim institucijama” [„Aufruf an unsere führenden Institutionen”] Parlamenta svjetskih religija u Kapstadtu 1999, koji je nastao uz Künigovu mjerodavnu suradnju, kao i „Opća deklaracija o ljudskim dužnostima” [„Allgemeine Erklärung der Menschenpflichten”] (1998), koju je objavio H. Schmidt.

(3) Nadahnut temeljnim idejama svjetskog etosa, manifest „Mostovi u budućnost. Inicijativa” [„Brücken in die Zukunft. Eine Initiative”] (2001), koji je nastao na poticaj Kofija Anana i uz suradnju H. Küniga, pokazuje koje vanjske posljedice angažmana oko svjetskog etosa mogu sazrjeti. U njemu je konačno poduzet korak od teorijskog razrađivanja prema praktičnom oblikovanju političke zbilje.

Dakle, religije (i teologija) za Küniga predstavljaju eminentno političke i kulturno istaknute stvari. U sebi ne nose samo veliki potencijal nasilja nego i moćne snage za oblikovanje ljudskog suživota, za mir i pomirenje. Dakle, u projektu svjetskog etosa se ne najavljuje samodopadno bavljenje religijama nego briga za budućnost svijeta koji se – u vojnom, socijalnom i političkom pogledu – etički raspada. To je pozadina programa čiju je nužnost Künig otkrio koncem hladnog rata (1945-1990) i koji se nakon 11.

rujna 2001. još energičnije razvija. Dijalog religija je prijeko potreban jer se čovječanstvo sučelice prijetećoj budućnosti mora sporazumjeti oko svjetskog etosa. Svjetski etos (global ethic) ne podrazumijeva teorijski razvijenu etiku (ethics) nego cjelokupnost „obvezujućih vrijednosti, neopozivih mjerila i temeljnih moralnih stavova” koje već danas živi, ili makar priznaje, nebrojeno mnoštvo ljudi.

Središnje ideje u teologiji Hansa Künga

Raznovrsnost i složenost tema omogućuje gotovo zaboraviti da se iza tog djela nalazi jedna jedina osoba. Što to ona zapravo hoće? Iz tog su razloga za razumijevanje i tumačenje Küngovog života i djela važna njegova „Sjećanja”. U međuvremenu su objavljena dva sveska: „Izborena sloboda” [„Erkämpfte Freiheit”] (2002) i „Osporena istina” [„Umstrittene Wahrheit”] (2007). U duhu tih „Sjećanja”, Küngovo bi se djelovanje moglo podijeliti na dva stvaralačka razdoblja, koja jedno od drugog razdvaja veliki sukob s Rimom. Dublji uvid omogućuje podjelu na četiri razdoblja.

Svako razdoblje pokreće novi poticaj, koji se može nadovezati na onaj raniji. Dakle, početak novog razdoblja ne znači nužno kraj onog prošlog. To se prije svega odnosi na treće i četvrto razdoblje. No, to ćemo razmotriti posebno. S njemačkim nacionalsocijalizmom pred očima, taj se Švicarac već za svoje mladosti jako zanima za društvene i svjetskopolitičke odnose. Studij u svjetskoj metropoli Rimu podario je i njegovom je teološkom promišljanju zauvijek svjetski horizont. Ta pozadina obilježava njegov teološki rad sve do danas.

Prvo razdoblje (od 1957): Ekumenski obnovljena Crkva

Ovo je razdoblje⁷ obilježeno unutarcrkvenim ekumenizmom, koji po njemu započinje s reformom Katoličke crkve sukladno Pismu. Od Karla Bartha i protestantske egzegeze uči ozbiljno uvažavati Pismo kao izvor kršćanskog identiteta, pa vlastitu tradiciju iznova čitati u njegovom horizontu. Poticaji Drugog vatikanskog koncila (1962-1965) ovjeravaju ekumenske ciljeve za kojima teži od svoje doktorske radnje. Iz tog razloga na

⁷ Ni jednom stvaralačkom razdoblju nije određen završetak jer Küng nikad nije revidirao ranije koncepcije nego ih je prihvatio u kasnije. Iz tog se razloga može govoriti o neprestanom proširivanju granica, koje uzrokuju veću složenost njegovog mišljenja.

području katoličke teologije prvi podastire obuhvatno učenje o Crkvi, koje je dosljedno nadahnuto Pismom. Crkvu poglavito smatra Božjim narodom sazvanim od Boga. Taj naziv postaje njegov program. Pri tome Crkva uvijek ostaje provizorij. Ona ne djeluje niti iz sebe niti za sebe nego mora nasljedovati Isusovu poruku i stvar, podvrgavajući se Božjem kraljevstvu.

Na sva institucionalna pitanja, koja su u Katoličkoj crkvi u znatnoj mjeri razvila vlastitu zakonitost i vlastitu dinamiku, mora se odgovarati polazeći od tog cilja. Ekumenski osjetljive i uskoro prijeporne teme su odnos Pisma i Tradicije, pitanje utemeljenja Crkve, značenje i tumačenje euharistije, nova svijest o svećeništvu i hijerarhiji, o papinstvu i rimskom centralizmu, o povijesti krivnje Katoličke crkve spram heretika i židova. Na to se uskoro nadovezuje zahtjev za uzajamnim priznavanjem crkvenih službi, ekumensko euharistijsko zajedništvo, uvođenje demokratskih elemenata (naročito izbor biskupa), ređenje žena i dokidanje celibata. Ni jedna od tih želja do danas nije ispunjena na zadovoljavajući način.

Naočigled unutarcrkvene stagnacije, opća rasprava ta reformska pitanja sužava poglavito na sekundarne probleme, kakvo je primjerice rimsko polaganje prava na nepogrešivost. Ne zamjećuju se nažalost metodološki razlozi i konzekvence, koje za kršćansku teologiju i kritiku Crkve proizlaze iz Küngovih intervencija. To pokazuje gore spomenuta monografija o Hegelu, koja je, između ostalog, važna zbog tih metodoloških pojašnjenja. Grčka metafizika (od Platona do idealizma) misli u biti nepovijesno, zanemarujući značenje sjećanja i pripovijedanja, pa zbog toga ne može na primjeren način izraziti Isusovu stvar. Klasična, metafizički obojena kristologija ne niječe se naprosto, ali Küng relativizira njezino helenističko-metafizičko obličje, otvarajući za biblijsko isповijedanje Krista novi prostor. Budući da se crkveno učiteljstvo s tom vremenski relativiziranom kristologijom bez zadržke i autoritarno poistovjećuje, Küng istodobno utire put za sustavno-kritičku hermeneutiku, koja se načelno razlikuje od ustaljene hermeneutike ekumenizma, koja sve pomiruje i tako postaje neučinkovita. Njezine su se posljedice trebale zamijetiti već u raspravi o nepogrešivosti.

Drugo razdoblje (od 1970): Govor kršćanske vjere otvoren svijetu

Novo pojašnjenje pružaju spomenute knjige o kršćanskoj egzistenciji i vjeri u Boga. Poučen svojom studijom o Hegelu, Božju istinu i volju Küng svjesno premješta ne u ontološki sustav božanske i ljudske „naravi”.

Bog je neposredno nazočan u Isusovom naviještanju, djelovanju i usudu. Dakle, njegova kristologija u biti može preuzeti važne tradicionalne formulacije, ali u novoj neposrednosti Küng te formulacije tumači polazeći od događaja Isusa. To zahtijeva opreznu rekonstrukciju Isusovog lika na temelju biblijskih izvora, dakle uvijek i na temelju bogatog materijala, koji je iznjedrila znanstvena egzegeza posljednjih desetljeća. Pored E. Schillebeeckxa, u katoličkom je prostoru taj posao u tom opsegu i s tom sustavnom namjerom po prvi put poduzeo Küng. Dakle, vjeru u Isusa posreduje ne metafizički nego narativno. Na taj način doseže suvremene ljude i pruža važne poticaje vjeronauku, katezezi i naviještanju. Kršćani, znatiželjnici i učenici dobivaju odgovor na ključno pitanje o tome što to danas čini kršćansku egzistenciju: „Ono distinktivno kršćansko, to je sam Isus Krist.” Teološki bi se moglo govoriti i o ponovnom pronalaženju istinski ljudskog Isusa, kojeg kršćani priznaju svojim Kristom. O tom bi se Isusu s nekršćanima moglo govoriti otvoreno i iskreno, a da se ne napusti niti jedan jedini sadržaj vlastite kršćanske vjere. Prevladava se stara nesposobnost priopćavanja. Kasnija knjiga „Vjerovanje” za to će pružiti novi dokaz.

No, borba za to otvaranje još nije privedena kraju, jer otuđenje naše kulture od njezinih religijskih korijena seže duboko. Pored slike o Isusu, tema rasprave je i slika Boga. Iz tog razloga u drugoj velikoj monografiji Küng rekonstruira pitanje o Bogu. U njemu pronalazi prijeporno, ali napeto i presudno pitanje novog vijeka, koje se ne može ostaviti po strani. Analizira povijest mišljenja novog vijeka (između ostalog Descartesa, Pascala, Hegela, Kierkegaarda, Feuerbacha, Marxa i Freuda), a Nietzscheov nihilizam predstavlja kao najveći izazov na koji treba odgovoriti. Kao što je rečeno, Boga se doduše ne može dokazati, pa vjera u Boga uvijek ostaje izložena prijatnijem očaja i opovrgavanja. No, temeljno povjerenje u zbilju omogućuje razumjeti bezuvjetno povjerenje u Boga pri narednom koraku kao odluku, koja je u cijelosti smislena, u cijelosti razborita i u sebi dosljedna. Iznova je riječ o tome da se povjerimo elementarnoj racionalnosti, koja prebiva u nutrini, a koju nazivamo vjerom. Promatrajući unatrag, postaje jasno: Te dvije knjige samo što ne čine cjelinu. Nadopunjuju se i jedna drugu pojašnjavaju, i jedna i druga žive od tog nutarnje razumijevajućeg uma na temelju kojeg se može kritizirati tehnička racionalnost novog vijeka i pronaći novi pristup sadašnjosti. To razlikovanje crkvena hijerarhija možda nikad i nije mogla prihvatiti, jer joj je još uvijek previše stalo do racionalno

nepobitnih dokaza njezinih vlastitih „istina” i njezinog ekskluzivnog polaganja prava na istinu.

Iz tog je razloga uznemirujući uspjeh tih knjiga i njihove posljedice za rimski sustav morao dovesti i do njezove reakcije, koja Künga kao teologa bezuspješno pokušava diskriminirati sve do danas. Da Küng do danas niti jedne jedine minute nije pomišljao na istup iz Katoličke crkve, to svjedoči o unutarnjoj konzistentnosti te koncepcije. Onaj tko zbog te hijerarhije nije katolik, taj zbog nje neće niti istupiti iz te Crkve.

Treće razdoblje (od 1980): Otkriće svjetskih religija

Küng se već za vrijeme Koncila zalaže za rehabilitiranje židovstva i postavlja pitanje o značenju svjetskih religija⁸. Kasnije će – ograđujući se od K. Bartha – pored unutarcrkvenog ekumenizma zahtijevati i ekumenizam svjetskih religija. Za njega to proizlazi iz njegovog biblijsko-narativnog i ujedno sustavno reflektiranog pristupa: Ideja o nadmoći kršćanstva mora se relativizirati. Küngu se sada pred očima pomalja predodžba teologije, koja će omogućiti iskren pogled na druge religije, a da se time ne zapadne u relativizam, jer se one po cijelom svijetu raskrivaju kao mjesta vrlo raznolikog, uvijek konkretnog i često zajedničarskog iskustva Boga. Iz tog se razloga Küng upušta u konkretan, stručan i za rasprave otvoren razgovor, koji pretpostavlja poznavanje drugih religija. Taj razgovor od 1980. postaje sve temeljitiji.

Taj novi pristup za Künga predstavlja ujedno i test za temelje njegove dosadašnje teologije. Promatrajući unatrag, pokazuje se da je taj eksperiment polučio uspjeh, jer se njegova teologija, koja se ravna prema Pismu i suvremenom iskustvu, i tada pokazala održivom, dakle izdržala je podizanje mostova prema drugim sustavima smisla. Kao i do sada, s jedne se strane može pozivati na Isusa iz Nazareta, a njegovu jedinstvenu povijest i poruku uspješno iskušavati tijekom razgovora o religijama. U to spada Isusovo nastanjenje u Bogu, njegova solidarnost s bližnjima utemeljena u Bogu i s njom povezan neuspjeh podnesen zbog ljudi. S druge strane vjeru u Boga razumijeva kao radikalno povjerenje u posljednju i neizrecivu instancu, koja ljudima daruje njihovo dostojanstvo, iznutra povezuje i u konačnici relativizira svekoliku zemaljsku zbilju. A ono što treba iznova naučiti, to

---

⁸ Usp. H. Küng, *Christenheit als Minderheit. Die Kirche unter den Weltreligionen* (1965), u: J. Neuner (ur.), *Christian Revelation and World Religions. The World Religions in God's Plan of Salvation*, str. 25-66.

je činjenica da svjedočanstva o takvoj vjeri postoje i izvan kršćanstva. S tim uvjerenjem Küng započinje međureligijski razgovor. Ne prakticira ga niti empirijski prema mjerilima neke ravnodušne fenomenologije niti sa stajališta nekog nadmoćnog kršćanstva. Taj razgovor započinje kao angažirani kršćanin, koji izvještava o svom iskustvu vjere i koji je spreman na samokritiku sa željom da ono drugačije u drugim religijama primi k znanju. U taj proces upoznavanja i priučavanja poštovanju uključuje sve religije.

Dakle, međureligijski se dijalog odvija kao obogaćujuća, zgodimice čak i kritička razmjena vjerničkih iskustava, koja se priopćuju i oslušuju. Ni u jednoj svojoj knjizi Küng druge religije ne doživljava kao konkurente ili kao kontradiktornost nego uvijek kao proširenje i kao izazov za vlastitu vjeru. Na primjer, od budističkog zazora od Božjeg imena moramo učiti jednako kao i od muslimanske kritike naivnog pobožanstvenjenja Isusa, od istočnjačke koncepcije sućuti jednako kao i od židovske zabrane slika. Iz tog razloga religije uči promatrati na diferenciran način. Kako prolaze godine, o njima stvara sve složenije slike. Kao što je rečeno, u svakoj religiji sustavno pronalazi epohalna obličja, koja naš razgovor o svijetu uvjetuju i konkretiziraju, jer pripadnici neke religije pripadaju uvijek jednom određenom epohalnom obliku. Iz tog razloga poznavanje religija ne obogaćuje samo naše znanje o svijetu nego konkretizira i naše znanje o ljudima.

Četvrto razdoblje (od 1989): Zalaganje za čovječanstvo pomireno u miru

Kad je riječ o Küngu, po prvi se put može govoriti o stvaranju škole suradnika, koji skicirane radne modele i njihove ciljeve preuzimaju s velikom samostalnošću. Metodološki poticaji iz Küngovih istraživanja religija sve se više nalaze ne samo u službi teoloških i usporednih analiza religija nego i u službi sekularne javnosti. Sve snažnije želi posredovati uvide i na temelju susreta stvarati povjerenje. Svjetski horizont, kojem su temelji položeni za njegove mladosti i studija, sada jasno izlazi na vidjelo. U njegovim se knjigama od početka „projekta svjetskog etosa” dosljedno pojavljuje moto: „Nema mira između nacija bez mira između religija. Nema mira između religija bez dijaloga između religija. Nema dijaloga između religija bez temeljnog istraživanja u religijama.” U svim danas važnim religijama Küng naposljetku zamjećuje jedno jedino mjerilo, koje u njima djeluje i na temelju kojeg se mogu učiniti razumljivim čak i za pogled izvana.

To se mjerilo može opisati uz pomoć pojma ljudskosti. Istinska je religija uvijek religija koja je unatoč svekolikom egoizmu i nasilničkom potencijalu usmjerena na dobrobit, sreću i spasenje čovjeka i svijeta, pa uz to i na (globalno) pomirenje ljudi. Na temelju tog iskustva, ljudskost za Kunga ne predstavlja nereligiozni ili sekularni pojam. On je već u knjizi „Biti kršćanin” posjedovao važnu ulogu, pa iznova spada u Kungova velika otkrića iz osamdesetih godina prošlog stoljeća: Upravo kao religiozno motivirana životna praksa, ljudskost se može snažno razvijati, ali ne isključuje sekularne koncepcije ljudskosti. Dakle, taj pristup ne predstavlja nekritičko-humanistički dodatak modernističkoj nastojenosti nego posljedicu promišljene slike Krista i Boga.

S obzirom na svjetske religije, taj je postupak povezan s dalekosežnim posljedicama. Kung religije na taj način izvlači iz njihove obranaške samoizolacije, pripisujući im naočigled prijeteće budućnosti zajedničku odgovornost. Nadalje, osnažuju se kulturne i političke dimenzije religija i njihovi načini vjerovanja. Zauzvrat, sve se religije trebaju mjeriti prema njihovoj sposobnosti sudjelovanja u pozitivnom oblikovanju prijeteće budućnosti svijeta. Prema Kungovom uvjerenju, religije to ne samo da moraju učiniti nego su to i kadre snagom svoje (vrlo ljudske) vjere u Boga. U tu svrhu mogu pružiti religiozne motivacije i potaknuti prijeko potrebno „obraćenje srca”, pri kojem nastaje svijest o posljednjoj i konačnoj odgovornosti. Sve više potiskivana, upravo ona nedostaje sekulariziranim i vrlo diferenciranim društvima, jer sve više gube samoreferencijalnu svijest o dužnosti. Iz tog razloga, njihovi pravni sustavi sve jednostranije ustrajavaju na jačanju individualnih prava.

S druge strane, iz tog programa proizlaze dalekosežne posljedice za budućnost pomirenog čovječanstva, jer aktivira najvažnija sredstva, koja unutar kultura vrše utjecaj na djelovanje i ponašanje ljudi. Neutemeljena je bojazan da će taj program religije reducirati na neku vrstu moralnog naoružanja, jer politički potencijal religija smatra izlivanjem Božjeg Duha i dokazom moći vjere u Boga. Taj se program ne može isključiti iz konkretnog susretanja sa svim religijama, koje će se u projektu svjetskog etosa i ubuduće poduzimati. Zato su se u slučaju Kunga i u slučaju „Zaklade za svjetski etos” treće i četvrto razdoblje, kako su opisana na ovom mjestu, spojili u nerastavljivoj simbiozi. U kojoj je mjeri nužan i plodonosan rad na međureligijskom susretanju usmjerenom na mir među ljudima, to se u istočnoj Europi može ustanoviti svakodnevno na primjeru problema koje sobom nose višekulturalna i višereligijska društva.

Čini se da se Kūngov stvaralački krug sada zaokružio. Svoj je rad započeo u Katoličkoj crkvi i za nju, tog „global playera”, čiji utjecaj dopire u sve kulture i koji iz tog razloga posjeduje svjetsku odgovornost. Taj se rad nastavlja kao borba za otvaranje kršćanske vjere kako bi se u tom svijetu iznova razumjela. Preko religija i njihove odgovornosti u globaliziranom svijetu izvorno se pitanje sada pokazuje do kraja raskriveno. Pitanje o Bogu postaje važnije što ga se više sučeljava s budućnošću svijeta. No, te posljedice životnog hoda raskrivaju se istom pri gledanju unatrag. Tim više zapanjuje, u kojoj je mjeri ispao dosljedan.

Kūng i teološki diskurs 20. stoljeća

Počevši od pedesetih godina prošlog stoljeća, Kūng utječe na diskurs katoličke teologije u bitnim pitanjima. U to spadaju – tijekom prva dva razdoblja njegovog stvaralaštva – sljedeći sadržajno i metodološki važni prilozi: Ekumenski otvoren razgovor o učenju o opravdanju, koncepcija Crkve, koja se može zastupati biblijski i ekumenski, vodeća uloga Pisma u Crkvi i teologiji, povijesno i samokritičko obrađivanje ekumenski osjetljivih tema, kao što su euharistija, pitanje službi i papinski primat. Vrlo problematičnom temom od 1970. smatra se učenje o nepogrešivosti, kojoj se nitko više nije usudio približiti, a osim E. Schillebeeckxa, kao što rekoh, nitko više nije napisao egzegetski dosljedno odgovornu i narativno oblikovanu kristologiju, koja bi se mogla usporediti s Kūngovom.

Na taj su način Kūngove intervencije usko povezane s ekumenskom teologijom. Tiču se (biblijski i povijesno utemeljenog) priznavanja crkvenih službi i drugih crkava, kao i novog oblikovanja papinstva. Ne treba podcjenjivati Kūngove obuhvatno postavljene aktivnosti oko podupiranja crkvene obnove u području teološke literature, naročito njegovu suradnju u časopisu „Concilium”⁹, oko oblikovanja kritičke javne svijesti (osobne intervencije, inicijative, akcije skupljanja potpisa), naposljetku niti njegov teološki odgovoran i nepodmitljivo sproveden osobni otpor crkvenom vodstvu, kad mu se činio naloženim od strane Pisma i ljudskih prava.

Najtrajniji utjecaj Kūng stječe kao protagonist međureligijskog dijaloga i uključivanja drugih religija u katoličko-ekumensko mišljenje. Na taj način i uz pomoć projekta svjetskog etosa pošlo mu je za rukom kršćanskoj teologiji i religijama u sekularnoj svjetskoj javnosti napokon priskrbiti vrlo

⁹ Spomenuti časopis već treću godinu izlazi i na hrvatskom jeziku. (nap. prev.)

snažan odjek. To potvrđuje njegov nastup pred Općom skupštinom UN-a u studenom 2001, baš kao i broj ženskih i muških govornika, koji su do sada došli u Tübingen kako bi održali govor o svjetskom etosu, koji se organizira jednom godišnje: Tony Blair, Mary Robinson, Kofi Annan, Horst Köhler, dobitnica Nobelove nagrade za mir iz Irana, Shirin Ebadi, predsjednik IOC-a, Jacques Rogge i Helmut Schmidt.

Stoga se na primjeru Kunga može razabrati koliko zanimljiva i utjecajna može biti teologija otvorena spram svijeta. Kršćanske crkve bi postupile dobro kad bi posegnule za poticajima koji otuda proizlaze i svoju poruku bezuvjetno stavili u službu pomirenog čovječanstva.

Pogled u budućnost

Ovaj se prilog latio teškog i nikad dovršivog pokušaja razmatranja rezultata djela jednog dugog, raznolikog i sukobima prožetog života. Je li takva bilanca uopće moguća? Naravno, to ne može biti bilanca o starosti knjiga, koja sve može izračunati u bobu, sve obračunati, dobitke i gubitke uvrstiti u konačni iznos, pa čak uzajamno kompenzirati. Ne iznosi se tvrdnja da u Kungovoj teologiji nema pogrešaka, možda nedosljednosti ili brzopletih zaključaka. No, njegovi su protivnici krivi za to da dosada nije provedeno diferencirano-kritičko sučeljavanje s njegovom teologijom, pa se o tome niti na ovom mjestu nema što izvijestiti – još uvijek ne. U Kungove su se protivnike oduvijek ubrajale dvije skupine. S jedne strane zaštitnici crkvenih interesa, koji nastupaju žestoko i u borbenim redovima, dokumentirajući u pravilu samo svoju vlastitu nepokretljivost, i teološki individualisti, a među njima prije svega samozvani mislioci i metakritičari prema kojima Kungovi iskazi nikad nisu dosegli njihovu vlastitu uzvišenost mišljenja, dakako visinu koju više ne razumije niti jedan normalan kršćanin.

Iz tog je razloga njegovim zaštitnicima prije svega naloženo pomoći u tome da se njegovo djelo ne razmrvi između tih blokova. Kome je to dosada pošlo za rukom? Atanazije, kojeg su mnogi silno slavili i koji je za mnoge bio spasitelj istinske kršćanske vjere, proveo je četiri godine u progonstvu u Trieru. Kad je umro, inkvizicijski proces protiv Tome Akvinskog bio je u punom jeku. Pri koncu njegovog života, B. Pascalu nije preostalo ništa drugo nego protiv pape apelirati na Kristov tron; povijest genijalnog i vrlo kritički nastrojenog teologa M. Luthera

dostatno je poznata, a Y. Congar, proglašen kardinalom nekoliko mjeseci prije svoje smrti, godinama je bio ponižavan i šikaniran od strane „Svetog oficija” (preteče Rimske kongregacije za vjeru, koju je u svom Dnevniku usporedio s Gestapoom).

Ni s jednim od spomenutih ne treba uspoređivati Hansa Künga, ali se može naslutiti da istinski proboj, koji je ostvario, još nije dostatno prepoznat kad je u pitanju filozofsko-teološko promišljanje. Možda se već sada može barem naznačiti smjer u kojem taj proboj treba smjestiti. U tu će svrhu na ovom mjestu morati dostajati dvije natuknice. Prva glasi: Napuštanje kuće platonsko-aristotelovske metafizike, koja je neprimjetno i neizbježno postala luđačkom košuljom religioznog odnosno kršćanskog govora. Da bi se to bolje razumjelo, treba poći u školu kod P. Ricoeura, M. de Certeaua ili kod E. Lévinasa (pri tome bi suputnici mogli biti Otto Hermann Pesch sa svojom studijom o Lutheru i Carl-Friedrich Geyer sa svojom studijom o heleniziranju). Druga natuknica glasi: Uranjanje u svijet religija i njihove sposobnosti da u primjeren jezik pretoče elementarna i sveobuhvatna iskustva čovječanstva. Što se njima više bavio, Küng je tim više imenovao ono što muči svijet kao svoje vlastito iskustvo, dakle jezikom koji je uključivo i njega i njegove slušatelje. Preostaje se samo nadati da će taj projekt biti u stanju nastaviti još neko vrijeme. Polazeći od te pozadine, recepcija njegova mišljenja u Crkvi, teologiji i razgovoru o svijetu može još uvijek mirno čekati.

Literatura

Najvažnije knjige Hansa Künga spomenute su u tekstu; što se tiče točnijih podataka kao i obuhvatne bibliografije, pogledajte www.weltethos.org.

Sekundarna literatura

H. Häring, Hans Küng. *Grenzen durchbrechen*, Mainz 1998.

K.-J. Kuschel i H. Häring (ur.), Hans Küng. *Neue Horizonte des Glaubens und Denkens*, München 1993.

K.-J. Kuschel i W. Jens, *Dialog mit Hans Küng*, München 1996.

R. Nowell, Hans Küng. *Leidenschaft für die Wahrheit. Leben und Werk*, Zürich 1993.

II.

Temeljni dokumenti
svjetskog etosa

Deklaracija o svjetskom etosu

Parlament svjetskih religija

Uvod¹

Svijet se nalazi u agoniji. Ta agonija u tolikoj mjeri sve zahvaća i opterećuje da se osjećamo izazvanim izričito spomenuti oblike u kojima se javlja kako bi dubina naše zabrinutosti mogla postati jasna.

Mir nam izmiče. Planet se razara. Susjedi žive u strahu jedni od drugih. Žene i muškarci se uzajamno odalečuju.

To je užasno!

Osuđujemo zloupotrebu ekosistema naše Zemlje.

Osuđujemo siromaštvo koje guši životne mogućnosti, glad koja oslabljuje ljudsko tijelo, gospodarske nejednakosti koje prijete uništenjem tako mnogo obitelji.

Osuđujemo društvene poremećaje kojim su izručeni mnogi narodi: nepoštivanje pravednosti koje građane potiskuje na rub društva, anarhiju koja se uvlači u naše zajednice, besmisleno umiranje djece uslijed nasilja. Naročito osuđujemo agresiju i mržnju u ime religije.

Ta agonija nije nužna.

Nije nužna jer već postoji temelj za etos. Taj etos pruža mogućnost za bolji individualni i globalni poredak, udaljavajući ljude od očajanja a društvo od kaosa.

Mi smo žene i muškarci koji preuzimaju odgovornost za zapovijedi i praksu svjetskih religija:

Tvrdimo da se u učenjima religija nalazi zajednički fond temeljnih vrijednosti i da one tvore temelj svjetskog etosa.

Tvrdimo da je ta istina već poznata, ali je moramo još živjeti u svom srcu i u svom djelovanju.

---

¹ Tekst pod naslovom „Uvod” sastavilo je uredničko vijeće „Koncila” Parlamenta svjetskih religija u Chicagu na temelju Deklaracije koja je sastavljena u Tübingenu i koja se u nastavku nalazi pod naslovom „Načela svjetskog etosa”. Zadaća uvoda bila je pružiti sažetak Deklaracije u publicističke svrhe.

Tvrdimo da postoje neopozive i bezuvjetne norme za sva područja života, za obitelji i zajednice, za rase, nacije i religije. Već postoje prastare smjernice za ljudsko ponašanje koje možemo naći u učenjima svjetskih religija a koje predstavljaju uvjet održivog svjetskog poretka.

Proglašavamo:

Ovisni smo jedni o drugima. Svatko od nas ovisi o dobrobiti cjeline. Iz tog razloga poštujemo zajedništvo živih bića – ljudi, životinja i biljaka – i brinemo se za očuvanje Zemlje, zraka, vode i tla.

Za sve ono što činimo snosimo individualnu odgovornost. Svi naši izbori, postupci i propusti uzrokuju posljedice.

S drugima trebamo postupati onako kako želimo da drugi postupaju s nama. Obvezujemo se na poštivanje života i dostojanstva, individualnosti i različitosti kako bi se sa svakom osobom postupalo ljudski – i to bez iznimke.

Moramo se vježbati u strpljivosti i susretljivosti. Moramo biti kadri opraštati dok učimo učiti od prošlosti, ali ne dopuštajući da ostanemo zatočnici sjećanja prožetih mržnjom. Dok svoja srca otvaramo jedni za druge, moramo pokopati naša uskogrudna prepiranja, prakticirajući na taj način kulturu solidarnosti i uzajamne povezanosti.

Ljudski rod smatramo svojom obitelji. Moramo nastojati biti ljubazni i velikodušni. Ne smijemo živjeti samo za sebe nego moramo služiti i drugima, ne zaboravljajući nikada djecu, stare, siromašne, patnike, invalide, izbjeglice i osamljene. Nikoga nikad ne smijemo smatrati građaninom drugog reda ili s njima postupati u tom smislu ili ga u tom smislu izrabljivati na bilo koji način. Među ženama i muškarcima trebalo bi vladati ravnopravno partnerstvo. Nipošto ne smijemo provoditi seksualni nemoral. Moramo napustiti sve oblike dominacije i zloupotrebe.

Obvezujemo se na kulturu nenasilja, poštivanja, pravde i mira. Nećemo izrabljivati, nanositi štetu i mučiti druge ljude, nadasve ne ubijati. Odričemo se nasilja kao sredstva za dokidanje razlika.

Moramo težiti za pravednim društvenim i ekonomskim poretkom u sklopu kojeg će svatko dobiti jednake šanse za postizanje punog dometa svojih mogućnosti kao ljudsko biće. Moramo govoriti i djelovati u ozračju istinoljubivosti i suosjećanja tako što ćemo se prema svima ponašati pošteno i izbjegavati predrasude i mržnju. Štoviše, moramo prevladati vladavinu

žudnje za vlašću, prestižem, novcem i trošenjem da bismo stvorili pravedan i miroljubiv svijet.

Zemlja se ne može promijeniti nabolje ako se prije toga ne promijeni svijest pojedinaca. Obećajmo da ćemo razvijati svoju sposobnost zapažanja tako što ćemo svoj duh disciplinirati pomoću meditacije, molitve ili pozitivnog mišljenja. Bez rizika i bez spremnosti na žrtvu neće moći doći do temeljne promjene naše situacije.

Iz tog se razloga obvezujemo na ovaj svjetski etos, na uzajamno poštovanje i na životne forme koje su prihvatljive društvu, koje podupiru mir i koje su miroljubivo nastrojene spram prirode.

Pozivamo sve ljude, bez obzira na to jesu li religiozni ili ne, da to isto čine!

Načela svjetskog etosa

Naš svijet prolazi kroz temeljnu krizu: krizu svjetskog gospodarstva, svjetske ekologije i svjetske politike. Ljudi se posvuda žale na odsutnost velike vizije, na užasavajuću gomilu neriješenih problema, na političku paraliziranost, na osrednje političko vodstvo bez uvida u sadašnjost i brige za budućnost, općenito na premalo smisla za opće dobro. Odveć starih odgovora na nove izazove.

Stotine milijuna ljudi na našem planetu sve više pati zbog nezaposlenosti, siromaštva, gladi i razaranja obitelji. Iznova nestaje nada u trajni mir među narodima. Napetosti između spolova i generacija dosegle su zabrinjavajuće razmjere. Djeca umiru, ubijaju i bivaju ubijana. Korupcijske afere u politici i gospodarstvu potresaju sve veći broj država. U našim je gradovima sve teže ostvariti miroljubiv suživot zbog socijalnih, rasnih i etničkih sukoba, zloupotrebe droga, organiziranog kriminala, pa i anarhije. Čak i susjedi često žive u strahu jedni od drugih. Nastavlja se bezobzirna pljačka našeg planeta. Prijeti nam slom ekosistema.

Uvijek iznova primjećujemo kako na nemalo mjesta u svijetu poglavari i pristaše religija raspiruju agresiju, fanatizam, mržnju i ksenofobiju, pa čak i to da nadahnjuju i legitimiraju nasilne i krvave sukobe. Religija se često zloupotrebljava za puke ciljeve politike moći, uključujući i rat. To nas ispunja zgražanjem.

Osudujemo sve te razvoje i izjavljujemo da to ne smije biti tako. Već postoji etos koji je u stanju suprotstaviti se tim zlokobnim globalnim

razvojjima. Taj etos doduše ne pruža izravna rješenja za sve te neizmjerne svjetske probleme, no zato pruža moralni temelj za bolji osobni i globalni poredak, viziju koja je u stanju žene i muškarce odvesti s onu stranu očajanja i spremnosti na nasilje a društvo s onu stranu kaosa.

Mi smo muškarci i žene koji preuzimaju odgovornost za zapovijedi i praksu svjetskih religija. Tvrdimo da već postoji konsenzus među religijama koji može tvoriti osnovicu za svjetski etos: minimalni temeljni konsenzus s obzirom na obvezujuće vrijednosti, neopoziva mjerila i temeljne moralne stavove.

I. Nema novog svjetskog poretka bez svjetskog etosa

Iz tog se razloga mi, muškarci i žene iz različitih religija i regija ove Zemlje, obraćamo svim ljudima, religioznim i nereligioznim. Želimo izraziti naše zajedničko uvjerenje:

- ☉ Svi smo mi odgovorni za bolji svjetski poredak.
- ☉ Bezuvjetno je naloženo da se zauzimamo za ljudska prava, za slobodu, pravdu, mir i očuvanje Zemlje.
- ☉ Naše vrlo različite religijske i kulturne tradicije ne smiju nas priječiti u tome da se zajednički aktivno angažiramo protiv svih oblika nečovječnosti a za više ljudskosti.
- ☉ Načela, koja izriče ova Deklaracija, mogu podupirati svi ljudi s etičkim uvjerenjima, neovisno o tome jesu li ta uvjerenja utemeljena religiozno ili ne.
- ☉ No, mi kao religiozno i duhovno usmjereni ljudi, koji svoj život temelje na Posljednjoj Zbilji i iz nje crpimo duhovnu snagu i nadu putem povjerenja, za vrijeme molitve ili meditacije, uz pomoć riječi ili šutnjom, na posve smo izniman način odgovorni za dobrobit cjelokupnog čovječanstva i brigu za planet Zemlju. Ne smatramo se boljjima od drugih ljudi, no vjerujemo u to da nam je prastara mudrost naših religija u stanju pokazati i putove u budućnost.

Nakon dva svjetska rata i okončanja hladnog rata, poslije sloma nacizma i fašizma, nakon potresanja temelja komunizma i kolonijalizma, čovječanstvo je zakoračilo u novo razdoblje svoje povijesti. Čovječanstvo danas posjeduje dostatno ekonomskih, kulturnih i duhovnih resursa za uspostavu boljeg

svjetskog poretka. No, stare i nove etničke, nacionalne, socijalne, ekonomske i religiozne napetosti predstavljaju prijetnju za miroljubivu izgradnju boljeg svijeta. Naše je vrijeme doduše doživjelo veći znanstveni i tehnički napredak nego bilo kad do sada, a usprkos tome nalazimo se pred činjenicom da globalno siromaštvo, glad, umiranje djece, nezaposlenost, osiromašenje i razaranje prirode nisu umanjeni nego su čak u porastu. Mnogim narodima prijete gospodarski slom, socijalna razgradnja, politička marginalizacija, ekološka katastrofa i nacionalna propast.

U takvoj dramatičnoj svjetskoj situaciji čovječanstvo ne treba samo političke programe i akcije. Potrebna mu je vizija miroljubivog suživota naroda, etničkih i etičnih skupina i religija s obzirom na zajedničku odgovornost za naš planet Zemlju. Vizija počiva na nadanjima, na ciljevima, idealima i mjerilima. A mnogi ljudi posvuda u svijetu ostaju bez toga. No, unatoč tome uvjereni smo u ovo: Usprkos njihovoj zlouporabi i čestim zakazanjima kroz povijest, upravo su religije odgovorne za to da takva nadanja, ideale i mjerila možemo čuvati, utemeljivati i živjeti. To naročito vrijedi za političko tijelo države: Nužna su jamstva za slobodu savjesti i religijsku slobodu, no ona ne nadomještaju obvezujuće vrijednosti, uvjerenja i norme, koje vrijede za sve ljude, bez obzira na njihovo društveno porijeklo, spol, boju kože, jezik ili religiju.

Uvjereni smo u temeljno jedinstvo ljudske obitelji na našem planetu Zemlji. Iz tog razloga podsjećamo na Opću deklaraciju o ljudskim pravima koju su Ujedinjeni narodi usvojili 1948. Ono što je ona svečano proglasila na razini prava, to na ovom mjestu želimo potvrditi i produbiti polazeći od etosa. Riječ je o posvemašnjem ostvarenju neraspoloživosti ljudske osobe, o neotuđivoj slobodi, o načelnoj jednakosti svih ljudi, o nužnoj solidarnosti i uzajamnoj ovisnosti svih ljudi.

Na temelju osobnih životnih iskustava i tegobne povijesti našeg planeta naučili smo

- ☉ da se isključivo zakonima, propisima i sporazumima ne može stvoriti, pa čak niti nametnuti novi svjetski poredak;
- ☉ da ostvarenje mira, pravde i očuvanje Zemlje ovisi o ljudskoj spoznaji i spremnosti da pravu pribave poštovanje;
- ☉ da zalaganje za pravo i slobodu pretpostavlja svijest o odgovornosti i obvezama i da se iz tog razloga moramo obratiti ljudskom umu i srcu;

- ☉ da pravo bez morala dugoročno ne može opstati i da iz tog razloga novog svjetskog poretka ne može biti bez svjetskog etosa.

Pod svjetskim etosom ne mislimo na novu svjetsku ideologiju niti na jedinstvenu svjetsku religiju s onu stranu svih postojećih religija, a pogotovo ne na vladavinu jedne religije nad svima drugima. Pod svjetskim etosom mislimo na temeljni konsenzus s obzirom na postojeće obvezujuće vrijednosti, neporeciva mjerila i temeljne osobne stavove. Bez temeljnog konsenzusa s obzirom na etos, svakoj će zajednici, prije ili kasnije, zaprijetiti kaos ili diktatura a pojedinci će očajavati.

II. Temeljni zahtjev: Sa svakim čovjekom moramo postupati ljudski

Svi smo mi skupa pogrešivi i nesavršeni ljudi sa svojim ograničenjima i nedostacima. Poznata nam je zbilja Zla. No, upravo se iz tog razloga zbog dobrobiti čovječanstva osjećamo obvezanim izreći ono što bi trebalo predstavljati temeljne elemente zajedničkog etosa za čovječanstvo – kako za pojedince tako i za zajednice i organizacije, kako za države tako i za same religije. Jer vjerujemo u to da naše već tisućljetne religiozne i etičke tradicije sadrže dostatno elemenata za etos koji će biti razumljiv i provediv za sve ljude dobre volje, religiozne i nereligiozne.

Pritom smo svjesni da naše različite religijske i etičke tradicije često na vrlo različit način obrazlažu što je to za čovjeka korisno ili štetno, što je to ispravno ili što je to pogrešno, što je to dobro ili što je to loše. Ne želimo brisati ili ignorirati te duboke razlike između pojedinih religija. No, one nas ne trebaju priječiti u tome da javno proglasimo ono što nam je već sad zajedničko i čime se već sada zajedno osjećamo obvezanim na temelju naših vlastitih religioznih ili etičkih temelja.

Svjesni smo da religije ne mogu riješiti ekološke, gospodarske, političke i socijalne probleme na ovoj Zemlji, ali zato mogu postići ono što se očito ne može postići isključivo ekonomskim planovima, političkim programima ili pravnim propisima: promjenu čovjekovog nutarnjeg stava, cjelokupnog mentaliteta, baš „srca” i zaokret od pogrešnog puta u smjeru novog stava spram života.

Nema sumnje u to da su čovječanstvu potrebne društvene i ekološke reforme, ali ništa manje od toga i duhovna obnova. Na nju se naročito obvezujemo kao religiozno ili duhovno usmjereni ljudi jer smo svjesni da

upravo duhovne snage religija ljudima s obzirom na njihov život mogu posredovati temeljno povjerenje, horizont smisla, potonja mjerila i duhovnu domovinu.

Dakako, religije će to moći činiti vjerodostojno jedino ako one same budu uklanjale one sukobe koji izvire iz njih samih, ako budu oslabljivale uzajamnu aroganciju, nepovjerenje, predrasude, štoviše neprijateljske slike, iskazujući poštovanje prema tradicijama, svetim mjestima, blagdanima i obredima onih koji vjeruju drugačije.

Svi znamo da se posvuda u svijetu, kao i do sada, s ljudima postupa neljudski. Ljudima se uskraćuju njihove životne šanse i njihova sloboda. Gaze se njihova ljudska prava i ne poštuju njihovo ljudsko dostojanstvo. No, moć nije isto što i pravo! Sučelice svakoj neljudskosti, naša religiozna i etička uvjerenja zahtijevaju: Sa svakim čovjekom moramo postupati ljudski!

To znači da svaki čovjek – bez obzira na dob, spol, rasu, boju kože, tjelesne ili duhovne sposobnosti, jezik, religiju, političko uvjerenje, nacionalno ili društveno porijeklo – posjeduje neotuđivo i neporecivo dostojanstvo. Iz tog su razloga svi, pojedinac kao i država, obvezani poštivati to dostojanstvo i jamčiti njegovu učinkovitu zaštitu. Čak i u gospodarstvu, politici i medijima, u istraživačkim ustanovama i industrijskim poduzećima, čovjek uvijek treba subjekt prava i cilj, a nikad puko sredstvo, nikad objekt komercijalizacije i industrijalizacije. Nitko se ne nalazi „s onu stranu dobra i zla”: nijedan čovjek i nijedan društveni sloj, nijedna utjecajna interesna skupina i nijedan centar moći, nijedan policijski aparat, nijedna vojska, pa čak nijedna država. Naprotiv!

Kao biće urešeno razumom i savješću, svaki je čovjek obvezan ponašati se uistinu ljudski, a ne neljudski. Činiti dobro, a izbjegavati zlo!

Što to konkretno znači, to želi pojasniti naša Deklaracija. S obzirom na novi svjetski poredak, želimo podsjetiti na neporecive i bezuvjetne etičke norme. One za ljude ne trebaju predstavljati okove nego pomagala i oslonce pri neprestanom pronalaženju i ostvarivanju životnog usmjerenja i životnih vrijednosti, životnih stavova i životnog smisla.

Postoji jedno načelo, zlatno pravilo, koje se već tisućljećima očuvalo i može naći u mnogim religioznim i etičkim tradicijama čovječanstva: Ono što ne želiš da drugi tebi čini, to ni ti ne čini drugome! Ili formulirano pozitivno: Ono što želiš da drugi tebi čini, to i ti čini drugome! To bi trebala biti neopoziva i bezuvjetna norma za sva životna područja, za obitelj i zajednice, za rase, nacije i religije.

Treba ostaviti iza sebe egoizme svake vrste – svaku sebičnost, bilo individualnu bilo kolektivnu, a ona se javlja u obliku klasnog razmišljanja, rasizma, nacionalizma ili seksizma.

Osuđujemo egoizme jer čovjeka priječe u tome da doista bude čovjek. Samooodređenje i samoostvarenje sasvim su legitimni sve dok se ne odvajaju od čovjekove samooodgovornosti i odgovornosti za svijet, od odgovornosti za bližnje i za planet Zemlju.

To načelo uključuje posve konkretna mjerila kojih se mi ljudi trebamo pridržavati. Iz njega proizlaze četiri obuhvatne prastare smjernice koje zatičemo u većini svjetskih religija.

III. Četiri neopozive smjernice

1. Opvezivanje na kulturu nenasilja i strahopoštovanja pred svekolikim životom

Bezbrojni se ljudi u svim regijama i religijama trude oko života koji neće biti definiran egoizmom nego zauzimanjem za ljude i svijet oko sebe. No, unatoč tome u suvremenom svijetu postoji beskrajno mnogo mržnje, zavisti, ljubomore i nasilja: ne samo između pojedinaca nego i između društvenih i etničkih skupina, između klasa i rasa, nacija i religija. Primjena nasilja, trgovina drogom i organizirani kriminal, često potpomognut najnovijim tehničkim mogućnostima, dosegli su globalne razmjere. Na mnogim se mjestima još uvijek vlada uz pomoć terora „odozgo”, diktatori tlače svoje vlastite narode a umnogome je rasprostranjeno institucionalizirano nasilje. Čak se i u nekim zemljama, u kojima postoje zakoni za zaštitu individualnih sloboda, zatvorenici muče, ljudi sakate a taoci ubijaju.

A. No, na temelju velikih starih religioznih i etičkih tradicija čovječanstva razabiremo smjernicu: Ne smiješ ubiti! Ili formulirano pozitivno: Poštuj život! Dakle, razmislimo iznova o posljedicama te prastare smjernice: Svaki čovjek posjeduje pravo na život, nepovredivost tijela i slobodan razvoj osobnosti ukoliko ne krši prava drugih. Nijedan čovjek nema pravo fizički ili psihički mučiti drugog čovjeka, povrijediti ga ili čak ubiti. A niti jedan narod, niti jedna država, niti jedna rasa, niti jedna religija nema pravo diskriminirati, podvrgnuti „čišćenju”, prognati ili čak istrijebiti manjinu koja je drukčija ili drukčije vjeruje.

B. Sigurno je da će sukoba biti sve dok bude ljudi. No, takve bi sukobe trebali rješavati načelno bez nasilja u okviru pravnog poretka. To vrijedi za pojedince kao i za države. Upravo su politički moćnici pozvani na to da se pridržavaju pravnog poretka i da se što je moguće više zalažu za nenasilna i miroljubiva rješenja. Oni bi se trebali zauzeti za međunarodni mirovni poredak kojem je potrebna zaštita i obrana od nasilnika. Naoružavanje je pogrešan put. Razoružavanje predstavlja zadaću sadašnjeg trenutka. Neka se nitko ne zavarava: Čovječanstvo neće preživjeti bez svjetskog mira!

C. Iz tog bi razloga već mladež trebala u obitelji i školi učiti da nasilje ne smije biti sredstvo razračunavanja s drugima. Jedino na taj način možemo stvoriti kulturu nenasilja.

D. Ljudska je osoba beskrajno dragocjena i moramo je bezuvjetno štititi. No, i život životinja i biljaka, koje zajedno s nama nastanjuju ovaj planet, zaslužuje zaštitu, čuvanje i njegu. Neobuzdano iskorištavanje prirodnih osnova života, bezobzirno uništavanje biosfere, militariziranje kozmosa, sve to predstavlja zločin. Kao ljudi smo na poseban način odgovorni – upravo s obzirom na buduće generacije – za planet Zemlju i kozmos, za zrak, vodu i tlo. Svi smo mi u tom kozmosu jedni s drugima povezani i jedni o drugima ovisni. Svatko od nas ovisi o dobrobiti cjeline. Iz tog razloga vrijedi sljedeće: Ne trebamo propagirati čovjekovu vlast nad prirodom i kozmosom nego kultivirati zajedništvo s prirodom i kozmosom.

E. Biti istinski čovjek, to u duhu naših velikih religioznih i etičkih tradicija znači biti obziran i spreman priteći u pomoć, i to u privatnom kao i javnom životu. Nikada ne bismo trebali biti bezobzirni i brutalni. Tolerantnost, poštovanje, pa čak i visoki stupanj uvažavanja, sve to svaki narod treba iskazivati drugom narodu, svaka rasa drugoj rasi, svaka religija drugoj religiji. Manjine – bile one rasne, etničke ili religijske prirode – potrebite su naše zaštite i naše podrške.

2. Obvezivanje na kulturu solidarnosti i pravednog gospodarskog poretka

Bezbrojni se ljudi u svim regijama i religijama zalažu za uzajamnu solidarnost, za radin život i vjerno ispunjavanje vlastitog poziva. No,

unatoč tome u suvremenom svijetu postoji beskrajno mnogo gladi, siromaštva i bijede. Za to nije kriv naprosto pojedinac. Često su za to krive i nepravedne društvene strukture: Milijuni ljudi su bez posla, milijuni ljudi izručeni su izrabljivanju putem loše plaćenog posla, potiskivanju na rub društva i oduzimanju životnih mogućnosti. U mnogim su zemljama silne razlike između bogatih i siromašnih, između moćnih i bespomoćnih. U svijetu, u kojem su i neobuzdani kapitalizam i totalitarni državni socijalizam potkopali i razorili mnoge etičke i duhovne vrijednosti, mogla se rasprostraniti žudnja za bezgraničnim profitom i neobuzdanom pljačkom, ali i materijalistička usredotočenost na vlastita prava u sklopu koje od države neprestano sve više zahtijevamo a da se sami pri tome ne obvezujemo na više. Ne samo u zemljama u razvoju nego i industrijskim zemljama, korupcija je postala rakranom društva.

A. No, na temelju velikih starih religioznih i etičkih tradicija čovječanstva razabiremo smjernicu: Ne smiješ krasti! Ili formulirano pozitivno: Postupaj pravedno i pošteno! Dakle, razmislimo iznova o posljedicama te prastare smjernice: Nijedan čovjek nema pravo u bilo kojem obliku okradati drugog čovjeka ili posegnuti za njegovim vlasništvom ili vlasništvom zajednice. No, i obratno, nijedan čovjek nema pravo upotrebljavati svoje vlasništvo a da se pri tome ne obazire na potrebe društva i planeta Zemlje.

B. Gdje vlada ekstremno siromaštvo, tamo uzima maha bespomoćnost i očajanje, tamo će se uvijek iznova krasti da bi se preživjelo. Gdje se bezobzirno gomila bogatstvo i uvećava moć, tamo će se kod prikraćenih i marginaliziranih neizbježno probuditi osjećaji zavisti, ogorčenosti, pa čak i smrtonosne mržnje i revolta. A to uzrokuje začarani krug nasilja i protunasilja. Neka se nitko ne zavarava: Svjetskog mira neće biti bez svjetske pravde!

C. Iz tog bi razloga već mladež trebala u obitelji i školi učiti da vlasništvo obvezuje čak i onda kad je posve malo. Njegova uporaba treba istodobno služiti i općem dobru. Jedino ćemo na taj način moći izgraditi pravedan ekonomski poredak.

D. No, da bi se odsudno popravio položaj najsiromašnije milijarde ljudi na ovom planetu, a u sklopu nje naročito žena i djece, moramo pravednije

urediti strukture svjetskog gospodarstva. Koliko god je prijeko potrebna, individualna dobrotvorna djelatnost i pojedinačni projekti pomoći nisu dostatni. Da bi došlo do pravednog izjednačavanja, za to je potrebno sudjelovanje svih država i autoritet internacionalnih organizacija.

Dužnička kriza i siromaštvo Drugoga svijeta zahvaćenog raspadom, a pogotovo Trećeg svijeta, moraju dovesti do rješenja prihvatljivog za sve strane. Jasno je da se i u budućnosti neće moći izbjeći sukobi oko interesa. U svakom slučaju, u razvijenim zemljama treba razlikovati između nužne i neobuzdane potrošnje, između socijalne i nesocijalne uporabe vlasništva, između opravdanog i neopravdanog korištenja prirodnih resursa, između čisto kapitalističkog i socijalno-ekološki usmjerenog tržišnog gospodarstva. Čak i zemlje u razvoju trebaju propitati svoju nacionalnu savjest.

Posvuda važi: Moramo pružiti otpor – kad god je to moguće nenasilan – posvuda gdje vlastodršci tlače potčinjene, institucije osobe a moć pravo.

E. Biti istinski čovjek, to u duhu naših velikih religioznih i etičkih tradicija znači sljedeće:

- ☉ umjesto da je zloupotrebljavamo u bezobzirnoj borbi za vlast, gospodarsku i političku moć koristit ćemo za služenje ljudima. Moramo razvijati duh suosjećanja s patnicima i na poseban se način brinuti za siromašne, hendikepirane, stare, izbjeglice i osamljene,
- ☉ umjesto čiste žudnje za moći i neobuzdane politike moći tijekom neizbježnog nadmetanja treba vladati uzajamno poštovanje, razborito usuglašavanje interesa, želja za posredovanjem i obazrivošću,
- ☉ umjesto nezasićene pohlepe za novcem, prestiža i potrošnje, iznova moramo otkriti smisao za umjerenost i skromnost jer čovjek svladan pohlepom gubi svoju „dušu“, svoju slobodu, svoj spokoj, svoj nutarnji mir, a na taj način i ono što ga čini čovjekom.

3. Obvezivanje na kulturu tolerancije i života u istinoljubivosti

Bezbroj se ljudi u svim regijama i religijama čak i u naše vrijeme trudi oko života u ozračju poštenja i istinoljubivosti. No, unatoč tome u suvremenom svijetu postoji beskrajno mnogo laži i prijevare, obmanjivanja i licemjerja, ideologije i demagogije:

- ☉ političari i poslovni ljudi koji se služe lažima kao sredstvom politike i uspjeha;
- ☉ masovni mediji koji umjesto istinitog izvješćivanja podastiru ideološku propagandu a umjesto informacija dezinformacije i koji umjesto vjernost istini slijede cinične komercijalne interese;
- ☉ znanstvenici i istraživači koji se izručuju moralno sumnjivim ideološkim ili političkim programima ili čak gospodarskim interesnim skupinama, pa opravdavaju istraživanja koja krše temeljne moralne vrijednosti;
- ☉ predstavnici religija koji pristaše drugih religija diskvalificiraju kao manje vrijedne, pa umjesto poštovanja, razumijevanja i tolerancije propovijedaju fanatizam i netoleranciju.

A. No, na temelju velikih starih religioznih i etičkih tradicija čovječanstva razabiremo smjernicu: Ne smiješ lagati! Ili formulirano pozitivno: Govori i postupaj istinoljubivo! Dakle, razmislimo iznova o posljedicama te prastare smjernice: Niti jedan čovjek i niti jedna institucija, nijedna država, pa čak niti jedna Crkva ili religijska zajednica nema pravo ljudima govoriti neistinu.

B. To naročito važi:

- ☉ za masovne medije kojima je s pravom zajamčena sloboda izvješćivanja u svrhu pronalaženja istine i kojima na temelju toga u svakom društvu pripada služba čuvara istine: Oni se ne nalaze iznad morala nego su dužni biti objektivni i poštivati ljudsko dostojanstvo, ljudska prava i temeljne vrijednosti. Nemaju pravo zadirati u privatnu sferu ljudi, iskrivljavati stvarnost i manipulirati javnim mnijenjem.
- ☉ za umjetnost, književnost i znanost kojima je s pravom zajamčena umjetnička i akademska sloboda: One nisu izuzete od općenitih etičkih mjerila nego trebaju služiti istini.
- ☉ za političare i političke stranke: Ako svom narodu lažu u lice, ako su krivi zbog manipuliranja istinom, korupcije ili bezobzirne politike moći u sferi vanjskih i unutarnjih poslova, onda su prokockali svoju vjerodostojnost i zaslužili izgubiti svoje položaje i birače. Obratno, javno bi mnijenje trebalo podržavati one političare koji svom narodu u svako vrijeme hrabro govore istine.
- ☉ na koncu i za predstavnike religija: Ako raspiruju predrasude, mržnju i neprijateljstvo prema onima koji drukčije vjeruju, ako

propovijedaju fanatizam ili čak pokreću ili legitimiraju vjerske ratove, onda zaslužuju osudu ljudi i gubitak pristaša.

Neka se nitko ne zavarava: Neće biti svjetske pravde bez istinoljubivosti i ljudskosti!

C. Iz tog bi se razloga već mladež trebala u obitelji i školi učiti vještini istinoljubivosti u mišljenju, govorenju i djelovanju. Svaki čovjek posjeduje pravo na istinu i istinoljubivost. Posjeduje pravo na nužne obavijesti i obrazovanje kako bi mogao izvršiti temeljne životne odabire. Dakako, bez temeljnog etičkog usmjerenja teško će moći razlikovati važno od nevažnoga. U slučaju suvremene svakodnevne poplave informacija kad se činjenice izokreću, interesi prikrivaju a mišljenja apsolutiziraju, etička mjerila predstavljaju pomoć.

D. Biti istinski čovjek, to u duhu naših velikih religioznih i etičkih tradicija znači sljedeće:

- ☉ istini pribavljati priznanje, a ne brkati slobodu sa samovoljom i pluralizam s ravnodušnošću;
- ☉ njegovati duh istinoljubivosti čak i u svakodnevnim odnosima s ljudima, a ne živjeti u nepoštenju, licemjerju i oportunističkom prilagođavanju;
- ☉ uvijek iznova tražiti istinu s nepotkupljivom istinoljubivošću, a ne širiti ideološke ili stranačke poluistine;
- ☉ pouzdano i trajno služiti istini koju smo jednoć spoznali, a ne pokleknuti pred oportunizmom.

4. Obvezivanje na kulturu ravnopravnosti i partnerstva muškarca i žene

Bezbrojni se ljudi u svim regijama i religijama trude oko života u duhu partnerstva muškarca i žene, oko odgovornog djelovanja na području ljubavi, seksualnosti i ljubavi. No, unatoč tome posvuda u svijetu postoje oblici patrijarhata koji zaslužuju osudu, prevlast jednog spola nad drugim, izrabljivanje žena, seksualne zloupotrebe djece i prisilna prostitucija. Socijalne razlike na ovoj Zemlji nerijetko uzrokuju to da se naročito žene, pa čak i djeca, iz slabije razvijenih zemalja osjećaju prisiljenim baviti se prostitucijom kao sredstvom za borbu oko preživljavanja.

A. No, na temelju velikih starih religioznih i etičkih tradicija čovječanstva razabiremo smjernicu: Ne smiješ provoditi spolni nemoral! Ili formulirano pozitivno: Poštujte i ljubite jedni druge! Dakle, razmislimo iznova o posljedicama te prastare smjernice: Nijedan čovjek nema pravo nekog drugog srozavati na puki objekt svoje seksualnosti niti ga dovesti i zadržavati u spolnoj ovisnosti.

B. Osuđujemo seksualno izrabljivanje i spolnu diskriminaciju kao jedan od najžasnijih oblika ljudskog ponižavanja. Bez obzira na to na kojem se mjestu propovijeda prevlast jednog spola nad drugim ili tolerira seksualno izrabljivanje – pa čak i u ime nekog religijskog uvjerenja – bez obzira na kojem se mjestu potiče prostitucija ili zloupotrebljavaju djeca, na tom smo se mjestu dužni suprotstaviti. Neka se nitko ne zavarava: Nema istinske ljudskosti bez partnerskog suživota!

C. Iz tog bi razloga već mladež trebala u obitelji i školi učiti da seksualnost načelno nije negativno-razorna ili izrabljivačka nego stvaralačko-pozitivna snaga. Ona posjeduje funkciju oblikovanja zajedništva koje afirmira život a može se razviti jedino ako je živimo odgovorno i s obzirom na sreću partnera.

D. Odnos između muškarca i žene ne bi smjelo definirati tutorstvu ili izrabljivanje nego ljubav, partnerstvo i povjerenje. Ljudsko ispunjenje nije isto što i seksualno uživanje. Seksualnost treba biti izraz i potvrda ljubavnog odnosa koji se živi u ozračju partnerstva.

Neke religiozne tradicije poznaju i ideal dragovoljnog odricanja od seksualnog života. Čak i dragovoljno odricanje može biti izraz identiteta i ostvarenja smisla.

E. Unatoč svim kulturnim i religioznim razlikama, društvenu ustanovu braka obilježava ljubav, vjernost i trajnost. Muškarcima, ženama i djeci brak želi i treba jamčiti zaštitu i uzajamnu podršku a i osiguravati njihova prava. U svim zemljama i kulturama treba raditi na ekonomskim i društvenim odnosima koji će omogućiti čovjeka dostojnu egzistenciju braka i obitelji a danasve i starih osoba. Djeca posjeduju pravo na obrazovanje. Iskorištavati ne trebaju niti roditelji djecu niti djeca roditelje. Naprotiv, njihov odnos treba počivati na uzajamnom poštivanju, priznanju i brizi.

F. Biti istinski čovjek, to u duhu naših velikih religioznih i etičkih tradicija znači sljedeće:

- ☉ uzajamno poštovanje, razumijevanje i partnerstvo, a ne patrijarhalno podčinjavanje ili ponižavanje što je izraz nasilja a često uzrokuje protunasilje;
- ☉ uzajamnu obzirnost, toleranciju, pomirljivost i ljubav, a ne svaki oblik seksualnog posjedovanja ili seksualne zloupotrebe.

Na razini nacija i religija možemo prakticirati jedino ono što živimo na razini osobnih i obiteljskih odnosa.

IV. Promjena svijesti

Sva povijesna iskustva pokazuju da našu Zemlju ne možemo promijeniti bez promjene svijesti pojedinaca i javnosti. To se već pokazalo u slučaju pitanja, kao što su to rat i mir, ekonomija ili ekologija, a sklopu koji su posljednjih desetljeća postignute bitne promjene. One bi se morale postići i s obzirom na etos! Svaki pojedinac raspolaže ne samo nepovredivim dostojanstvom i neotuđivim pravima nego i neporecivom odgovornošću za ono što poduzima ili ne poduzima. Svi naši izbori i djela, pa čak i naši promašaji i propusti, uzrokuju posljedice.

Tu odgovornost čuvati, produbljavati i predavati budućim generacijama, to predstavlja naročitu zadaću religija. Pri tome smo realistični s obzirom na ono što je postignuto ovim konsenzusom, a zahtijevamo da se obrati pozornost na sljedeće:

Teško je postići sveopći konsenzus s obzirom na mnoga pojedinačna sporna pitanja (od bioetike i seksualne etike preko etike sredstva javnog priopćavanja i etike znanosti do ekonomske i političke etike). No, unatoč tomu, u duhu načela, koja smo razvili na ovom mjestu, trebalo bi biti moguće naći prikladna rješenja i za mnoga dosad sporna pitanja.

U mnogim se životnim područjima već probudila nova svijest s obzirom na etičku odgovornost. Iz tog bi nam razloga bilo drago ako bi se u slučaju što većeg broja zanimanja – kao što su to na primjer liječnici, znanstvenici, gospodarstvenici, novinari i političari – izradili suvremeni etički kodeksi koji će pružati konkretnije smjernice za mučna pitanja u dotičnim zanimanjima.

Prije svega usrdno molimo pojedine vjerske zajednice da formuliraju svoj posve specifičan etos: ono što svaka vjerna tradicija može reći na primjer o smislu života i smrti, o podnošenju patnje i opraštanju krivnje, o nesebičnom predanju i nužnosti odricanja, o suosjećanju i radosti. Sve će to produbiti, pobliže razvrstati i konkretizirati svjetski etos koji se već sada može raspoznati.

Na koncu apeliramo na sve stanovnike ovog planeta: Naša se Zemlja ne može promijeniti nabolje bez promjene svijesti pojedinca. Zalažemo se za individualnu i kolektivnu promjenu svijesti, za buđenje naših duhovnih snaga putem promišljanja, meditacije, molitve i pozitivnog mišljenja, za obraćenje srca. Zajedno možemo i brda premještati! Bez rizika i spremnosti na žrtvu neće biti temeljne promjene naše situacije! Iz tog se razloga obvezujemo na zajednički svjetski etos, na bolje uzajamno razumijevanje i na životne forme koje su prihvatljive za društvo, koje podupiru mir i koje su prijateljski nastrojene spram prirode.

Pozivamo sve ljude, bez obzira na to jesu li religiozni ili ne, da to isto čine!

Što je to svjetski etos?

Hans Küng

Projekt svjetskog etosa teži za mirom između religija, kultura i nacija na temelju nekoliko zajedničkih i osnovnih etičkih vrijednosti, mjerila i stavova. Tijekom više od dva desetljeća, neprestano je dobivao na aktualnosti i odobravanju. Dapače, svjetski etos doživljava – ne samo zbog svjetske gospodarske i financijske krize – silan uspon. Pored toga su razjašnjeni nesporazumi, koji se lako povezuju s novim projektom, za sve one, koji su se željeli informirati. Različite su discipline potvrdile i osnažile utemeljenja i obrazloženja koja su u prvom razdoblju crpljena prije svega iz svjetskih religija. No, Projekt je unatoč tome sve do danas ostao otvoren i živ proces. Karakterističan je po svojoj životnosti na temelju koje se kao i do sada veoma energično i po svoj prilici kreativno sučeljava s novim pitanjima, koja proizlaze iz kulturnih, društvenih ili religijskih razvoja.

1. Svjetski etos kao šansa

(1) Globalno razdoblje zahtijeva globalni etos

Ljudsko mišljenje i djelovanje – od politike i gospodarstva preko odgoja i obrazovanja do kulture i sporta – sve se više odigrava pred globalnim horizontom. Iz tog je razloga etičko usmjerenje u istom takvom globalnom opsegu nužnije nego bilo kad do sada. Gotovo svakodnevno čitamo i slušamo o neakvim krizama, pa čak upravo i o njihovim moralnim pretpostavkama i posljedicama.

Često se postavlja pitanje o tome koju krizu ljudi smatraju opasnijom od svih drugih. Ovo je moj odgovor: Od svih je kriza opasnije suvremeno gomilanje globalnih kriza. Živimo u razdoblju u kojem se više temeljnih kriza uzajamno uvjetuje i osnažuje. Fukushima predstavlja simbol toga kako se uzajamno osnažuju potres, cunami i tehničko-politička zakazanja. Klimatska i energetska kriza, financijska i gospodarska kriza, dužnička i

državna kriza, stvarnost su ne samo u zemljama u razvoju nego i u Grčkoj, Portugalu, Italiji, Španjolskoj, Irskoj, Engleskoj i u vodećoj zapadnjačkoj sili SAD-u, pa čak naposljetku i u Francuskoj i Njemačkoj. Promatrano sve skupa, to nisu prirodne krize nego krize koje je prouzrokovao čovjek.

No, sada nažalost ne postoji čarobno sredstvo za prevladavanje pojedinačnih kriza ili čak svih kriza zajedno. Samo je po sebi razumljivo da ni svjetski etos ne pruža gotova rješenja svih tih problema u smislu nekog recepta. No, unatoč tome ideja svjetskog etosa predstavlja učinkovit pokušaj pružanja odgovora jer u krizama globaliziranog svijeta pruža etički orijentacijski okvir (globalno i kod kuće) i jednu vrstu moralnog kompasa, koji može biti koristan u svim životnim područjima, kako u velikim tako i u malim stvarima, kako za mlade tako za stare.

(2) Svjetski etos u svrhu izbjegavanja kriza

Prirodne se katastrofe ne mogu izbjeći, no tim više mogu katastrofe koje je prouzrokovao čovjek. U uvodu moje knjige „Projekt svjetskog etosa” iz 1990. govorio sam o tri svjetske katastrofe i istodobno o tri krizna datuma, koja su se ponudila čovječanstvu da stvori novi i bolji svjetski poredak: 1918. (nakon Prvog svjetskog rata), 1945. (nakon Drugog svjetskog rata) i 1989. (nakon okončanja „hladnog rata” između Istoka i Zapada).

1990. sam vrlo rasprostranjenu nadu izrazio uz pomoć sintagme novi svjetski poredak – „A New World Order” – koji je potom nakon Prvog iračkog rata najavio i američki predsjednik Bush st. No, poslije dva desetljeća morao sam nažalost ustanoviti da se ta nada rasprostranjena u svim narodima očigledno nije ispunila.

Da je tu ogromnu nadu sustiglo razočarenje, to nije uzrokovalo samo zakazanje institucija (nacionalnih vlada i parlamenata i internacionalnih organizacija) nego i katastrofalno zakazanje morala. Uz pomoć respektabilne, poštene i konstruktivne politike, većina se tih katastrofa mogla izbjeći:

- ☉ Mogla se izbjeći nova vrsta međunarodnog terorizma: Zamislite da je država Izrael već nakon pobjedničkog Šestodnevnog rata 1967. s arapskim narodima sklopila pošten mir (kojem su se nadali i dalekovidni Izraelci): kako s Egiptom tako i s palestinskom državom, koju je trebalo izgraditi...

- ☉ Mogao se izbjeći rat u Afganistanu: Zamislite da su umjesto od prvog momenta ekstremno rizičnog rata na tlu, vodi i u zraku svjetske velesile prvo pokrenule dobro osmišljenu i globalno usklađenu političku i tajnu akciju protiv terorističke mreže „Al-Qaida” (koja nije država!)..
- ☉ Mogao se izbjeći Drugi irački rat predsjednika Busha ml, koji je smjerao prema američkoj hegemoniji na Bliskom istoku: Zamislite da je diktator Saddam Hussein paraliziran uz pomoć političke i vojne izolacije, pa da je istodobno osigurano pošteno političko rješenje za problem Palestine...
- ☉ Mogla se izbjeći odveć brza ekspanzija Europske unije: Zamislite da se nije gradio isključivo financijski krov sačinjen od eura nego i istodobno konzekventno vršena unutarnja izgradnja Unije, koja je utanačena Ugovorom iz Maastrichta, putem reformi njezinih institucija (način glasovanja, uvjeti priključivanja i ostalo...) i onemogućen prevarantski pristup...
- ☉ Moglo se izbjeći raskidanje Europskog stabilizacijskog pakta, i to u prvom redu na temelju angažmana njemačke vlade: Zamislite da su Njemačka i – nadovezujući se na nju – Francuska Europi i svijetu pružile primjer za rekonstrukciju raspojasane socijalne države s ciljem stvaranja uvjeta za financiranje socijalnih mreža, dokidanje suvišnih subvencija, promjenu financijski neodrživih zakona, ponovne stimulacije gospodarstva i smanjenja nezaposlenosti...
- ☉ Na koncu konca, mogla se izbjeći čak i globalna financijska i gospodarska kriza: Zamislite da se blagovremeno potrudilo oko nove financijske arhitekture, koju su mnogi zahtijevali, oko novog Ugovora iz Bretton Woodsa, i suprotstavilo se „casino kapitalizmu” na Wall Streetu, u Londonu, Frankfurtu i Zürichu...

Sve te krize uvijek posjeduju i etičku dimenziju. A svi će pokušaji rješavanja biti nedostatni ako se ne pozabavimo i razinom etosa, nutarnjim stavom uključenih aktera i rukovoditelja, preobrazbom svijesti, ponovnim podsjećanjem na odgovornost i osnovne etičke standarde.

(3) Demokratske i etičke vrijednosti

Vrijednosti nastale u Europi, kao što su „sloboda, jednakost i bratstvo”, i silna postignuća, kao što su demokracija, ljudska prava i tolerancija, globalno bi se bolje ukorijenila kad bi bile prenošene uz pomoć etičkih vrijednosti, kao što su čovječnost i ljudska mjerila. Proteklih su godina te zapadnjačke vrijednosti i ta zapadnjačka vrijednosna zajednica uvijek iznova bile hvaljene. No, pri tome se često nije osvrtao na temeljne vrijednosti, koje jesu i europske, no prije svega su istodobno i univerzalne vrijednosti, a čije nepoštivanje kao posljedicu uzrokuje neljudskost:

- ☉ Nenasilje i strahopoštovanje pred životom;
- ☉ Solidarnost i pravedan gospodarski poredak;
- ☉ Istinoljubivost i toleranciju;
- ☉ Ravnopravnost i partnerstvo.

Različite su međunarodne konferencije i inicijative istaknule nužnost globalnih etičkih mjerila. Međunarodno povjerenstvo za globalni poredak u politici (1995), koje zajedno s ljudskim pravima naglašava i ljudske dužnosti; potom Globalno povjerenstvo za kulturu i razvoj (1995), koje povrh svekolikog ekonomskog rasta zahtijeva ljudski razvoj; na koncu preporuka „InterAction Council”-a, „kluba” nekadašnjih predsjednika država i šefova vlada, da se proglasi Opća deklaracija o ljudskim dužnostima (1995). Svi su svojim moralnim apelima reagirali na stanovite globalne razvoje i trendove:

- ☉ Prijelomne situacije u međunarodnoj geopolitičkoj stvarnosti i neučinkovito proglašenje „novog svjetskog poretka”;
- ☉ Prekomjerne probleme u području ekologije, eksploziju stanovništva i nestašicu energije;
- ☉ Sve snažniju tendenciju u smjeru etničkih sukoba i prijetećem sukobu kultura na lokalnoj i regionalnoj razini;
- ☉ Globalno umrežavanje na temelju napretka komunikacijskih tehnologija s njihovim mnogim pozitivnim, ali i nekim negativnim stranama;
- ☉ Izazove i šanse višekulturalnog suživota, koji sve do danas predstavlja stvarnost ne samo u velegradovima nego i u seoskim područjima.

(4) Ljudske dužnosti jačaju ljudska prava

Deklaracija o svjetskom etosu Parlamenta svjetskih religija (Chicago, 4. rujna 1993) već u svom prvom poglavlju potvrđuje temeljno značenje ljudskih prava: „Uvjereni smo u temeljeno jedinstvo ljudske obitelji na našem planetu Zemlji. Iz tog razloga podsjećamo na Opću deklaraciju o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda iz 1948. Ono što je ona svečano proglasila na razini prava, to na ovom mjestu želimo potvrditi i produbiti polazeći od etosa: posvemašnje realiziranje neraspoloživosti ljudske osobe, neotuđivu slobodu, načelnu jednakost svih ljudi i nužnu solidarnost i uzajamnu ovisnost svih ljudi.” No, Deklaracija ujedno naglašava da „zalaganje za pravo i slobodu pretpostavlja svijest o odgovornosti i dužnostima, pa se iz tog razloga moramo obratiti ljudskom umu i srcu.”

Tako je Deklaracija o svjetskom etosu suglasna s Općom deklaracijom o ljudskim pravima u članku 29. u kojem je riječ o „dužnostima svakog čovjeka prema zajednici”. U tom se članku istodobno govori o „pravednim zahtjevima morala, javnom redu i općem blagostanju u demokratskom društvu”. Ova su promišljanja predstavljala model pri formuliranju već spomenute Deklaracije o ljudskim odgovornostima „InterAction Council”-a (usp. poglavlje VI, 2). Tako postaje jasno da se ljudska prava i ljudske dužnosti, što se tiče društva, uzajamno ne ograničavaju nego plodonosno nadopunjuju. To naglašavaju i različiti dokumenti internacionalnih povjerenstava (usp. poglavlje IV, 5).

Poznato je da je pojam dužnosti u svojoj novijoj povijesti neprestano bio zloupotrebljavan, ne samo u državi nego i u Crkvi. No, sve nas te zloupotrebe ne bi trebale spriječiti u tome da ostanemo pri tom pojmu, koji od Cicerona i Ambrozija posjeduje veliku povijest i koji je zahvaljujući Kantu postao ključan pojam moderne, pa i danas izgleda nenadomjestivim. Dužnost doduše potiče moralno, ali ne prisiljava. Ona prvenstveno proizlazi ne iz čisto tehničkog ili ekonomskog nego etičkog uma. Karakterističan za njega, on čovjeka osposobljava za slobodno opredjeljivanje, potiče ga i pruža mu postojanost u moralnom djelovanju. No, ne bismo smjeli zaboraviti da mogu biti zluporabljene ne samo dužnosti nego i prava, to jest, kao prvo, onda kad se neprestano isključivo koriste za vlastitu korist i, kao drugo, onda kad se iskorištavaju do svojih ekstremnih mogućnosti. Onaj tko zanemaruje svoje dužnosti, taj u konačnici podriva i prava. Čak bi i država bila ugrožena ako bi

je stanovnici a pogotovo ako bi je politički i gospodarski autoriteti koristili nerazborito i zloupotrebljavali za puku vlastitu korist. Suvišno je upućivati na relevantne političke i gospodarske skandale u Saveznoj Republici Njemačkoj.

Samo je po sebi razumljivo da se važenje ljudskih prava ni u kojem slučaju ne može učiniti ovisnim o faktičnom realiziranju dužnosti. Dapače, to bi značilo da bi prava pripadala samo onome tko bi dokazao da ih je dostojan na temelju ispunjavanja dužnosti prema zajednici. To se očigledno ogrešuje o bezpreduvjetno dostojanstvo ljudske osobe, koje je sa svoje strane pretpostavka ne samo prava nego i dužnosti.

(5) Uz svekoliku različitost zajedništvo

Polazeći od ideje svjetskog etosa, moramo poštovati kulturnu i religioznu raznolikost, a u sklopu toga i različita zakonodavstva u različitim zemljama i regijama dok ne proturječe Općoj deklaraciji o ljudskim pravima. Samorazumljivo je na primjer da je židovstvom obilježena država Izrael zakonski propisala održavanje sabatskog mira subotom. A jednako je tako samorazumljivo da se u relativno liberalnim arapskim zemljama, kao što je Oman, petku priznaje poseban položaj. No, onda bismo jednako tako samorazumljivim trebali smatrati da se tradicionalne kršćanske zemlje i u Europskoj uniji zauzimaju za zaštitu neradne nedjelje i da veliki savez crkava, sindikata, udruga i političara neradnu nedjelju želi kao europsko kulturno dobro uvrstiti čak i u Smjernice Europske unije o radu. Uostalom, slično vrijedi i za religiozne simbole u javnom prostoru, kakav je križ u tradicionalnim katoličkim regijama, sve dok se takav križ ne zlouporabljuje za stranačko-političke ili crkveno-političke ciljeve.

No, uza svekoliku kulturalnu i religioznu raznolikost, svjetski etos naročito osvještava ono zajedničko u sferi etosa. Svi su ljudi nositelji zajedničke odgovornosti za društva i čovječanstvo. A to predstavlja izazov uspostavljanja zajedničkog moralnog temelja kao osnove za donošenje izbora i angažman: ne složenog etičkog sustava, ali tim više nekolicine općenito priznatih osnovnih i glavnih etičkih normi.

Na taj način svjetski etos predstavlja osnovnu ideju, koja premašuje kulturne granice, za utemeljenje pluralnog i često multikulturalnog društva. Naravno, svjetski etos pretpostavlja različitu kontekstualnu

ukorijenjenost i utemeljenje etičkih načela, vrijednosti i normi, pa u tom smislu ni u kojem slučaju ne ostaje ograničen na isključivo religioznu opciju. Naprotiv, svjetski etos predstavlja apel, koji treba razumjeti uključivo. Usmjeren je obvezivanju samoga sebe na etičke vrijednosti i norme, a obraća se vjernicima i nevjernicima, religioznim kao i nereligioznim ljudima. Nitko nije isključen, pa čak niti oni koji apeliraju.

Pri tome se sve više raskriva važnost ideje svjetskog etosa za različita društvena područja:

- ☉ Pedagogiju: Ona je na temelju rastuće etničke heterogenosti školskih razreda sve snažnije obilježena interkulturalno. Istodobno se sve više očekuje temeljno etičko usmjerenje;
- ☉ Politiku: Ona je upravo u razdobljima snažne mijene u nacionalnom kontekstu usmjerena na osnovicu zajedničkih temeljnih vrijednosti. Nadasve je potrebno sačuvati društvenu povezanost s obzirom na ravnotežu slobode i odgovornosti;
- ☉ Gospodarstvo: U razdoblju globalizacije ono svoju pouzdanost mora dokazati na temelju obvezivanja na osnovne etičke standarde: ne samo u vlastitom poduzeću putem poduzetničkog etosa (kultura suradnje, kodeks ponašanja...) ili u sve više interkulturalno obilježenim poslovnim odnosima, u sklopu kojih upravo nije riječ samo o gospodarskom kapitalu nego i o kapitalu povjerenja, nego i posve načelno u slučaju oblikovanja naše globalizirane ekonomije;
- ☉ Na koncu međunarodne odnose: Sporazum oko temeljnog humanog etosa može trajno utjecati pozitivno na mir među ljudima iz različitih regija.

2. Razjasniti nesporazume

Projekt svjetskog etosa započet je prije gotovo dva desetljeća s ovom programskom koncepcijom: Nema mira među nacijama bez mira među religijama. Nema mira među religijama bez dijaloga među religijama. Nema dijaloga među religijama bez temeljnih etičkih vrijednosti, mjerila i stavova.

Danas je projekt svjetskog etosa priznat posvuda u svijetu u vrlo različitim društvenim područjima, o njemu se dosta govori u medijima i uvijek se iznova realizira na mnogim razinama, pri čemu prvo mjesto

zauzimaju škole. No, unatoč tome još uvijek nailazi na nesporazume. Zato bih prvo želio razjasniti nekoliko takvih nesporazuma, koji se uvijek iznova pojavljuju.

(1) Projekt svjetskog etosa nije izričito religiozni nego opći etički projekt

Mogu ga podupirati ne samo religiozne nego i nereligiozne osobe. Moguća su filozofijska utemeljenja jednako kao teološka i religiozno-znanstvena obrazlaganja.

(2) Svjetski se etos ne ograničava na osobnu etiku nego u svako vrijeme vrijedi za sve ljude i ustanove

Već Deklaracija o svjetskom etosu iz Chicaga iz 1993. izriče ono „što bi trebali biti temeljeni elementi zajedničkog etosa za čovječanstvo – za pojedince jednako kao i za zajednice i organizacije, za države jednako kao i za same religije”.

(3) Projekt svjetskog etosa ne smjera na jedinstvo religija nego na mir među religijama

Jedinstvo kršćanskih crkava bilo bi moguće kad ga pojedina crkvena vodstva, naročito ono rimsko, ne bi blokirali i sprječavali zarad očuvanja moći zato što kršćanske crkve u vjeri u Isusa Krista raspolažu zajedničkim temeljem. No, između velikih svjetskih religija nedostaje takav zajednički temelj vjere, pa iz tog razloga ne treba težiti jedinstvu među religijama, no tim više za dijalogom, suradnjom i mirom.

(4) Mir među religijama ne znači ignorirati nego nadići razlike među njima

Razlike u nauku, obredima i običajima treba ozbiljno uzeti u obzir, no u isto je vrijeme – zarad budućnosti čovječanstva – nužno naglašavati zajedničke etičke norme svim razlikama usprkos. Onaj tko ozbiljno prihvaća svjetski etos, taj je često bolje upoznat s razlikama religija od stanovitih kršćanskih apologeta, koji ističu samo razlike bez osvrtnja na zajednička obilježja.

(5) Premda se religije često nadmeću, zajednički je mirotvorni angažman moguć

Religije indijskog i kineskog porijekla ionako nisu tako ekskluzivne jedna spram druge kao što su to tri proročke religije. No, usprkos svim velikim dogmatskim razlikama čak i židovstvo, kršćanstvo i islam raspolazu s mnogo toga zajedničkog, prije svega zajedničkim etičkim standardima, koji predstavljaju srž svjetskog etosa. Ta zajednička obilježja u sferi etosa omogućuju konstruktivnu suradnju usmjerenu miru. Dakako, svaka od tri proročke religije mora koristiti svoj veliki potencijal za mir i kritički se odnositi prema onome što se može pokazati kao potencijal za sukobe. To se na primjer tiče pitanja „svetih ratova” u Kur’anu ili u hebrejskoj Bibliji ili dogmatske isključivosti u kristološkim iskazima, primjerice u Ivanovom evanđelju. Tomu nasuprot, svjetski etos ističe iskaze svetih spisa, koji zahtijevaju mir i povezuju, ali pri tome dakako ne ignorira njihov potencijal za sukobe.

(6) Pod svjetskim se etosom ne misli na novu svjetsku ideologiju, no tim više na realističnu viziju

Što se tiče suvremenih ljudi, za njih su moderne ideologije jedinstva socijalističkog, kapitalističkog, scijentističkog ili čak religioznog kova sve manje uvjerljive. Svjetski etos ne predstavlja umjetnu „nadstrukturu”, pod njim se ne misli na „vještačko-apstraktni etos jedinstvenog svijeta”. On poštuje raznolikost religiozno i filozofijski utemeljenih moralnih kultura i ne suzbija dobronamjerno one koji misle drugačije. Temelji se u prastaroj mudrosti naroda i osnovnim životnim pravilima, kakva su se oblikovala od vremena kad su ljudi porijeklom iz životinjskog svijeta postali ljudima i kakva su sakupljena u različitim religioznim i etičkim kulturnim tradicijama, pa i u običajnom pravu.

(7) Svjetski etos ne želi nadomjestiti nego poduprijeti etiku pojedinačnih religija

Religija je uvijek više od samog morala, ona je u prvom redu poruka, nauk o spasenju, pa u sebe uz to uključuje obrede i zajedništvo. Bilo bi ludo i iluzorno htjeti nadomjestiti ili učiniti suvišnim Toru židova, Govor na gori kršćana, Bhagavadgitu hindusa, govore Bude ili mudre

izreke Konfucija. Sve to ostaje temelj ili okvir za vjeru i život, mišljenje i djelovanje stotina milijuna ljudi. Religije trebaju, štoviše, kao što je to i za očekivati, moraju ustrajavati u svom vlastitom i naglašavati ga u nauku o vjeri, obredima i zajednicama. No, unatoč tome istodobno bi trebale priznavati i realizirati ono što im je zajedničko s obzirom na nekoliko osnovnih etičkih smjernica.

(8) Svjetski etos religije ne reducira na etički minimalizam nego upućuje na osnovicu sastavljenu od osnovnih pravila humanog života

On iznosi na vidjelo elementarno od onoga što je svjetskim religijama već sada zajedničko u sferi etosa. A upravo su dva temeljna načela svjetskog etosa ekstremno zahtjevna i bitno poboljšavaju ljudski suživot: kako pravilo humanosti prema kojem sa svakim čovjekom trebamo postupati ljudski, a ne neljudski ili čak životinjski, tako i zlatno pravilo uzajamnosti prema kojem drugom, bilo pojedincu bilo skupini, ne trebamo činiti ono što ne bismo željeli da i nama samima bude učinjeno.

(9) Svjetski etos ne predstavlja zapadnjački program koji se treba nametnuti ostatku svijeta nego se napaja iz svih velikih svjetskih kultura

Osnovne norme moralnosti oblikovale su se u svim kulturama. Čak se naglašavanje humanosti i zlatnog pravila uzajamnosti nalazi već pet stoljeća prije Krista kod Konfucija. A četiri središnje etičke smjernice ili imperativa ljudskosti – ne ubijati, ne krasti, ne lagati, ne zlorabiti seksualnost – nalaze se već kod Patanjaliya, utemeljitelja joge, u budističkom kanonu, pa i – kao što je to za očekivati – u hebrejskoj Bibliji i na koncu konca u Novom zavjetu i u Kur'anu.

(10) Svjetski etos ne donosi sud o notorno prijepornim etičkim pitanjima između i u religijama

Etička pitanja, oko kojih od prvog dana nema konsenzusa među religijama ili pak samo unutar jedne religije ne mogu biti – makar u ovom trenutku – predmet svjetskog etosa. To je razlog zbog čega u Deklaraciji o svjetskom etosu Parlamenta svjetskih religija nisu spomenuta, između ostalog, četiri problema glede kojih nema konsenzusa: zaštita od začeca,

abortus, homoseksualnost i eutanazija. No, unatoč tome religije su dužne, umjesto da društvo polariziraju s obzirom na ta prijeporna pitanja, kako se to često zbiva, doprinosti dosezanju konsenzusa na temelju daljnjeg promišljanja i uzajamnog razgovora u skladu s općim etičkim normama koji će pomagati pojedincima i doprinosti društvenom miru.

3. Bitne dimenzije

(1) Pod etosom se ne misli na nauk o moralu nego na moralnu svijest, uvjerenje i stav

Strogo definirano, pod „etosom” (grčki: izvorno navika, običaj, navada, tradicija) se ne misli na „etiku”: ne na etički sustav, filozofijsku ili teološku doktrinu ili disciplinu (na primjer Aristotelovu ili etiku Tome Akvinskog i Immanuela Kanta), koja je kao znanstveno promišljanje o moralnom ponašanju dakako vrlo važna. Naprotiv, pod etosom se misli na nutarnje moralno uvjerenje i cjelokupni stav, čovjekovo sebeobvezivanje na povezujuće vrijednosti, neopoziva mjerila i osobne temeljne stavove ili kreposti. U ovom se slučaju više ne nalazimo na razini prava, vanjskih pravila, zakona i paragrafa, policije, državnih odvjetnika, sudova i zatvora. Naprotiv, nalazimo se na razini osobne savjesti – ili u drugim kulturnim tradicijama – srca, dakle nutarnjeg kompasa. Pravna i etička razina su nužne i uzajamno se podupiru, a jedna drugu ne smiju ignorirati ili čak upiti.

(2) Etičke vrijednosti, norme i temeljni stavovi su kulturno specifični i vremenski uvjetovani, no unatoč tome postoje univerzalne etičke konstante

Etičke se norme uvijek ostvaruju u stanovitoj situaciji, na nekom konkretnom mjestu, u stanovito vrijeme i između ljudi koji tamo žive. I: One se ostvaruju na ekstremno različite načine. A da se u stanovitim razdobljima norme primjenjuju ne samo s različitim prioritetima nego i da mogu izgubiti naklonost, dospjeti u zaborav, štoviše da se mogu, nerijetko iz razloga moći, ignorirati, to je povezano s ovisnošću o vremenu i konstelaciji. Prisjetimo se na primjer prezira Isusovog nenasilja u razdoblju križarskih pohoda ili djelomično kulturno sankcioniranog ubijanja djevojčica u južnoj i istočnoj Aziji.

No, stanovita temeljna etička mjerila vrijede (ili bi trebala vrijediti) u svim kulturama. Iskustvo pokazuje: U različitim životnim svjetovima uvijek iznova se pomaljavu slične životne vrijednosti: nadasve zaštita života, vlasništva, istine (istinoljubivosti), seksualnosti. U svim se kulturama poziva na slične norme. Pri tome je opće poznata stvar da se temeljne vrijednosti, kao što su istinoljubivost i pravednost, u Kini ili Indiji drugačije razumijevaju nego u Europi ili Americi. A razumljivo je samo po sebi i to da se stav spram seksualnosti i partnerstva silno promijenio kroz stoljeća. No, ubojstvo, razbojstvo, laž i razvrat, koji ugrožavaju područje života, vlasništva, istine i spolnosti, vrijedili su i vrijede posvuda i u svako vrijeme kao moralno neprihvatljivi, premda na različit način. Svejedno je li riječ o američkom, izraelskom ili njemačkom predsjedniku, engleskom premijeru, japanskom ili indijskom državniku, koji obmanjuje i laže svoj narod: Prije ili kasnije bit će javno optužen i kažnjen gubitkom povjerenja, glasova ili čak odstupanjem od službe. Svejedno je li riječ o članu izvršnog vijeća nekog poduzeća u New Yorku, Tokiu, Singapuru ili Frankfurtu: Jasno je da će morati računati s gubitkom vjerodostojnosti i zakonskim sankcijama ako već nisu bile uspješne sankcije vlastite loše savjesti. Svejedno je li riječ o visokom političaru ili crkvenom čovjeku, koji siluje ženu ili seksualno zlorabi dijete: U javnosti neće izazvati smilovanje, neovisno o tome može li za to na koncu biti pravno optužen ili ne.

(3) Globalni je konsenzus moguć i nužan isključivo s obzirom na elementarni moral

Globalni je konsenzus moguć s obzirom na elementarni moral, koji se ograničava na nekoliko temeljnih zahtjeva. Jedino takav elementarni moral mogu očekivati i promicati druge nacije, kulture i religije: zaštita života, pravednost, seksualnost i istina. U tom je sklopu riječ o zahtijevanju „moral pur“-a, koji nikad ne smije biti dokinut.

Konsenzus nije nužan s obzirom na kulturno diferenciran moral, koji nužno sadržava brojne kulturno specifične elemente (stanovite forme demokracije ili pedagogije). Čak i s obzirom na konkretna prijepravna pitanja, kao što je abortus ili eutanazija, ne bismo trebali postavljati izjednačavajuće zahtjeve drugim nacijama, kulturama i religijama, polazeći od istog moralnog vrednovanja i prakse.

(4) Konkretni sukobi oko normi zahtijevaju vaganje dobara

Pod svjetskim se etosom ne misli na čistu etiku normi nego na etiku odgovornosti, koja ne uvažava samo etičke norme nego i posljedice koje uvažavanje normi može povući za sobom. Norma je bez situacije šuplja. Situacija je bez normi slijepa. U konkretnoj situaciji sukob oko normi i kolizija dužnosti nisu rijetke, štoviše u većini slučajeva su pravilo. Rijetko postoji crno ili bijelo, ispravno ili pogrešno. Tada onaj ili ona, kojih se to tiče, moraju prema svojoj savjesti poduzeti vaganje dobara, koje norme neće staviti izvan snage, ali će unatoč tome dati prednost većem dobru (na primjer u razdoblju nacizma život skrivenog Židova) pred onim manjim (državnoj policiji reći istinu). Polazeći od toga, razumljivo je i moralno prihvatljivo da čovjek u svrhu okončanja političke tiranije riskira svoj i život drugog (atentat na Hitlera). No, čak i onda kad nije riječ o velikim pitanjima o životu i smrti, pri svakodnevnim menadžerskim izborima, pri sastavljanju novinarskih izvješća, pri izjednačavanju interesa u sklopu svakodnevnog suživota: U većini slučajeva moramo vagati između natjecateljskih dobara i interesa, pa za to trebamo mjerila – bez mjerila nema etičkog stava.

(5) Etička se pravila mogu razvijati i živjeti polazeći od uma, a bez pozivanja na transcendentalnu instancu

Mnogi se prosvijećeni suvremenici, koji misle i djeluju etički, odriču religiozno utemeljenog etosa jer sami nisu religiozni. Religija je odveć često uzrokovala rigorizam, mračnjaštvo, praznovjerje i zaglupljivanje naroda, djelovala kao „opijum”. Iz tog razloga ne mogu i ne bi trebali niti religiozni ljudi poricati kako mnogi ljudi mogu čak i bez religije raspolagati temeljnim etičkim usmjerenjem i izvršavati moralan život. Zapravo, tijekom novog vijeka često su se više nereligiozni nego religiozni ljudi zalagali za ljudsko dostojanstvo i prava, za slobodu savjesti i vjere, pa tako postali uzorom čak i za religiozne ljude.

Načelno moramo naglasiti da čovjeku kao razumskom biću priliči istinska ljudska autonomija, koja mu omogućuje i bez vjere u Boga realizirati temeljno povjerenje u zbilju i uvidjeti svoju odgovornost za svijet. Počevši od Aristotela i stoika, filozofima polazi za rukom na temelju uma razvijati, konkretizirati i ostvarivati ciljeve i prioritete, vrijednosti i norme, ideale i modele, kriterije za ispravno i pogrešno. O tome će u narednom poglavlju biti više riječi.

(6) No, racionalno apstraktna argumentacija teško da može uvjeriti ljude različitih kultura i miljea

Etički diskurs usmjeren na utemeljenje Karl-Otta Apela (rođen 1922) i Jürgena Habermasa (rođen 1929) s pravom naglašava važnost racionalnog konsenzusa i diskursa. No, oni misle da u tobožnjoj neovisnosti o kontekstu mogu, polazeći od ljudske komunikacijske i argumentacijske zajednice, razviti norme koje trebaju vrijediti bezuvjetno. Religiozni temelji i tumačenja morala, koja su u očima javnosti tobože izgubili na vrijednosti, trebaju biti nadomješteni racionalnim diskursom, uobičajenom jezičnom igrom, „silom nenasilnog argumenta”. Nema sumnje da i svaka religiozna argumentacija pretpostavlja racionalni angažman, no sučelice konkretnoj životnoj zbilji pokazuje se upitnim želja uz pomoć apstraktnog racionalnog diskursa afirmirati jedan etos globalno (takoreći do posljednjeg indijskog ili afričkog sela). Filozofski se norme mogu prikazati dobro utemeljenim i obvezujućim. No, religije mogu, ako se ispravno razumiju, pridonijeti više u sferi motivacije, a norme isključivo religiozno – na temelju upućivanja na bezuvjetnu instancu – mogu polagati pravo na bezuvjetno važenje.

(7) Etička koalicija religioznih i nereligioznih ljudi i skupina predstavlja društvenu i svjetsko-političku nužnost

Na temelju brzog znanstveno-tehnološko-industrijskog razvoja, globalni su izazovi – oni politički, socijalni, ekološki, kulturni i osobni – zadobili takvu složenost i hitnost da njima možemo ovladati isključivo suradnjom različitih društvenih skupina, onih religioznih kao i nereligioznih. Za to je odsudan zajednički etos: Miroljubiv suživot zahtijeva dogovor oko toga da sukobe između nacija, etnija i religija želimo rješavati nenasilno. Pravedan gospodarski i pravni poredak zahtijeva volju da se pridržavamo stanovitog ustroja i stanovitih zakona. Institucije na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i internacionalnoj razini mogu funkcionirati jedino zahvaljujući makar prešutnom pristanku dotičnih građana i građanki. Prihvatljiv suživot u obitelji, u sklopu sporta ili na radnom mjestu, zahtijeva minimum uzajamnog poštivanja i spremnost da jedni druge susrećemo pošteno i pristojno. No, gubitak starih tradicija usmjeravanja i instanci usmjeravanja u mnogim je društvima uzrokovao dalekosežnu orijentacijsku krizu i opasnost praznog prostora u sferi smisla, vrijednosti i normi, koji može dovesti do egoizma i

ravnodušnosti, pa nerijetko i do trivijalnog nihilizma i difuznog cinizma. Iz tog bi razloga iza sebe trebali ostaviti i prevladati tradicionalne animozitete – konzervativci protiv liberala, klerikalci protiv laika, propagandisti predmoderne „kršćanske” Europe protiv apologeta čisto sekularne Europe.

Pa čak se i spor oko porijekla ljudskih prava relativizira ako se u obzir uzmu dvije stvari: Jezično oblikovanje nedodirljivih i neizgubivih ljudskih prava i ljudskog dostojanstva neosporno predstavlja epohalnu zaslugu europskog prosvjetiteljstva (Enlightenment, Les Lumières) u 17. i 18. stoljeću. No, ona su se mogla u Europi i jedino u Europi razviti na temelju židovsko-grčko-kršćanske baštine (čovjek kao individua, osoba, slika Božja) – od Platona, Aristotela i stoika preko Tome Akvinskog do doprinosa španjolske barokne skolastike ljudskim pravima (Vitoria, Las Casas).

(8) Religiozne tradicije ne treba ignorirati nego o njima kritički promišljati

Kulturni nas antropolozi poučavaju, kako ćemo to još pobliže vidjeti: Konkretno etičke norme, vrijednosti i uvidi oblikovali su se postupno – tijekom vrlo složenog i dinamičnog društvenog procesa. Ovisno o tome na kojem su se mjestu javljale životne potrebe, na kojem su se mjestu pokazivale međuljudske potrebitosti i nužnosti, tamo su se od prvog dana nametala usmjerenja i regulative za djelovanje zarad uspostave ljudskog ponašanja: stanovite konvencije, upute, običaji, dakle etička mjerila, pravila, norme, koje su prokušavane posvuda u čovječanstvu stoljećima i tisućljećima. Pri tome pada u oči kako su stanovite etičke norme posvuda u svijetu jednake. Pored toga, povijesna je činjenica i ovo: Religije su stoljećima bile sustavi orijentacije, koji su tvorili temelj za stanoviti moral, legitimirale su ga, pružale motivaciju za njega i često ga čak i sankcionirale uz pomoć kazni. O tome će biti još riječi.

U svrhu promišljanja o tim pitanjima i u svrhu usmjeravanja ljudi, filozofija i religija, filozofija i teologija izvorno su živjele više u zatvorenim kulturnim prostorima i u simbiozi. To se danas teško može iznova uspostaviti, a etička pitanja danas znatno premašuju granice filozofije i religije ili pojedinačnih kultura. Iz tog se razloga preporučuje energičnija suradnja svih dotičnih disciplina s obzirom na jednu te istu viziju nade: „To make the world a better place.” Što se tiče ostvarenja te vizije nade, temelj joj mora biti promjena svijesti u smjeru humanog etosa – u službi kulture

nenasilja i strahopoštovanja pred svakim životom, solidarnosti i pravednog gospodarskog ustroja, ravnopravnosti i partnerstva muškarca i žene, protiv svih oblika neljudskosti.

Opća deklaracija o ljudskim dužnostima

InterAction Council

Uvodne napomene

Globalizaciju svjetskog gospodarstva prate globalni problemi, a globalni problemi zahtijevaju globalna rješenja na temelju ideja, vrijednosti i normi, koje poštuju sve kulture i sva društva. Priznanje jednakih i neotuđivih prava svih ljudi zahtijeva utemeljenje u slobodi, pravednosti i miru – no jednako tako zahtijeva da se pravima i dužnostima pruži jednako značenje kako bismo sagradili etički temelj koji će omogućiti da svi muškarci i žene mogu miroljubivo živjeti u zajedništvu i ostvariti svoje potencijale.

Bolji socijalni poredak u nacionalnim i internacionalnim razmjerima ne možemo postići isključivo uz pomoć zakona, propisa i konvencija nego u tu svrhu trebamo svjetski etos.

Ljudska težnja za napretkom može se ostvariti samo na temelju zajedničkih vrijednosti i standarda koje će u svako vrijeme primjenjivati svi ljudi i sve institucije.

1998. slavimo 50-tu godišnjicu Opće deklaracije o ljudskim pravima koju su prihvatili Ujedinjeni narodi. Ta bi godišnjica predstavljala pogodan trenutak za prihvaćanje Opće deklaracije o ljudskim dužnostima koja Deklaraciju ljudskih prava nadopunjuje i osnažuje, a predstavljala bi i pomoć za izgradnju boljeg svijeta.

Sljedeći nacrt ljudskih dužnosti pokušava uspostaviti ravnotežu između slobode i odgovornosti, pa utjecati na zaokret mišljenja od slobode ravnodušnosti prema slobodi zauzetosti. Ako jedna jedina osoba ili vlada teži za najvećom mogućom slobodom, ali to čini na štetu drugih, onda će zbog toga patiti brojni ljudi. Ako ljudi teže za najvećom mogućom slobodom tako da iskorištavaju prirodne resurse zemlje, onda će zbog toga patiti buduće generacije.

Inicijativa za nacrt Opće deklaracije o ljudskim dužnostima ne predstavlja samo način uspostavljanja ravnoteže između slobode i odgovornosti nego i sredstvo pomirenja ideologija, religioznih uvjerenja i političkih nazora, za koje se u prošlosti smatralo da su protivnički. Podastrta Deklaracija upućuje na to da isključivo ustrajavanje na pravima može uzrokovati beskonačne rasprave i sukobe, da su i religijske skupine pri izvršenju svojih vlastitih prava dužne poštovati slobodu drugih. Osnovna bi pretpostavka trebala biti: Težiti za što je moguće većom slobodom, ali istodobno razvijati sveobuhvatni smisao za odgovornost što će opet omogućiti da raste sama sloboda.

InterAction Council od 1987. zaokupljen je time da postavi kamen temeljac za ljudske etičke standarde. No, njegov rad što se toga tiče počiva na mudrosti religijskih poglavara i mudraca iz svih stoljeća, koji su opominjali da sloboda bez preuzimanja odgovornosti može razoriti samu slobodu. Dakle, ako uspostavimo ravnotežu između prava i dužnosti, onda ćemo biti u stanju osnažiti slobodu i stvoriti bolji svijet.

InterAction Council preporučuje sljedeći nacrt Deklaracije Vašem propitivanju i Vašoj podršci.

Savezni kancelar a. d. **Helmut Schmidt**

Počasni predsjedatelj IAC-a

Rt. Hon. **Malcolm Fraser**

Predsjedatelj IAC-a

H. E. **Kiichi Miyazawa**

Član IAC-ovog izvršnog povjerenstva

Uvod

Zato što priznanje dostojanstva, koje je nastanjeno u svim članovima ljudske obitelji, i jednakih i neotuđivih prava predstavlja temelj slobode, pravednosti i mira u svijetu, a u sebe uključuje dužnosti ili odgovornosti („responsibilities“),

zato što ekskluzivno ustrajavanje na pravima uzrokuje sukobe, raskole i beskrajne rasprave, a zanemarivanje ljudskih dužnosti može dovesti do bezakonja i kaosa,

zato što vladavina prava i unapređivanje ljudskih prava ovise o spremnosti muškaraca i žena da postupaju pošteno,

zato što globalni problemi zahtijevaju globalna rješenja što možemo postići isključivo uz pomoć ideja, vrijednosti i normi koje poštuju sve kulture i sva društva,

zato što su svi ljudi, prema najboljem znanju i mogućnostima, odgovorni ne samo lokalno nego i globalno za podupiranje boljeg društvenog poretka,

zato što se ljudska težnja za napretkom i poboljšanjem može ostvariti samo na temelju usuglašanih vrijednosti i mjerila, koje će u svako vrijeme vrijediti za sve ljude i institucije,

zato Glavna skupština
Ujedinjenih naroda proglašava

Opću deklaraciju o ljudskim dužnostima

Ona treba predstavljati zajedničko mjerilo za sve narode i sve nacije kako bi svaki pojedinac i društvena ustanova, neprestano se prisjećajući Deklaracije, mogli pridonositi napretku društava i prosvjećivanju svih njihovih članova. Na taj način mi, narodi planeta Zemlje, obnavljamo i osnažujemo dužnosti, koje je već proglasila Opća deklaracija o ljudskim pravima: posvemašnje prihvaćanje dostojanstva svih ljudi, njihove neotuđive slobode i jednakosti i njihove uzajamne solidarnosti. O svijesti i prihvaćanju tih dužnosti trebamo poučavati po čitavom svijetu, podupirući njihovo unapređivanje.

Članak 1.

Neovisno o tome kojeg je spola, kojeg etničkog porijekla, kojeg socijalnog statusa, kojeg političkog uvjerenja, kojeg jezika, koje dobi, koje nacionalnosti ili koje religije, svaka je osoba dužna sa svim ljudima postupati ljudski.

Članak 2.

Nijedna osoba ne smije podupirati neljudsko ponašanje, bilo koje vrste; naprotiv, svi su ljudi dužni zalagati se za dostojanstvo i samopoštovanje svih drugih ljudi.

Članak 3.

Nijedna osoba, nijedna skupina ili organizacija, nijedna država, nijedna vojska ili policija, ne nalazi se s onu stranu dobra i zla. Svi su podvrgnuti moralnim mjerilima. Svaki je čovjek u svim okolnostima dužan pomagati dobro, a izbjegavati zlo.

Članak 4.

Svi su ljudi, kojima je darovan razum i savjest, dužni u duhu solidarnosti preuzeti odgovornost prema svakom i svima, obiteljima i zajednicama, rasama, nacijama i religijama: Ono što ne želiš da ne čine tebi, to i ti ne čini drugima.

Nenasilje i strahopoštovanje pred životom

Članak 5.

Svaka je osoba dužna poštovati život. Nitko nema pravo povrijediti, mučiti ili ubiti drugu ljudsku osobu. To ne isključuje pravo na opravdanu samoobranu pojedinaca i zajednica.

Članak 6.

Sporove između država, skupina ili pojedinaca treba rješavati bez nasilja. Nijedna vlada ne smije tolerirati genocidne ili terorističke čine ili u njima

sudjelovati, a uz to ne smije ni kao sredstvo za vođenje rata zlouporabljivati žene, djecu ili bilo koje druge civile. Svaki građanin i javni nositelj odgovornosti dužan je djelovati na miroljubiv i nenasilan način.

Članak 7.

Svaka je osoba beskrajno vrijedna i moramo je bezuvjetno štiti. Zaštitu zahtijevaju i životinje i prirodni okoliš. Zarad sadašnjih stanovnika i budućih generacija, svi su ljudi dužni štiti zrak, vodu i zemljište.

Pravednost i solidarnost

Članak 8.

Svaka je osoba dužna ponašati se neporočno, čestito i pošteno. Nijedna osoba ili skupina ne smije niti jednoj drugoj osobi ili skupini okradati njezin posjed ili ga samovoljno oduzeti.

Članak 9.

Svi su ljudi, kojima su darovana nužna sredstva, dužni poduzimati ozbiljne napore kako bismo pobijedili siromaštvo, neuhranjenost, neznanje i nejednakost. Posvuda u svijetu trebaju pomagati održiv razvoj kako bismo svim ljudima jamčili dostojanstvo, slobodu, sigurnost i pravednost.

Članak 10.

Svi su ljudi dužni razvijati svoje sposobnosti uz pomoć marljivosti i truda. Trebaju raspolagati jednakim pristupom obrazovanju i korisnom radu. Svatko treba pružati potporu potrebitim, zapostavljenim, osobama s poteškoćama u razvoju i žrtvama diskriminacije.

Članak 11.

Cjelokupni se posjed i svekoliko bogatstvo mora odgovorno upotrebljavati u skladu s pravednošću i razvojem čovječanstva. Gospodarska i politička

moć ne smije se koristiti kao sredstvo vladanja nego u službi gospodarske pravednosti i socijalnog ustroja.

Istinitost i tolerancija

Članak 12.

Svaki je čovjek dužan govoriti i djelovati istinoljubivo. Nitko, koliko god visoko pozicioniran ili moćan bio, ne smije lagati. Mora se poštovati pravo na privatnu sferu i na osobnu ili stručnu povjerljivost. Nitko nije dužan govoriti punu istinu svakome i u svako vrijeme.

Članak 13.

Nijedan političar, činovnik, vodeći gospodarstvenik, znanstvenik, pisac ili umjetnik, nije razriješen općih etičkih mjerila, a niti su to liječnici, pravnici i druga zvanja, koja u sebe uključuju posebne dužnosti prema klijentima. Etički kodeks, specifičan za neku profesiju, ili etički kodeks druge vrste treba odražavati prvenstvo općih mjerila, kao što su istinitost i poštenje.

Članak 14.

Sloboda medija da izvještava javnost i kritizira društvene ustanove kao i mjere vlade – što je ključno za pravedno društvo – mora se koristiti odgovorno i obazrivo. Sloboda medija sa sobom nosi posebnu odgovornost za točno i istinito izvješćivanje. Senzacijske vijesti, koje ponižavaju ljudsku osobu ili dostojanstvo, moraju se neprestano izbjegavati.

Članak 15.

Dok religijska sloboda mora biti zagarantirana, predstavnici religija su na poseban način dužni izbjegavati izjave o predrasudama i diskriminirajuće djelovanje upereno prema ljudima koji drugačije vjeruju. Mržnju, fanatizam ili vjerske ratove ne smiju niti poticati niti ozakonjivati; dapače, trebaju promicati toleranciju i uzajamno poštovanje među svim ljudima.

Uzajamno poštovanje i partnerstvo

Članak 16.

Svi muškarci i sve žene dužni su jedno drugome pokazivati poštovanje i razumijevanje u sklopu svog partnerstva. Nitko ne smije drugu osobu podvrgavati seksualnom iskorištavanju ili ovisnosti. Dapače, spolni partneri trebaju spoznati odgovornost za brigu oko dobrobiti drugoga.

Članak 17.

Brak zahtijeva – unatoč svim kulturnim i religioznim razlikama – ljubav, vjernost i opraštanje, pa za cilj treba imati jamčenje sigurnosti i uzajamne potpore.

Članak 18.

Razborito planiranje obitelji predstavlja odgovornost svih parova. Odnos između roditelja i djece treba odražavati uzajamnu ljubav, poštovanje, priznanje i brigu. Niti roditelji niti druge odrasle osobe ne smiju iskorištavati, zlorabljivati i zlostavljati djecu.

Zaključak

Članak 19.

Nijedan propis iz ove deklaracije ne smije se tumačiti tako da iz njega za neku državu, neku skupinu ili neku osobu proistekne bilo kakvo pravo na vršenje djelatnosti ili poduzimanje čina koji će biti usmjereni prema uništenju dužnosti, prava i sloboda koje su spomenute u ovoj deklaraciji i Općoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948.

Ljudska prava i ljudske dužnosti

Hans Küng

Ispunjava me zahvalnošću što sada već treći put mogu govoriti u sjedištu Ujedinjenih naroda. Na ovom sam mjestu 1992. godine prvi put izgovorio predavanje na temu „Globalna odgovornost: Novi svjetski etos u novom svjetskom poretku”. Zapravo, načelo „Nema mira među nacijama bez mira među religijama!” formulirao sam već 1984, a 1989. ga u svrhu javne rasprave podastro tijekom Svjetskog ekonomskog foruma u Davosu i jednog UNESCO-vog kolokvija u Parizu. „Projekt svjetskog etosa” razvio sam u globalnom kontekstu moje istoimene knjige iz 1990. Na ovom sam mjestu u sjedištu Ujedinjenih naroda ponovno govorio 1994. godine, razračunavajući se pri tome naročito s člankom „Sukob kultura?” Samuela P. Huntingtona s Univerziteta u Harvardu, koji se u međuvremenu pojavio i izazvao javnu pažnju. Dakako, pri tome sam zastupao različito polazište: Umjesto sukoba kultura, dijalog kultura na temelju svjetskog etosa! Neće Vas iznenaditi da me je silno ohrabrila rezolucija Opće skupštine UN-a od 4. 11. 1998. o dijalogu kultura i proglašenju 2001. godine „UN-ovom godinom dijaloga kultura”.

Dvije deklaracije o svjetskom etosu

Prije nego Vam progovorim o ljudskoj odgovornosti za ljudska prava, želio bih u prvom redu podsjetiti na nekoliko temeljnih načela svjetskog etosa:

- ☉ Svjetski etos nije nova ideologija ili velika struktura;
- ☉ Niti u jednom trenutku ne čini suvišnom vlastitu etiku svake pojedine religije ili svjetonazora. Dapače, bilo bi smiješno svjetski etos shvaćati kao nadomjestak za Toru, Govor na gori, Kur'an, Bhagavadgitu, Budine govore ili Konfucijeve izreke.
- ☉ Svjetski etos predstavlja samo nužni minimum zajedničkih vrijednosti, standarda i fundamentalnih stavova. Drugim riječima:

- ☉ Minimalni temeljni konsenzus o povezujućim vrijednostima, neopozivim standardima i etičkim stavovima, koje sve religije mogu zastupati unatoč njihovim neporecivim dogmatskim i teološkim razlikama, a koje bi trebali biti u stanju podupirati i zastupnici nereligioznih svjetonazora.
- ☉ Takav konsenzus o vrijednostima predstavlja ključan prilog za nadvladavanje orijentacijske krize, koja je zbilja postala svjetski problem.
- ☉ Zbog toga svjetski etos predstavlja projekt čije afirmiranje zahtijeva više od jednog desetljeća; poziva na promjenu svijesti, koja je posljednjih deset godina u svakom slučaju već poduzela silan napredak.

Svaki čovjek, koji se zanima za posvemašnje poštivanje i učinkovitu obranu ljudskih prava posvuda u svijetu, uz to bi se trebao zanimati i za nastupanje promjene svijesti s obzirom na ljudske dužnosti ili ljudske odgovornosti. Njih bismo morali promatrati upravo u povezanosti sa svjetskim izazovima i nastojanjima oko izgradnje svjetskog etosa, jednog etosa za čovječanstvo. Nastojanja oko svjetskog etosa posljednjih su godina doživjela silnu internacionalnu podršku. Pri tome su na osobit način važna dva dokumenta:

- ☉ 4. rujna 1993. poslanici Parlamenta svjetskih religija u Chicagu prvi su puta u religijskoj povijesti usvojili „Deklaraciju o svjetskom etosu”.
- ☉ 1. rujna 1997. za svjetski etos se, jednako tako, po prvi put izjasnio „InterAction Council” nekadašnjih šefova država i vlada, podastirući Ujedinjenim narodima „Opću deklaraciju o ljudskim dužnostima”, koja bi ljudska prava trebala podupirati, jačati i dopunjavati s etičke točke gledišta.
- ☉ Nadalje, Treći parlament svjetskih religija u listopadu 1999. u Kapstadtu će na temelju Deklaracije iz Chicaga objaviti „Poziv vodećim i utjecajnim društvenim institucijama”.

Kao što se to već zbilo u slučaju Parlamenta svjetskih religija, tako sam i u slučaju „InterAction Council”-a bio znanstveni savjetnik. Iz tog sam razloga i bio odgovoran za prvi nacrt Deklaracije o ljudskim dužnostima

i za umetanje brojnih poboljšanja, koja su sugerirali državnici i mnogi eksperti s različitih kontinenata, religija i disciplina. Iz tog razloga i stojim posvema iza Deklaracije.

Dakako, da se već godinama nisam bavio tim problemima i na koncu napisao knjigu „Svjetski etos za svjetsku politiku i svjetsko gospodarstvo”, koja je objavljena 1997. godine i koja tretira na ovom mjestu spomenute probleme, ne bih se uopće usudio oblikovati prvi nacrt Deklaracije. Usko je povezan s Općom deklaracijom o ljudskim pravima iz 1948. i Deklaracijom o svjetskom etosu iz 1993. koja zahtijeva nastavak političko-sekularnog istraživanja. Iz tog razloga, takve deklaracije nisu izraz naivnosti nego plod duhovnog napora. Nakon ovog spomena povijesnog i osobnog konteksta, sada bih želio pridodati nekoliko opaski za koje mi se čini da su fundamentalne za našu temu.

Globalizacija zahtijeva globalni etos

Deklaracija „InterAction Council”-a nije izoliran dokument. Ona predstavlja odgovor na hitni vapaj za globalnim etičkim standardima, kojima su po jedno dugo poglavlje svojih izvješća iz 1995. posvetili vrlo važni međunarodni gremiji kao što su „UN Commission on Global Governance” i „World Commission on Culture and Development”. O toj se istoj temi već dugo raspravlja i u sklopu Svjetskog ekonomskog foruma u Davosu i u sklopu novog UNESCO-vog projekta o univerzalnoj etici. Sve veća pažnja daruje joj se upravo u Aziji gdje se često osjećaju problemi s obzirom na govor o ljudskim pravima, a da se ujedno ne spominju ljudske dužnosti. Tako je Mahatma Gandhi, kad je zatražen njegov savjet s obzirom na Deklaraciju o ljudskim pravima, napisao: „Ganges prava izvire u Himalajama dužnosti.”

Pozadina pitanja, koja su otvorili spomenuti međunarodni i međureligijski gremiji, činjenica je da globalizacija gospodarstva, tehnologije i medicine uzrokuje i globalizaciju problema, počevši od tržišta financija i rada do zaštite okoliša i organiziranog kriminala.

Ako želimo pružiti globalna rješenja za te probleme, oni zahtijevaju globalizaciju etosa: ne jedinstven sustav normi („Etika”) nego nužan minimum zajedničkih vrijednosti, fundamentalnih stavova i kriterija („Etos”) za koji se mogu založiti sve religije, nacije i interesne skupine. Drugim riječima, potreban nam je zajednički ljudski etos. Nema novog svjetskog poretka bez svjetskog etosa!

Ne bih želio da me pogrešno shvatite. Zagovaram ponovno raskrivanje i ponovno uvođenje etosa u politiku i gospodarstvo. Posve sam za moralnost (u pozitivnom smislu), ali sam istodobno protiv moralizma (moralnosti u negativnom smislu). Jer moralizam i moraliziranje precjenjuju moralnost i od nje zahtijevaju previše. Moralizatori od moralnosti stvaraju jedini kriterij ljudskog djelovanja, pa ne priznaju relativnu neovisnost različitih životnih područja, kao što su primjerice gospodarstvo, pravo i politika. Prema tome, skloni su po sebi opravdane norme i vrijednosti apsolutizirati (kao što su primjerice mir, pravednost, okoliš, život ili ljubav) i često instrumentaliziraju za partikularne interese neke institucije (primjerice stranke, crkve ili neke interesne skupine). Moralizam nastupa kao jednostrano i nametljivo ustrajavanje na partikularnim moralnim stajalištima (u pitanjima seksualnog ponašanja, sprečavanja začeca, pobačaja, pomoći umirućima i slično) koje onemogućuje razumski dijalog s neistomišljenicima. Iz tog sam se razloga uspješno založio protiv spominjanja tih pitanja u dvije spomenute deklaracije jer o njima nema konsenzusa niti među religijama niti unutar pojedinih religija. Ako se javno zalažemo za pojedine zajedničke etičke standarde, iz tog razloga ne želimo podupirati niti fundamentaliste svih vrsta niti oportunističke političare skupa s njihovim patetičnim jezikom suvremenog „terapeutskog etosa i bavljenja politikom”.

Valjda se nijedan razuman čovjek neće usprotiviti tvrdnji: Pravo treba temelj u etici! Sigurnost u našim gradovima i zajednicama ne možemo kupiti niti naprosto s novcem niti s više policije i zatvora. Drugim riječima: Etičko prihvaćanje zakona (koji državi omogućuju kaznene mjere koje mogu biti izvršene uz uporabu sile) preduvjet je svake društvene kulture. Od kakve su koristi pojedinim državama i organizacijama – pa bile to čak i SAD, EU ili UN – uvijek iznova novi zakoni, ako značajan dio stanovništva, moćne skupine ili pojedinci uopće nemaju namjeru pridržavati se tih zakona. Ako neprestano pronalaze načine i sredstva uz pomoć kojih će na neodgovoran način silom nametati svoje vlastite interese. „Quid leges sine moribus?”, kaže se u latinskoj poslovi: „Čemu zakoni bez morala?”

Ljudske dužnosti osnažuju ljudska prava

Kako je to već programatski kazano u uvodu, Deklaracija o ljudskim dužnostima podupire i osnažuje Deklaraciju o ljudskim pravima s etičke točke gledišta: „Na ovaj način (...) obnavljamo i osnažujemo već Općom

deklaracijom o ljudskim pravima proglašene dužnosti: posvemašnje prihvaćanje dostojanstva svih ljudi, njihove neotuđive slobode i jednakosti i njihove uzajamne solidarnosti.” Da na mnogim mjestima, na kojima bi to bilo moguće, ljudska prava nisu ostvarena, tomu je uzrok u većini slučajeva nedostatna politička i etička volja. Nepobitna je činjenica da „pravna država i podupiranje ljudskih prava ovise o spremnosti ljudi da pravedno djeluju”. To vjerojatno neće osporiti nitko od onih koji se naročito aktivno zalažu za ljudska prava.

Dakako, bilo bi pogrešno smatrati da pravno važenje ljudskih prava ovisi o zbiljskom izvršenju dužnosti. Ljudska se prava ne mogu razumijevati kao nagrada za čovjekovo dobro vladanje. To bi praktično značilo da bi do uživanja prava došli samo oni koji se na temelju izvršenja svojih dužnosti prema društvu dokažu kao pravno dostojnim. Jedna tako apsurdna ideja predstavljala bi nedvosmislen napad na bezuvjetno dostojanstvo ljudske osobe koje samo predstavlja preduvjet i za prava i za dužnosti.

Nitko nije ili neće tvrditi kako pojedinci ili zajednice, da bi mogle koristiti ljudska prava, unaprijed moraju izvršiti stanovite ljudske dužnosti. Ona su dana zajedno s čovjekovom osobom, ali ta osoba uvijek istodobno posjeduje i prava i dužnosti: Sa svim je ljudskim pravima „per definitionem” neposredno povezana dužnost njihova poštivanja. Prava i dužnosti doduše možemo jedne od drugih jasno razlikovati, ali se jedne od drugih ne mogu razdvajati. Njihov odnos moramo opisati na diferenciran način. Pri tome nije riječ o količinama, koje bi se izvana mogle dodati ili oduzeti, nego o dvije dimenzije čovjekove biti u individualnom i socijalnom području koje su jedna na drugu upućene.

Nema prava bez odgovornosti! Ova želja po sebi nije nova nego seže u „vrijeme utemeljenja” ljudskih prava. Već se tijekom rasprave o ljudskim pravima Francuskog revolucionarnog parlamenta 1789. godine zahtijevalo: Ako se proglasi Deklaracija o ljudskim pravima, treba je kombinirati s Deklaracijom o ljudskim dužnostima. U protivnom će na koncu svi posjedovati isključivo prava, koja će uzajamno izigravati, a nitko više neće znati za dužnosti bez kojih prava ne mogu funkcionirati. Gotovo polovica Revolucionarnog parlamenta, koja je glasala za Deklaraciju o ljudskim pravima, glasala je i za proglašenje Deklaracije o ljudskim dužnostima. Ovo pitanje ostalo je predmetom rasprave za buduće razdoblje.

A što je s nama, 200 godina nakon Velike revolucije? U znatnoj mjeri živimo u društvu u kojem pojedine skupine odveć često ustrajavaju na

svojim pravim protiv prava drugih, a da pri tome ne priznaju vlastite dužnosti.

Uzrok tomu nije u kodificiranju ljudskih prava kao takvih nego u stanovitim pogrešnim razvojem koji su s tim povezani. U svijesti dosta ljudi to je uzrokovalo nadmoć prava u poređenju s dužnostima.

Umjesto kulture ljudskih prava vrijedne nastojanja, često moramo ustanoviti nekulturu zahtjeva za pravima, pri čemu se prezire nakana ljudskih prava. Nužna ravnoteža slobode, jednakosti, bratstva i sestrinstva (sudionništva) nije naprosto darovana nego se uvijek iznova mora ostvarivati. Na koncu konca, nesumnjivo živimo u „društvu zahtjeva”, koje se često predstavlja kao „društvo zahtjeva za pravima”, točnije kao „društvo konflikta oko prava”. Na taj način država postaje „sudačka država”. Zar to ne zahtijeva novu usredotočenost na dužnosti, i to prije svega u našim državama, reguliranim ustavom, zajedno sa svim njihovim opravdanim ustrajavanjem na pravima?

Usprkos UN-ovoj Deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948, suočeni smo sa stvarnošću užasavajućih kršenja ljudskih prava posvuda u svijetu. To pokazuje da proglašenje ili tumačenje ljudskih prava udara u prazno na svim onim mjestima na kojima ljudi, u prvom redu moćnici, s obzirom na ljudska prava zauzimaju jedan od sljedećih stavova: Ignoriranja („Što me se to tiče?”), zanemarivanja („Moram zastupati isključivo interese svoje firme.”), nezapažanja („U tu svrhu postoje crkvene institucije i druge institucije za pružanje pomoći.”) ili lažnog izjašnjavanja o njihovom ispunjenju („Mi, vlada, rukovodstvo ove firme već poduzimamo sve ono što je u skladu s našim mogućnostima.”)

„Slabost ljudskih prava” nije utemeljena na samoj koncepciji nego u nedostatnoj političkoj i moralnoj volji onih koji su odgovorni za njihovo izvršenje. Jasno izraženo: U svrhu učinkovitog izvršenja ljudskih prava nužan je etički poticaj i motivacija za prihvaćanje dužnosti. Mnogi se aktivni borci za ljudska prava nalaze na frontama ovoga svijeta, koji su se spram svjetskog etosa izjasnili pozitivno, usvojivši ovo gledište. Iz tog bi razloga svi, koji se učinkovito žele založiti za ljudska prava, trebali pozdraviti ovaj novi moralni poticaj i etički orijentacijski okvir, ne zabacujući ono što bi na koncu predstavljalo i njihov vlastiti gubitak.

Etički orijentacijski okvir Deklaracije o ljudskim dužnostima u stanovitom pogledu nadilazi ljudska prava. Deklaracija o ljudskim pravima ne podiže izričito jedan tako sveobuhvatan etički zahtjev. No, Deklaracija

o ljudskim dužnostima mora ići naprijed i zauzeti dublje stanovište. Dva temeljna principa Deklaracije o ljudskim dužnostima zasigurno već pružaju etičku orijentaciju za svakodnevni život, koja je ujedno i sveobuhvatna i fundamentalna: Temeljni zahtjev „Sa svakim čovjekom treba postupati ljudski.” i zlatno pravilo „Ono što ne želiš da se tebi čini, to i ti ne čini drugima.” A da i ne govorimo o konkretnim zahtjevima Deklaracije o ljudskim odgovornostima: za istinitošću, nenasiljem, čestitošću, solidarnošću, partnerstvom i tako dalje. Na onim mjestima na kojima Deklaracija o ljudskim pravima mora ostati otvorena s obzirom na pitanje što je to moralno dopušteno, a što nije, to Deklaracija o ljudskim dužnostima izriče – ne kao zakon nego kao moralni imperativ.

Kao Deklaracija o ljudskim pravima, tako i Deklaracija o ljudskim dužnostima u prvom redu predstavlja moralni zahtjev. Kao takva, ne posjeduje internacionalni pravno-obvezujući karakter nego za svjetsku javnost proglašava nekoliko temeljnih normi s obzirom na kolektivno i individualno ponašanje, a koje bi baš svi morali usvojiti. Dakako, taj bi moralni zahtjev trebao polučiti i praktični učinak na pravo i politiku, a da pri tome ne smjera na neki oblik legalističke moralnosti. Upravo je to bitno obilježje Deklaracije o ljudskim dužnostima: Ona ne smjera na zakonsko fiksiranje. To bi u slučaju etičkih stavova, poput istinoljubivosti i čestitosti, ionako bilo nemoguće. Njezin je cilj dovesti ljude do toga da dobrovoljno prihvate dužnosti. Stoga bismo Deklaraciju o ljudskim dužnostima trebali smatrati više moralno nego pravno obvezujućom.

Nema razloga za uznemirenost: Moralnost i smisao za zajednicu ne mogu se „propisati” kao dužnosti. Vrhunski je jamac mira funkcionalna i učinkovita država koja svojim stanovnicima jamči pravnu državu. Ali upravo zato što smisao za zajednicu i moralnost ne mogu biti propisani, nužna je osobna odgovornost građana. Iz tog je razloga demokratska država u pluralističkom društvu upućena na konsenzus o vrijednostima, normama i dužnostima jer taj konsenzus sama niti može stvoriti niti propisati.

Svi, koji se specijalno bave pitanjem ljudskih prava, trebali bi zapaziti da Deklaracija o ljudskim pravima u članku 29. sadrži definiciju „dužnosti svih ljudi spram društva”. Iz tog silom logike proizlazi da Deklaracija o ljudskim dužnostima ni na koji način ne može biti u suprotnosti spram Deklaracije o ljudskim pravima. A ako je 60-tih godina prošlog stoljeća postalo moguće i nužno konkretiziranje članka o političkim i kulturnim pravima putem međunarodnih ugovora, onda ne može biti nelegitimno dodatno razvijanje

članka 29. tijekom 90-tih godina prošlog stoljeća na temelju definiranja odgovornosti. Naprotiv, upravo u tom svjetlu postaje jasno kako se ljudska prava i ljudske dužnosti spram društva ne mogu uzajamno ograničavati nego se na plodonosan način nadopunjuju. Svi, koji se aktivno zalažu za ljudska prava, u tome bi trebali vidjeti jačanje svoga gledišta i svoje borbe. Nije slučajno da članak 29. govori o „pravednim zahtjevima moralnosti, javnom ustroju i općem napretku u demokratskom društvu”.

Zaključak

Projekt svjetskog etosa predstavlja trajan proces. Već u kratko vrijeme napredovao je začudno mnogo. Na vremenu je da se uz pomoć svih vas – zastupnika i zastupnica zemalja članica UN-a, suradnika UN-a i NGO-a – taj projekt i u budućnosti učvršćuje.

Konkretno: S obzirom na pripreme za 2001. godinu, međunarodnu godinu dijaloga kultura, trebamo početi tako što ćemo ojačavati nužni temelj za dijalog kultura odnosno minimum zajedničkih etičkih vrijednosti, standarda i stavova.

Sugestiju „InterAction Council”-a trebali bismo koristiti kao polazište za rasprave i u odgovarajućim kružocima u sklopu sustava UN-a i NGO-a.

Dakako, kao što je to već bilo i u slučaju Opće deklaracije o ljudskim pravima, tako će i u slučaju rasprave o Općoj deklaraciji o ljudskim dužnostima na svjetlo dana izaći različita stajališta. No, takva je rasprava nužna i uvjeren sam da na koncu neće dovesti do raskola nego do jačanja svijesti o važnosti globalnih etičkih standarda u vremenu globalizacije.

Potruga za svjetskim etosom, izražena ne samo u ljudskim pravima nego i u ljudskim dužnostima, predstavljat će – da to izrazimo uz pomoć riječi Plenarne skupštine UN-a – „zajednički poduhvat međunarodne zajednice s ciljem jačanja razumijevanja na prijelazu u treće tisućljeće putem konstruktivnog dijaloga kultura”.

Svoju ću posve realističnu viziju sažeti ovako:

Nema preživljavanja našeg globusa bez globalnog etosa!

Nema mira među nacijama bez mira među religijama!

Nema mira među religijama bez dijaloga i suradnje između religija i kultura!

Manifest globalnog gospodarskog etosa – Posljedice za globalno gospodarstvo

Uvod

Globaliziranje gospodarskog djelovanja vodit će k općem i održivom blagostanju i koristi svih naroda i njihovih nacionalnih gospodarstava samo onda kad se gospodarsko djelovanje mogne pouzdati u postojanu spremnost i prema vrijednostima ravnajuću sposobnost za suradnju svih onih koji u gospodarskom djelovanju sudjeluju i kojih se ono tiče. To je jedna od temeljnih pouka svjetske krize financijskih i robnih tržišta.

Suradnja svih onih koji u gospodarskom djelovanju sudjeluju i kojih se ono tiče sigurno će uspjeti samo onda kad težnja svih za ozbiljenjem vlastitih legitimnih interesa i za društvenim blagostanjem bude uklopljena u globalne opće etičke uvjete koji su općenito prihvaćeni kao pravedni i poštenu. Takav sporazum o globalno prihvaćenim normama gospodarskog djelovanja i odlučivanja, o etosu gospodarenja, postoji tek u prvim začecima.

Globalni gospodarski etos, dakle, zajedničke temeljne predodžbe o pravu, pravednosti i poštenju, zasnivaju se na moralnim načelima i vrijednostima, koje od davnine dijele sve kulture i podržava zajedničko praktično iskustvo.

Svi smo mi, u našim različitim ulogama, kao poduzetnici, investitori, davatelji kredita, suradnici, potrošači, i naši interesni savezi u svim zemljama svijeta, zajedno s političkim, državnim, kao i međunarodnim organizacijama i institucijama, nositelji bitne odgovornosti za razvijanje i primjenu takvog globalnog gospodarskog etosa.

Iz tih razloga, potpisnici podržavaju ovu

Deklaraciju za globalni gospodarski etos

U ovoj se Deklaraciji proglašavaju temeljna načela i vrijednosti globalnog gospodarstva, onako kako proizlaze iz Deklaracije Parlamenta svjetskih religija za svjetski etos (Chicago 1993). *Uz načela izrečena u ovoj Deklaraciji mogu pristati svi ljudi s etičkim uvjerenjima, bila ona utemeljena religijski ili ne.* Potpisnici se obvezuju da će u svom svakodnevnom gospodarskom odlučivanju, djelovanju i ponašanju slijediti slovo i duh Deklaracije i tako joj udahnuti život. Ova Deklaracija za globalni gospodarski etos ozbiljno uzima u obzir zakonitosti tržišta i konkurencije, ali ih želi, za dobro svih, etički utemeljiti. Upravo iskustva u krizi gospodarskog života naglašavaju nužnost međunarodno prihvaćenih etičkih načela i moralnih standarda kojima se u gospodarskom svakodnevlju može i mora udahnuti život.

I.

Načelo ljudskosti

***Etički referentni okvir:** Razlike između kulturalnih tradicija ne smiju predstavljati prepreku da se zajednički djelatno zauzmemo za poštovanje, zaštitu i izvršenje ljudskih prava. Svaki čovjek – neovisno o razlici u dobi, spolu, rasi, boji kože, tjelesnim ili duhovnim sposobnostima, jeziku, religiji, političkom nazoru, nacionalnom ili socijalnom porijeklu – posjeduje neotuđivo i nedodirljivo dostojanstvo. Zato su svi, bilo pojedinac bilo država, dužni poštovati to dostojanstvo i jamčiti njegovu učinkovitu zaštitu. Jednako tako, i u gospodarstvu, politici, medijima, istraživačkim institutima i industrijskim poduzećima čovjek uvijek treba biti subjekt prava i cilj, a nikada puko sredstvo, nikada objekt komercijalizacije i industrijalizacije.*

Ljudskost je temeljno načelo globalnog gospodarskog etosa za kojim treba težiti. Ono treba biti etičko mjerilo gospodarskog djelovanja i konkretizirati se u sljedećim smjernicama za gospodarenje koje stvara vrijednosti i ravna se prema vrijednostima za opće dobro:

Članak 1.

Stvaranje temeljnih općih uvjeta pod kojima će svi ljudi trajno zadovoljavati svoje osnovne potrebe i dostojanstveno živjeti predstavlja etički cilj i ujedno društveni uvjet održivog ekonomskog djelovanja. Zato pri gospodarskom odlučivanju glavna zapovijed ljudskosti znači da treba paziti na to da gospodarsko odlučivanje zahtijeva izgradnju i razvijanje onih individualnih resursa i kompetencija koje su nužne za ljudski razvoj i sretan suživot.

Članak 2.

Ljudskost cvjeta samo u kulturi poštivanja pojedinca. Nepovredivo je dostojanstvo i samopoštovanje svih ljudi, bilo da je riječ o pretpostavljenim, suradnicima, poslovnim partnerima, mušterijama ili drugim zainteresiranim osobama. Njih se ne smije omalovažavati niti putem individualnog načina ponašanja niti putem nedostojnih poslovnih ili radnih uvjeta. S načelom ljudskosti nespojivo je izrabljivanje i iskorištavanje situacija ovisnosti i hotimično diskriminiranje ljudi.

Članak 3.

Dobro promicati, a zlo izbjegavati predstavlja ljudsku dužnost koja se mora primjenjivati, kao moralno mjerilo, i u gospodarskom odlučivanju i djelovanju. Slijediti vlastite interese je legitimno, no s održivim gospodarenjem na obostranu korist nespojivo je nastojanje da se vlastiti probitak postigne pomoću namjernog nanošenja štete partneru, dakle, uz pomoć ne-etičkih sredstava.

Članak 4.

Ono što ne želiš da drugi učini tebi, to ti ne čini drugome. To već stoljećima u svim religijskim i humanističkim tradicijama poznato *Zlatno pravilo* uzajamnosti zahtijeva obostranu odgovornost, solidarnost, poštenje, toleranciju i poštovanje svih aktera. Glavni stupovi globalnog gospodarskog etosa su takve kreposti ili držanja. Temeljna su načela održivo razvijajuće svjetske ekonomije, koja je u suglasju sa *Zlatnim pravilom*, poštenje u konkurenciji i suradnja na obostranu korist.

II.

Temeljne vrijednosti za globalno gospodarenje

Sljedeće temeljne vrijednosti za globalno gospodarenje daju, razvijajući dalje temeljno načelo ljudskosti, preporuke za odlučivanje, djelovanje i ponašanje u praktičnom gospodarskom životu.

Temeljna vrijednost:

*Nenasilje i strahopoštovanje
pred životom*

Etički referentni okvir: *U duhu velikih religijskih i etičkih tradicija istinski biti čovjek znači biti obziran i spreman na pomoć, i to i u privatnom i u javnom životu. Svaki čovjek, svaki narod, svaka rasa i svaka religija drugima trebaju pristupati s tolerancijom, poštovanjem, čak velikim poštovanjem. Manjine – bilo da je riječ o rasnoj, etničkoj ili religijskoj vrsti – trebaju zaštitu i podršku od strane većine.*

Članak 5.

Svi su ljudi dužni poštovati pravo na život i na njegov razvoj. Strahopoštovanje pred ljudskim životom predstavlja osobito veliko dobro. Mora se otkloniti svaki oblik nasilja kao sredstva za postizanje gospodarskih ciljeva. Robovski rad, prisilni rad, rad djece, tjelesno kažnjavanje, kao i drugi oblici nanošenja ozljeda, moraju biti potisnuti i uklonjeni međunarodno priznatim normama radničkog prava. Svi gospodarski akteri moraju osigurati zaštitu ljudskih prava na prvom mjestu u svojim vlastitim organizacijama. Potom moraju poduzeti sve napore da u području svoga utjecaja ne doprinose kršenju ljudskih prava svojih poslovnih partnera ili drugih stranaka, a pogotovu da od toga profitiraju.

Moraju se izbjegavati zdravstvene povrede ljudi uslijed manjkavih radnih uvjeta. Sigurnost radnika prema stupnju tehnike, sigurnost proizvodnje i neškodljivost proizvoda za ljudsko zdravlje predstavljaju temeljne zahtjeve kulture nenasilja i strahopoštovanja pred životom.

Članak 6.

Održivo oplođenje s ljudskim prirodnim okolišem od strane svih sudionika u gospodarskom životu predstavlja veliku vrijednost gospodarskog djelovanja. Mora se minimizirati rasipanje prirodnih resursa i onečišćenje okoliša uz pomoć ponašanja koje štedi resurse i tehnologijâ koje čuvaju okoliš. Za budućnost sposobna, po mogućnosti obnovljiva energija, čista voda i nezagađen zrak predstavljaju osnovne uvjete života uopće kojima svaki čovjek mora imati pristup.

Temeljna vrijednost:

Pravednost i solidarnost

Etički referentni okvir: *U duhu velikih religijskih i etičkih tradicija istinski biti čovjek znači: Gospodarska i politička moć ne smije se zloupotrebjavati u svrhu bezobzirne borbe za vlast već se, naprotiv, treba koristiti za služenje ljudima. Vlastiti interesi i konkurencija služe razvoju radnih sposobnosti i probitku svih sudionika. Zato treba vladati uzajamno poštovanjem, razumno usuglašavanje interesa, volja za posredovanjem i obazrivošću.*

Članak 7.

Pravo i pravednost se međusobno pretpostavljaju. Odgovornost, poštenje, transparentnost i čestitost predstavljaju temeljne vrijednosti gospodarskog života koji je obilježen vjernošću spram prava i integritetom. Pridržavanje nacionalnog i međunarodnog prava dužnost je svih gospodarskih aktera. Tamo gdje postoji manjak u kvaliteti ili iznuđivanju pravnih normi, gospodarski akteri trebaju to kompenzirati pomoću samo-obvezivanja i samo-kontrole, a to nipošto ne smiju iskoristiti za stjecanje dobiti.

Članak 8.

Postizanje dobitka je pretpostavka sposobnosti za konkurenciju i opstanak poduzeća, a time i za njegov socijalni i kulturni angažman. Korupcija, pak, šteti zajedničkom dobru, gospodarstvu i ljudima, jer sustavno vodi ka krivom planiranju dobiti i rasipanju resursa.

Potiskivanje i otklanjanje svih korupcijskih i nepoštenih praksi, kao što su, primjerice, podmićivanje i tajni ugovori, povreda patenta i industrijska špijunaža, zahtijevaju preventivni angažman, koji je dužnost za sve djelatne u gospodarstvu.

Članak 9.

Svladavanje gladi i neznanja, siromaštva i nejednakosti životnih šansi u svim zemljama svijeta veliki je cilj društvenog i gospodarskog poretka, koji smjera izjednačavanju šansi, distributivnoj pravdi i solidarnosti. Samo-pomoć i tuđa pomoć, supsidijarnost i solidarnost, privatno i javno djelovanje samo su dvije strane jedne medalje. One se konkretiziraju prije svega u privatnim i javnim investicijama u gospodarskom sektoru, ali i u privatnim i javnim inicijativama za stvaranje institucija koje će služiti obrazovanju svih dijelova stanovništva i izgradnji sustava socijalne sigurnosti. Osnovni cilj svih tih nastojanja je ljudski razvoj koji smjera podupiranju svih onih kompetencija i resursa s kojima će ljudi biti sposobni živjeti samo-određujući i čovjeka dostojan život.

Temeljna vrijednost:

Istinoljubivost i tolerancija

***Etički referentni okvir:** U duhu velikih religijskih i etičkih tradicija istinski biti čovjek znači: pribavljati priznanje istini umjesto da slobodu brkamo sa samovoljom i izvolijevajućim pluralizmom; njegovati duh integriteta i istinoljubivosti u svakodnevnim međuljudskim odnosima umjesto da živimo u neiskrenosti, pretvaranju i oportunističkom prilagođavanju.*

Članak 10.

Istinoljubivost, poštenje i pouzdanost su vrijednosti bez kojih ne mogu uspjeti održivi gospodarski odnosi, koji promiču blagostanje. Te su vrijednosti pretpostavke za nastanak povjerenja među ljudima kao i u ekonomskoj konkurenciji. Pri tome ostaje na snazi zaštita prava na privatnu sferu, kao i osobnu ili poslovnu povjerljivost.

Članak 11.

Mnogostrukost kulturalnih i političkih uvjerenja, kao i darova pojedinaca i kompetencija organizacija, mogući je izvor globalnog blagostanja. Njihova suradnja na obostranu korist pretpostavlja prihvaćanje zajedničkih vrijednosti i normi, obostranog učenja i tolerancije spram drugačijosti drugoga. S načelima globalnog gospodarskog etosa nespojivo je diskriminiranje ljudi zbog njihovog spola, njihove rase, njihove nacionalnosti ili njihove vjere. Ne smije se tolerirati djelovanje koje prezire ljude i krši ljudska prava.

Temeljna vrijednost:

Uzajamno poštivanje i partnerstvo

Etički referentni okvir: *U duhu velikih religijskih i etičkih tradicija istinski biti čovjek znači: ozbiljivati uzajamno poštovanje, razumijevanje i partnerstvo umjesto patrijarhalnog vladanja ili ponižavanja koje je izraz nasilja i često uzrokuje protu-nasilje. Svaki pojedinac ima ne samo nepovredivo dostojanstvo i neotuđiva prava; svi ljudi imaju i neporecivu odgovornost za ono što čine ili ne čine.*

Članak 12.

Uzajamno poštovanje i partnerstvo sudionika gospodarskog djelovanja, posebice muškaraca i žena, nije samo pretpostavka već i rezultat gospodarske suradnje. Ona se temelji na poštovanju, poštenju i iskrenosti spram drugoga, bilo da je riječ o odgovornima u poduzeću, suradnicima, mušterijama ili drugim zainteresiranim. Poštovanje i partnerstvo čine nužnu osnovu na kojoj se mogu prihvatiti i zajedničkim naporima razriješiti i neplanirane negativne posljedice gospodarskih interakcija kao zajednička nedoumica svih uključenih.

Članak 13.

Svoj izražaj partnerstvo pronalazi i u mogućnosti sudjelovanja u životu, odlučivanju i prihodima gospodarstva. To može biti različito ovisno o kulturalnim pretpostavkama i redarstveno-političkim općim uvjetima nekog gospodarskog prostora. Ipak minimalni standard, koji svugdje mora

biti priznat, predstavlja pravo na okupljanje i kolektivno zastupanje svojih interesa u svijesti o vlastitoj odgovornosti.

Zaključak

Međunarodno prihvaćene norme ponašanja u gospodarskom životu svi akteri trebaju poštovati, štiti i surađivati na njihovom ozbiljenju u okviru svoje sfere utjecaja. Za to su odsudna ljudska prava, proglašena 1948. godine od strane Ujedinjenih naroda (UN), i, u međuvremenu globalno priznate, ljudske dužnosti. Druge globalne smjernice priznatih internacionalnih institucija, poput, primjerice, „Global Compact-a/Svjetskog sporazuma” Ujedinjenih naroda, „Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work”/Deklaracije o temeljnim načelima i pravima na poslu” „International Labour Organization”/Međunarodne radničke organizacije” (ILO), „Rio Declaration on Environment and Development”/Deklaracije o okolišu i razvoju iz Rija” i UN-ove „Convention against Corruption”/Konvencije protiv korupcije” – da spomenemo samo neke – suglasne su sa zahtjevima globalnog gospodarskog etosa zacrtanog u ovoj Deklaraciji.

Prvi potpisnici

Michel Camdessus, počasni guverner Francuske banke

Walter Fust, CEO, Globalni humanitarni forum

Margot Käßmann, luteranska biskupica iz Hannovera i predsjedavajuća Vijeća evangeličkih crkava u Njemačkoj

Georg Kell, izvršni direktor, UN-ov ured „Global Compact-a/Svjetskog sporazuma”

Samuel Kobia, generalni sekretar Ekumenskog vijeća crkava

Hans Küng, predsjednik Zaklade za svjetski etos

Karl Lehmann, kardinal, biskup iz Mainza

Klaus M. Leisinger, CEO, Novartis zaklada

Peter Maurer, veleposlanik i stalni predstavnik Švicarske pri Ujedinjenim narodima

Mary Robinson, predsjednica, Ostvarenje prava: Etička globalizacijska inicijativa

Jeffrey Sachs, direktor, The Earth Institute, Univerzitet Columbia

Juan Somavía, generalni direktor, Međunarodna radnička organizacija (ILO)

Desmond Tutu, em. nadbiskup, dobitnik Nobelove nagrade za mir

Daniel Vasella, predsjednik Upravnog vijeća, Novartis International

Tu Weiming, profesor filozofije, Univerzitet Harvard i Univerzitet Peking

Patricia Werhane, profesorica za gospodarsku etiku, Univerzitet Virginia, Darden poslovna škola i Univerzitet DePaul

James D. Wolfensohn, bivši predsjednik Svjetske banke

Carolyn Woo, dekanesa poslovnog koledža Mendoza pri Univerzitetu Notre Dame

Deklaraciju je sastavila radna grupa Zaklade za svjetski etos

Prof. dr. Heinz-Dieter Assmann (Univerzitet Tübingen)

Dr. Wolfram Freudenberg (Freudenberg-grupa)

Prof. dr. Klaus M. Leisinger (Novartis zaklada)

Prof. dr. Hermut Kormann (Voith AG)

Prof. dr. Josef Wieland (Visoka škola Konstanz)

pod vodstvom

Prof. h. c. Karl Schlecht (Putzmeister AG)

U ime Zaklade za svjetski etos

Prof. dr. Hans Küng, predsjednik

Prof. dr. Karl-Josef Kuschel, dopredsjednik

Dr. Stephan Schlensong, generalni tajnik

Dr. Günther Gebhard, znanstveni koordinator

Tübingen, 1. travanj 2009.

Globalna gospodarska kriza zahtijeva globalni etos

Manifest za globalni gospodarski etos

Hans Küng

Uz pomoć novog svjetskog gospodarskog etosa iz krize?

Moj načelni odgovor odmah na početku: zasigurno *ne samo sa* svjetskim gospodarskim etosom, ali jednako tako zasigurno *ne bez* svjetskog gospodarskog etosa. Štoviše, naše je mišljenje ovo: Upravo svjetska gospodarska kriza zahtijeva svjetski gospodarski etos! Sve većem broju ljudi je jasno: Većina je suvremenih kriza – od svjetske financijske krize do krize europskog nogometa – povezana i s elementarnim etičkim standardima, pa kao što nogomet treba pravila koja će vrijediti globalno, tako i gospodarstvo.

Naravno, mi, koji se zauzimamo za svjetski gospodarski etos, poznajemo prigovore skeptika i onih zloslutnika, koji deklaracije ove vrste nazivaju beskorisnim. No, ja postavljam pitanje: Što bi bio svijet bez Opće deklaracije ljudskih prava ili povelja Ujedinjenih naroda ili jednako tako Dekaloga? Uvijek se iznova djeluje protiv njih, i utoliko je svaki etos protu-faktičan. No, etičke norme uvijek iznova oblikuju znakove upozorenja protiv neljudskosti i zločina, stvarajući ujedno motivaciju za političko, socijalno i ekonomsko djelovanje – u danim prilikama također i protiv moćnih zasebnih interesa i kolektivnih egoizama nacionalnih i internacionalnih poduzeća.

Drugi pak zamjeraju – Ne postoje li zakoni koji bi se morali samo dosljedno primjenjivati? – pa pridodaju: Svladavanje suvremene krize zahtijeva iscrpljivanje svih zakonskih mogućnosti. Ali: Zakoni nisu dostatni! Svi mi znamo koliko je često slaba politička volja za borbu protiv lakomosti, prijevara, korupcije i umišljenosti budući da za svoj temelj nema baš nikakve etičke volje. Zakoni bez etosa nemaju postojanosti, a zakonski se propisi mogu zaobići, izokrenuti, ignorirati, potkopati bez etičke svijesti, koja se zasniva na nekoliko elementarnih etičkih standarda. Sve ovo nije

samo stvar etike pojedinaca, već i stvar poduzetničke etike, dapače to se tiče globalnog tržišta kao cjeline. Otuda moje prvo promišljanje:

1. Zakazanje tržišta, institucija i morala priziva etički okvirni poredak

Najnovija su iskustva dokazala da postojanost i održivost tržišnog gospodarstva nipošto nisu zagarantirani. Ne može se zatvoriti oči pred tim da je pojavljivanje globalnog „kapitalizma” sa sobom donijelo potpuno nove rizike. U svakom slučaju, jednoguzročno objašnjenje krize tržišnog gospodarstva u nekoj naciji ili regiji bilo bi površno. Često promatramo da u takvoj situaciji nastaje, ne bez razloga, uzajamno pripisivanje krivnje. Gospodarstvo, međutim, nije krivo za sve, politika je najčešće sukrivac, a prosječni građanin prepoznaje krivnju i gospodarstva i politike s obzirom na moralne nedostatke. No, dostatno je već da jedan od tri čimbenika – gospodarstvo, politika i moral – ne funkcionira, pa da uslijed toga neko poduzeće, koncern, čak tržišno-gospodarski sustav kao takav, dospije u ozbiljne poteškoće.

Naša Zaklada za svjetski etos je – pozivajući se na moju knjigu „Svjetski etos za svjetsku politiku i svjetsko gospodarstvo” (1997)¹ – u Baden-Badenu organizirala kolokvij o „Globalnom poduzetništvu – globalnom etosu” (među ostalim, sa šefom BASF-a, Nestlé-a, Savezne banke, bivšim saveznim kancelarom Schidtom). Mogao sam se, među ostalim, pozvati na britanskog nacionalnog ekonom(ist)a Johna Dunninga (*Global Capitalism at Bay*, 2001), koji razlikuje tri različita područja zakazanja kapitalističkog sistema:

I. Zakazanje samih tržišta: „*moral hazard*”, neprimjerena makroekonomska politika, ekscesivne špekulacije na tržištima nekretnina i dionica...

II. Zakazanje institucija: nedovoljno funkcioniranje regulirajućih i nadzirućih sustava, pravne infrastrukture i financijskog sustava, nedostatak transparentnosti i neadekvatni standardi završnih računa...

---

¹ Ta je knjiga prevedena na hrvatski jezik, i to u dvije knjige: Hans Küng, *Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, Zagreb 2007; Hans Küng, *Svjetski etos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb 2007; (nap. prev.)

III. Zakazanje *moral*a, koje leži u temelju zakazanja tržišta i institucija: kasino-kapitalizam, podmićivanje i korupcija, manjak istinoljubivosti, povjerenja i socijalne odgovornosti, pretjerana pohlepa investitora ili institucija, krivotvorenje završnih računa i ilegalna manipulacija tržišta.

Na sve tri dimenzije, oblikovane od ljudi, ljudi mogu i utjecati: na tržišta putem ponašanja mušterija i struktura za opskrbu, na institucije putem razboritog reguliranja, obvezujućih standarda, transparentnog sebe-obvezivanja. Zato su ljudi etički odgovorni za izgradnju primjerenog institucionalnog okvira za gospodarstvo.

Gospodarstvo ne treba nikakvu posebnu etiku, nikakvu zasebnu etiku. Gospodarstvo se treba pridržavati samo općih etičkih načela koja vrijede za sva životna područja, pa tako i za gospodarstvo. No, etika nije samo kapica od šlaga na kolaču, ona nije samo sporedni dodatak globalnom tržišnom gospodarstvu. S pravom se govori o *etičkom okvirnom poretku*, „*moral framework-u*”, koji je u uzajamnoj ovisnosti i interakciji s gospodarskim funkcijama glavnih institucija, s tržištima, s vladama, s civilnim društvom i s nadnacionalnim organizacijama.

Zasigurno ste razumjeli: Pod etosom se ne misli *samo na „moralne apele”* izvana već na *moralna djelovanja* svih aktera iznutra. Nažalost, i gospodarstvo često treba, kao u sadašnjoj krizi, bolni pritisak da se proizvede reformski pritisak, koji će se preobraziti u političku snagu i akciju. U svakom slučaju, uvjeren sam u ovo: Globalno tržišno gospodarstvo će u različitim regijama i nacijama biti trajno prihvaćeno ukoliko bude *socijalno prihvatljivo* i *za budućnost ekološki sposobno*. Vlade zbog korupcije, laži, nasilnih čina, tjeranja na rat i nemoralna mogu, kako je poznato, biti opozvane, a države čak uništene.

No, vi ćete pitati: Koje bi elemente mogao i trebao sadržavati taj etički okvirni poredak? Jer imamo mnoge sumnje: Je li uopće moguć globalni konsenzus o elementarnim vrijednostima i standardima? Otuda moje drugo promišljanje:

2. Zahtjevi UN-ovog „Global Compact-a/Svjetskog sporazuma”² prizivaju etičke vrijednosti i standarde koji presežu kulturne granice

Jasno je da su sve etičke vrijednosti i standardi kulturno vezani, ali postoje ključne vrijednosti i temeljni standardi koji posjeduju univerzalno važenje. S obzirom na to, UN-ov „Global Compact/Svjetski sporazum”, koji je pokrenuo generalni sekretar Kofi Annan 1999. godine, pruža vrijedno polazište. Njemu se do danas priključilo već preko 5.200 poduzeća i „stakeholder-a/ulagača” iz više od 130 zemalja. „Global Compact/Svjetski sporazum” postavlja četiri zahtjeva s obzirom na ponašanje poduzeća u globaliziranom gospodarstvu: (1) poštivanje i podupiranje ljudskih prava, (2) odgovorno prihvaćanje radnih standarda, (3) zaštita okoliša primjerena načelu predostrožnosti, (4) borba protiv korupcije u svim njezinim oblicima. Sve to „Global Compact/Svjetski sporazum”, naravno, može zahtijevati isključivo na temelju uvjerenja da posvuda na zemlji – dakle u svim društvima, kulturama i religijama – ljudi priznaju usporedive temeljne stupove za nekonfliktan suživot i nenasilno usuglašavanje interesa.

Na taj je način UN-ov „Global Compact/Svjetski sporazum” suglasan s polazištem *Deklaracije o svjetskom etosu Parlamenta svjetskih religija iz Chicaga* (1993)³, a čast i teret sastavljanja njezina nacрта pripala je meni. Nju je potvrdio prijedlog InterAction Council-a bivših šefova država i vlada za „Opću deklaraciju ljudskih dužnosti” (1997)⁴ i Manifest za UN-ov „Crossing the Divide. Dialogue among Civilisations – Mostovi u budućnost. Manifest za dijalog kultura” (2001). Na temelju Deklaracije o

² Riječ je o međunarodnoj inicijativi Ujedinjenih naroda iz 1999. godine koja povezuje poslovni sektor s agencijama UN-a, vladama i civilnim društvom s ciljem podržavanja temeljnih društvenih vrijednosti iz područja ljudskih prava, radnih prava, okoliša i borbe protiv korupcije. Inicijativu za pokretanje hrvatske mreže „Global Compact-a/Svjetskog sporazuma” preuzeo je UNDP Hrvatske u okrilju projekta promicanja koncepta i prakse društveno odgovornog poslovanja (DOP).

Do danas je ova inicijativa implementirana u više od 100 zemalja svijeta. Potpisivanjem sporazuma, svaka se tvrtka obvezuje da će u svoje poslovanje ugraditi 10 propisanih principa za odgovorno poslovanje i drugima pružati primjer putem njihove praktične primjene. (nap. prev.)

³ Prijevod Deklaracije na hrvatski jezik prof. dr. Mate Zovkića dostupan je na web-stranici Zaklade za svjetski etos: http://www.weltethos.org/1-pdf/10-stiftung/declaration/declaration_croatian.pdf (nap. prev.)

⁴ Prijevod Deklaracije na hrvatski jezik Alena Kristića dostupan je u: Bosna Franciscana (26/2007), str. 281-289.

svjetskom etosu iz Chicaga naš će novi manifest „*Globalni gospodarski etos – posljedice za globalno gospodarstvo*” poduprijeti „Global Compact/Svjetski sporazum” s etičke točke gledišta.

U toj su Deklaraciji o svjetskom etosu iz 1993. prastara načela iz svih velikih etičkih i religijskih tradicija čovječanstva primijenjene na današnju situaciju. Na pitanje o globalnim vrijednostima i etičkim standardima koji presežu kulturne granice, a koje su od odsudnog značenja za uspješno globalno tržišno gospodarstvo, može se, dakle, zbiljski odgovoriti, unatoč svim očividnim razlikama između kultura. To me dovodi do mog trećeg promišljanja:

3. Takav se svjetski etos temelji na načelima ljudskosti i uzajamnosti, kao i na temeljnim standardima nenasilja, poštenja, istinoljubivosti i partnerstva

Nakon predstavljanja našeg Manifesta kao globalnog gospodarskog etosa 6. listopada 2009. u sjedištu UN-a u New Yorku, predstavio sam ga i 2. studenog 2009. i na poznatom Univerzitetu u Pekingu. Pri tome sam osjećao potvrdu svojih zapažanja iz proteklih godina: Na temelju svoje velike konfucijanske tradicije Kina je posebice otvorena za svjetski etos. Ne ističe li pak već Deklaracija o svjetskom etosu Parlamenta svjetskih religija ona dva temeljna načela koja sada iznova pronalazimo u Manifestu za svjetski gospodarski etos: ljudskost (kineski „ren”) i uzajamnost (kineski „shu”).

- Kao prvo, *načelo ljudskosti*, čija konkretna primjena mijenja radnu klimu u svakom uredu, tvornici, prodavaonici, poduzeću: „Sa svakim čovjekom (bilo da je riječ o muškarcu ili ženi, bijelom ili obojenom, bogatom ili siromašnom, starom ili mladom) treba postupati ljudski (a ne neljudski, ili čak zvjerski).”

- Kao drugo – načelo ljudskosti pragmatično pojašnjeno – *načelo „uzajamnosti”* ili *Zlatno pravilo*, kako ga nalazimo već u „Razgovorima” kineskog mudraca Konfucija, ali i u biblijskoj, kuranskoj i drugim tradicijama: „Ono što ne želiš da tebi bude učinjeno, to ti ne čini drugima!”

Deklaracija o svjetskom etosu iz 1993. godine predstavlja etički referentni okvir ovog novog Manifesta za „Globalni gospodarski etos”.

Načelo ljudskosti, poduprto Zlatnim pravilom uzajamnosti (članak 4), čini također temelj (Dio I) ove nove deklaracije (članak 1-4).

Na to se nadograđuju četiri temeljne vrijednosti i standardi (Dio II), koje nalazimo već u spisima Patanjaliya, utemeljitelja joge, ali i u budističkom kanonu i u svim velikim religijskim i nereligijskim tradicijama. One također čine strukturu naše Deklaracije:

- Ne ubijati, to znači: obvezivanje na kulturu nenasilja i strahopoštovanja pred svakim životom (usp. članak 5-6)
- Ne krasti, to znači: obvezivanje na kulturu solidarnosti i pravednog gospodarskog poretka (usp. članak 7-9)
- Ne lagati, to znači: obvezivanje na kulturu tolerancije i života u istinoljubivosti (usp. članak 10-11)
- Ne zloupotrebjavati seksualnost, to znači: obvezivanje na kulturu ravnopravnosti i partnerstva muškarca i žene (usp. članak 12-13)

Posebnost, ono karakteristično našeg Manifesta – u poređenju s brojnim drugim posve korisnim etičkim deklaracijama i poduzetničkim smjernicama – očituje se u dvije dimenzije:

I. Kontinuitetu tih vrijednosti i standarda *u vremenu*, koji se održava svim lomovima unatoč. Te vrijednosti i standardi iza sebe imaju autoritet velikih religijskih i etičkih tradicija čovječanstva, kako su one izražene u brojnim svjedočanstvima različitih kultura kroz stoljeća. Te vrijednosti i standardi, dakle, nisu pronalazak našeg vremena već potječu iz etičkog iskustvenog blaga čovječanstva, koje se skupljalo, od kada je čovjek, uzdigavši se iz životinjskog carstva, morao učiti ponašati se ljudski, učiti, primjerice, da ne ubija druge ljude, kao što smije ubijati životinje.

II. Univerzalnosti tih vrijednosti i normi *u prostoru*, koja se manifestira, nipošto slučajno, unatoč svekolikoj i općepoznatoj kulturnoj uvjetovanosti. Naime, u svim su kulturama ljudi bili zainteresirani za to da pod posebnu zaštitu stave život, vlasništvo, čast i spolnost. U tome smislu vrijednosti i norme nenasilja i strahopoštovanja pred životom, pravednosti i solidarnosti, istinoljubivosti i tolerancije, uzajamnog poštovanja i partnerstva, nipošto nisu samovoljno izabrane već su strukturalno utemeljene u središnjim životnim područjima.

4. Manifest za „Globalni svjetski etos” podsjeća sve uključene („stakeholder-e”) u globalno gospodarstvo na njihovu osobnu odgovornost za humaniziranje globalnog gospodarstva: Globaliziranje zahtijeva globalni etos

Možda vam je zapelo za oko da naš Manifest ne pretpostavlja nikakav određeni etički sustav, primjerice Aristotelov ili Kantov („Etiku” u strogom smislu riječi) već samo nevelik broj elementarnih etičkih vrijednosti i standarda koji su prema empirijskim nalazima zajednički čitavom čovječanstvu: „Etos” kao unutarnje etičko uvjerenje ili stav, kao osobno obvezivanje da se u životu ravna prema obvezujućim vrijednostima, čvrstim standardima i osobnim temeljnim načelima ili krepostima. Ovaj Manifest ne pruža odgovore ili recepte za idealno rješenje svih mogućih pojedinačnih problema u gospodarskom životu ili s njim povezanim područjima bioetike, znanstvene etike ili političke etike. On pruža temeljne etičke smjernice prema kojima se mogu i trebaju ravnati sve pojedinačne odluke.

Manifest je sastavila grupa ekonomista, poduzetnika i etičara po nalogu Zaklade za svjetski etos. Vodeće pero bio je prof. Josef Wieland, poduzetnički etičar na Univerzitetu u Konstanzu. Njemu i prof. Klausu M. Leisingeru, koji se zauzeo za izradu i širenje Manifesta kao što bi jedva tko drugi, na ovom mjestu pripada moja osobita zahvalnost. Dok je Zaklada za svjetski etos spremala ovaj Manifest, mogla se osloniti na svoje iskustvo u etičkim pitanjima, kako je ono posebice došlo do izražaja u već spomenutoj Deklaraciji o svjetskom etosu iz 1993.

Sastavljači u Zakladi za svjetski etos izradili su detaljne ideje o kriterijima jednog takvog Manifesta. Dakako, on nipošto nije smio izgledati kao kazuistička moralna propovijed, a niti kao entuzijastičko-religiozni navjestiteljski tekst. Naprotiv, on je trebao pokazati odnos prema zbilji, istodobno upozoriti na duboke etičke razine, a biti razumljiv izvan uskog stručnog kruga kako bi mogao postići široki konsenzus.

Zato Manifest izbjegava izričaje koji bi smjesta mogli biti neprihvaćeni od neke određene etičke ili religijske tradicije (na primjer o uzimanju kamata). No, on ne podsjeća samo poduzetnike već sve uključene („stakeholder-e”) u globalno gospodarstvo na njihovu osobnu odgovornost za humaniziranje globalnog gospodarstva: *Globaliziranje zahtijeva globalni etos*. Manifestu je pribrojan sjajan niz prvih potpisnika (pogledati na konac Manifesta).

Ono predstavljanje Manifesta na simpoziju u sjedištu UN-a u New Yorku 6. listopada 2009. godine, organiziranom od strane švicarske misije UN-a, UN-ovog ureda „Global Compact-a/Svjetskog sporazuma”, Novartis zaklade i Zaklade za svjetski etos – razumijeva se skupa – s predstavljanjem u Pekingu i Baselu – kao prvi korak u jednom trostrukom procesu: Da se Manifest predstavi relevantnim „stakeholder-ima” u gospodarstvu i poduzetništvu i na taj način potakne svjetska rasprava o etici i gospodarstvu. Kao daljnji korak planira se: pridobiti nove potpisnike iz poduzetništva, ekonomije i politike i poticati nove rasprave o Manifestu u krugovima ekonomista, među poduzetnicima i u drugim relevantnim forumima. No, svi, pojedinci kao i poduzeća, koji podupiru Manifest, mogu se potpisati na web-stranici Manifesta (www.globaleconomicethic.org).

Da izbjegnemo nedorazume: Ovaj Manifest ne predstavlja nikakav pravno obvezujući dokument već apel za etičko ponašanje. Svojim potpisom potpisnici izražavaju da stoje iza analiza i prijedloga Manifesta i da žele pridonositi razvoju etičkog okvirnog poretka za svjetsko gospodarstvo. Potpisnici, međutim, neće odgovarati za provođenje zahtjeva i prijedloga, koji su sadržani u tekstu. Na „moralne certifikate”, ionako u praksi jedva izvodljive, nismo mislili.

Vidite: Naš Manifest ne predstavlja nikakav represivni već konstruktivni dokument koji može biti od pomoći. On svakome u ovim olujnim vodama pruža znanje o orijentiranju kao navigacijska karta, karta s jasnim etičkim koordinatama i naposljetku kompas: znanje koje nepotkupljivo funkcionira i u krizama, etičke smjernice za teške odluke koje se moraju donositi u oporj zbilji svakodnevnice sa svim, često oprečnim zahtjevima. Sve vas srdačno molimo za vašu podršku.

Literatura

1. Dunning, John H. (izd.), *Making Globalization Good. The Moral Challenges of Global Capitalism*, Oxford University Press, Oxford 2003.
2. Küng, Hans, *Projekt Weltethos*, Piper, München 1990. (Küng, Hans, *Projekt svjetski etos*, MIOB, Velika Gorica 2003).
3. Küng, Hans, *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*, Piper, München 1997. (Küng, Hans, *Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo*,

- Intercon, Zagreb 2007; Küng, Hans, *Svjetski etos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb 2007).
4. Küng, Hans (izd.), *Globale Unternehmen – globales Ethos. Der globale Markt erfordert neue Standards und eine globale Rahmenordnung*, FAZ-Buchverlag, Frankfurt a. M. 2001.
  5. Küng, Hans (izd.), *Dokumentation zum Weltethos*, Piper, München 2002.
  6. Küng, Hans, *Wozu Weltethos? Religion und Ethik in Zeiten der Globalisierung* (im Gespräch mit Jürgen Hoeren), Herder, Freiburg 2002.
  7. Küng, Hans, *Erkämpfte Freiheit – Erinnerungen*, Piper, München 2002. (Küng, Hans, *Izborena sloboda: Sjećanja*, Ex libris/Synopsis, Rijeka/Zagreb 2009).
  8. Küng, Hans, *Umstrittene Wahrheit – Erinnerungen*, Piper, München 2007.
  9. Küng, Hans, *Was ich glaube?*, Piper, München 2009.
  10. Küng, Hans – Kuschel, Karl-Josef (izd.), *Wissenschaft und Weltethos*, Piper, München 1998.
  11. Leisinger, Klaus M, *Unternehmensethik. Globale Verantwortung und modernes Management*, C. H. Beck, München 1997.
  12. Picco, Giandomenico – Weizsäcker, Richard von – Küng, Hans (i drugi), *Crossing the Divide. Dialogue among Civilisations*, Seton Hall University, South Orange, NJ 2001. (njemačko izdanje: *Brücken in die Zukunft. Ein Manifest für den Dialog der Kulturen. Eine Initiative von Kofi Annan*, S. Fischer, Frankfurt a. M., 2001.

III.

Utemeljenja
svjetskog etosa

Svjetski etos iz židovske perspektive

Walter Homolka

Zahvaljujući našem velikom učitelju i prijatelju Hansu Küngu empatično smo spoznali: Nema mira među nacijama bez mira među religijama. Pretpostavka za to je dijalog između religija!

Danas bih Vam želio pokazati da židovstvo u sklopu toga može pružiti važan uvid o tome kako se na temelju globalno važeće etike vjernici i nevjernici mogu s onu stranu obrazaca vjere obvezati na očuvanje stvorenja i miroljubiv suživot.

Kao rektor sveučilišta „Abraham Geiger”, tijekom svoje religiozne prakse kao rabin naročito sam se bavio s temeljnom metodom Abrahama Geigera (1810-1874), po kojem je naše sveučilište dobilo naziv. Ona glasi ovako: „Na temelju istraživanja pojedinačnog do spoznaje općeg, na temelju poznavanja prošlosti do razumijevanja sadašnjosti, na temelju znanja do vjere.”¹ Ako nas znanje vodi do vjere, onda iz tog očekivanja progovara silno pouzdanje u ljudsku sposobnost razborite spoznaje. Je li Geiger u tom smislu odveć optimističan?

U svom komentaru Talmuda, rabin Jom Tow ben Avraham Ischbilly iz Seville, zvan „Ritba” i aktivan u 14. stoljeću, u Eruwin 13 b piše: „Kad se Mojsije popeo na uzvisinu, da bi primio Toru, u sklopu toga pokazano mu je uz svaku stvar 49 razloga zašto bi trebala biti dozvoljena i 49 razloga zašto bi trebala biti zabranjena. Kad je Mojsije Svetoga – Neka je hvaljen! – zamolio za konačnu presudu, rečeno mu je da će takvi sudovi biti rezervirani za izraelske mudrace u svakoj pojedinoj generaciji i da će sudovi koje tada donesu biti važeći sudovi.”²

¹ Petuchowski, Jakob J (1975), *New Perspectives on Abraham Geiger*, Cincinnati. Riječ je o motu na portretu Abrahama Geigera, koji je nastao oko 1840-1843. u Bratislavi. Portret se nalazi u Američkom židovskom arhivu u Cincinnatiju.

² bT, Eruwin 13 b.

Dakle, u sklopu objave Božje volje ljudima je očigledno darovana znatna mjera suradnje. Iz tog razloga, trajan proces ljudske interpretacije postaje trajnim procesom objave koji znatno premašuje jednokratni događaj na Sinaju. Možemo raskriti skrivene istine i uvide, nastaju novine na temelju kojih kao ljudski tumač postajem sustvaratelj. Na taj način „vjera” za mene zadobiva vrlo visoki stupanj uvjerljivosti. Ona postaje fascinantno istraživačko putovanje svih religiozno-vjerskih tradicija na putu shvaćanja Božje volje.

A u midrašu Schemot Rabba V.9 rabin Jochanan izvještava: Prema njemu se Božji glas tek na Sinaju podijelio na sedam glasova i potom na 70 jezika – da bi tako svi narodi izvan saveza zadobili udjela u onome što je rečeno Izraelu i u Izraelu. To iznova podrazumijeva da doživljaj objave kao pisma, usmjerenog duhovnom oslobođenju, svim ljudima pripada u jednakoj mjeri. Postoji više od jedne istine

Što se tiče „istine”, i s njom je slično. To pokazuje sljedeća pripovijest: „R. Abba reče u ime Šemuela: Tri su se godine prepirale škole Šamajeva i škole Hilelova: jedna je govorila da se halaha treba suditi prema njoj. Tada se nebom zaori glas i reče: [Riječi] i jedne i druge škole su riječi živoga Boga, ali unatoč tome halahu treba suditi prema školi Hilelovoj. No, ako su [riječi] i jedne i druge škole riječi živoga Boga zbog čega je donesen sud da se prema njoj sudi halaha? Zato što je bila spremna na dogovaranje i skromna, pa čak proučavala svoje vlastite stavove kao i one Šamajevine škole; štoviše, čak je riječi Šamajevine škole stavljala ispred svojih vlastitih.” Uzeti drugoga u obzir u svom vlastitom stavu i vlastito mišljenje ne apsolutizirati: To su ključevi za istinu u pluralnom smislu.

Cilj života: pravednost

Programatski mislitelj židovstva, rabin Leo Beck (1873-1956), po meni je vrlo dobro formulirao ono što bi trebao biti cilj našeg života pred Bogom: pravednost. No, ona se postiže putem djela i postignuća, putem ispunjenja dužnosti i borbe oko zapovijedi, jer religija ne treba darovati samo mirnu savjest nego savjest premještati u neprestano stanje nemira i izazova. Ona je samo tada istinska religija. Mora biti sposobna i odrješita u najavi i pružanju otpora svakoj stvorenoj moći kad treba zaštititi Vječno. Na temelju usmjerenosti na čudoredni čin, pitanje o „istini” u koju se vjeruje

u židovstvu stupa u drugi plan. „Od židova se zahtijeva odvažnost na skok čina, a ne toliko mnogo na skok mišljenja.”³

Slobodna volja

No, što je s moralnom dvoznačnošću ljudskog bića, borbom između dobra i zla? Želimo li mi na temelju naše slobodne volje uvijek birati ono što je dobro? Što se toga tiče, makar je židovstvo kroza sva stoljeća bilo jasno i konzistentno: dobro u nama posljedica je toga što smo stvoreni na Božju sliku. Bog je – tako kaže prvo poglavlje Postanka – stvorio Adama na sliku Božju (1,27; usp. 5,1). A jedan od najvećih rabina, rabin Akiwa, zapaža: „Čovjek je ljubljen jer je stvoren na sliku Božju. Još veća je ljubav to što mu je priopćeno da je stvoren na sliku Božju.”⁴

To je za židovsko razumijevanje ljudskog bića središnje učenje. Nikada nije dokinuto i smatra se nužnim i dostatnim pojašnjenjem dobrog nagona. To je glas u nama koji nas potiče birati i činiti ono što je ispravno.

Židovsko tumačenje pripovijesti o Adamu i Evi u Edenskom vrtu razlikuje se od kršćanske i zbog ovoga: Prije grešnog pada Adam i Eva su posjedovali apsolutnu sposobnost razlikovanja istine od laži. No, nakon što su jeli sa stabla spoznaje, vidjeli su da su goli. O tome Moses Majmonides, veliki srednjovjekovni religijski filozof, misli ovo: već i prije su vidjeli da su bili goli, ali nisu znali što to znači. Blagovanje sa stabla spoznaje dovelo je do toga da od tog trenutka u neprestanom sukobu istine i laži čovjek mora pomoći dobru da bi uvijek iznova pobijedilo.

Pri tome, mogućnost dobra i sloboda izbora predstavljaju nužnu posljedicu čovjekove bogosličnosti.

Loš nagon nije loš

No, ako je tome tako, onda suprotnost dobra tim više zahtijeva objašnjenje. Kazano uz pomoć ekstremno jednostavnih pojmova, odgovor rabinskog židovstva je sljedeći: Onako kako je Bog stvorio dobar nagon, jednako tako stvorio je i loš nagon da bi ljudi raspolagali mogućnošću i odgovornošću biranja između toga dvoga. Dakako, to nameće pitanje kako

³ Heschel, Abraham J. (1980), *Gott sucht den Menschen – Eine Philosophie des Judentums*, Neukirchen-Vluyn, str. 218.

⁴ Pirke Awot 3, str. 14.

jedan dobar Bog može stvoriti loš nagon, a odgovor je da loš nagon unatoč svom nazivu barem većim dijelom nije sasvim loš.

Imenica „jetzer” potiče od glagola „jatzar” (stvarati), pa polazeći od toga označava nešto poput „fundamentalnog aspekta ljudske stvorenosti” ili „temeljne ljudske dispozicije”.

Jedan ili dva dokaza za tu predodžbu nalaze se i u židovskoj književnosti rimsko-helenističkog razdoblja, na primjer kad Sirah kaže: „On je sam u početku stvorio čovjeka i prepustio ga slobodnoj volji njegovoj.”⁵ U hebrejskom tekstu Knjige Sirahove za „slobodnu volju” nalazi se riječ „jetzer”, a u grčkom „diabole” (kleveta) – a od iste riječi potiče „diabolos” (klevetnik) koja u kršćanstvu zadobiva značenje „vraga”.

Rabinsko je židovstvo tu predodžbu razvilo u cijelosti, u prvom redu s obzirom na loš nagon, „jetzer ha-ra”. Zapravo, kad se riječ „jetzer” koristi sama, u pravilu se odnosi na loš nagon. No, „jetzer ha-ra” nije po sebi loš. To je jasna posljedica koja proizlazi iz najvažnijeg rabinskog učenja o toj temi. Pripovijest o stvaranju primjerice svoj vrhunac doseže u stvaranju čovjeka. Na tom mjestu u tekstu se kaže: „i vidje, bilo je veoma dobro”⁶. Na tom se mjestu pleonastična (to znači logički suvišna) riječ „i” razumijeva kao uputa na to da je čovjek stvoren s dva nagona, dobrim i lošim, a tvrdnja „veoma dobro” odnosi se i na jedan i na drugi. „No”, nastavlja midraš, „može li se loš nagon nazvati ‘veoma dobrim?’” To bi bilo začudno! Pa potom pojašnjava: „Da nema tog nagona, nitko ne bi gradio kuću, ženio se, začinjao djecu ili slijedio trgovačke interese.”⁷

Na temelju tog poučnog teksta postaje jasno da „jetzer ha-ra” predstavlja generički pojam za samoodržanje, volju, moć, posjed, ugled, omiljenost i tako dalje. Ti nagoni nisu po sebi loši. Naprotiv, dobri su u smislu da su biološki korisni. No, ekstremno su moćni, pa kad se ne kontroliraju putem budne savjesti, mogu nas brzo dovesti do toga da iz vida izgubimo pravo i potrebe drugih i nanesimo im štetu. U tom je smislu – jer nas tako često nagoni na to da činimo ono što je pogrešno – „jetzer ha-ra” loš. Ali ne treba biti takav. Psihička energija koju simbolizira može se iskoristiti i za dobre ciljeve.

Ljudima je moguće u sebi kontrolirati „jetzer ha-ra”. No, ne polazi se od toga da je to jednostavno. Naprotiv! „Tko je junak”, pita Ben Soma

⁵ Knjiga Sirahova 15,14 (u njemačkom tekstu citirano prema jedinstvenom prijevodu sv. Pisma)

⁶ Post 1,31.

⁷ Midraš Postanak Rabba 9,7.

u traktatu Awot i odgovara: „Oni koji mogu svladati svoj (loš) nagon.”⁸ Jednostavno kazano, problem je kako dobri nagon njegovati i aktivirati tako da može vršiti nužnu kontrolu.

A rabinski je odgovor ovo: uz pomoć studija, molitve i poštivanja zapovijedi. Baviti se Torom u rabinskom židovstvu znači dvoje. Znači proučavati njezina učenja, a činiti to znači biti u kontaktu s Božjim mišljenjem, pa iz tog razloga to predstavlja ne samo duhovno nego i intelektualno zanimanje. No, baviti se Torom znači jednako tako prakticirati onaj način života koji Tora propisuje: način koji dakako sadrži etički kodeks, ali i zahtijeva religioznu disciplinu.

Noine zapovijedi kao etos za sve ljude

Nalog glasi ispunjavati Božju volju u svim aspektima ljudskog života. Za židovsku religiju ključna predodžba o bogosličnosti svih ljudi znači za židove kao i za nežidove to da posjeduju mogućnost, a i da su istodobno odgovorni upotrebljavati um kao sredstvo za etičku savršenost.

U svojoj bogatoj pisanoj i usmenoj tradiciji židovstvo raspolaže Noom i njemu pripisanim zapovijedima o pravilima ponašanja koja se mogu uvesti u međureligijsku raspravu o temeljima zajedničke ljudske etike. Prema židovskoj tradiciji za cijelo se čovječanstvo mogu uspostaviti temeljne upute za djelovanje uz pomoć Noinih pravila s obzirom na Boga (zabrana idolopoklonstva i bogohuljenja), bližnje (zabrana ubojstva, krađe i seksualnog promiskuiteta), prirode (zabrana mučenja životinja) i društva (nalog pravednog društva s pravednim zakonima). Svakog nežidova, koji se pridržava tih naloga i zabrana, tako to piše u Talmudu, treba smatrati pravednikom među narodima, pa je dosegao jednak duhovni i moralni stupanj kao veliki svećenik u hramu. Prema židovskoj tradiciji takav se čovjek naziva „ger toshav” (poštenim nežidovom) odnosno čak i „pravednikom među narodima”.⁹

Noine zapovijedi tvore također i polaznu bazu od koje židovstvo stupa u dijalog sa svim ljudima. Tijekom posljednjeg desetljeća razvili su se dobri odnosi s kršćanskim crkvama. Na jednak su način višestruko povezani židovstvo i islam i nalaze se u uzajamnom bratskom odnosu.

⁸ Pirke Awot 4,1.

⁹ Küng, Hans/Homolka, Walter (2008), *Weltethos aus den Quellen des Judentums*, Freiburg, str. 43-52.

Otvoren dijalog između židovstva i kršćanstva, kakav se danas njeguje, plod je dugog procesa: Prvo se morala dokinuti povezanost „trona i oltara” i dosegnuti ravnopravnost religija u ustavu Weimarskog carstva. Na koncu je tek trauma holokausta izazvala nužan lom u crkvama. Iz očitovanja bankrota kršćanske etike u Trećem Reichu i iz zakazanja crkava pred zadaćom da židovsku braću i sestre učinkovito zaštite od ubojstva, poslije Drugog vatikanskog koncila postupno je proizašlo polazište za novo zajedništvo kršćana i židova.

To zajedništvo moramo njegovati sa svima. Tu su viziju univerzalnog zajedništva osnažili rabini u midrašu Tanhuma: „U povodu Blagdane sjenica Izraelićani su žrtvovali sedamdeset volova za sedamdeset nacija na zemlji.” Dakle, u izraelskom kultu na sve se mislilo i svi su bili uključeni.

Dakle, ako druge budemo uzimali u obzir i ne budemo apsolutizirali vlastito mišljenje, onda će biti nešto od budućeg zajedništva, koje će obuhvaćati cjelokupno čovječanstvo, religijskim metaforičkim jezikom kazano: tijekom „hodočašća naroda na Sion”. Onda će prorok Zaharija biti u pravu, pa ćemo u sjenicama svi zajedno slaviti naše putovanje prema Božjem cilju – u strahopoštovanju pred životom, s pravednim gospodarenjem, tolerantnošću u istinoljubivosti i partnerski u ophođenju. Nadam se da sam Vam na taj način pokazao da židovska tradicija projekt svjetskog etosa snažno podržava i da ga može oblikovati.

Svjetski etos iz kršćanske perspektive

Karl-Josef Kuschel

Za nekoga poput mene, koji je sudjelovao od početka pri stvaranju temeljne koncepcije projekta svjetskog etosa i koji je poput Hansa Künga to uvijek činio polazeći i od svog samorazumijevanja kao *kršćanskog* teologa, posve je neobično izravno zauzeti stajalište o pitanju kako bi se svjetski etos mogao razumjeti „kršćanski”. Poduzeti korak od implicitnog do eksplicitnog, to predstavlja poseban izazov. Neizravno postojeće izravno artikulirati i uvjerljivo utemeljiti, to posjeduje svoju vlastitu problematiku. Do sada smo zdravo za gotovo uzimali ono što bi sad trebalo demonstrirati: to da se programsko usmjerenje svjetskog etosa može utemeljiti i poduprijeti polazeći od kršćanskog.

No, taj ću izazov prihvatiti rado jer me prisiljava još jednom promisliti i pojasniti vlastito stajalište o tome kojim uporištem projekt svjetskog etosa raspolaže u kršćanskoj tradiciji. Svjestan negativne povijesti raskoraka između idealnog i zbiljskog, u nastavku ću argumentirati na razini idealtipskog, a ne na razini povijesti učinaka. Istodobno ću u svrhu produblivanja uputiti na knjige dva teologa, koji su kao kršćani, produbili tematski sklop svjetskog etosa. S jedne strane na razgovor Hansa Künga s Jürgenom Hoerenom pod naslovom „Čemu svjetski etos? Religija i etika u razdoblju globalizacije” (2002) i na knjigu „Kršćansko razumijevanje svjetskog etosa. Stavovi – iskustva – poticaji” (2004) s druge strane, koju je Hans Küng objavio zajedno s protestantskom župnicom Angelom Rinn-Maurer. Upravo se u toj knjizi nalaze brojne paralele između četiri etičke smjernice iz Deklaracije o svjetskom etosu iz Chicaga i kršćanskih normativnih spisa.

Kako pristupiti samom problemu? Odakle zadobiti svijest o problemu? Pred očima mi se nalazi scena koja za projekt svjetskog etosa ne bi mogla biti simboličnija. Odigrala se 24. rujna 2005. u papinskoj palači „Castel Gandolfo”. Tog se dana Hans Küng u svrhu višesatnog razgovora susreo s papom Benediktom XVI.

Službeno priopćenje iz „Castel Gandolfa”

Vijest o tome mnoge je iznenadila. Joseph Ratzinger i Hans Küng? Zar slike njih dvojice o Crkvi i svijetu nisu posve oprečne? Zar Küng nije najoštrij kritičar „rimskog sustava”? Zar nije predstavnike tog sustava, u prvom redu članove Kurije, godinama izlagao najoštrijoj kritici? Definitivno! A nitko i nije mislio u tim pitanjima popustiti. Važnije je ono što je zapisano u zajedničkom službenom priopćenju o tom susretu:

„Profesor Küng je istaknuo da u slučaju projekta svjetskog etosa nije riječ nipošto o apstraktnoj intelektualnoj konstrukciji. Naprotiv, pozornost se vraća na moralne vrijednosti u kojima se velike svjetske religije, unatoč svekolikim razlikama, približavaju i koje se na temelju svog uvjerljivog sadržaja mogu pokazati važećim mjerilom čak i sekularnom umu. Papa je pozitivno ocijenio nastojanja profesora Künga oko doprinosa dijalogu religija i susretu sa sekularnim umom u svrhu ponovnog priznanja bitnih moralnih vrijednosti čovječanstva. Istaknuo je da zalaganje za obnovljenu svijest o vrijednostima na kojima počiva ljudski život predstavlja i bitnu odrednicu njegovog pontifikata.”

Scena nije mogla biti simboličnija: Dva se kršćanina, dva kršćanska teologa, čije slike o Crkvi i svijetu ne mogu biti oprečnije, susreću na tom mjestu. No, suglasni su s obzirom na temeljne nakane projekta svjetskog etosa. Kratak tekst službenog priopćenja sadržava dva važna signala:

1. Zahvaljujući Papi osobno, u stranu je gurnuta sumnja da je u slučaju projekta svjetskog etosa riječ o „apstraktnoj intelektualnoj konstrukciji”. Pod tim se prigovorom podrazumijeva to da se u sklopu „svjetskog etosa” smjera na moralnost, koja se „konstruira” s onu stranu svih empirijskih religija, tako da se njima ona sama mora činiti apstraktnom i stranom. Protiv toga sam Papa s pravom naglašava: Projekt svjetskog etosa spominje „moralne vrijednosti” u kojima se velike svjetske religije – svim razlikama unatoč – „približavaju”. Dakle, riječ je o vrijednostima koje su nazočne u samim normativnim tradicijama, što se empirijski može dokazati, a čija se konvergencija može raskriti na temelju komparacije religija. Dakle, projekt svjetskog etosa zahtijeva mogućnost empirijske dokazivosti u normativnim tradicijama, a ne nešto „konstruirano” s onu stranu religija.

2. Kad je riječ o „obnovljenom priznanju” ključnih moralnih vrijednosti čovječanstva, to istodobno upućuje na to u kojoj se mjeri te vrijednosti nalaze pod sumnjom erozije. Ne bismo se trebali truditi oko „važećih mjerila”,

oko „vrijednosti na kojima počiva ljudski život”, kad bi one bile zajamčene posvuda na svijetu. Dakle, ta formulacija smjera na *dijagnozu krize* u našem vremenu. Vrijednosti na kojima počiva čovječanstvo postale su na različite načine krhke, na različite se načine ignoriraju, štoviše oskrvnjuju.

Iz tog razloga, zalaganje za svjetski etos pretpostavlja dijagnozu o vremenu, zamjećivanje fenomena globalne krize, senzibilnost za vlastito vrijeme, sažeto: kritičku evaluaciju globalnog duhovno-moralnog stanja. U tom smislu Deklaracija o svjetskom etosu iz Chicaga ne počinje slučajno skicom takvih fenomena krize. Citirat ću samo nekoliko rečenica: „Stotine milijuna ljudi na našem planeti sve više pati zbog nezaposlenosti, siromaštva, gladi i razaranja obitelji. Iznova se gubi nada u mir među narodima.” „Korupcijske afere u politici i gospodarstvu potresaju sve više država.” „Uvijek iznova opažamo da na brojnim mjestima ovog svijeta vođe i pristaše religija potpiruju nasilje, fanatizam, mržnju i neprijateljstvo prema drugima, pa čak nadahnjuju i legitimiraju nasilne i krvave sukobe. Religije se često zloupotrebljavaju za postizanje ciljeva politike moći, uključujući i sam rat.”

Dijagnoza krize: Približavanja među kršćanima

Polazeći od službenog priopćenja iz „Castel Gandolfa”, moguće je detektirati točke približavanja oko kojih su kršćanski teolozi danas suglasni s obzirom na njihove analize suvremenosti.

1. Sve prognoze pod uplivom marksizma i scijentizma o odumiranju religije tijekom modernizacije, industrijalizacije i urbaniziranja mogu se samo parcijalno verificirati. Sve prognoze o sekularizaciji, za koje se činilo da su uvjerljive početkom 20. stoljeća, na početku 21. stoljeća djelomično se moraju falsificirati, a djelomično revidirati. Obistinile su se samo za ograničeno područje svjetskog društva (prije svega u zapadnoj Europi), ali se ne mogu ekstrapolirati na čovječanstvo u cjelini. Zapadna je Europa – što se tiče nestanka religije iz javne sfere – prošla poseban razvoj. U drugim regijama i kontinentima religija kao i do sada igra istaknutu, vodeću i motivacijsku ulogu. Dapače, morat ćemo polaziti od toga da se vlastiti kulturni i religiozni profil kontinenata neće primjerice razvodnjavati nego izoštravati.

2. Promatrano ekonomski iz globalne perspektive, naš se svijet rastvara na vrlo različite prostore ekonomske i socijalne sigurnosti. Sociolozi

govore o globalnom fragmentiranju. Riječ je o faktoru koji destabilizira svjetsku politiku. No, poklič protiv socijalnog fragmentiranja u mnogim državama ove zemlje već se odavno više ne zaogrće ideološkim plaštem uzduž konflikta „Istok i Zapad” (marksizam – kapitalizam) nego kulturno-religioznim plaštem. Prosvjed gubitnika modernizacije i globalizacije danas se artikulira – naročito u islamskom prostoru – pomoću religioznog jezika. On je često jedini preostali medij, koji omogućuje da se čuje krik za pravdom i participacijom. Kao potencijal, na dohvat je ruke i u mnogim muslimanskim zemljama. Već je Marx znao da religija nije puki izraz bijede nego i da može predstavljati čak i „protestiranje protiv bijede”. A na temelju toga zastupnici religija stječu posebnu odgovornost da postojeće socijalne i etničke konflikte religiozno ne fanatiziraju nego religiozno civiliziraju.

3. Unatoč svekolikoj ekonomskoj globalizaciji, religije upravo ne srastaju u jednu jedincatu religiju u službi jednog jedincatog ljudskog društva. Procesima homogenizacije u prostoru kulture i gospodarstva ne odgovaraju takvi procesi u prostoru religije. Ne treba očekivati „mcdonalizaciju” (U. Beck) svjetskih religija. Naprotiv, treba realistično polaziti od toga da će religije zadržati uzajamno isključivo polaganje prava na istinu. Samuel Huntington je to sažeo na prihvatljiv i prikladan način: „Neka osoba može biti napola Francuz i napola Arap i ujedno stanovnik dvije zemlje. No, teško je biti napola katolik i napola musliman.” Iz toga proizlazi: Stalno i trajno važeće polaganje prava na istinu religija jedne protiv druge međureligijski dijalog pretvara u mirovno-etičku zadaću.

4. Nužnost međureligijskog dijaloga i zajedničkih etičkih standarda proizlazi iz analize situacije suvremenog svijeta, koja je istom nagoviještena uz pomoć natuknice „globalizacija”: Upravo onaj tko proces globalizacije smatra nepovratnim, taj mora uporno zahtijevati da tržište dobije globalni okvirni poredak jer globalizacija nije „usud” nego proces kojim se unatoč svemu može upravljati. No, povjerenje u upravljivost pretpostavlja političku koncepciju, a ona počiva na unaprijed izvršenom etičkom opredjeljenju, na moralnoj energiji usmjerenoj prema ljudskom dobru. Na to je posebice ukazao Hans Küng u svom uvodnom referatu danas u Freiburgu: Upravo globalno tržište zahtijeva odgovor iz područja globalnog etosa.

5. Etičko kroćenje snaga globalnog tržišta zbiva se u korist pravilno shvaćenog vlastitog interesa. To je povezano sa zagovaranjem globalne pravednosti u interesu globalnog mira. Bez globalne pravednosti nema globalnog mira! Upravo su na to u svojim socijalnim enciklikama svraćale

pozornost pape u novijoj povijesti: Ivan XXIII. u „Pacem in terris”, Pavao VI. u „Populorum progressio” i Ivan Pavao II. u „Laborem exercens”. Sve to u korist pravilno shvaćenog vlastitog interesa. Ako primjerice ne želimo da se svjetski terorizam i u budućnosti na demonski način poziva na socijalne suprotnosti koje vape u nebo u globalnom društvu, onda ćemo morati analizirati dublje razloge i pomoći pri njihovom prevladavanju. Prosvjedi protiv Međunarodnog monetarnog fonda (IMF) i Svjetskog ekonomskog foruma u Davosu pokazuju da gubitnici globalizacijskih razvoja postaju politički faktor.

Iz toga proizlazi: Jedno globalno društvo, koje se razvija još snažnije uslijed ekonomske globalizacije, ubrzava procese unifikacije ne samo u području organiziranja svijeta, svjetskog prava i unutarnje svjetske politike nego i procese potrage za zajedničkim etičkim standardima. Jedno globalno društvo moći će si manje nego bilo kad do sada priuštiti prostore s različitim, čak suprotstavljenim etičkim standardima. Što koriste etičke zapovijedi i zabrane u jednom dijelu zemlje, koje su u drugom dokinute ili onesposobljene? Jedan svijet zahtijeva jedan etos.

Taj „jedan etos” svijetu više ne može biti nametnut od strane jedne dominantne kulture: niti kulture kršćanske vjere niti kulture sekularne racionalnosti. Upravo kršćansko mišljenje smatra kako je danas izazvano od strane pluralnosti alternativnih religioznih ponuda. Ako promišljamo na razini globalnog društva, moramo uzeti u obzir različite, heterogene kulture i religije. U razdoblju globaliziranih tržišta, telekomunikacijskih sustava, oslonjenih na satelite, u razdoblju globalno raspoloživih mjesta i globalne internetske mreže, etička su se pitanja prometnula u globalna pitanja. Ako želimo da se jedan etos afirmira u jednom čovječanstvu, potrebno je duhovno sučeljavanje s različitim svjetskim kulturama i svjetskim religijama. Dakako, potrebno je i odrješito zauzimanje stajališta iz područja kršćanskog.

Temeljni tekst:

Deklaracija o religijama Drugog vatikanskog koncila

Konsenzus kršćanskih teologa zasniva se na normativnim kršćanskim tekstovima. Zastupnički ću, što se tiče katoličke tradicije, citirati jedan ključni tekst Drugog vatikanskog koncila. Kao što je to poznato, Koncil je obznanio epohalnu „Deklaraciju o odnosu Crkve prema nekršćanskim

religijama” („Nostra aetate”). U njoj se doktrinarno nalazi baza – jasnija nego u drugim dokumentima – za kršćanski utemeljen svjetski etos jer Deklaracija počinje ovako (br. 1):

„U naše vrijeme, kad se ljudski rod iz dana u dan sve uže sjedinjuje i kad rastu uzajamne veze različitih naroda, i Crkva pažljivo promatra u kakvom se odnosu ona nalazi prema nekršćanskim religijama. Na osnovi svoje zadaće da promiče jedinstvo i ljubav među ljudima, pa čak i narodima, Crkva svoju pozornost prije svega svraća na ono što je ljudima zajedničko i što ljude usmjerava prema uzajamnom zajedništvu.”

Analitičari tog dokumenta s pravom su zapazili da toj deklaraciji nedostaje motiv misije. Prema tom tekstu, zadaća Crkve nije obraćenje naroda Kristu i na taj način kršćanskoj vjeri Crkve. Naprotiv, zadaća je Crkve „promicanje jedinstva i ljubavi među ljudima, pa čak i narodima”. To ne smijemo razumijevati crkveno-egoistički. Jedinstvo i ljubav među ljudima neće nastati istom onda kad sve bude katoličko. Presudno je istaknuti ono „što je ljudima zajedničko i što ljude usmjerava prema uzajamnom zajedništvu”. Dakle, zadaća je Crkve probuditi svijest o zajedničkoj bazi vrijednosti koja će biti u stanju na okupu zadržati podijeljeno čovječanstvo. U pasusu br. 2 „Nostra aetate” to je još jasnije. Poslije opaski o počecima povijesti religija, potom o hinduizmu i budizmu, pa na taj način i o funkciji velikih religija za čovječanstvo, tamo doslovno piše ovo:

„Katolička crkva ne zabacuje ništa od onoga što je u tim religijama istinito i sveto. S iskrenim poštovanjem promatra, ovisno o načinu djelovanja i življenja, zapovijedi i učenja koja, premda se umnogome razlikuju od onoga što ona sama smatra i naučava, nerijetko odražavaju zraku one Istine, što prosvjetljuje sve ljude. No, ona bez prekida naviješta i dužna je naviještati Krista, „koji je put, istina i život” (Iv 14,6), u kome ljudi nalaze puninu religioznog života, u kome je Bog sve sa sobom pomirio. Ona stoga opominje svoju djecu da razborito i s ljubavlju putem razgovora i suradnje s pristašama drugih religija, svjedočeći kršćansku vjeru i život, priznaju, čuvaju i promiču ta duhovna i moralna dobra, kao i te socijalno-kulturne vrednote.”

Na tom se mjestu pojam svjetskog etosa ne pojavljuje. U trenutku nastanka te Deklaracije on zapravo još nije niti „rođen”. No, stvar je izrečena: Upravo kršćani trebaju priznavati „duhovna i čudoredna dobra”, ali i „socijalno-kulturne vrednote” drugih. Ne samo priznavati nego i čuvati, ne samo čuvati nego i promicati.

Svaki čovjek „slika Božja”: Biblijski temelji za ljudsko dostojanstvo i ljudska prava

No, zašto kršćani polazeći od svoje vjere mogu priznavati i promicati „duhovna i ćudoredna dobra” i „društveno-kulturne vrednote” kod drugih (dakle kod nekršćana i nevjernika)? Najdublji razlog zato je ponovno raskrivanje biblijske tvrdnje čiji učinak u novijoj povijesti kršćanstva ne možemo dostatno ocijeniti: ponovno raskrivanje rečenice iz Post 1,26 o bogosličnosti svakog čovjeka jer o tom iskazu u novijoj povijesti kršćanstva ovisi ništa manje nego utemeljenje ljudskog dostojanstva i ljudskih prava koja iz njega proizlaze.

To razumijevanje ljudskih prava do izražaja je došlo u dva ključna dokumenta Koncila: Pastoralnoj konstituciji „Gaudium et spes” (GS) i Deklaraciji o vjerskoj slobodi „Dignitatis humanae” (DH). Jedan od središnjih pasusa iz „Gaudium et spes”-a glasi ovako:

„Budući da su svi ljudi, oduhovljeni razumnom dušom i stvoreni na sliku Božju, iste naravi i istog porijekla, i jer svi, od Krista otkupljeni, imaju isti poziv i isto božansko određenje, mora se sve više priznavati temeljna jednakost svih. [...] Istodobno raste i svijest o uzvišenom dostojanstvu, koje priliči ljudskoj osobi, jer nadvisuje cjelokupni svijet stvari i jer je nositeljica općih i nepovredivih prava i dužnosti.” (DH 4329; 4326)

Konzekvence iz tog govora o bogosličnosti su pozamašne – čak i za dijalog religija jer se dostojanstvo čovjeka biblijski utemeljuje ne na osnovi tobožnje umske naravi ili na osnovi urođene ćudorednosti svakog čovjeka nego na osnovi odnosa koji Bog Tvorac posjeduje prema svakom čovjeku. Kad bi bilo drugačije, da se ljudsko dostojanstvo utemeljuje primjerice na osnovi njegove umske naravi (na primjer, zato što „um” čovjeka razlikuje od životinja), onda to dostojanstvo ne bi priličilo mnogim ljudima ili samo u ograničenoj mjeri. Kad bi bilo drugačije, da se ljudsko dostojanstvo utemeljuje na osnovi kvalitete ljudskog djelovanja, onda bismo morali očajavati nad ljudima. Ljudsko je dostojanstvo darovano od Boga i iz tog je razloga nedodirljivo. Povrijediti ga ne smijemo niti mi sami niti drugi. Nedodirljivo je upravo zato jer je utemeljeno polazeći od „Nedodirljivog”, od Boga. To je židovima, kršćanima i muslimanima zajednička poruka: Bog je svakog čovjeka želio kao osobu nasuprot, svakog je čovjeka stvorio da bude njegov zastupnik (sura 2,3). Za kršćane ovo predstavlja teocentrički najdublju bazu svjetskog etosa: Božje odobrenje postojanja drugog čije je dostojanstvo

utemeljeno od Boga. A to dostojanstvo „da bude nazvan Božjom slikom”, kako to kaže protestantska teologinja Angela Rinn-Maurer u razgovoru s Hansom Küngom, teološkim stručnjakom za ekumenizam iz Tübingena, „posjeduje čak i čovjek, kojemu to ne priliči, jer on sam želi biti kao Bog. Odvraćanje od Boga ne negira bogosličnost nego je pervertira poput tamne sjene. No, unatoč tome ono nikada ne može razoriti bogosličnost i na taj način čovjekovo dostojanstvo.”

No, prisjetimo se i riječi velikog rabina *Lea Becka*. U njegovoj epohalnoj knjizi „Bit židovstva” (1910), objavljenoj po prvi put 1905, čitam ove rečenice: „Kolika god bila razlika od čovjeka do čovjeka, ključno obilježje za sve njih je *bogosličnost*, ona je svima njima zajednička; ona je ono što čovjeka čini čovjekom, obilježava ga kao čovjeka. Božji savez sa svim ljudima, onakav kakav je sa svim svjetovima.” Iz toga proizlazi: „Iznad svakog pojedinog razgraničenja rasa i naroda, kasta i klasa, silnika i sluga, darovatelja i primatelja, ponad svekolikog razgraničenja čak i darova i snaga, nalazi se izvjesnost „čovjek”. Tko god nosi ljudsko lice, taj je stvoren i pozvan biti objavom ljudskog dostojanstva.”

Ljudsko je dostojanstvo pretpostavka za ljudska prava i ljudske dužnosti. Da se kršćani danas mogu zalagati za ljudska prava, taj je uvid uzrokovan teocentričnim utemeljenjem ljudskog dostojanstva. Iz tog razloga, kršćanskoj slici Boga i čovjeka odgovara ono što se kaže u Deklaraciji o svjetskom etosu iz Chicaga:

„Vjerujemo u fundamentalno jedinstvo ljudske obitelji na našoj planeti Zemlji. Iz tog razloga u sjećanje dozivamo Opću deklaraciju o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda iz 1948. Ono što je ona proglasila svečano na razini prava, to na ovom mjestu želimo potvrditi i produbiti polazeći od etosa: posvemašnje ostvarenje neraspoloživosti ljudske osobe, neotuđivu slobodu, načelnu jednakost svih ljudi i nužnu solidarnost i uzajamnu ovisnost svih ljudi.”

Dekalog kao esencijalni etos čovječanstva

Zajedničko dobro židovsko-kršćansko-muslimanske tradicije također je i obvezanost temeljnim zapovijedima humanosti, kako su izražene u takozvanom Dekalogu, „deset zapovijedi” ili „deset riječi”. Naravno, ta tradicija ne reprezentira onu cjelokupnog čovječanstva. Židovstvo, kršćanstvo i islam predstavljaju također samo dio religijske povijesti jednog

čovječanstva. Religije indijskog i kineskog porijekla, koje ne poznaju govor o Bogu Tvorcu, o objavi i teocentrično utemeljenim etičkim smjernicama, raspolažu drugim diskursima za utemeljenje etosa. No, s druge strane, nije slučajno da sve četiri smjernice iz Deklaracije o svjetskom etosu iz Chicaga svoje uporište imaju u „Dekalogu”, dakle onim zapovijedima, koje važe za židove, kršćane i muslimane. Kako bismo ih dozvali u sjećanje, navest ćemo ih u negativnoj formi:

- Ne ubij!
- Ne ukradi!
- Ne laži!
- Ne prakticiraj blud!

Deklaracija o svjetskom etosu iz Chicaga te negativne formulacije tumači tako da mogu biti shvaćene s obzirom na njihovu pozitivnu poruku. Nema sumnje u to da te prastare zapovijedi predstavljaju dragocjeno blago kulturnog sjećanja čovječanstva. Izrael je čovječanstvu pružio esencijalni etos čija se univerzalna rasprostranjenost može empirijski dokazati. S pravom je napisao Thomas Mann, kojemu zahvaljujemo za novelu o Mojsiju i nastanku deset zapovijedi („Zakon” iz 1943): „Židovi su svijetu darovali univerzalnog Boga i – u deset zapovijedi – temeljni zakon ljudske pristojnosti. To je ono najobuhvatnije što možemo reći o njihovom kulturnom doprinosu, koji je što se tiče pojedinosti silno bogat i silno raznolik i koji blista u filozofiji, umjetnosti i znanosti. Povijest njihovog uspjeha prožeta je patnjom, to je povijest potrage za domom, koja u mnogim fragmentima podsjeća na usud naroda, koji je njima u naše vrijeme učinio ono najužasnije, onog njemačkog. No, oni su preživjeli i možemo biti uvjereni u to da je židovskom duhu i njegovom religioznom smislu za stvarnost još uvijek rezervirana važna uloga pri oblikovanju novog socijalnog svijeta, koji korak po korak počinje raskrivati svoja obilježja.”

Isusov etos

Što se tiče kršćana, taj već starozavjetno utemeljen esencijalni etos možemo još jednom nadopuniti i produbiti polazeći od Isusove poruke. Ograničit ću se na nekoliko tvrdnji. O Isusovom etosu napisano je mnogo toga. To je na ovom mjestu nemoguće detaljno prikazati. Ograničit ću se

na središnju misao koja je za našu temu odsudna. U Deklaraciji o svjetskom etosu iz Chicaga piše:

„Postoji načelo, zlatno pravilo, koje je moguće naći i koje je već desetljećima sačuvano u mnogim religioznim i etičkim tradicijama čovječanstva: Ono što ne želiš da drugi tebi čine, to ni ti ne čini drugima. Ili pozitivno: Ono što želiš da drugi tebi čine, to i ti čini drugima! To bi trebala biti neopoziva i bezuvjetna norma za sva područja života, za obitelj i zajednice, za rase, nacije i religije.”

Takozvano „zlatno pravilo” nalazi se u Evanđelju po Mateju:

„Sve, dakle, što želite da ljudi vama čine, činite i vi njima. To je, doista, Zakon i Proroci.” (Mt 7,12)

U ovom je slučaju očigledno pozitivno usmjerenje rečenice. Nije formulirano negativno-defenzivno – „Ono što ne želiš da drugi tebi čine...” – nego pozitivno – „Ono što bi se trebalo tebi dogoditi, to i ti čini drugima.” Želiš da ti se uzvрати poštovanjem. Prakticiraj ga prema drugima. Želiš razumijevanje za svoja vjernička opredjeljenja, prakticiraj ga prema drugima. Želiš solidarnost u svojoj nevolji, ukaži je drugima. Zahtijevaš prava za sebe, jamči ih i drugima. Dakle, ta rečenica u biti sadržava ovu poruku: Prekoračuj uvijek iznova granice svog vlastitog egoizma, svojih vlastitih interesa. Svrati pozornost na povezanost između svoje dobrobiti i dobrobiti drugih. Ne živi leđa okrenutih prema drugima nego s pogledom na druge. A dotični drugi je uvijek i onaj koji drugačije vjeruje, onaj koji drugačije živi i onaj koji drugačije misli. Uostalom, zlatno se pravilo ne nalazi samo u Novom zavjetu za kršćane nego i u normativnim spisima drugih velikih religija: od Konfucija preko rabina Hilela i Kur’ana do Kanta. Na to se u sklopu projekta svjetskog etosa, naročito u izložbi o svjetskom etosu, ustrajno ukazuje.

Zaoštrenje Isusovog etosa nalazi se u „prisposobi o milosrdnom Samaritanu”. A i njezine upute glase: prekoračivati granice, prevladavati socijalne i religiozne marginalizacije, prakticirati neograničenu brigu. Govor koji lijepo zvuči? Baš prikladan za slavljeničke sate na sveučilištu? Zlatne riječi koje nemaju veze s praksom? A još manje s globalnim prezirom? Navest ću i jedan obratni primjer: Na Sveučilištu u Tübingenu, a na poziv Zaklade za svjetski etos, „Četvrti govor o svjetskom etosu” 1. prosinca 2004. izgovara tada novoizabrani Savezni predsjednik Njemačke Horst Köhler. Nalazi se neposredno pred putovanje kroz više afričkih zemalja. To je početni ton za programatsko usmjerenje saveznog predsjednikovanja

Horsta Köhlera. Afrika, od strane mnogih već etiketirana kao „lost Continent”, kao tobože izgubljen, zaboravljen, u svakom slučaju prezren kontinent, privlači njegovu naročitu pozornost. Na srce njemačke javnosti, ekonomski fiksirane na Aziju, naročito na Kinu, stavlja ovo:

„Po meni se ljudskost svijeta presudno mjeri na usudu Afrike. I naglasit ću to još jednom: Da se u Africi pošteno i velikodušno angažiramo, to je pitanje samopoštovanja Europe upravo s obzirom na naše vlastite temelje i vrijednosti... Konačno moramo shvatiti da živimo u jednom svijetu! Ne u Prvom, Drugom ili Trećem svijetu. To je i u našem vlastitom interesu jer mi u takozvanim razvijenim zemljama nećemo sačuvati niti naše blagostanje niti našu sigurnost niti naš mir ako ne shvatimo da su siromašni naši partneri. Afrika, taj često upravo zaboravljeni kontinent, u tom jednom svijetu mora pronaći svoje pravedno mjesto – kao partner među partnerima.”

Što je taj njemački savezni predsjednik mislio kad na tom mjestu govori o „samopoštovanju Europe” i o tome da bismo se polazeći od naših „vlastitih temelja i vrijednosti” trebali „pošteno i velikodušno angažirati za Afriku”? U ovom smo slučaju čuli nešto provokativno jer je to sve drugo osim nešto samorazumljivo kad glavni predstavnik jedne države može obznaniti da je Europa po njemu vrlo duboko obilježena kršćanskim etosom. Taj je etos, prije svega onaj ljubavi prema bližnjem, Europi darovao njezinu „savjest”, njezinu „dušu”. Dakle, da su ljudi uopće spremni brinuti se s onu stranu svog vlastitog obiteljskog i prijateljskog kruga o „drugima”, „strancima”, to je povezano – promatrano povijesno – s afirmiranjem kršćanske zapovijedi o ljubavi prema bližnjem – unatoč svekolikim zločinima upravo čak i u ime kršćanstva.

Mnogi slušatelji u Tübingenu nisu mogli vjerovati svojim ušima kad je taj savezni predsjednik citirao Novi zavjet – „Ono što ste učinili najmanjemu od moje braće, to ste učinili meni.” – kao što je to poznato, mjesto iz Evanđelja po Mateju iz 25. poglavlja. No, taj citat nije posjedovao ništa neugodno, deplasirano. Naprotiv: Koje bi vrijednosti u Njemačkoj sučelice dalekosežnom gubitku sigurnosti u sferi javnoga za nas mogle predstavljati temelj, a da od strane svih budu istodobno ispravno shvaćene, onako kako je shvaćen onaj citat iz Evanđelja po Luki iz 10. poglavlja, koji je taj savezni predsjednik citirao pri koncu svog govora:

„Je li ono što sam Vam podastro donekle povezano sa svjetskim etosom? Želio bih sebi i Vama postaviti jedno sasvim jednostavno pitanje: Što nas se tiču drugi? [...] Dosta sam govorio o politici, ali na koncu sve uvijek ovisi i o stavu svakog pojedinca. Nijedna politika i nijedna državna institucija

nikad neće učiniti suvišnom spontanu spremnost za pomaganje: 'I neki Samaritanac, na svom putu, stiže u njegovu blizinu. Kad ga ugleda, sažali se nad njim. Pristupi k njemu, zali uljem i vinom njegove rane i zavi ih. Tada ga podiže na svoju životinju, dovede ga u gostionicu i pobrinu se za njega'."

Protiv polovične globalizacije

Sažet ću:

1. Projekt svjetskog etosa predstavlja programatski odgovor na kriznu situaciju u svijetu iz svijeta religija. Taj je odgovor bio zakasnio. Globalni su se pokreti davno razvili izvan tradicionalnih religija: pokreti za ljudska prava, naročito prava žena, za razoružavanje i svjetski mir, za štednju resursa i svjetsku klimu. Na to se početkom 90-tih godina prošlog stoljeća nadovezuju novi razvoji u svjetskom gospodarstvu. Elektronski umrežena globalna financijska tržišta i nadnacionalne financijske institucije od svijeta stvaraju unutrašnji prostor gospodarskog djelovanja koji potkopava sve nacionalne instance za kontrolu. Danas, bolje nego početkom 90-tih godina prošlog stoljeća, naziremo ne samo šanse nego i bezdane rizike takve globalizacije tržišta za milijune pogođenih ljudi. Krilatica, koju je izrekao Küng prije 25 godina i koja je danas postala gotovo poslovična – „Nema svjetskog mira bez mira između religija!” – iz tog razloga hitno treba nadopunu: „Globalno tržište zahtijeva globalni etos.”

2. „Svjetski etos” formulira mogući doprinos svih svjetskih religija etičkim standardima u globalnom društvu. Nijednoj se religiji ništa ne „natura”. Ne stvaraju se nove fronte između pojedinačnih religija ili između religioznih i nereligioznih ljudi. „Projekt svjetskog etosa” oživljava svijest o onome što je u izvorima velikih religija već nazočno. Oslovljava – religiozno i nereligiozno formirane ljude. Koncipirao ga je jedan kršćanin teolog, a istodobno predstavlja izraz participacijskog mišljenja koje prelazi granice kršćanskog svijeta. To je mišljenje snažno ukorijenjeno u temeljnim izričajima hebrejske Biblije i Novog zavjeta, u govoru o bogosličnosti svakog čovjeka, u fundamentalnom nalogu ljudskosti i Isusovom etosu usmjerenom dokidanju neprijateljstava.

3. Globalno politički i političko religijski promatrano, projekt svjetskog etosa možemo razumjeti kao protivljenje danas etabliranoj polovičnoj

globalizaciji. Pod njom se misli na mentalni stav koji u društvu globalne razmjene prihvaća ekonomske prednosti, ali zazire od duhovnog sučeljavanja sa svjetskim kulturama. Misli se na polovično globalno građanstvo, koje rado globalizira gospodarstvo i turizam, ali manje rado vlastitu svijest, koja s užitkom globalno umrežuje kretanje kapitala i zrakoplova, no jedino ne vlastite procese učenja, te koja globalnu internetsku mrežu koristi kao puko sredstvo pristupa bez uvećavanja planetarne svijesti. No, sučelice kriznoj situaciji u svijetu projekt svjetskog etosa predstavlja znak za to da se etičko-duhovne protusnage mogu mobilizirati, ali i moraju mobilizirati. „Svjetska savjest”, kako je to jednoć formulirao Thomas Mann, neće se sama od sebe etablirati. Komunikacija između kultura i između religija zahtijeva kompetentnost. To je zahtjevno. To često zahtijeva cjeloživotno povezivanje, komuniciranje i učenje o nacijama, kulturama i religijama koje prelazi granice vlastitoga. To nije povezano s elitizmom, ali jest uvelike sa zahtjevom za vlastitom kulturnom kompetentnošću.

4. U jednom, komunikacijski umreženom globalnom društvu usud ljudi u vlastitoj religiji više ne možemo dijeliti od usuda svih drugih. Savezni predsjednik Köhler skrenuo je pozornost na to. Od velikog židovskog učenjaka Abrahama Joshue Heschela potiču riječi koje nam je ostavio kao svoju baštinu pri koncu svog života 1965: „Nijedna religija nije otok. Svi smo povezani jedni s drugima. Izdaja duha na strani jednog od nas dotiče se vjere svih.” Hans Küng izrekao je to na svoj način u predgovoru knjige o židovstvu iz 1991:

„U vremenu globalnog preplitanja sve više ljudskih životnih prostora u politici, gospodarstvu, prometu, okolišu i kulturi nijedna religija više ne živi u 'splendid isolation'. U jednom svijetu, u kojem na mnogim mjestima ljudi različitih religija stanuju u istoj ulici, rade u istom uredu i studiraju na istom sveučilištu, kršćani ne mogu biti ravnodušni spram onoga što se zbiva u židovstvu, u islamu... U razdoblju probuđene globalne ekumenske svijesti svi moramo promicati sveobuhvatnu ekumensku odgovornost.”

A sve to iz specifično kršćanskih razloga. Dakle, doprinos jednom ljudskom etosu za kršćane ne predstavlja luksuz, koji sebi zapravo ne moramo priuštiti, nego moralnu dužnost. Kršćani bi mogli postati branitelji i promotori globalne ekumenske svijesti, jamci za ono što danas nazivamo „savješću svijeta”.

Svjetski etos s muslimanskog gledišta

Martin Bauschke

1. Uvod

U Svjetskom parlamentu religija u Chicagu 1993, pri kojem je proglašena „Deklaracija o svjetskom etosu”, muslimani su bili zastupljeni premalo. Većina muslimanskih sudionika nije dolazila direktno iz „islamskog svijeta” nego je živjela na Zapadu. Zato je projekt svjetskog etosa u islamskom svijetu naišao tek na zakašnjelu potporu, prije svega u jugoistočnoj Aziji. U *Maleziji*, u glavnom gradu Kuala Lumpuru, prikazana je prošle godine naša putujuća izložba „Svjetske religije – Svjetski mir – Svjetski etos”. Od tada izložba putuje različitim Saveznim državama Malezije koje su naseljene muslimanima oko 60 posto. I u arapskom prostoru svjetski etos živi po vlastitim pravilima, ali ipak ne u poželjnom opsegu. Uz pomoć dr. Mohameda Habasha, člana Sirijskog parlamenta i direktora Islamskog studijskog centra (Islamic Studies Center) u Damasku, kao i princa Hasana Bin Talala iz Jordana, koji je utemeljio Kraljevski institut za međureligijske studije (Royal Institute for Inter-Faith Studies – RIIFS) u Amanu, pristupili smo prevođenju Deklaracije o svjetskom etosu na arapski.

2. Deklaracija o svjetskom etosu

Poznati katolički teolog *Hans Küng* objavio je 1990. knjigu „Projekt svjetskog etosa” (*Projekt Weltethos*). Prve rečenice tri su programatske teze: „*Nema preživljavanja bez svjetske etike. Nema svjetskog mira bez mira među religijama. Nema mira među religijama bez dijaloga među religijama.*” Naravno, presudno je pitanje: *Kakav* je dijalog među religijama nužan za svjetski mir? Koju vrstu dijaloga treba voditi, ako on kasnije treba osloboditi sav mirotvorni potencijal religija? Dijalog čak možemo voditi i pogrešnom strategijom i postići suprotno od onoga što smo htjeli. Dvostruki odgovor

glasi: 1. To ne smije biti dogmatski dijalog („Što smatramo istinitim?“, „Što vjerujemo?“) nego mora biti *etički dijalog* („Što možemo učiniti?“, „Što su mjerila našega djelovanja?“) i 2. Dijalog bi trebao započeti od *zajedničkoga*, a razlike bi trebalo staviti u drugi plan. Kad govorim o „zajedničkom“, tada prije svega mislim na zajedničke dužnosti. Ova strategija, koja postupa upravo obratno od fundamentalističkih kulturnih i religijskih ratobornih scenarija, određuje kako samu sebe shvaća „Deklaracija o svjetskom etosu“. Usvojena je 1993. na 2. *Svjetskom parlamentu religija u Chicagu*. Na jednotjednoj skupštini sudjelovalo je 6.500 zastupnica i zastupnika 250 religija i religijskih skupina.

Što su temeljne izjave ove Deklaracije koju je tada kao prvi potpisao Dalaj Lama? Postoje dva načela i četiri iz njih izvedena „imperativa ljudskosti“, kako ih naziva Hans Küng. Prvo načelo je *ljudskost*, kako je poznajemo iz Deklaracije o ljudskim pravima 1948: s čovjekom se na temelju njegova dostojanstva treba postupati ljudski, a ne životinjski! Drugo načelo o recipročnosti nadilazi Deklaraciju o ljudskim pravima. To je takozvano „*Zlatno pravilo*“: „*Što ne želiš da bude činjeno tebi, to ti ne čini drugima!*“ Zanimljivo je otkriće: ovo pravilo postoji *diljem svijeta u sličnim varijantama*: 1. u blagu mudrosti naroda svijeta, 2. u religijskim i 3. etičko-filozofskim (sekularnim) tekstovima.

Iz ova oba načela izvode se četiri smjernice ili obveze koje namećemo sami sebi, a koje s današnjeg gledišta nadilaze religije, narode i kulture i oko kojih se možemo usuglasiti:

Prva smjernica glasi: obvezati se na *nenasilje i poštivanje svakog života*. Iza nje stoji prastara zapovijed, koja je posvuda poznata: „*Ne ubij! Ili pozitivno: Poštuj svaki život!*“

Druga smjernica glasi: obvezati se na *solidarnost i pravedno gospodarsko uređenje*. Iza nje stoji zapovijed: „*Ne kradi! Ili pozitivno: Djeluj pravedno i pošteno!*“

Treća smjernica glasi: obvezati se na *toleranciju i život u istinitosti*. Iza nje stoji zapovijed: „*Ne laži! Ili pozitivno: Govori i djeluj istinito!*“

Četvrta smjernica glasi: obvezati se na *ravnopravnost i partnerstvo muškarca i žene, roditelja i djece*. Iza nje stoji zapovijed: „*Ne zloupotrebļjavaj seksualnost! Ili pozitivno: Poštujte i ljubite jedni druge!*“

U svjetskom etosu radi se o *etičkom minimalnom konsenzusu* koji naš svijet iznutra drži na okupu. Kazano slikovito: Svjetski etos je vrsta „kućnog reda“ za „globalno selo“ u kojem živimo. Ova deklaracija oblikuje minimalne

etičke standarde tako da oni ne obvezuju na jedno određeno religijsko uvjerenje. Ne obvezuju uopće na religiju. Težimo za *koalicijom vjernika i nevjernika*.

3. Glasovi iz dokumentacije „Da’ svjetskom etosu”

O njoj su se pojedini muslimanski intelektualci već veoma rano izjasnili s odobravanjem i istodobno kritički. *Najčešća i vjerojatno središnja dodirna točka u Deklaraciji o svjetskom etosu je – za islam središnja vrijednost – pravda*. U dokumentaciji „Da’ svjetskom etosu – Ja zum Weltethos” (1995; engleski prijevod *Yes to a Global Ethic*, New York/London 1999) govore sljedeći muslimanski učenjaci: El-Hassan bin Talal, Muhammad el-Ghazali, Hassan Hanafi, Muhammad Talbi i Mahmoud Zakzouk.

* *Princ Hassan Bin Talal*, predsjednik Rimskog kluba (Club of Rome), kojemu je 2002. dodijeljen počasni doktorat iz teologije Katoličkog teološkog Univerziteta u Tübingenu, piše: „*Deklaracija Parlamenta svjetskih religija utjelovljuje najveća nastojanja čovječanstva. Uvjeren sam u to, da nam ona pokazuje put u novi način mišljenja, mišljenje, koje će vrijediti u 21. stoljeću i povrh njega*” (*Ja zum Weltethos*, 235).

* Isto tako *Mahmoud Zakzouk*, ministar za religiju (arapski *wazir al-auqaf*) u Egiptu, predsjednik Vrhovnog savjeta za islamske poslove i profesor na Al-Azhar Univerzitetu u Kairu, o Deklaraciji ima veoma pozitivno mišljenje: „*Ljudska etika koja obuhvaća cijeli svijet može spasiti čovječanstvo od propasti, kako naglašava Deklaracija Parlamenta svjetskih religija, a ujedno je i etika koja obvezuje sve ljude. Ona stoji u središtu islamskog učenja.*” (*Ja zum Weltethos*, 255). Zakzouk posebno naglašava Zlatno pravilo i o njemu piše: „*Želi ljudima ono što sam sebi želiš i tako ćeš postati musliman, jednom je rekao poslanik Muhamed. Najdublje želje čovjeka za srećom, skladom i mirom bivaju ispunjene po bratstvu te po ljubavi prema pravednosti i miru. Ipak, tome vodi samo ljudsko ponašanje, načelno priznavanje drugih osobom kakav sam i sam*” (*Isto*, 257).

* *Muhammad el-Ghazali*, šaik na Al-Azhar Univerzitetu u Kairu, slaže se na isti način s projektom o svjetskom etosu, ali pravi jednu ogradu: sljedećim riječima prigovara svjetonazornoj i teološkoj neutralnosti u odnosu na izričaje o vjeri koji vode tome da Bog kao instanca za utemeljenje vrijednosti i normi u Deklaraciji nije spomenut (poimence): „*Muslimani ne mogu odobriti promatranje vjere u Boga kao drugorazrednu, podređenu temu ili*

kao temu koja sa svjetskim etosom nije nikako povezana. (...) Stoga ja smatram da bi pod ovim kutom gledanja trebalo isključiti ateiste" (Ja zum Weltethos, 242). Za el-Ghazalija etika čovječanstva naposljetku može biti samo etika religioznih ljudi, točnije: *etika monoteističkih vjernika i vjernica*.

Isto stajalište zastupa:

* *Hassan Hanafi*, profesor filozofije na Al-Azhar Univerzitetu u Kairu, Deklaraciji o svjetskom etosu na isti način kaže "Da, ali...". S njom se načelno slaže: „Zajednički je temelj svih religija moralnost” (Ja zum Weltethos, 248). Ovom projektu ipak prigovara sljedeće: „...da je Deklaracija postavljena odveć zapadnjački svojom koncentracijom na ekologiju umjesto na razvoj, na ljudska prava umjesto na prava naroda, na etiku pojedinca umjesto na etiku društvenih skupina, na etiku umjesto na politiku, na unutrašnjost umjesto na vanjštinu. U Aziji, Africi i Latinskoj Americi najveće izazove nameće stvarni svijet, a ne dobra volja, ni društvena struktura, ni moralna svijest pojedinca.”

Naša iskustva svakako govore protiv Hanafija: ne uzimajući u obzir takozvani 'Zapad', Deklaracija o svjetskom etosu dobro je prihvaćena upravo u indijskom i istočnoazijskom prostoru od Kine do Japana i nije shvaćena uopće kao 'zapadnjačka'. Upravo se zajedništvo ljudskih prava pojedinca i ljudskih dužnosti (odgovornosti prema zajednici), koje treba susresti u Deklaraciji o svjetskom etosu, smatra usklađenijim u istočnim kulturama nego u Deklaraciji o ljudskim pravima, radije 'zapadnjački' shvaćenoj.

4. Daljnji muslimanski komentari projekta svjetskog etosa

Htio bih spomenuti još tri glasa muslimanskih učenjaka, koja nisu zabilježena u svesku. Svoje mišljenje u jednom članku opširno izriče Egipćanin *Prof. Dr. Elsayed Elshahed*, voditelj Islamske religijsko-pedagoške akademije (IRPA) u Beču (u članku: „Erklärung zum Weltethos. Die Deklaration des Parlaments der Weltreligionen im islamischen Blickfeld”, u časopisu *Religionen im Gespräch* 4, str. 338-349). Elshahed smatra: „Deklaracija o svjetskom etosu nudi, unatoč nekim ograničenjima, dobar oslonac i mogla bi, u slučaju svoje konkretizacije, poslužiti kao solidan temelj za nadom ispunjen međureligijski dijalog” (341). Osobno prosuđuje Elshahed slično kao Mahmoud Zakzouk: „Za mene kao muslimana, ova Deklaracija o svjetskom etosu u svom postojećem obliku, ne uzimajući u obzir nekoliko već spomenutih formulacija, nije ni u kakvoj suprotnosti s mojim religijskim uvjerenjem. Naprotiv, slaže se s etičkim temeljnim načelima islamskog svjetonazora. Svaki

znanstvenik Kur'ana može sam u Kur'anu pronaći odgovarajuće izričaje za svaku točku Deklaracije o svjetskom etosu iz Chicaga" (344-345).

Ograde pravi Elshahed, kao gotovo svi drugi, zbog nespominjanja Boga i isto tako što se tiče ravnopravnosti muškarca i žene, o čemu misli: „Dakako, u islamskom se svjetonazoru ne govori o ravnopravnosti nego puno više o pravednoj podijeli uloga između žena i muškaraca” (344). Elshahed u odnosu na međureligijsku toleranciju naglašava ono što je John Hick nazvao intelektualnim Zlatnim pravilom: „Uvjerenje svakog čovjeka da njegova religija posjeduje apsolutnu istinu, ne isključuje pravo nekom drugom zahtijevati isto za svoju religiju” (347-348). Elshahed ne govori ništa o tome kako se to priznanje odnosi prema pluralizmu i ljudima koji bi htjeli živjeti bez religije.

Glas iz indijskog islama je Dr. Ali Ashgar Engineer, direktor Studijskog centra za društvo i sekularizam (Center for Studies of Society and Secularism – CSSS) u Bombaju i nositelj alternativne Nobelove nagrade za 2004. godinu. Engineer Deklaraciju o svjetskom etosu uspoređuje s Kur'anom i dolazi do zaključka da je Deklaracija „sasvim u skladu s duhom islama” (Die Deklaration „Für eine globale Ethik” – eine islamische Antwort, u: K. H. Schreiner (izd.), Islam in Asien, Bad Honnef 2001, 33-42, ovdje 42).

Prema mišljenju Engineer-a i Elshahed-a, postoje sljedeći tekstovi koji su središnji za kuranski i islamski utemeljen svjetski etos. Nadopunit ću ih s nekoliko kuranskih mjesta koja sam osobno uočio (tabela):

* *Ljudsko dostojanstvo i ljudska prava* – Sura XVII, 70: „Mi smo sinove Ademove, doista, odlikovali...”¹

* *Zlatno je pravilo* u islamskoj tradiciji rašireno ne samo kao poslovice u takozvanim islamskim zemljama nego i u različitim hadisima, na primjer: „Nitko od vas nije vjernik, dok ne želi svome bratu ono što sam sebi želi” (Muhamed prema: 40 hadisa an-Nawawi-a, broj 13)

* *Zabrana ubojstva* – Sura V, 32: „Ako neko ubije (...), kao da je sve ljude poubijao. A ako neko bude uzrok da nečiji život sačuva, kao da je svim ljudima život sačuvaao.” Engineer (aaO 39): „Poštovanje života, uistinu svakog života, ukorijenjeno je duboko u islamskoj etici.” (usp. Sura VII, 33!) – Sura II, 256: „U vjeru nije dozvoljeno silom nagoniti” (religijska sloboda)

* *Pravednost* – Sura V, 8: „...i pravedno svjedočite! Neka vas mržnja koju nosite prema drugim ljudima nikako ne navede da nepravedni budete! Pravedni budite, to je najbliže čestitosti i bojte se Allaha.” O tome Engineer piše (aaO 36): „za etiku Kur'ana pravednost je središnja briga. Nakana je islama

¹ Za citate iz Kur'ana koristili smo prijevod Kur'ana Besima Korkuta. (op. prevoditelj)

ustopava pravednog društva.” To je čak „*glavni cilj islama*” (aaO 40). Za njegovo postizanje „*islam daje prednost srednjem putu između materijalizma i spiritualizma*” (Isto), između konzumizma i odricanja od svijeta. Zato je porez za siromašne (*zakat*) jedan stup islama. Usp. također Sure III, 104; IV, 36-37; XVII, 34!

* *Istinitost* – Sura XVII, 35-36: „*Napunite mjeru kad mjerite na litru i pravo mjerite na kantar! To je bolje i posljedice su ljepše. Ne povodi se za onim što ne znaš! I sluh, i vid, i razum, za sve to će se, zaista, odgovarati.*”

* *Tolerancija*, jer Bog je htio jednakovrijednost i mnoštvo religija i naroda. – Sura XLIX, 13: „*O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha je onaj koji Ga se najviše boji, Allah, uistinu, sve zna i nije Mu skriveno ništa.*” (usp. Sure XXX, 22) – Sura V, 48:

*„Svima vama smo
zakon i pravac propisali,
a da je Allah htio,
On bi vas sljedbenicima
jedne vjere učinio,
ali, On hoće da vas iskuša
u onome što vam propisuje,
zato se natječite
ko će više dobra učiniti;
Allahu ćete se svi vratiti,
pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili
obavijestiti.”*

Iz mnoštva religija proistječe tolerancija, sposobnost za mir i etičko nadmetanje. Engineer (aaO 38): „*Bog je namjeravao vjernike iskušati hoće li moći u miru i skladu živjeti zajedno i uzajamno se nadmašivati u dobrim djelima.*”

* *Zabrana zlouporabljivati seksualnost* – Sura XVII, 32: „*I što dalje od bluda, jer to je razvrat...*” Štoviše, vrijedi partnerstvo muškarca i žene – Sura IX, 71: „*A vjernici i vjernice su prijatelji jedni drugima.*” O ravnopravnosti u postupanju govori također Sura XXXIII, 35.

U listopadu 2005. iranska nositeljica Nobelove nagrade (za 2003.) *Dr. Shirin Ebadi* održala je na Univerzitetu u Tübingenu 5. *govor o svjetskom*

etosu. Govorila je o „Doprinosu islama svjetskom etosu”. Angažirana braniteljica prava naglasila je univerzalno važenje ljudskih prava, njihovu povezanost sa svjetskim etosom i njihovu spojivost s temeljnim izričajima islama. Govor Shirin Ebadi može se naći na našoj web-stranici www.weltethos.org, a može se i naručiti u Zakladi za svjetsku etiku kao DVD. Iz govora Ebadi navodim:

„Različite kulture imaju također bitna zajednička obilježja. Ljudi posvuda u svijetu, bili na Istoku ili na Zapadu, svake boje kože i rase, svake religije i uvjerenja, imaju zajedničke i iste potrebe (...) Ako dakle postoje u ljudima takvi zajednički i jednaki korijeni za život na ovoj zemaljskoj kugli, zašto trebamo sumnjati u to da postoje isto tako univerzalna pravila i vrijednosti, koje važe za čitavo čovječanstvo? (...) Poštovanje života, dostojanstvo i vlasništvo čovjeka potvrđeno je u svakoj kulturi i svakoj religiji. Za razliku od toga, teror, nasilje i ponižavanje čovjeka nešto je što se odbacuje u svakom društvu i uređenju. (...) Oni koji se pozivanjem na kulturne razlike i relativnost vrijednosti ustežu pridržavati ljudskih prava u stvarnosti su zaostali tlačitelji koji svoje diktatorsko biće skrivaju pod krinkom kulture i u ime nacionalne ili religijske kulture gaje namjeru tlačenja i teroriziranja svog vlastitog naroda.”

5. Zaključak

U vremenu globalizacije pitanje vrijednosti postaje potraga za zajedničkim vrijednostima koje nadilaze kulture. Tradiciju ljudskih prava, prava naroda kao i ideju „Ujedinjenih naroda” u čijem utemeljenju su sudjelovale i države iz islamskog svijeta (na primjer Egipat, Irak, Libanon, Saudijska Arabija i Sirija), već nose takve zajedničke predodžbe o vrijednostima. Etablirati zajedničke vrijednosti i norme, i uz to u vremenu sukoba između „Zapada” i „islama”, predstavlja jedan most. Kao jednu vrstu mosta razumijeva sebe i Deklaracija o svjetskom etosu. Ipak ovaj se projekt neće ostvariti niti u Chicagu niti na velikim konferencijama. *Svjetski etos počinje kod pojedinca – ne kod „drugih”, nego kod mene!*

Svjetski etos je most u budućnost! Za to trebamo ljude koji će se angažirati i ovdje u Bosni i Hercegovini kao *graditelji mostova*. Trebamo ljude i inicijative koje će izgraditi ono povezujuće između kultura i religija i na taj način stvarati povjerenje. Fundamentalističko razmišljanje sije mržnju i nepovjerenje. Ono slijedi shemu ili-ili: ti ili ja! Dijalog među religijama slijedi shemu ne samo-nego i: ti i ja! *U prvom planu nije ono što razdvaja*

nego ono što je zajedničko. Zato se kod mirovnih i dijaloških strategija, pa i kod svjetskog etosa, radi o naglašavanju i stavljanju u prvi plan zajedničkog. Neka se duh slobode i tolerancije, koji nas potiče na dijalog kultura i religija, pokaže jačim i uvjerljivijim od svih fundamentalističkih krilatica i agitacija!

DODATAK

Svjetski etos i islam
(Martin Bauschke)

Deklaracija o svjetskom etosu: N o r m e	Deklaracija o svjetskom etosu: V r i j e d n o s t i	Kur'an i tradicija u I s l a m u
Sa svakim čovjekom postupati ljudski!	Ljudsko dostojanstvo i ljudska prava (ljudskost)	Sura XVII, 70: „Mi smo sinove Ademove, doista, odlikovali...”
Zlatno pravilo: Što ti ne želiš da se tebi čini, to ti ne čini drugima!	Uzajamno ponašanje ljudi jednih prema drugima (recipročnost)	„Nitko od vas nije vjernik do svojemu bratu ne želi ono što ne želi samome sebi.” (Muhamed, 40 hadisa an-Nawawi-a hadisa, broj 13)
Ne ubij!	Nenasilnost i strahopoštovanje pred životom	Sura V, 32; XVII, 33; II, 256
Ne kradi!	Solidarnost, pravednost i poštenje	Sura XXXIX, 5; III, 104; IV, 36-37; XVII, 34; Zapovijed zekata
Ne laži!	Tolerancija i istinitost	Sura XVIII, 35 i dalje; XLIX, 13; V, 48 Mnoštvo naroda i religija
Ne zloupotrijebi seksualnost!	Ravnopravnost i partnerstvo žene i muškarca	Sura XVII, 32; IX, 71; XXXIII, 35

Svjetski etos iz filozofijske perspektive

Ursula Renz

Dopustite mi kratku uvodnu opasku. Kad su me prošlog ljeta pitali da li bih bila spremna na ovom podiju izreći referat o svjetskom etosu iz nereligiozne perspektive, to sam prihvatila pod uvjetom da o svjetskom etosu smijem govoriti iz filozofijske, a ne naprosto iz nereligiozne perspektive. Ta je razlika za mene važna. Na ovom mjestu ne želim zauzeti ateističko ili agnostičko stajalište spram svjetskog etosa nego bih bez zastupanja nekog svjetonazora željela donekle rasvijetliti i prodiskutirati sustavni zahtjev koji se nalazi iza projekta svjetskog etosa. Pod „sustavnim” zahtjevom mislim na etičko posredovanje religiozne vjere i filozofijske racionalnosti. Dakle, pod krovom „svjetskog etosa” ne bismo trebali sakupiti samo fundamentalna moralna načela, koja mogu zastupati različite religije, nego i na konstruktivan način povezati dvije forme svijesti između kojih obično vlada napetost: s jedne strane religioznu svijest o posljednjoj istini i poslijeprosvjeteljsko kritičko znanje o relativnosti baš polaganja prava na istinu od strane religija na drugoj strani.

Zbog čega ta usredotočenost na taj odnos? Sukob kultura, koji sačinjava pozadinu našeg današnjeg podija, ne predstavlja samo pitanje o uzajamnom odnosu religija, koji je sklon konfliktima. Pored toga, on predstavlja i izazov za filozofiju, koja se snažno definira polazeći od prosvjetiteljstva, i duhovnu kulturu Europe. Tako fundamentalisti svih vrsta, koji se sve glasnije javljaju za riječ, u pitanje dovode i središnja postignuća prosvjetiteljstva, kao što su sloboda izražavanja mišljenja i razdvajanje Crkve odnosno religioznih institucija i države. Kao odgovor na to do sada se zagovaralo povećano poistovjećivanje s tradicionalnim, pa i kršćanskim vrijednostima. I jedno i drugo – fundamentalistički napad i vrijednosno-konzervativna reakcija – u biti upućuju na poziciju snage, pa na taj način operiraju *onkraj prosvjetiteljstva*. U svrhu borbe za moć, u kojoj se ne smijemo kompromitirati, to nekom može

izgledati probitačno, ali to nije pretpostavka za dijalog. Iz tog bi razloga parola, koju filozofija mora unijeti u dijalog između kultura, morala glasiti ovako: Nema dijaloga između kultura bez refleksije o onome čemu nas je poučilo prosvjetiteljstvo – ili općenitije: različiti prosvjetiteljski procesi u različitim kulturama. Ili općenitije: Nema dijaloga bez prosvjetiteljstva!

No, tome da se želim osvrnuti na taj odnos religiozne vjere i filozofijske racionalnosti, uzrok je još nešto drugo. Čini mi se da definiranje odnosa religiozne vjere i filozofijske racionalnosti predstavlja jedno od delikatnih mjesta u sklopu projekta „svjetskog etosa”, koji je za mene, što se ostaloga tiče, posve simpatičan. Dakako, pri tome unaprijed treba istaknuti da definiranje odnosa religiozne vjere i filozofijske racionalnosti, kako je predloženo u projektu „svjetskog etosa”, ne okončava podvrgavanjem jednog drugom. Za razliku od mnogih tradicionalnih filozofijskih ili teoloških posredovanja između religiozne vjere i filozofijske racionalnosti, niti se filozofija smatra sluškinjom teologije niti se religija rastvara u filozofiju nego napetost biva očuvana. No, taj odnos u projektu „svjetskog etosa” unatoč tome po mom mišljenju nije posvema u redu. Tako se doprinos religiozne vjere svjetskom etosu u jednoj važnoj točki – kako se to meni čini – precjenjuje, onoj istoj u kojoj se filozofijsko-refleksivna racionalnost prilično podcjenjuje, i to unatoč konfesionalno neutralnom polazištu. O tome ću progovoriti u drugom dijelu ovog promišljanja. No, prije toga bih željela općenitije problematizirati pitanje o tome o kakvom je to projektu riječ u slučaju „svjetskog etosa” iz filozofijske perspektive.

U tu ću svrhu započeti s analizom ciljeva i nekoliko pretpostavki projekta svjetskog etosa.

Ciljevi i pretpostavke projekta svjetskog etosa iz filozofijske perspektive

Projekt svjetskog etosa u biti uzajamno povezuje dva zacrtana cilja: Prvi se cilj sastoji od afirmiranja „globalnog etosa” ili bolje rečeno od traženja, koje doduše posjeduje kvazi-religioznu bazu, ali je unatoč tome neovisno o sadržajno-dogmatskim uvjerenjima određenih religija ili konfesija. (Kad na ovom mjestu govorim o dogmatskim uvjerenjima, taj izraz koristim neutralno za uvjerenja, koja se slažu s određenim doktrinama svake dotične i uvijek specifične religije.) Takav nam je globalni etos prema Hansu Küngu potreban naročito u svrhu rješavanja globalnih etičkih problema, kao što su

suzbijanje siromaštva, ekološka kriza, dosezanje i osiguranje svjetskog mira i tako dalje...

Drugi se cilj sastoji od jačanja dijaloga između religija i kultura preko dijaloga o zajedničkim vrijednostima. Nakon pojavljivanja knjige „Projekt svjetskog etosa” Hansa Künga 1990. godine, taj je drugi cilj dobio na aktualnosti što je uvjetovano 11. rujnom i s njim često povezivanom dijagnozom Samuela Huntingtona o „Clash of Civilizations” odnosno o „sukobu kultura”. Sučelice urušavajućih „Tornjeva blizanaca” moguće posljedice takvog „clash”-a – ili ovisno o shvaćanju: *teze* o takvom „clash”-u – postale su očigledne na način toliko sličan apokalipsi da je „Clash of Civilizations” postao njihovim „crash”-om.

Sažimajući ta dva cilja, projekt svjetskog etosa mogli bismo definirati kao pokušaj utemeljenja etičkog stava koji *religije ujedno podupiru i koji je od religija ujedno neovisan*.

S obzirom na to, mogli bismo postaviti pitanje zar to po sebi ne predstavlja paradoksalan poduhvat. Je li takav globalni etos, koji se ujedno oslanja na religije i koji je od njih ujedno neovisan, uopće moguće zamisliti? Na taj prigovor treba uzvratiti da se u sklopu projekta svjetskog etosa jasno razlikuje između religije kao općeljudskog fenomena i institucionalizirane religije odnosno religija. Za to razlikovanje jamči i jamčio je ne samo osobno Hans Küng nego je ono u sklopu projekta svjetskog etosa pored toga i dosljedno promišljeno s obzirom na svoje konzekvence. Zapravo, to razlikovanje čini uvjerljivim to što projekt svjetskog etosa s jedne strane upućuje na religiju u smislu općeljudskog fenomena, a s druge se strane ujedno distancira od doktrina, koje zahtijevaju religiozne institucije.

No, i samo to razlikovanje između religije kao općeljudskog fenomena s jedne strane i institucionalizirane religije s druge strane možemo dovesti u pitanje. Kao prvo, iz etnografske perspektive nameće se pitanje zar nije ono što netko naziva religijom u smislu općeljudskog fenomena sa svoje strane već obilježeno dotičnom partikularnom religioznom kulturom, koja je njemu samom poznatija od svih drugih. Drugim riječima: Zar *pojam* religije, koji netko koristi kad govori o religiji kao općeljudskom fenomenu, u pravilu nije već partikularno-religiozno obilježen ili makar obojen pojam? Na pozadini suvremene situacije, odgovor na to pitanje je jasan: Naravno, često je to tako, pa bismo pred mnogim stručnim pitanjima suvremene politike spram religija bili manje bespomoćni kad bismo bolje razumjeli

koliko su stanoviti elementi stranih religija konstitutivni za njihovo razumijevanje onoga što religiju čini općeljudskim fenomenom.

Kao drugo, možemo se zapitati o tome ne predstavlja li takvo razlikovanje između religije kao općeljudskog fenomena i institucionalizirane religije pokušaj da se bezazlenom prikaže činjenica religiozno motiviranog nasilja i sklonosti religija prema izrabljivanju. Taj mi prigovor ne izgleda neopravdan. Dapače, religiozni ljudi razlikovanje između religije kao općeljudskog fenomena i institucionalizirane religije rado tumače polazeći od toga da institucije čine nasilje. Psihološki je to razumljivo, ali je unatoč tome ekstremno problematično odnosno na taj način često izbjegavamo sučeljavanje s vlastitom, religiozno motiviranom netolerancijom i – kad uzme maha – s vlastitom sklonošću prema nasilnim rješenjima sučelice životnih problema i kriza identiteta. Gdje se to zbiva, tamo se, umjesto da se pospješuje, priječi sučeljavanje s nasilnim sjenama religija.

Te dvije točke čine jasnim da s razlikovanjem religije kao općeljudskog fenomena i institucionalizirane religije moramo postupati oprezno. Kao prvo, moramo biti svjesni da je vlastito shvaćanje religije kao općeljudskog fenomena mnogo jače obilježeno partikularnom, religioznom i/ili kulturnom pozadinom nego što to slutimo na prvi pogled. Kao drugo, moramo se čuvati toga da sve problematične posljedice religije naprosto stavimo na teret njezine institucionalne forme. Naprotiv, ono što religiju čini problematičnom, to se nalazi i s jedne i s druge strane tog razlikovanja.

No, te poteškoće ne govore načelno protiv pojmovnog razlikovanja između religije kao općeljudskog fenomena i institucionalizirane religije kao takve. Dapače, čak i ne možemo bez takvog ili sličnih pojmovnih diferenciranja jer ta diferenciranja trebamo kao prvo kad je riječ o tome da religiozne fenomene razumijemo teorijski, pa čak to bilo samo u smislu heuristike. Kao drugo, a to je na ovom mjestu važnije, to razlikovanje između religije kao općeljudskog fenomena i institucionalizirane religije u dijalogu između kultura mora biti moguće *tražiti* ako ne želimo fatalistički polaziti od toga da dijalog ionako ne može uspjeti. Od svih koji hoće sudjelovati u dijalogu mora se zahtijevati da polože račun o tome u kojoj su mjeri njihova religiozna uvjerenja izraz institucionalne pozadine, a u kojoj mjeri ta religiozna uvjerenja razumijevaju kao uvjerenja koja se tiču njihovog „biti čovjek”. Taj je zahtjev naročito važan i zbog toga što sučelice tobožnjih ili zbiljskih sakrilegija dopušta razlikovanje između opravdane religiozne povrijeđenosti i puke obrane institucionalnog profita. Dakle, čak i ako je

tijekom korištenja razlikovanja između religije kao općeljudskog fenomena i institucionalizirane religije naložen silan oprez, ne možemo ga se odreći. To da je Hans Küng uveo to razlikovanje i to da se ono zahtijeva, iz tog se razloga ono po meni ubraja u uvjerljive aspekte projekta svjetskog etosa.

No, spomenuto razlikovanje posjeduje važne konzekvence i u drugom pogledu odnosno ono postulirani etos otvara ne samo za dijalog s drugim kulturama nego i za dijalog s pojedinačnim znanostima, i to s prirodnim baš kao i s društvenim i duhovnim znanostima. Nijedna se etika, bilo da dolazi s teološke ili religiozne ili filozofijske strane, ne može zatvoriti naspram spoznaja koje dolaze od te treće strane. Dakle, razlikovanje religije kao općeljudskog fenomena i institucionalizirane religije ide ruku pod ruku s načelnom otvorenošću prema znanostima.

Da takva otvorenost prema znanostima za dijalog između kultura predstavlja važan resurs, to bi moralo biti jasno. Kao prvo, s tim je povezan i zahtjev upućen na adresu pojedinačnih religija da se izlože procesu prosvjetiteljstva, koji je napredovao na temelju sučeljavanja sa znanstvenim uvidima. (Time ni u kojem slučaju ne želim ustvrditi da je ta konfrontacija jedini pokretač prosvjetiteljstva. Naprotiv, čak se i u samim religijama nalazi prosvjetiteljski potencijal, pa je povijest religija bogata razdobljima prosvjetiteljstva što se lako zaboravlja ako se prosvjetiteljstvo naprosto poistovjeti sa sekularizacijom i uz to prihvati da su se sekularizacijske tendencije zbile pretežno u takozvanom povijesnom prosvjetiteljstvu 17. i 18. stoljeća. U tom pogledu stalo mi je samo do toga da naglasim da su upravo ti unutarkulturni ili baš prosvjetiteljski procesi unutar religija „*conditio sine qua non*” svakog plodonosnog dijaloga između kultura.)

Kao drugo, na taj se način etablira normativno epistemološko mjerilo koje se makar načelno neutralno odnosi prema partikularnim normama pojedinačnih kultura. Upravo se tu, prema mom mišljenju, nalazi i *moralni* smisao onog znanstveno-teorijskog realizma, koji ustrajava na tome da istina na koju se znanosti obvezuju treba biti makar normativno gledano neovisna od partikularnih subjekata. Ne moramo biti filozofijski stručnjaci odnosno ne moramo prihvatiti da je svekoliko znanje znanstvene naravi e da bismo toj spoznajno-teorijskoj normi mogli priznati stanovitu vrijednost.

Dakle, sažimajući promišljanja o prvoj točki možemo konstatirati da projekt svjetskog etosa uz pomoć svog razlikovanja između religije kao općeljudskog fenomena i institucionalizirane religije zadržava posve diferenciranu ravnotežu između antropoloških aspekata ljudske

religioznosti i povijesno i kulturno obilježenih konteksta u kojima religije živimo i doživljavamo.

Svjetski etos, religiozna vjera i filozofska racionalnost

Sučelice velikoj liberalnosti, koju Hans Küng zahtijeva od religija, mogli bismo se zapitati u koju je svrhu uopće potrebna religija pri pokušaju utemeljenja nečega kao što je to svjetski etos. Ili drugačije postavljeno pitanje: Za što je ili za što bi bila sposobna čisto filozofska racionalnost i obratno što to može postići samo religija (u ovom slučaju religija shvaćena kao općeljudski fenomen)?

Svoju poziciju s obzirom na to pitanje Hans Küng svodi na sljedeći zajednički nazivnik:

„U ovo smo čvrsto uvjereni: Čak i čovjek bez religije može voditi pravi ljudski, dakle human i u tom smislu moralan život; upravo je to izraz čovjekove unutarsvjetske autonomije. No, jednu stvar čovjek bez religije ne može čak i onda kad faktično za sebe prihvaća bezuvjetne čudoredne norme: utemeljiti bezuvjetnost i univerzalnost etičkog obvezivanja [Verpflichtung].”

Priznajem da me ova tvrdnja naljutila, i to zbog toga što druga rečenica dopušta dva različita tumačenja. Ovisno o tome kako je razumijem, rezultira tvrdnjom koju smatram pogrešnom ili nastaje napetost spram prve rečenice što onda uzrokuje relativiziranje tvrdnje iz prve rečenice.

Prva rečenica neposredno upućuje na predrasudu koja je bila uobičajena u prvom redu za vrijeme protuprosvjetiteljstva odnosno na predrasudu prema kojoj ateisti ne mogu biti kreposni i prema kojoj je krepostan ateizam zapravo besmislica ili misaono čudovište. Tu predrasudu danas više nitko ne želi zastupati, ali unatoč tome izgleda da još uvijek ne spada posvema u prošlost. Tako nevjernicima nitko doduše ne osporava paušalno kreposnost, ali još uvijek mnogim ljudima izgleda začudnije kad se ateisti ističu na temelju silne kreposnosti nego kad je to slučaj kod religioznih. Meni se takav stav čini problematičnim čak i u svojoj oslabljenoj formi jer se ateisti na taj način neizravno moralno diskreditiraju zbog uvjerenja, koje je promatrano samo po sebi moralno indiferentno. Iz tog mi se razloga silno dopada kad Hans Küng u prvoj rečenici gore citiranog pasusa toj predrasudi nedvosmisleno uskraćuje pristanak.

No, Hans Küng potom nastavlja – pa ću drugu rečenicu navesti još jednom:

„No, jednu stvar čovjek bez religije ne može čak i onda kad faktično za sebe prihvaća bezuvjetne ćudoredne norme: utemeljiti bezuvjetnost i univerzalnost etičkog obvezivanja [Verpflichtung].”

Moja je nelagoda u vezi te rečenice – odnosno s njezinom tvrdnjom koja slijedi u dvije točke – u prvom redu povezana s dvoznačnošću riječi „Verpflichtung”. Tu riječ možemo shvatiti ili kao ekvivalent za govor o stanovitim etičkim *obvezama*, koji je čest u etici, ili se preko nje možemo usredotočiti na čin *obvezivanja*. Ovisno o tome, teza glasi drugačije. U prvom se slučaju iznosi teza da neovisno od religije – a to znači niti na temelju čisto filozofijsko-racionalnih izvora – ne može postojati *utemeljenje* univerzalno važećih, bezuvjetnih moralnih dužnosti i normi. Protumačena tako, ta je teza neodrživa. (Dakako, ona je razumljiva kao reakcija na onodobno stanje praktične filozofije u Njemačkoj, a uz pomoć „svjetskog etosa” Hans Küng reagira uz to naravno i na raspravu o postmoderni.) Zahvaljujući Kantovom kategoričkom imperativu, koji sam Hans Küng uvijek iznova citira, raspoložemo polazištem, koje želi dosegnuti univerzalno i bezuvjetno važenje moralnih normi i koje je unatoč tome neovisno o svakoj religiji. Protiv Kantove metode sigurno se štošta može prigovoriti, ali ne i to da u pogledu na univerzalnost i bezuvjetnost ne ispunjava očekivanja.

Uz pomoć citirane rečenice stvara se donekle drugačija teza ako se pod „Verpflichtung” ne misli na sadržajnu obvezu nego na čin „obvezivanja”. U tom se slučaju ta teza odnosi na ono što se u etici često označava kao problem motivacije. Što nas to – tako glasi pitanje – zapravo motivira da djelujemo moralno?

Dapače, izgleda da Hans Küng želi ići u tom smjeru kad nastavlja s ovim retoričkim pitanjem:

„Zašto trebam bezuvjetno, dakle u svakom slučaju i posvuda slijediti takve norme – pa čak i onda kada su posvema oprečne mojim interesima?”

Na tom mjestu očito više nije govor o *utemeljenju* moralnih normi nego *motivaciji* moralnog djelovanja. Ako polazeći od toga uspostavimo vezu između prethodne teze i tog problema, onda teza Hansa Künga glasi da nas samo religija može motivirati na moralno djelovanje bez „ako i ali”.

Kakav stav treba zauzeti spram te teze? Možemo bez problema priznati da religija posjeduje enormno motivirajuću snagu; štoviše, sučelice scenariju, koji Hans Küng skicira, možemo se čak zapitati nije li pojam motivacije odveć slaba koncepcija. Dakako, baš nije riječ o tome da budemo pokrenuti uz pomoć kolača i pruta nego o tome da na temelju moralnog zahtjeva

čovjek u svojoj cjelokupnoj egzistenciji bude tako snažno angažiran ili upravo obvezan da njegove brige oko njegove sreće i nesreće izgube na važnosti. Nadalje, moramo nadodati da se primjeri takvog bezuvjetnog moralnog djelovanja ili kreposnog ljudskog života u biti pretežno i nalaze u području religija. Onaj tko želi razumjeti tu vrstu moralne angažiranosti, taj iz tog razloga vjerojatno neće zaobići sučeljavanje s religijom i religijama u ozračju stanovite blagonaklonosti.

Toliko daleko mogu ići zajedno s Hansom Küngom: Postoji jedna vrsta fundamentalne egzistencijalne angažiranosti, koja je u stanju potaknuti ljude na iznimno nesebično djelovanje i koju ćemo vjerojatno prije susresti kod religioznih ljudi. No, unatoč tome, u dvostrukom pogledu želim postaviti znak pitanja. Kao prvo, izgleda mi nejasno u kakvom se odnosu takva angažiranost nalazi spram moralne kvalitete djelovanja. Dopustite mi da taj problem pojasnim na pomalo izlizanom primjeru: Čak i religiozno motiviran atentator samoubojica djeluje na način koji je u stanovitom smislu posvema suprotstavljen njegovim interesima. Doduše, teško da ćemo dovesti u pitanje bezuvjetnost njegove obvezanosti, ali ćemo u svakom slučaju osporiti moralnu kvalitetu norme koju slijedi. Kao drugo, pitam se zar zbilja samo čovjek s religijom *može* biti tako angažiran. U vezi s tim dopustite mi još jednom citirati odsudnu rečenicu:

„No, jednu stvar čovjek bez religije ne *može* čak i onda kad faktično za sebe prihvaća bezuvjetne ćudoredne norme: utemeljiti bezuvjetnost i univerzalnost etičkog obvezivanja [Verpflichtung].”

Problem se krije u detalju, u modalnom glagolu „*moći*” jer se na taj način pretpostavlja pojmovna povezanost religije i moralnosti, a ne izlaže primjerice empirijski promatrana povezanost. Ta je razlika pozamašna. Dopustite mi da to donekle predočim uz pomoć jednog misaonog eksperimenta. Pretpostavimo da smo u statističkoj analizi svih nama poznatih primjera takve bezuvjetne angažiranosti saznali da je zbilja u 100% tih slučajeva riječ o religioznim ljudima. No, znamo li već na temelju toga da je u 100% tih slučajeva religija izazvala takvu angažiranost? A onda učinimo još jedan korak: Prihvatimo da to doista znamo. No, možemo li na temelju toga zaključiti i to da samo čovjek s religijom *može* postati tako angažiran? Zar se ne može sutra pojaviti jedan jednako tako angažiran, ali ne i religiozan?

Na ovom mjestu moram zaključiti. Nadam se da je postalo jasno kako gajim brojne simpatije za svjetski etos. Kad se zadržavam oko nekoliko detalja, to je zarad točnosti argumentacije. Mnogi su misaoni tijekom posve

razumljivi. Nasuprot tome, moja se kritika tiče mišljenja da *samo* religija ljude može bezuvjetno obvezati na moralno djelovanje. U tome je u prvom redu delikatno to što se na taj način ne promatra naprosto empirijska povezanost između religije i moralne motivacije nego se izriče teza o pojmovnoj povezanosti. Toj tezi kao filozofkinja obvezana prosvjetiteljstvom moram uskratiti svoj pristanak jer se u njoj u konačnici krije nešto poput novog izdanja stare predrasude o nemogućnosti kreposnog ateizma.

IV.

Primjene svjetskog
etosa

Svjetski etos za svjetsku politiku

Hans Küng

I. Nova nada za svjetsku politiku

U veljači 2008. godine u *Süddeutsche Zeitung* napisao sam kolumnu sa sljedećim uvodom: „Za svjetsku bi javnost predstavljalo golemo olakšanje kad bi budući predsjednik Sjedinjenih Američkih Država poduzeo temeljnu korekciju kursa u vanjskoj politici. Svijet ne treba novog ratnog predsjednika koji će pogrešno usmjerenim vojnim reakcijama na zbiljske izazove učiniti više štete na svijetu od svih drugih državnih čelnika od pada komunizma.”

Ono što se početkom 2008. godine činilo još sasvim nevjerojatno, ispunilo se 4. studenog 2008. Sada su svi pravi prijatelji Amerike presretni jer novi predsjednik Barack Obama nastoji iznova uspostaviti političku i moralnu vjerodostojnost Sjedinjenih Država; SAD se zasigurno nalazi u ozbiljnoj konkurenciji s EU-om, Rusijom i uzdižućim gospodarskim divovima Kinom i Indijom, izgubivši u velikoj mjeri posljednjih sedam godina svoj status jedine velesile. Prijatelji Amerike ne žele doživjeti daljnji pad američke „imperije” kao što je svijet već ranije doživio pad rimske, njemačke, francuske, engleske i sovjetske imperije. Danas je nadmoćna većina Amerikanaca uvjerena da je sazrelo vrijeme za „promjenu” („change”). No, ta promjena mora biti temeljna. Rat protiv terora doveo je do terora rata:

- Rat u Afganistanu bio je nepotreban i ostavio je SAD i njezine saveznike bez strategije za povlačenje i nade da će moći pobijediti talibane, gospodare rata i trgovce drogom. Problem ne može riješiti uvećanje trupa već samo pregovori.

- Rat u Iraku, izgrađen na monstruoznim lažima i vođen protiv međunarodnog prava i kršćanske etike, ostavio je tu zemlju u političkoj nestabilnosti, teškoj gospodarskoj situaciji, socijalnoj bijedi i religijskoj rascjepkanosti.

- Izraelska okupacija palestinskih područja od 1967, poduprta od SAD-a uz povredu svih rezolucija UN-a, i trajno širenje izraelskih naseobina silno su naštetili moralnoj i političkoj vjerodostojnosti židovske države poslije

holokausta, uvećavši ne samo nesigurnost Izraela nego i bijedu palestinskog naroda.

- Potpuno neopravdana izraelska invazija na Libanon, sasvim nerazmjerna vojna intervencija u Gazi s više od 1 300 mrtvih, većinom civila, i hotimično razaranje infrastrukture i zločini protiv čovječnosti, izvedeni u sporazumu sa SAD-om i bez učinkovitog protesta Europljana, pridonijeli su daljnjoj destabilizaciji Bliskog istoka, razljutivši prave prijatelje Izraela.

Barack Obama bi, dakle, trebao ponuditi jednu novu, konstruktivnu politiku: prema Izraelu i islamskom svijetu, spram Rusije i u odnosu na raketni štit i glede divovskih dugova prema Kini i drugim državama. Jedino će se tako SAD moći pomiriti sa svijetom i sa samim sobom te pomoći da se izbjegne sukob kultura. S obzirom na to, predsjednik Obama raspolaže sasvim zbiljskim mogućnostima ukoliko ih jasno raspozna i htjedne se izboriti protiv lobista različitih usmjerenja. U prvih 100 dana svoje službe već je upozorio da želi uvesti promjenu kursa u vanjskoj politici, ali i s obzirom na izazove promjene klime, krize međunarodnog financijskog sustava i pogubnog stanja budžeta SAD-a.

Konkretno:

- To da se u izraelsko-palestinskom sukobu ne želi angažirati kao njegov prethodnik jednostrano na strani Izraela;

- To da Rusiju ne želi provocirati nepotrebnim i beskorisnim raketnim štitom u Poljskoj i Češkoj;

- To da trupe u Iraku ne želi zadržati beskonačno;

- To da spram Irana želi primijeniti strategiju „soft power”, pa čak i sa Sirijom stupiti u zbiljski dijalog. Da bi prevladao prilično beznadno desetljeće, novi predsjednik Sjedinjenih Država zbilja treba „odvažnost nade” (to je naslov Obamine knjige). Dakle, ne više u idealizam preobučena umišljena makijavelistička politika moći koja je kontraproduktivna i razorna. Naprotiv, iznova realistična vanjska politika u suglasju s pravom naroda i globalnim etičkim standardima. Na taj bi način utjelovio i potpomogao novu paradigmu međunarodnih odnosa.

U svrhu toga nekoliko promišljanja: prvo o staroj, nadiđenoj paradigmi međunarodnih odnosa, a nakon toga upravo o toj novoj paradigmi međunarodnih odnosa koja se već ozbiljuje na mnogo mjesta.

II. Nadiđena paradigma međunarodnih odnosa

Američki ministar obrane Donald Rumsfeld podrugljivo je nazvao Francusku i Njemačku „starom Europom”, jer su se usprotivile američkom ratu, suprotstavivši joj „novu Europu” – Blaira, Berlusconija, Aznara, Kwasniewskoga i drugih. Naprotiv, ja sam uvjeren da je u slučaju Bushove imperijalističke politike – suprotno velikim mirovnim američkim impulsima – riječ *o srozavanju na „staru paradigmu”* kobne europske politike novog vijeka sve do sredine 20. stoljeća.

Podsjećam Vas, moje dame i gospodo, na Vama dobro poznata *tri zbiljski simbolična datuma* koji ukazuju na polagan i mukotrpan kraj stare paradigme i ujedno probijanje nove paradigme međunarodnih odnosa: u najavi (1918), ozbiljenju (1945) i konačno proboju (1989).

1918: Kraj Prvog svjetskog rata s ishodom od oko 10 milijuna mrtvih. Propast Njemačkog carstva, Habsburškog carstva, Ruskog carstva, Osmanskog carstva, već ranije Kineskog carstva. Sada su američke trupe na europskom tlu uz uspon sovjetskog imperija. To je početak kraja eurocentrično-imperijalističke paradigme moderne i početak jedne nove paradigme, još nedefinirane, ali su je dalekovidni ljudi ipak uočili. Predložile su je SAD-e. Sa svojim „14 točki” predsjednik Woodrow Wilson (8. 1. 1918) izložio je u glavnim točkama svoj mirovni program: „pravedan mir” bez pobijedenih i „samoodređenje naroda” bez aneksija i zahtjeva za ratnom odštetom. Ali „Versailles” realpolitičara Clémenceaua i Lloyd Georgea spriječio je ozbiljenje nove paradigme: umjesto pravednog mira nametnuti mir bez sudjelovanja pobijedenih. Posljedice su poznate: fašizam i nacizam (podupiran na Dalekom istoku od japanskog militarizma) katastrofalni su reakcionarni krivi razvoji koji su dva desetljeća kasnije doveli od Drugog svjetskog rata, goreg od svega što se do sada dogodilo u ljudskoj povijesti.

1945: Kraj Drugog svjetskog rata s ishodom od oko 50 milijuna mrtvih i više milijuna prognanika. Fašizam i nacizam uništeni, sovjetski komunizam prema vani jači nego ikada, ali iznutra zbog staljinističke politike već u političko-gospodarstveno-društvenoj krizi. Opet inicijativa za novu paradigmu proistječe od SAD-a: 1945. osnutak Ujedinjenih naroda u San Franciscu i sporazum u Bretton Woodsu o novom uređenju svjetskog gospodarstva s osnutkom Međunarodnog valutnog egalizacijskog fonda i Svjetske banke, zatim Opća deklaracija ljudskih prava 1948, poslije toga američka gospodarstvena pomoć za obnovu Europe i njezino uključivanje

u slobodni trgovinski sustav. Ali staljinizam je svoje područje utjecaja zatvorio za tu novu paradigmu, dovevši do podjele svijeta na Istok i Zapad.

1989: Pad Berlinskog zida – simbola neljudskosti, totalitarizma i državnog terorizma. Uspješna nenasilna revolucija u istočnoj Europi i slom sovjetskog komunizma. Poslije Zaljevskog rata početkom 90-tih godina prošlog stoljeća opet jedan američki predsjednik, George Bush ml. objavljuje novu paradigmu „Novi svjetski poredak” („A New World Order”) i s tom krilaticom nailazi na entuzijastičku podršku u svijetu. Ali za razliku od svog prethodnika Wilsona, predsjednik George Bush ml. nije imao pojma kako bi trebala izgledati ta paradigma u zbunjenosti nazvana vizijom („vision thing”). Onda, drugačije nego što je obećano, bez demokracije u Kuvajtu, bez zahtjeva za demokratizacijom u Saudijskoj Arabiji i drugih država kojima se vlada autokratski, bez okončanja izraelske okupacije Palestine. A sve to je plodno tlo za sve oblike arapskog terorizma. A s obzirom na to postavlja se sada pitanje: Jesmo li u prošlom desetljeću po treći put, čak definitivno, propustili prigodu za novu paradigmu?

Ne, nisam uvjeren u to. Unatoč ratovima, pokoljima i rijekama izbjeglica, usprkos Arhipelagu-Gulagu, holokaustu i atomskoj bombi, ne smiju se ipak u 20. stoljeću previdjeti neke promjene nabolje. Povrh bezbrojnih veličanstvenih znanstveno-tehnoloških postignuća, već nakon 1918. mogu se ozbiljiti pokreti koji se probijaju prema jednoj novoj postmodernoj cjelokupnoj konstelaciji: mirovni pokret, ženski pokret, ekološki pokret i ekumenski pokret; uobličava se novo stajalište spram rata i razoružanja, prema partnerstvu muškarca i žene, spram odnosa ekonomije i ekologije, prema kršćanskim konfesijama i svjetskim vjerama.

U Europi su propala politička usmjerenja imperijalizma, nacionalizma i rasizma koja su vladala posljednjih sto godina: Dok afrički, azijski i islamski svijet i dalje određuje nacionalna politika moći (uvezena iz Europe!), u zapadnoeuropskim zemljama podrijetla imperijalizma, nacionalizma i rasizma, koji su prouzrokovali veliki broj ratova, posebice oba svjetska rata, može se ustanoviti promjena paradigmi: napuštanje konfrontacijske nacionalne politike moći i prestiža, koja je bjelodano propala s oba svjetska rata i koja se u određenim okolnostima provodi vojnim sredstvima, u korist novog zajedničkog političkog modela regionalne suradnje i integracije, koja je bila u stanju mirno prevladati stoljetne sukobe. I za Amerikance je to dosada bilo važno: Ishod je pola stoljeća demokratskog mira ne samo za EU, nego i za cjelokupno područje OECD-a (Organizacije za ekonomsku

suradnju i razvoj, utemeljenu 1948. odnosno 1960), dakle, za zapadnjačke industrijske zemlje (pored Europljana, dakle, i za SAD, Kanadu, Meksiko, Australiju, Novi Zeland i Japan). Uistinu uspješna promjena paradigme!

III. Nova paradigma međunarodnih odnosa i njezine etičke pretpostavke

Dopustite mi da se poslije ovog nužnog i veoma sažetog povijesnog pregleda („tour d’horizon”) u drugom dijelu mog predavanja dotaknem temeljnih odrednica nove paradigme međunarodnih odnosa, koju sam obrazložio u svojim knjigama kao što su „Projekt za svjetski etos” i „Svjetski etos za svjetsku politiku i svjetsko gospodarstvo”. To nije nikakva idealistička „utopija” („bez mjesta”), nego realistično razumljena „vizija” ozbiljena na području EU-a i OCDE-a. Ona načelno kaže: umjesto novovjekovne nacionalne politike interesa, moći i prestiža, politika regionalnog razumijevanja, približavanja i pomirenja. To su unatoč svim poteškoćama egzemplarno pokazale Francuska i Njemačka; procesi su pokrenuti između Njemačke i Poljske kao i Njemačke i Češke, ali i u Latinskoj Americi. To u konkretnom političkom djelovanju – prije svega na Bliskom istoku, ali i u Afganistanu, Kašmiru i na Cipru – iziskuje umjesto prijašnjeg sučeljavanja, nasilja i odmazde, uzajamnu suradnju, kompromise i integraciju.

Već uvidate: Ova nova politička cjelokupna konstelacija očito pretpostavlja promjenu mentaliteta, koja uvelike nadilazi dnevnu politiku:

- ☉ Za to nisu dostatne nove organizacije, već je potreban novi način mišljenja („mind-set”).
- ☉ Nacionalna, etnička i vjerska različitost ne smiju se više načelno razumijevati kao prijatnja, nego se moraju smatrati makar mogućim obogaćenjem.
- ☉ Dok je mišljenje u staroj paradigmi uvijek pretpostavljalo neprijatelja, čak smrtnog neprijatelja, mišljenje u novoj paradigmi (kao unutar EU-a) više ne treba nikakvog neprijatelja, ali svakako treba partnere i konkurente, nerijetko i oponente. Umjesto vojnog sučeljavanja na svim razinama nastupa gospodarsko natjecanje.
- ☉ Pokazalo se naime da se nacionalno blagostanje trajno ne unaprjeđuje ratom nego samo mirom, ne jedni protiv ili pored drugih, nego jedni s drugima.

- ☉ Budući da se (i sada još uvijek postojeći!) različiti interesi zadovoljavaju u zajedništvu i u povezivanju interesa, moguća je politika koja više ne predstavlja igru sa zbrojem nula, u kojoj jedan pobjeđuje na račun drugog, nego igru s pozitivnim zbrojem, u kojoj svi pobjeđuju.

Naravno, politika u novoj paradigmi nije postala lakša, već ostaje – sada dakako nenasilno – „umijeće mogućega”. Ukoliko treba djelovati, ne može se temeljiti na „postmodernističkom” proizvoljnom pluralizmu. Naprotiv, ona pretpostavlja društveni konsenzus s obzirom na određene temeljne vrijednosti, temeljna prava i temeljne dužnosti. Taj temeljni društveni konsenzus moraju zajedno nositi sve društvene skupine, vjernici i nevjernici, pripadnici različitih nacija, religija, filozofija i svjetonazora.

Drugim riječima: Taj društveni konsenzus, koji demokratski sustav ne smije iznuđivati, već ga mora pretpostavljati, ne podrazumijeva nikakav zajednički etički sustav („etiku”, „ethics”). On pretpostavlja zajedničko temeljno pristajanje na osnovne vrijednosti i mjerila, prava i dužnosti, zajednički etos („ethic”), dakle, etos čovječanstva. Svjetski etos („global ethic”) nije neka nova ideologija ili „super-struktura”, nego povezuje već postojeće i zajedničke religijsko-filozofske resurse čovječanstva. Ne nameće ga se zakonski izvana, već ga se svjesno prihvaća iznutra.

U tome smislu svjetski etos ne smjera samo na kolektivnu odgovornost koja možda rasterećuje pojedinca (kao da su za određene loše prilike krivi samo „odnosi”, „povijest” i „sustav”). Na poseban način smjera na osobnu odgovornost svakog pojedinca na njegovom mjestu u društvu i sasvim posebno na osobnu odgovornost političkih čelnika.

Razumljivo je da pravo podupire slobodno obvezivanje na zajednički etos, a netko, ovisno o prilikama, sudski može biti pozvan na odgovornost: u slučaju genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina i nasilja nad ljudskim pravima. To se čak u međuvremenu sudski kažnjava pred Međunarodnim kaznenim sudom u Den Haagu ukoliko neka ustavna država nije sposobna ili voljna sudski kazniti počinitelje zločina na svome tlu. Postoje čak glasovi koji misle da pred tim Kaznenim sudom mjesto nije samo ratnom zločincu kakav je Slobodan Milošević nego i određenim zapadnjačkim državicima koji su zametnuli rat u Iraku. S obzirom na to potreban je zapravo svjetskopolitički ispit savjesti.

IV. Svjetskopolitički ispit savjesti

Tri ključne riječi:

1. *Istraživanje uzroka*: Sva jednoguzročna objašnjenja su nedostatna. Ozbiljno treba uzeti u obzir:

a) resantiman Arapa spram Zapada: Rane europskog kolonijalizma i imperijalizma – gotovo cjelokupni islamski svijet od Maroka do Indonezije nalazio se duže od jednog stoljeća pod vojnom, gospodarskom i političkom vlašću Engleske, Francuske, Rusije i Nizozemske – nipošto još nisu ozdravljene;

b) resantiman protiv nazočnosti SAD-a u Perzijskom zaljevu: Napad na islamski bratski narod Iraka i snažna nazočnost američkih trupa na „svetom arapskom tlu” nedaleko od Meke i Medine predstavljali su za fanatike poput Osame bin Ladena, prvobitno saveznika kojeg je naoružavala Amerika, povod za promjenu političkog stava protiv Amerike. Podupiranje nedemokratskih režima, također i u Kuvajtu nakon Zaljevskog rata, osnažilo je anti-amerikanizam. Trajnu nazočnost stotina tisuća američkih vojnika u zaljevskoj regiji od rata u Iraku mnogi su muslimani razumjeli kao poniženje i demonstraciju američke hegemonije;

c) resantiman protiv Izraela kao američkog mostobrana u arapskom prostoru: preko pedeset godina praktično pristrane „politike posredovanja” SAD-a u korist Izraela (Shimon Peres: „52 godine SAD Izraelu nisu odbile niti jednu želju.”) dopustilo je prije svega Palestincima čiji se položaj neprestano pogoršava da sumnjaju u časno posredovanje Sjedinjenih Država za mir. Bliskoistočni sukob u biti nije teroristički problem nego sukob oko teritorija. Kad poslije 50 godina najzad nije postignuto mirno susjedstvo između Izraela i za život sposobne palestinske države, moramo uvijek iznova računati na terorističke napade unutar i izvan regije. Mir zahtijeva popuštanje objiju strana, ali prije svega strane jačega, a to je danas Izrael, s podrškom SAD-a najснаžnija vojna sila na Bliskom Istoku. „Roadmap” kvarteta UN, SAD, EU i Rusija i izraelsko-palestinska posrednička inicijativa izrađena uz pomoć Švicarske („Genfer Initiative”) zaslužuju svaku podršku.

2. *Nova svijest*: Nije posvuda „Afganistan!” Ono što je američki vojni biskup Edwin F. O’Brian rekao vodećim snagama u politici i vojsci svoje zemlje, možda smijemo reći i mi sebi: „Vojna pobjeda protiv talibana ne

smije nas navesti na 'iluziju' da ćemo čitav svijet terorizma moći pobijediti na onaj način kako to činimo sada." I u zapadnjačkim industrijskim državama poslije rata u Iraku i Afganistanu probija se nova svijest, u SAD-u, u Izraelu, također i u Europi:

- ☉ umjesto pojačavanja spirale nasilja nastojanje oko de-eskalacije;
- ☉ umjesto navikavanja na sukob između Izraela i Palestinaca suodgovornost za rješenje;
- ☉ umjesto zapadnjačke pristranosti časno posredovanje;
- ☉ umjesto sukobljenosti izgradnja povjerenja na svim razinama;
- ☉ umjesto suzbijanja simptoma liječenje socijalnih i političkih korijena terora;
- ☉ umjesto još više milijardi za vojne i policijske ciljeve više sredstava za poboljšanje socijalnog položaja stanovnika na Bliskom Istoku i gubitnika globalizacije;
- ☉ umjesto rata u Iraku Marshallov plan za Bliski i Srednji Istok.

3. *Svjetski etos*: Mnogi su postali svjesni neodgodivosti projekta svjetskog etosa uopće tek na temelju tragedije u SAD-u: Nema mira među nacijama bez mira među religijama i mira među religijama bez dijaloga među religijama. Ukoliko do tog dijaloga ne dođe ili se prekine, alternativa je nasilje: Ako međusobno ne budemo razgovarali, pucati ćemo jedni na druge. Da se religija instrumentalizira za političke ciljeve, ne postoji opasnost samo u islamu, nego i u židovstvu i kršćanstvu, čak i u istočnim religijama (hinduizmu, Kašmir; budizmu, Šri Lanka). U tom slučaju nastaje vrlo eksplozivna mješavina religije i politike. Fanatizirana religija promiseće se u opasnost za svjetski mir. Kad se malo spusti prašina uzvitlana uslijed terorističkih i bombaških napada, mora doći do novog i osnaženog dijaloga. Posvuda se potvrđuje da je poraslo zanimanje za međureligijski dijalog i svjetski etos čak i u krugovima koji su s obzirom na to bili suzdržani.

U ovom krugu kompetentnih sudionika zasigurno smijem pretpostavljati temeljno poznavanje onoga što svjetski etos jest i onoga što nije: Svjetski etos nije nikakav specifično religijski projekt, ali niti specifično politički nego etički projekt. „Projekt svjetskog etosa” zapravo izražava da svjetske religije mogu pridonijeti miru čovječanstva samo ukoliko postanu svjesne onoga što im je već sada zajedničko u etosu, dakle, temeljnog konsenzusa o njihovim vrijednostima i normama. To je dakako temeljni konsenzus

koji mogu nositi ne samo vjernici nego i nevjernici. Svjetski etos očito ne podrazumijeva nikakvu novu svjetsku ideologiju niti nekakvu jedinstvenu onkraj svih postojećih religija, a pogotovu ne nekakvu mješavinu svih religija. Svijet je umoran od ideologija jedinstva, a svjetske religije su glede svoga razumijevanja vjere i „dogmi”, svojih simbola i obreda, ionako toliko različite da bi „ujedinjenje” bilo besmisleno, a sinkretistički koktel neprobavljiv. Jednako tako, svjetski etos ne želi etiku pojedine religije nadomjestiti etičkim minimalizmom. Židovska Tora, kršćanski Govor na gori, muslimanski Kur'an, hinduistička Bhagavadgita, Budini govori, Konfucijeve izreke: sve to ostaje temelj vjere i života, mišljenja i djelovanja stotina milijuna ljudi. Religije trebaju naglašavati i držati se svoga (vjerskih učenja, obreda, zajedništva).

Svjetski etos želi naglasiti ono što je velikim religijama svijeta – budizmu, konfucijanizmu, hinduizmu, židovstvu, kršćanstvu, islamu – usprkos svim različitostima već sada zajedničko, i to u odnosu na ljudsko ponašanje, čudoredne vrijednosti i temeljna moralna uvjerenja. Drugačije kazano, ne želi ujednačiti etos. Svjetski etos religije ne svodi na etički minimalizam, ali svakako pokazuje minimum onoga što je svjetskim religijama već sada zajedničko u etosu. Nije usmjeren ni protiv koga, nego poziva sve, vjernike kao i nevjernike, da dobrovoljno usvoje taj etos i djeluju u skladu s njim.

A misliti da bi isticanje ljudske odgovornosti oslabilo ljudska prava, predstavljalo bi opasan nesporazum. Naprotiv, kako to izražava već temeljni dokument projekta svjetskog etosa, „Deklaracija o svjetskom etosu” Parlamenta svjetskih religija od 4. rujna 1993. u Chicagu:

„Podsjećamo na Opću deklaraciju o ljudskim pravima, koju su Ujedinjeni narodi usvojili 1948. Ono što je ona svečano proglasila na razini prava, to mi želimo ovdje potvrditi i produbiti sa stanovišta etike. Riječ je o potpunom ozbiljenju dostojanstva ljudske osobe, neotuđivoj slobodi, načelnoj jednakosti svih ljudi i nužne solidarnosti i uzajamne ovisnosti svih ljudi.”

Na temelju osobnih životnih iskustava i mučne povijesti naše planete naučili smo:

- ☉ da se samo zakonima, propisima i dogovorima ne može ozbiljiti pa niti nametnuti jedan bolji svjetski poredak;
- ☉ da ozbiljenje mira, pravde i očuvanja Zemlje ovisi o uvidavnosti i spremnosti ljudi da pravedno djeluju;

- ☉ da zalaganje za pravdu i slobodu pretpostavlja svijest o odgovornosti i obvezama pa se stoga moraju osloviti ljudski um i srce;
- ☉ da se pravo ne može trajno održati bez morala pa stoga nema novog svjetskog poretka bez svjetskog etosa.”

Drugo, često postavljano pitanje je: Pa jesu li i muslimani za svjetski etos? U bazi treba još puno raditi. Smijem ipak ukazati na ovo: I muslimanski su predstavnici već potpisali „Deklaraciju o svjetskom etosu”. A upravo na njemačkom govornom području ovaj je projekt među muslimanima izazvao veliki pozitivni odjek. Na međunarodnom području su se istaknuli muslimani poput jordanskog princa Hassana izjasnili za zajedništvo u etičkim standardima i protivljenju terorizmu. Ta iranski je predsjednik Hatami, koji nažalost odveć oklijeva u Iranu, na dnevni red UN-a u Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda još 1998. stavio „Dijalog civilizacija” – kao antitezu „sukobu civilizacija” – koji je 2001. doveo do iscrpne rezolucije Generalne skupštine za dijalog kultura, koja je trebala uključivati izričitu „Izradu zajedničkih etičkih standarda”.

V. Ujedinjeni narodi i svjetski etos

O dijalogu kultura izrekao sam 9. studenog 2001. (nedugo nakon 11. rujna!) u New Yorku pred Generalnom skupštinom Ujedinjenih naroda sljedeću službenu izjavu, koja treba i ovdje u posljednjem, petom dijelu moga predavanja sažeto izložiti moju realističnu viziju budućnosti:

„Kao znanstvenik se svim zaprekama unatoč već desetljećima zauzimam za unapređenje svjetskog mira kroz dijalog kultura i religija. Zato me je velikom nadom za budućnost ispunila činjenica da je ova Skupština na svoj dnevni red stavila ‘Dijalog kultura.’”

Sučelice suvremenim stranputicama i smutnjama, mnogi se ljudi pitaju: Hoće li 21. stoljeće zbilja biti bolje od 20. stoljeća, punog nasilja i ratova? Hoćemo li doista doseći novi svjetski poredak, jedan bolji svjetski poredak? U 20. smo stoljeću propustili tri prigode za novi svjetski poredak:

- ☉ 1918. poslije Prvog svjetskog rata zbog europske „realpolitike”,
- ☉ 1945. poslije Drugog svjetskog rata zbog staljinizma,
- ☉ 1989. poslije ponovnog ujedinjenja Njemačke i Zaljevskog rata zbog nedostatka vizije.

Naša grupa („Group of Eminent Persons”) podastire jednu takvu viziju nove paradigme međunarodnih odnosa koja se osvrće i na nove aktere na globalnoj pozornici.

U naše dane religije se iznova pojavljuju kao akteri u svjetskoj politici. Istina je da su religije tijekom povijesti odveć često pokazivale svoju rušilačku stranu. Poticale su i legitimirale mržnju, neprijateljstvo, nasilje, čak i ratove. Ali u mnogim slučajevima poticale su i legitimirale razumijevanje, pomirenje, suradnju i mir. Tijekom posljednjeg desetljeća posvuda po svijetu nastale su osnažene inicijative međureligijskog dijaloga i suradnje religija.

U tom dijalogu svjetske religije nanovo otkrivaju da njihovi vlastiti osnovni etički iskazi podupiru i produbljuju one sekularne etičke vrijednosti koje su sadržane u Općoj deklaraciji ljudskih prava. Na Parlamentu svjetskih religija 1993. u Chicagu više od 200 zastupnika i zastupnica iz svih svjetskih religija očitovalo je po prvi put u povijesti svoj konsenzus o nekim zajedničkim etičkim vrijednostima, standardima i držanjima kao osnovi za svjetski etos, koje je naša grupa stručnjaka potom prihvatila u izvješću za generalnog sekretara i Generalnu skupštinu Ujedinjenih naroda. Pa što onda predstavlja osnovu za svjetski etos, kako ga mogu dijeliti ljudi iz svih velikih religija i etičkih tradicija?

Kao prvo načelo ljudskosti: „Sa svakim čovjekom – bilo muškarcem ili ženom, bijelim ili obojenim, bogatim ili siromašnim, mladim ili starim – treba ljudski, a ne neljudski postupati.” Još jasnije to je izrečeno u „zlatnom pravilu” uzajamnosti: „Što ne želiš da se tebi čini, ne čini ni ti drugima!” Ta se načela razvijaju u četiri područja života, pozivajući svakog čovjeka, svaku instituciju i svaku naciju, da ozbiljno uzmu svoju odgovornost:

- ☉ za kulturu nenasilja i strahopoštovanja pred svakim životom,
- ☉ za kulturu solidarnosti i pravednog ekonomskog poretka,
- ☉ za kulturu tolerancije i života u istinoljubivosti,
- ☉ za kulturu ravnopravnosti i partnerstva muškarca i žene.

Upravo je u razdoblju globalizacije apsolutno nužan jedan takav globalni etos. Ta globalizacija gospodarstva, tehnologije i komunikacija dovodi i do globalizacije problema na cijelom svijetu, koji prijete da će nas svladati: problemi u području ekologije, atomske i genske tehnologije, ali također i globalizirani zločini i terorizam. U jednom takvom vremenu pod hitno

je potrebno da globalizacija etosa podupre globalizaciju gospodarstva, tehnologije i komunikacija. Drugim riječima: Globalizacija treba globalni etos, ne kao dodatni teret, nego kao temelj i pomoć za ljude, za civilno društvo.

Neki su politolozi za 21. stoljeće prorekli „sukob civilizacija”. Za razliku od toga, mi predstavljamo našu drugačije oblikovanu viziju budućnosti; ne naprosto jedan optimistični ideal, nego jednu realističnu viziju nade: Religije i kulture svijeta, uz suradnju sa svim ljudima dobre volje, mogu pomoći da se izbjegne takav sukob, pod pretpostavkom da ozbilje sljedeće uvide:

„Nema mira među nacijama bez mira među religijama.

Nema mira među religijama bez dijaloga između religija.

Nema dijaloga između religija bez globalnih etičkih standarda.

Nema preživljavanja našeg globusa u miru i pravednosti bez nove paradigme međunarodnih odnosa na temelju globalnih etičkih standarda.”

Dolazim do zaključka, moje dame i gospodo. U svom veličanstvenom programatskom Trećem govoru o svjetskom etosu u prosincu 2003. u Tübingenu tadašnji generalni sekretar UN-a, Kofi Annan izrekao je sljedeće zaključne rečenice, koje i Vama, nakon što sam ih i sam usvojio, želim darovati za promišljanje:

„Postoje li još univerzalne vrijednosti? Da, postoje, ali ne smijemo ih smatrati nečim samorazumljivim.

Njih se mora brižno promišljati,

njih se mora braniti,

njih se mora osnaživati.

A mi moramo u samima sebi naći volju da živimo po vrijednostima koje naviještamo – u našem privatnom životu, u našoj lokalnoj i nacionalnoj zajednici i u svijetu.”

Literatura za produblјivanje

1. Hans K ung, *Projekt Weltethos*, Piper, München 1990. (hrvatsko izdanje: *Projekt svjetski etos*, Miob, Velika Gorica 2003).
2. Hans K ung, *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*, Piper, München 1997. Lizenzausgabe: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt

1997. Taschenbuchausgabe: Serie Piper 3080, München 2000. (hrvatsko izdanje u dvije knjige: *Svjetski etos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb 2007; *Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, Zagreb 2007).
3. Hans Küng – Karl-Josef Kuschel (Hg.), *Wissenschaft und Weltethos*, Piper, München 1998; Taschenbuchausgabe: Serie Piper 3247, München 2001.
4. G. Picco, R. v. Weizsäcker, H. Küng (u.a.), *Crossing the Divide. Dialogue among Civilizations*, Seton Hall University, South Orange/NJ 2001. *Deutsche Ausgabe: Brücken in die Zukunft. Ein Manifest für den Dialog der Kulturen. Eine Initiative von Kofi Annan*, S. Fischer, Frankfurt 2001.
5. Hans Küng (Hg.), *Dokumentation zum Weltethos*, Piper, München 2002.
6. Hans Küng, *Wozu Weltethos? Religion und Ethik in Zeiten der Globalisierung (im Gespräch mit Jürgen Hoeren)*, Herder, Freiburg 2002, erweiterte Neuauflage 2006.
7. Hans Küng, *Erkämpfte Freiheit. Erinnerungen*, Piper, München 2002. (hrvatsko izdanje: *Izborena sloboda: Sjećanja*, Ex libris/Synopsis, Rijeka/Zagreb 2009).
8. Hans Küng – Dieter Senghaas (Hg.), *Friedenspolitik. Ethische Grundlagen internationaler Beziehungen*, Piper, München 2003.
9. Hans Küng, *Umstrittene Wahrheit. Erinnerungen*, Piper, München 2007.

Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo

Hans Küng

I. Globalizirano gospodarstvo – globalni etos

Uvijek se iznova tvrdi da je svjetska financijska kriza bila nepredvidiva. No, još 1997. upozorio sam na novo izdanje svjetske financijske krize i slom gospodarskog poretka iz [razdoblja] 1929-1933, a u [knjizi] „Svjetski etos za svjetsku politiku i svjetsko gospodarstvo” (Piper, München 1997) napisao: „Već je i najmanja opaska, primjerice predsjednika Središnje američke banke Alana Greenspana, početkom prosinca 1996, da je „nerazumno izobilje” („irrational exuberance”) dovelo do precjenjivanja financijskih tržišta, bilo dostatno da uznemirene ulagače na ambicioznim tržištima dionica Azije, Europe i Amerike natjera na paničnu rasprodaju i urušavanje tečaja. To također pokazuje da se krize koje idu uz globalizaciju ne smiruju, nego se možda pojačavaju.”¹

Već tada sam se odvažio na za ekonomiste heretičku pretpostavku da se teorija kaosa može primijeniti i na ekonomiju: iz najmanjih uzroka mogle bi proizaći razorne posljedice. U svakom slučaju, nipošto se ne bi moglo isključiti „ponavljanje svjetske financijske krize i sloma svjetskog gospodarskog poretka iz [razdoblja] 1929-1933”.

Zato sam samo uvjetno iznenađen brzinom i razmjerom događaja prošlih mjeseci. Nekolicina ekonomista, poput nobelovaca Josepha Stiglitz (2001) i Paula Krugmana (2008), čije kolumne redovito čitam, čak su uvijek iznova upozoravali na fatalne razvoje.

U međuvremenu se ne nalazimo samo u financijskoj nego već i u svjetskoj gospodarskoj krizi. Protivno mnogim pretpostavkama gospodarskih stručnjaka, kriza se ne da ograničiti na financijsko gospodarstvo nego se snažno proširila na stvarno gospodarstvo; automobilska i kemijska industrija

---

¹ H. Küng, *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*, München 1997, str. 292.

samo su dva primjera za recesiju. Za razliku od 1929. sada se, međutim, ne smanjuju krediti nego se novac javno pumpa u banke i gospodarstvo. No, te će mjere biti uspješne samo ako se ne budu poduzimale točku po točku i populistički nego ako se uklope u uvjerljiv cjeloviti koncept, ukoliko se odgovorne državne intervencije povežu s financijskim rasterećenjem građana i uštedama u državnom budžetu. Nesagledivo zaduženje države – na štetu budućih generacija – nipošto ne može biti rješenje.

Upozoravajući na konjunkturane pakete, državna jamstva, premije otpisanih poduzeća, fondove za spašavanje, „Spiegel” od 26. siječnja 2009. objavio je naslovni članak: „Kad je država zapravo bankrotirala?” A kao odgovor u tekstu može se pročitati: „Jednom će osvanuti dan plaćanja. Gospodarski spasilački paketi neprekidno poskupljuju. Prijete da će financijski prenapregnuti mnoge zemlje. Posljedice će pogoditi svakog građanina. Puzeće obezvređenje novca je neizbježno. Državni bankrot više se neće moći isključiti.”

Nasreću postoje i znaci nade. Pod tim ne mislim samo na pojeftinjenje nafte i gasa. Važnije mi se čini [ovo]: Nakon razdoblja djelomično ciničnog maksimiranja dobiti i poslovanja kratkoročno usmjerenog na profit mi se u industrijaliziranim državama možda ipak nalazimo na početku jedne nove umjerenosti i održivosti. U svakom slučaju, sada se i u gospodarstvu neprestano zahtijeva etičko djelovanje, dok se neetičko djelovanje sankcionira. Na mom putovanju uzduž i poprijeko SAD-a u svrhu održavanja predavanja u studenom 2008. mogao sam vidjeti kako se sada i tamo tuži na pohlepu za profitom u gospodarstvu i na megalomaniju u politici. Sada u potpunosti osjećam da mi je američki predsjednik Obama, koji je u svom nastupnom govoru ustvrdio ovo, dao za pravo: „Nalazimo se usred *krize*, to smo u međuvremenu shvatili. Naša je nacija u ratu protiv mreže nasilja i terora. Naše je gospodarstvo oslabljeno što je posljedica pohlepe i neodgovornosti nekolicine – ali i zato što smo kao kolektiv propustili donijeti teške odluke i ovu naciju pripremiti za novo vrijeme. Mnogi su izgubili svoju kuću i kućište, mnoga su radna mjesta propala, poduzeća bankrotirala. Naš je zdravstveni sistem preskup, naše škole za mnoge nepravedne, a svaki novi dan nam pokazuje jasnije da vrsta i način na koji upotrebljavamo energiju čini jakim naše neprijatelje – a planet dovodi u opasnost. Sve su to simptomi krize koji se mogu izmjeriti i prikazati u brojevima. *To koliko mnogo slabi naš moral i naše pouzdanje nije lako kvantificirati*, ali nije ništa manje značajno.

Zakazanje tržišta, institucija ali i morala doziva etička pravila za načelno opravdano nastojanje za dobiti. Ali etika nije samo šlag na kolaču, nije samo sporedni dodatak globalnom tržišnom gospodarstvu. Naprotiv, pod hitno nužnu novu financijsku arhitekturu mora poduprijeti okvirni etički poredak. Fatalnu ljudsku pohlepu i oholost može se ukrotiti jedino s nekim elementarnim etičkim normama.

U mojoj knjizi, koja je objavljena i na hrvatskom, „Svjetski etos za svjetsku politiku i svjetsko gospodarstvo” (1997), podvrgao sam podrobnoj kritici ne samo model države blagostanja (Švedska) nego i model neokapitalizma (SAD), a zatim sam proveo temeljitu analizu novog gospodarsko-političkog globalnog koncepta: s jedne strane čisto tržišno gospodarstvo kao u ekonomskom ultraliberalizmu, zastupanom primjerice od jednog Milтона Friedmana, ili socijalno tržišno gospodarstvo prema idejama Ludwiga Erharda, koje pak u novom vremenu u obzir mora uzeti ekologiju i s druge strane proširiti se globalno. Zato sam se već 1997. s mnogima izjasnio za globalno ekološko-socijalno tržišno gospodarstvo, koje, pak, ukoliko treba funkcionirati, zahtijeva globalni etos. Svoju načelnu poziciju utemeljio sam u dvije teze:

Kao prvo, razgraničenje od *neekonomске etike nazora* (koju primjerice zastupaju mnogi crkveni ljudi i sindikalisti): „*Podizati moralne zahtjeve bez bilo kakve ekonomske racionalnosti, dakle, bez uzimanja u obzir gospodarske zakonmjernosti, za društvo ne predstavlja nikakav moral, nego moralizam.*”²

Moja druga teza usmjerena je s druge strane protiv *beznazorne etike uspjeha* (koju posebice zastupaju određeni menadžeri, ali i mnogi ekonomski savjetnici za poduzeća): „*Dogmatski zastupati ekonomska poimanja bez svih etičkih normi, ne predstavlja ekonomiju nego ekonomski redukcionizam, ekonomizam. Uspjehu se nipošto ne može pripisati primat koji pripada etosu. Slijeđenje vlastitih interesa i svako poduzetničko djelovanje mora biti etički odgovorno, pa čak kad to u konkretnom slučaju natjecateljskog pritiska može značiti veliko opterećenje.*”³

Moj je zaključak bio i ostaje: gospodarske strategije i etičko prosuđivanje treba uvjerljivo povezati. Sada, nakon ovog nužnog razgraničenja od moralizma, izričitije o razgraničenju od prevladavajućeg ekonomizma.

---

² Isto, str. 316.

³ Isto, str. 318.

Zato:

II. Kritika neokapitalizma

Očito je da je svjetsko gospodarstvo pod uplivom dakako neizbježne globalizacije uvelike zapalo u novi model kapitalizma. No, čak će i onaj tko je ljubazan spram gospodarstva taj model morati kritizirati zbog njegovih nesocijalnih posljedica za bezbroj ljudi i njegovog totalnog nedostatka etičkih standarda. Njih će nadomjestiti tobožnje ekonomske sile koje trebaju djelovati kao „prirodni zakoni”, a često predstavljaju samo egoistične sile mišljenja. Mnogi čak i u Njemačkoj iznova posve samorazumljivo govore o tome da je naš gospodarski sustav „kapitalistički”. Kao da naš specifično njemački (i nasreću u velikoj mjeri i europski) sustav nije onaj socijalnog tržišnog gospodarstva i kao da riječ „kapitalizam” za mnoge ljude nije opterećena s isto toliko mnogo negativnih asocijacija kao što je to za druge riječ „socijalizam”. Ne predstavlja nikakvo čudo da pod tim kapitalističkim predznakom spremnost na prihvaćanje socijalnog tržišnog gospodarstva u cjelokupnom stanovništvu opada. Upravo onaj kome je stalo do uspješnog funkcioniranja našeg gospodarstva s obzirom na to neće izbjeći neke kritičke opaske.

Kad se na primjer drsko laže da će eto isključivo svjetsko tržište (misli se na tržište SAD-a) odrediti milijunske naknade menadžerima: Uzima se onoliko koliko se može. A što se tiče ostalog, blagostanje će samo po sebi „procuriti prema dolje”. Pri tome se istodobno brine za to da što je moguće manje procuri prema dole, da zarada posloprimaca ako je moguće stagnira i da se troškovi rada umanje masovnim otpuštanjima ili izmjешtanjem u jeftinije zemlje. Taj model s jedne strane zadovoljava investitore ili akcionare i menadžere, ali ne radnike i zajednicu, ne zadovoljava sve čuvare uloga u poduzeću među koje se ubrajaju čak i suradnici, dobavljači, kupci i zajednice.

To prije svega vrijedi za primjer SAD-a: Novi šef Središnje američke banke Ben Bernanke također priznaje da „sve veći dio stanovništva osjeća da nema nikakvog udjela u blagodatima američke industrije i trgovine”. Dok u SAD-u i zarada srednjeg sloja višestruko stagnira, menadžerske se penju do astronomskih iznosa.

I tako ja zapravo ne mogu zamisliti da bi u Europi mogao pobijediti neokapitalistički mentalitet preuzet od SAD-a u okrilju kojeg jedni zgrću

nezarađene milijune a drugi masovno bivaju poslani na ulice bez posla, u okviru kojeg jedni trebaju posljednji euro dati za porez a veliki poduzetnici „legalno” utajuju milijune poreza. Ne, taj tip nigdje ukorijenjenog, sveznajućeg, arogantnog, za moći i dobiti pohlepnog menadžera, koji djeluje prema načelu „Namještenici dolje, burza gore”, ne smije i neće biti model uspjeha za budućnost. I predstavnici poduzeća su, ukoliko žele biti uspješni, uostalom upućeni na prihvaćanje svojih suradnika i stanovništva. A – naglašavam – relativno malom broju menadžera prije svega velikih poduzeća, koji su se istaknuli arogancijom, egocentričnošću, gramzivošću i gubitkom osjećaja za zbilju, nalazi se nasuprot nasreću čak mnoštvo zastupnika upravo srednjeg sloja, koji su sa svojom sviješću o odgovornosti primjer i svim zaposlenicima i za pridržavanje elementarnih etičkih načela. Ne, ne zahtijeva se trenerski kurs za očito djelotvorno držanje menadžera, nego svijest o etičkim standardima koji moraju tvoriti okvir za sve postupke i odluke upravo na razini upravitelja. A eksperimentalne studije čine jasnim da su poštene ljudi često uspješniji jer im se daje prednost kao poslovnim partnerima.⁴ Ali koje su u dobu zaoštrene globalne konkurencije, postaviti ćete sada pitanje, moje dame i gospodo, šanse etičkog rukovođenja poduzećem?

III. Šanse etičkog rukovođenja poduzećem

Dopustite mi da prvo izrekнем [ono] negativno: Što su *rizici* koji idu skupa s *neetičkim rukovođenjem poduzećem*? Oni se dugoročno ne isplate i to iz sljedećih razloga:

(1) Prije ili kasnije sukob sa zakonodavstvom prijete i onima koji misle kako će uvijek proći nedotaknuti.

(2) U slučaju prijestupa koji se ponavljaju, zov za zakonskim uređenjem stalno postaje glasan na što se potom žale gospodarstvo i banke.

(3) Upravo kreditna djelatnost nerado daje kredit poduzećima koja nisu kreditno sposobna, a krediti se često (prema jednom švicarskom bankaru) odobravaju prema sljedećim kriterijima: u prvom redu karakteru (!), a tek na drugom mjestu sposobnosti (financijskoj snazi), treće jamstvu (okvirni uvjeti), četvrto kapitalu, peto uvjetima.

⁴ Usp. R. H. Frank, *What Price the Moral High Ground?: Ethical Dilemmas in Competitive Environments*, Princeton/NJ. University Press 2004.

(4) Svaka je tvrtka također upućena na više [vrsta] kredita a ne samo na onaj financijski: Ona potrebuje kredit u smislu vjerodostojnosti, i to u višestrukom pogledu:

- ☉ za zaposlenike i pripravnike koji bi rado radili u jednoj uglednoj tvrtki;
- ☉ za pučanstvo i mjesnu zajednicu na čiju je dobrovoljnost upućena svaka tvrtka;
- ☉ za financijere, dobavljače i kupce, koji svi skupa nerado vjeruju ljudima koji nemaju nikakav moralni kredit;
- ☉ za veliku javnost koja je postala pozorna za problematiku morala i gospodarstva i često gotovo alergično reagira na etički sumnjivo ponašanje zbog čega sebi nijedna firma trajno ne može priuštiti loš ugled;

(5) Zakoni predstavljaju samo izvanjske sankcije, no etos i nutarnje: „Sudište je postavljeno u čovjekovoj nutrini!” (I. Kant). Loša savjest ne da se naprosto ukloniti ili potisnuti, ona skreće pozornost na sebe – pa makar samo u snovima i s lošim spavanjem. Neurotičara, čujem od strane kompetentnih, ima na razini upravitelja više nego se općenito smatra. Ali koje šanse imate Vi pri etičkom rukovođenju poduzećem sučeljeni s mnogim beskrupuloznim takmacima? Uvjeren sam da je *formuliranje i provođenje etičkih standarda* (ili linija vodilja, „Kodeksa ponašanja”) *probitačno*.⁵ Koji su to konkretni korisni učinci koji mogu pozitivno utjecati na natjecateljsku sposobnost jednog poduzeća?

(1) Primjena etičkih standarda dugoročno naglašava zacrtane ciljeve. Na taj se način menadžment snažnije usredotočuje na fundamentalne i strateške interese poduzeća. To donosi izvjesno odvracanje od užurbane dnevne aktualnosti i uspješne dugoročne performanse poduzeća.

(2) Etičkim rukovođenjem poduzećem stvara se temelj stabilnosti i postojanosti poduzeća te klima povjerenja i opuštenosti.

(3) Dobivaju se dobri suradnici što je atraktivno za kvalificirano osoblje sa stručnom kao i socijalnom kompetencijom, a mogu se također razviti dobri odnosi s dobavljačima i kupcima koji rade po sličnim načelima.

(4) Izbjegava se negativno javno mnijenje, rizici ucjenjivosti i ovisnosti, a uvećavaju šanse društveno-političke prihvaćenosti i pozitivni ugled.

⁵ Usp. H. Küng (Hrsg.), *Globale Unternehmen – globales Ethos*, str. 157-160.

(5) Uz dobar ugled poduzeća i vjerodostojno, dugoročno priznanje etičkih standarda za očekivati je poboljšano ophođenje s ekološki i politički delikatnim projektima.

(6) Poboljšavaju se pretpostavke za usklađeno i uračunljivo ponašanje u kulturalnoj i socijalnoj raznolikosti koja je tipična za rad jednog globalnog poduzeća. Uvećava se stabilnost i konzistentnost složenih jedinica koje su – ovisno o veličini i raznolikosti – uglavnom organizirane decentralizirano, a tako se njima pretežno i upravlja. Na taj se način raspolaže etičkim temeljem za tako važan „corporate identity”, jednu od pretpostavki za povezanost i lojalnost. Kad je u pitanju etos, kao što vidite, nipošto nije riječ samo o „moralnim apelima”. Usljed neuvažavanja etosa veoma često upravo u gospodarstvu nastaje *bolno opterećenje* koje se naposljetku promeće u *reformski pritisak*, a on opet u *političku snagu*. To ne vrijedi samo na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj nego i na globalnoj razini koju ovdje mogu samo dotaknuti. Makar ću citirati ono što je u Washingtonu u listopadu 2003. još kao predsjednik Međunarodnog monetarnog fonda izjavio Dr. Horst Köhler, savezni predsjednik i od utemeljenja Zaklade za svjetski etos član njezinog nadzornog vijeća. U svojoj viziji bolje globalizacije kao jedan od temeljnih smjerokaza uzima globalni etos: „Dijelim mišljenje Hansa Künga da ne može biti preživljavanja globusa bez globalne etike. Time on [Küng] ne zagovara naravno neku novu svjetsku ideologiju nego propagira ‘temeljni konsenzus glede postojećih obvezujućih vrijednosti, neopozivih vrijednosti i temeljnog osobnog držanja’.⁶ Ta etika mora poštovati ljudska prava, ali posredovati i to da se nasuprot prava nalaze dužnosti. Uostalom, misli da su najnoviji poslovni skandali dali za pravo onim vodećim gospodarstvenicima koji su se vodili time da su etička načela i usmjerenost na trajni odgoj za vrijednosti sasvim spojivi s profitabilnošću i konkurencijom.”⁷

Ali postoje li uopće nadindividualne, bezuvjetne, univerzalne norme? Nisu li po svojoj prirodi sve norme vezane uz kulturu. Postoje li zapravo norme koje nadilaze kulture?

IV. Norme koje nadilaze kulture

Očito je da su sve norme povezane s dotičnom kulturom u kojoj vrijede, a jasno je i to da poduzeće mora pokazati mnogostruku toleranciju

⁶ Usp. H. Küng (Hrsg.), *Dokumentation zum Weltethos*, München/Zürich 2002.

⁷ H. Köhler, *Orientierungen für eine bessere Globalisierung*, unveröffentlichtes Manuskript, Tübingen, 16. 10. 2003.

spram različitih običaja. Ali se istodobno ne može previdjeti da određeni elementarni etički standardi i mjerila ponašanja vrijede posvuda i da javne laži državnika, očita korupcija državnih službenika ili zloupotreba djece i nasilje nad ženama posvuda nailaze na prezir. Postoje, dakle, norme koje nadilaze kulture, koje u današnjoj multikulturalnoj situaciji ne vrijede samo za Švicarca ili Nijemca nego i za Talijana, Turčina i Japanca, ne samo za kršćanina nego i za muslimana, židova, hindusa, budistu, za religiozne kao i za nereligiozne ljude. U svim se velikim religijskim i etičkim tradicijama odvajkada nalaze naime, što je lako dokazati, neki sasvim elementarni etički standardi. Te su drevne upute u rujnu 1993. u „Deklaraciji o svjetskom etosu” Parlamenta svjetskih religija u Chicagu moderno formulirana, protumačena i primijenjena na konkretne društvene probleme; ona globaliziranom tržišnom gospodarstvu mogu dati humano i socijalno lice: četiri imperativa ljudskosti koje nalazimo već kod Patanjaliya, utemeljitelja joge, i u budističkom kanonu, u hebrejskoj Bibliji, u Novom zavjetu kao i u Kur’anu.

1. Imperativ: ne ubijati! S obzirom na ratne žrtve u Afganistanu i u Iraku, sva ubojstva u Izraelu i u područjima koja je okupirao Izrael, ali i s obzirom na ubojstva učenika u američkim i europskim školama: Zar ne bi bilo ispravno i važno sjetiti se drevne upute koja se nalazi u svim velikim tradicijama čovječanstva, a koja kaže: Ne ubijati, povređivati, mučiti, zlostavljati, fizički ili psihički, nego imati strahopoštovanje pred svakim životom, s ciljem jedne kulture nenasilja i strahopoštovanja pred svakim životom.

2. Imperativ: ne krasti! S obzirom na zlo korupcije koje se poput raka proširilo u gospodarstvu i strankama pa čak i u znanosti i medicini i s obzirom na nesmetano „samoposluživanje”, delikte članova gospodarske zajednice i umnogome previsoke zarade na upraviteljskoj razini: Ne bi li bilo prijeko potrebno požuriti pravila koja se nalaze u svim etičkim i religijskim tradicijama? Ne krasti, ne prakticirati korupciju, ne ucjenjivati, ne iskorištavati, nego poslovati pravedno i pošteno, s ciljem jedne kulture solidarnosti i pravednog gospodarskog poretka.

Jedan odsjek „Deklaracije o svjetskom etosu” Parlamenta svjetskih religija iz 1993. u Chicagu glasi ovako:

„Ali u velikim starim religijskim i etičkim tradicijama čovječanstva nalazimo uputu: Ne smiješ krasti! Ili, kazano pozitivno: Postupaj pravedno i pošteno. Razmislimo iznova o posljedicama ove drevne upute. Nijedan čovjek nema pravo u bilo kojem obliku krasti od drugog čovjeka ili prisvajati njegovo ili vlasništvo zajednice. Ali i obratno, nijedan čovjek

nema pravo koristiti svoje vlasništvo, ne obazirući se na potrebe društva i planete Zemlje...”

U duhu naših velikih religijskih tradicija biti istinski čovječan znači sljedeće:

- ☉ Umjesto da je zloupotrebljavamo u bezobzirnoj borbi za vlast, gospodarsku i političku moć treba staviti u službu ljudima. Moramo razvijati duh suosjećanja s patnicima i voditi posebnu brigu za siromašne, invalide, stare, prognane i usamljene.
- ☉ Umjesto čiste težnje za moći i neobuzdane politike moći u neizbježnoj konkurenciji treba vladati uzajamno poštivanje, razumno usuglašavanje interesa, volja za posredovanjem i obzirnošću.
- ☉ Umjesto nezasitne pohlepe za novcem, isticanjem i potrošnjom treba iznova pronaći smisao za umjerenost i skromnost. Jer čovjek u pohlepi gubi svoju „dušu”, svoju slobodu, svoju opuštenost, svoj unutarnji mir, a time i ono što ga čini čovjekom.

3. Imperativ: ne lagati! S obzirom na menadžerska krivotvorenja bilanci, sve laži političara i naprosto ovelovska iskrivljavanja i publicističke manipulacije medijima u kontekstu rata u Iraku: Zar ne bi bilo nužno podsjetiti na drevnu religijsku i filozofsku uputu? Ne krasti, ne obmanjivati, ne krivotvoriti, ne manipulirati, ne davati lažno svjedočanstvo, nego govoriti i djelovati istinoljubivo, s ciljem jedne kulture tolerancije i života u istinoljubivosti.

4. Imperativ: ne zloupotrebljavati seksualnost! S obzirom na seksualnu zloupotrebu djece i mladih, čak od strane crkvenih ljudi, i svog seksualnog iskorištavanja žena: Zar ne bi bilo nužno u sjećanje dozvati drevnu uputu koja se nalazi u svim etičkim i religijskim tradicijama? Ne zloupotrebljavati seksualnost, čovjeku ne oduzimati dostojanstvo, ponižavati ga, zavoditi ga, nego se uzajamno poštivati i ljubiti, s ciljem jedne kulture ravnopravnosti i partnerstva muškarca i žene.

Ove su četiri norme koje nadilaze sve kulture i religije elementarne i općenite, ali u Deklaraciji iz Chicaga tako opisane da se ipak ne mogu prekriti šumom kazuističkih propisa. One predstavljaju konkretizaciju dva temeljna načela ljudskog etosa:

- ☉ Kao prvo, načela ljudskosti čija konkretna primjena mijenja radnu klimu u svakom uredu, tvorničkom prostoru, prodavaonici, poduzeću: „Sa svakim čovjekom – bilo muškarcem ili ženom, bijelim ili obojenim, bogatim ili siromašnim, mladim ili starim – treba ljudski, a ne neljudski, čak životinjski, postupati.”
- ☉ Potom zlatno pravilo na koje nailazimo već pet stoljeća prije Kristova rođenja prvo kod kineskog mudraca Konfucija a potom i u svim drugim tradicijama: „Što ne želiš da se tebi čini, ne čini ni ti drugima!” Kao načelo treba ga primijeniti ne samo na odnos između pojedinaca nego i na odnos između grupa, organizacija i nacija. Istinsko zlatno pravilo upravo u današnjoj oštroj konkurencijskoj borbi svakom sudioniku nalaže poštenje. Takav minimum elementarnih etičkih standarda predstavlja temeljnu pretpostavku dobrog, ljudskog suživota. To je ono što se podrazumijeva pod zajedničkim ljudskim etosom, svjetskim etosom, a što se može naći u velikim tradicijama svih kultura. I. Kant je pravilo ljudskosti i zlatno pravilo formulisao kao kategorički imperativ praktičnog razuma: „Djeluj tako da maksima tvoje volje u svako doba može istodobno važiti kao načelo općeg zakonodavstva.” Dakle, nije riječ o novoj ideologiji nego o drevnim mjerilima morala koja se zapostavljaju na našu vlastitu štetu.

Nije riječ o nadomjestku religije nego o etičkoj baštini čovječanstva koju nose sve velike religije i filozofije, ali podupiru i nereligiozni ljudi. Takve za ljudski suživot korisne putokaze, kolničke branike, znakove neko poduzeće naravno može samo uvjetno utvrditi ugovorom; mora ih pretpostavljati. Oni se zacijelo samo ograničeno daju zakonski formulirati; čovjek im se mora prepustiti iz nutarnjeg uvjerenja. Je li neki suradnik u nekom sasvim određenom slučaju pošten, razrješuje se u srcu pojedinca, a šef to uglavnom uopće ne može kontrolirati; to ovisi o tome što jedan ili drugi ima kao temeljno opredjeljenje. A na to temeljno opredjeljenje morat će se moći osloniti ne samo šef, nego i kolege i kolegice, naposljetku zasigurno i kupci i dobavljači – svi ulagači: da će se oni, na kojem god mjestu bili, pridržavati znaka, da ga neće prekršiti, da nikoga neće istisnuti, omesti, zbaciti s njegove staze. Zato ovdje kao rezime još kratki zaključni dio pod naslovom:

V. Etička kompetencija

Od odgovornog gospodarstvenika – bilo u bankarstvu, industriji, trgovini ili obrtništvu – danas se zahtijeva trostruka kompetencija, koja, naravno, ovisno o poduzeću, može biti različite veličine:

- ekonomska kompetencija u pogledu tržišta, poduzeća i pojedinaca;
- politička kompetencija u pogledu institucija: lokalnih, regionalnih i nacionalnih vlada i međunarodnih organizacija;
- etička kompetencija u pogledu osobnosti i karaktera. Poduzetnik mora ne samo razmišljati strateški nego i pružati uzor onoga što zahtijeva od drugih. Tada će se moći založiti za to da se pitanje etosa koje kod mnogih rukovoditelja često postoji samo latentno i difuzno promišlja svjesno. I to u svijesti da i u suvremenom vođenju poduzeća još uvijek strašno mnogo ovisi o pojedincu, a naravno i o poslovođi i predsjedništvu, kakav će duh vladati u jednom poduzeću.

Jasno je da onaj tko danas mora upravljati velikim ili malim poduzećem kroz oluje globalizacije ususret prilično nesigurnoj budućnosti treba mnoštvo tehničkih, financijskih i organizacijskih informacija i pomoći da bi uvijek iznova odredio točan položaj i kurs. Međutim, uz sve navigacijske karte on treba znanje o orijentiranju koje predstavlja nešto više od čistog poznavanja informacija; ono cjelovitim načinom promatranja čuva pregled i omogućuje realistično određivanje kursa. A treba i koordinatni sustav: nepromjenjive etičke standarde koji vrijede globalno. No, prije svega treba pouzdan kompas, nepotkupljivo djelatnu savjest i u spajanjima, preuzimanjima, smanjivanjima obujma, izmještanjima, pogrešnom menadžmentu, koja će na koncu biti odsudna u važnim odlukama u tvrdoj stvarnosti poslovne svakodnevnice.

Znanje o orijentiranju, etička mjerila i nutarnji kompas: Sve su to strukturalni elementi etosa – ne etike kao učenja, nego etosa kao nutarnjeg čudorednog držanja. Opremljeni takvim oruđem, ne određujete samo u poduzeću ispravan kurs, nego u životu uopće. I to uvijek u svijesti da niti jedan čovjek nije savršen i da nam se svima uvijek iznova potkradaju pogreške, ponekad male – možda poneki put – i veće. Temeljno etičko držanje može Vam, moje dame i gospodo, pomoći u onome što bi prema Maxu Weberu trebale biti osobine vodećih osobnosti: Strast u smislu objektivnosti, osjećaj odgovornosti i dobro procjenjivanje.⁸

⁸ M. Weber, *Politik als Beruf*, Gesammelte politische Schriften, Tübingen 51988, str. 545 i dalje.

U cijelom svijetu mnoge su nade u ovo krizno vrijeme usmjerene na američkog predsjednika Baracka Obamu koji je svoje predsjedništvo započeo s jednim za političara izvanredno visokim moralnim zahtjevom. Naravno, Obama nije nikakav mesija, ne može učiniti nikakva čuda. A s obzirom na silno mnoštvo unutarnjih kao i vanjskih političkih problema, s kojima se suočava kao niti jedan američki predsjednik do sada, on nipošto neće moći ispuniti sva očekivanja. O njegovim dosadašnjim gospodarsko-političkim planovima ne usuđujem se suditi. Sigurno je međutim da je on spoznao etičku dimenziju sadašnje gospodarske krize: „Sve se svodi na vrijednosti: Pripisujemo li mi vrijednost bogatstvu ili radu koje ga stvara?” Bolno opterećenje rada reformski pritisak koji s Obamom može postati političkom snagom. Sve to pokazuje da je vraćanje zajedničkim etičkim vrijednostima, svjetskom etosu, hitnije nego bilo kad dosada.

Svjetski etos kao „pedagoški” projekt

Stephan Schlenzog

(1) Učiti se zajedničkom životu

„Još se uvijek moramo učiti zajednički živjeti!": Taj naprosto prijeko potreban apel predstavlja zaključak radijskog razgovora filozofa Hansa-Martina Schönherr-Manna s Hansom-Georgom Gadamerom. Poslije podužeg i intenzivnog filozofijskog razgovora, Gadamer je tu rečenicu na kraju iscrpljeno i naprosto zaklinjući šapatom izgovorio u studijski mikrofonski. Takoreći kao bit onoga što mu leži na srcu. Sažeto u jednostavne riječi, bez složene filozofijske teorije: „Još se uvijek moramo učiti zajednički živjeti!" Schönherr-Mann je od tog citata kasnije načinio naslov knjige o novovjekovnoj filozofiji i sukobu kultura u kojoj upućuje na brojne i često začudne poveznice novovjekovnih mislioca i nakana koje tvore tematski sklop svjetskog etosa. O tome je u svojim promišljanjima o filozofijskom utemeljenju svjetskog etosa govorio Hans Küng.

Učiti se zajedničkom životu: To znači susret u ozračju poštovanja i respekta, povezan sa spremnošću na potragu za putovima do uspješnog zajedništva svim razlikama unatoč. No, takvo zajedništvo ne uspijeva automatski, samo od sebe, nego o pretpostavkama i temeljima takvog zajedništva moramo brižno razmišljati.

Prihvatljivo zajedništvo moramo naučiti i uvijek ga iznova uvježbavati da bi se stabiliziralo i sačuvalo. Iz tog razloga „učiti se zajednički živjeti” znači ovo: Uspješan suživot kao proces učenja, kao „pedagoški” proces. Na taj način možemo opisati nakanu svjetskog etosa. Zadaća je Zaklade svjetskog etosa pretočiti tu nakanu u životnu stvarnost ljudi i na taj način pružiti odgovore na različite izazove pred kojima se ljudi danas nalaze.

(2) Učiti se razumijevanju kultura

Ideja svjetskog etosa nastala je na pozadini ogromnih promjena na svjetsko-političkoj pozornici. Što se tiče sukoba, središnji izazovi u budućnosti – tako je glasilo Küngovo uvjerenje onomad koncem 80-tih godina prošlog stoljeća – neće više biti blokovsko mišljenje i velike ideologije na Istoku i Zapadu. Naprotiv, prijeteće linije sukoba prolazit će više nego bilo kad do sada uzduž kulturnih i religioznih granica, i to ne samo između zapadnjačkog i islamskog svijeta nego i unutar kontinenata i nacija, u ljudskim glavama i srcima. A da bismo te sukobe ublažili, štoviše spriječili, da bismo se s tek začetim napetostima sučelili što je moguće ranije, za to jedni druge trebamo poznavati, trebamo susret u ozračju ravnopravnosti i uzajamnog poštovanja, za to trebamo kritički dijalog. A sve to nije samo nužno nego je sve to – takvo je bilo Küngovo uvjerenje nekoć i takvo je naše iskustvo danas – čak i moguće.

Na taj se način Hans Küng već onomad energično usprotivio politologu Samuelu Huntingtonu iz SAD-a. Na temelju svoje teze o neizbježnom sukobu kultura, Huntington je dao povoda da se o njemu govori posvuda u svijetu, pa je na taj način – u prvom redu nakon napada u rujnu 2001 – pružio tobože uvjerljiv model za tumačenje te do tada nezamislive katastrofe. Huntington je ignorirao da milijuni ljudi posvuda u svijetu unatoč različitoj vjeri i različitoj kulturi zajednički žive čak miroljubivo, pa su iz tog razloga prema Huntingtonovoj pesimističkoj viziji sukobi između kultura, štoviše velika globalna konfrontacija između islama (u savezništvu s Kinezima!) i zapadnjačkog svijeta, neizbježni i praktično unaprijed programirani.

Krilatica Hansa Künga – „Nema globalnog mira bez mira između religija!” – uz pomoć koje je sažeo svoj tadašnji program ni u kojem slučaju ne poriče potencijal religija i kultura za sukob. Naprotiv, na temelju ideje svjetskog etosa, Küng dolazi do oprečnih konzekvenci. A time je izrekao ono što osjeća mnoštvo ljudi.

Ono što je na ovom mjestu opisano kao globalni izazov u globalnim razmjerima, to se danas u manjem razmjeru pokazuje praktično u svim zemljama i društvima. Neovisno o tome žele li to ili ne, danas se sva društva nalaze pred izazovom nužnog organiziranja suživota ljudi različitih kultura, etnija, vjerskih predodžbi i svjetonazora. Dakako, teško je očekivati da će totalitarni sustavi sekularnog ili religioznog profila, koji taj pluralizam pokušavaju potisnuti po mogućnosti i nasilno, postići dugoročan uspjeh

nasuprot globalizaciji koja napreduje silnom brzinom, dakle u razdoblju rastućeg ispreplitanja globalnog prometa, komunikacije i gospodarstva.

No, ne promatrajmo druge nego pogledajmo sebe. Čak i u zemlji kakva je Njemačka, tema „multikulturalnog društva” već godinama predstavlja trajnu temu – i to ne tek nakon napada u rujnu 2001. godine. Kako u pogledu krupnih tako i u pogledu sitnih problema, u našoj zemlji uvijek iznova nastaju napetosti i sukobi zato što se svjetovi doslovno sudaraju, zato što ljudi iz različitih kultura i životnih konteksta nalijeću jedni na druge. Prisjetimo se primjerice rasprava o sposobnosti pojedinih religija za demokraciju, sporova oko karikatura proroka Muhameda, izvješća o problematičnim školama i problematičnim četvrtima u našim gradovima, rasprava protiv gradnje džamija i minareta, rasprava o polarizirajućim tezama Thilo Sarrazin i puno toga drugog.

Nakon toga je posvuda, u politici, medijima i za okruglim stolovima, lakomisleno zametnuta više ili manje emocionalno sprovedena rasprava o useljenicima. Pri tome se rijetko iznalaze rješenja – u prvom redu zato što su ti problemi, ukoliko se pobliže promotre, vrlo složeni, ali i zato što su oni, koji se u takvim raspravama često vrlo glasno očituju, rijetko u stanju uvažiti tu složenost.

Naravno, sve je to samo jedna strana medalje. Pored toga, i u Njemačkoj postoje nebrojena mjesta na kojima multikulturalni suživot funkcionira. A postoje i mnoge institucije, udruženja, inicijative i pojedinci koji pridonose tome da suživot uspije. No, unatoč tome, u mnogim se područjima tek treba angažirati.

Na jednoj strani objektivno postojeći problemi, a na drugoj strani difuzni strahovi i nereflektirane predrasude skrivaju ogromnu društvenu eksplozivnost koja onda eruptira u raspravama poput gore spomenutih, otežavajući suživot u školskim razredima, gradskim četvrtima ili radnim mjestima. A da ne govorimo o ekstremnim posljedicama poput masovnog ubojstva jednog rasističkog norveškog fanatika u srpnju 2011. godine – kršćanina, a ne muslimana!

Da bismo predusreli takve razvoje, da bismo prokrčili putove do uspješnog zajedništva, za to trebamo ideje i koncepcije koje su usmjerene prema budućnosti i koje ne polariziraju nego nude alternative. Ideja svjetskog etosa predstavlja takvu koncepciju, a Zaklada svjetskog etosa bi željela pružiti poticaje za ponovno promišljanje na toj liniji i promicati – koliko je to moguće već kod djece i mladeži – promjenu svijesti. Željeli bismo:

- ☉ Buditi radoznalost spram drugih kultura;
- ☉ Posredovati znanje o vlastitoj i o stranim kulturama i njihovim vrijednostima;
- ☉ Pomagati u razgradnji predrasuda kako bismo time omogućili kritički susret u ozračju uzajamnog poštovanja;
- ☉ I na koncu stvarati svijest o tome kako se možemo sporazumjeti oko zajedničkih vrijednosti u našim različitim životnim područjima da bi naš suživot uspio.

Koliko je silna potreba za angažiranjem, to se ne pokazuje samo u ozloglašanim problematičnim četvrtima i žarištima socijalnih problema u našim velegradovima. Čak i u akademsko-idiličnim gradovima, kakav je Tübingen, postoje škole s učenicama i učenicima iz gotovo dvadeset različitih kultura, etnija i religija. Preduvjet prihvatljivog suživota jest znanje jednih o drugima, o različitostima i o zajedničkim obilježjima, kako predrasude i klišeji tada uopće ne bi nastajali. A za takvo znanje o vlastitoj i o stranim kulturama – ako hoćete ovako: za takvu „međukulturalnu” i „međureligijsku kompetentnost” – temelje bi trebalo položiti što je moguće ranije, po mogućnosti već u obitelji i vrtiću, pa ga produbljivati za vrijeme školske svakodnevnice, doživljavati ga i prokušavati u zajedničkom životu.

Iz tog razloga, kad je riječ o međukulturalnim pitanjima, vrtići, dnevna boravišta i u prvom redu škole predstavljaju prvorazredna mjesta učenja. A Zaklada se svjetskog etosa od prvih dana dosljedno trudila oko toga da svoje teme i sadržaje učini dostupnim učiteljskom kadru i razvije različite projekte, materijale prokušane u praksi i instrumente za pedagošku svakodnevicu – u suradnji s nastavnim kadrom iz škola i predmeta vrlo različitih vrsta a često i uz stručno savjetovanje i podršku od strane visokoškolskih pedagoga. Detaljno predstaviti sve naše školske aktivnosti na ovom mjestu, to bi nadilazilo okvir ove publikacije. Dodatne informacije mogu se pronaći na web-stranici naše Zaklade www.weltethos.org. Na ovom će mjestu morati dostajati nekoliko sumarnih uputa:

- ☉ Prva smo školsko-praktična iskustva mogli sabrati na temelju „Nastavnog nadmetanja” koje smo proveli posve rano u Njemačkoj i Švicarskoj, kasnije i u drugim zemljama, a naposljetku regionalno ograničeno čak i u Tübingenu. Zadaća Nadmetanja bio je razvoj nastavnih jedinica i školskih projekata o međukulturalnom

suživotu i pitanjima u pogledu vrijednosti. Na taj smo način vrlo rano dobili i veliku paletu vrlo preglednih i praksi bliskih poticaja za školsko-praktično izvršenje tih tema, koji prije svega i pokazuju u kojoj mjeri uzbudljivo, višestrano i atraktivno može biti sučeljavanje s takvim pitanjima, kako za djecu tako i za mlade.

- Ⓜ Važan korak u smjeru didaktičke obrade i posredovanja poduzeli smo uz pomoć Multimedijalnog projekta „Potraga za tragovima. Svjetske religije na putu.” o kojem smo već govorili. Njegovih sedam gotovo jednosatnih filmova, koji će uskoro postojati i kao višejezično međunarodno izdanje, postali su ustaljenom sastavnicom ponude mnogih medijskih ustanova i školskih biblioteka, a ilustriranu popratnu knjigu i za nju osmišljen interaktivni CD-ROM za pripremanje ne koristi samo nastavni kadar nego se koristi čak i neposredno tijekom nastave.
- Ⓜ Na temelju tog projekta nastala je naša Izložba „Svjetske religije – svjetski mir – svjetski etos”. Ta je Izložba u međuvremenu kod Zaklade svjetskog etosa dostupna na više jezika i u više formi, pa se već godinama s velikim uspjehom koristi ne samo u Njemačkoj nego u mnogim zemljama posvuda u svijetu. Ne izlaže se samo u školama nego i na vrlo različitim javnim forumima: u bankama, štedionicama i državnim institucijama, u obrazovnim ustanovama i akademijama, u sklopu velikih organizacija, kao što su Ujedinjene nacije i Međunarodni monetarni forum, u okrilju religioznih organizacija, u zajednicama i duhovnim centrima svih velikih religija.
- Ⓜ Veoma je prihvaćen naš obuhvatni Registrator s materijalima „Svjetski etos u školi”, koji je u međuvremenu doživio treće izdanje na 506 stranica. Nastajao je godinama u suradnji s ljudima praktično angažiranim u školama, pa pruža mnoštvo materijala za nastavno-praktični rad zajedno s našim nastavnim medijima a u svrhu posredovanja naših tema. Verzija prilagođena za švicarski kontekst nastala je u suradnji s Pedagoškom visokom školom „Središnja Švicarska”.
- Ⓜ Posve novim putovima medijskog posredovanja konačno smo zakoračili uz pomoć naše Internetske platforme za učenje „A Global Ethic now!”. Na njoj se zainteresirani mogu interaktivno upoznati s temom svjetskog etosa i različitim aspektima te teme:

religija, politika i gospodarstvo. Jedno područje u sklopu Platforme za učenje – „Svjetski etos u svakodnevnici” – oblikovano je po mjeri iskustvenog svijeta mladih: Na temelju situacija etičke dileme, koje se na tom mjestu mogu interaktivno odigrati, mlade treba senzibilizirati za to da se u svakodnevnici oni sami neprestano nalaze pred izazovima u stvarima etosa. Korištenje Platforme za učenje je besplatno a postoji na njemačkom, engleskom i francuskom jeziku.

- ☉ Povrh toga, Zaklada svjetskog etosa oduvijek organizira obuke i usavršavanja nastavnog kadra o svjetskim religijama i veoma različitim aspektima tematskog sklopa svjetskog etosa. Osim toga, pokrećemo i pratimo školske projekte i međureligijske inicijative, pri čemu tijekom pretakanja u praksu pružamo sadržajne poticaje i pomoć. Na koncu su naročitu radost izazvali pedagoški projekti međunarodne suradnje u Kolumbiji i u Hong Kongu o kojima u svom prilogu pobliže govori Günther Gebhardt: Oni pokazuju da ideje, materijali i mediji, koje smo razvili, i u drugim zemljama i kulturama „postaju popularni” u vrlo pozitivnom smislu riječi, u njima se, nakon što su prevedeni i prilagođeni, praktično koriste i posvuda šire.

(3) Učiti se življenju vrijednosti

U slučaju teme svjetskog etosa na jednoj je strani riječ o tome, kako je to gore opisano, da se steknu znanja o ljudima iz drugih kultura i njihovim životnim svjetovima, no čak i o tome da se bolje razumije vlastita kultura. No, na drugoj strani, riječ je i o promjeni svijesti, o posredovanju vrijednosti, o promjeni stavova. Te su dvije dimenzije povezane, prožimaju se. Preduvjet razumijevanja stranih životnih svjetova nije samo znanje nego i spremnost upustiti se u strano. A posredovanje vrijednosti ne može se zbivati apstraktno nego uvijek pretpostavlja znanje o tim vrijednostima i o tome kako su te vrijednosti u različitim kulturama i religijama utemeljene, o tome zašto te vrijednosti danas trebamo u svrhu prihvatljivog suživota i kako se ljudi mogu senzibilizirati za vrijednosti u njihovim dotičnim životnim kontekstima i motivirati za odgovarajuće stavove.

Etičkom se ponašanju moramo učiti, i to što je moguće ranije. Neurobiolozi i pedagozi su doznali da s etičkim učenjem stvari ne stoje

drugačije nego s usvajanjem umijeća i znanja općenito. Dojenčad ne dolaze na svijet kao etički misleće i djelatne individue nego s potencijalom da se etičkom ponašanju mogu naučiti – u slučaju da s njim budu sučeljena. Iz tog razloga, djeci od rođenja treba pružati uzor s obzirom na vrijednosti kao što su poštovanje, nenasilje, solidarnost i tako dalje. U tom će slučaju tu kulturu vrijednosti moći i usvojiti i uvježbavati.

Jedino ako djeca već zarana doživljavaju i uče,

- ☉ da je svoje interese spram drugih bolje afirmirati bez agresivnosti i nasilja;
- ☉ da povjerenje nastaje samo onda kad jedni druge ne lažemo i kad se jedni na druge možemo osloniti;
- ☉ da je za sve bolje da jedni s drugima postupamo pravedno i da se po mogućnosti ponekad odrekemo vlastite koristi;
- ☉ da boja kože, religija, spol, osobne sklonosti ili hendikepi ne smiju biti temelj omalovažavanja i segregacije;
- ☉ dakle, ako uče i doživljavaju što je moguće ranije da prihvatljiv suživot uspijeva kad jedni s drugima postupamo ljudski,

tada i jedino tada ta će se djeca i kasnije ponašati odgovarajuće kao mladi i odrasli. Ne usredotočuje se Deklaracija o svjetskom etosu iz Chicaga slučajno na vrijednosti nenasilja, pravednosti, istinoljubivosti i partnerstva i na načela „ljudskosti” i „uzajamnosti” (zlatno pravilo).

Takvo učenje i doživljavanje etičkih stavova jest proces, koji u pravilu uspijeva onda kad započne u obitelji i svoj nastavak doživi u vrtiću i školi. Taj se proces obično naziva i „odgajanjem”. Zanimljivo je da se pedagoško osoblje u vrtićima i dnevnim boravcima posve samorazumljivo naziva „odgajateljicama” i „odgojiteljima”. Za razliku od toga, nastavni kadar u školama, prije svega u višim razredima, često naglašava da njihova zadaća nije odgajati djecu nego posredovati znanje.

Naravno, središnja je zadaća stručna osposobljenost učenica i učenika, a niti jedna škola, ma koliko dobra bila, ne može nadoknaditi ono što je propušteno u obiteljskom domu s obzirom na zaštićenost, odgoj i posredovanje vrijednosti. No, obratno, prije svega iskusan nastavni kadar ističe da kao učiteljica ili učitelj uopće ne možemo „ne odgajati”. Zašto? Zato što isključivo putem svoje osobnosti, načinom kako utječemo, kako se posvećujemo i kako reagiramo na djecu i mladež – dakle, putem svog osobnog primjera – uvijek

posređujemo stavove, koji kod djece i mladih iznova izazivaju stavove s njihove strane: Susrećemo prihvaćanje i povjerenje, uvažavaju nas djelomično ili uopće ne ili se susrećemo čak s neprihvatanjem. Posve neovisno od onoga što govorimo nego isključivo na temelju onoga kako govorimo.

Kao otac dvije kćerke, to u obiteljskom kontekstu doživljavam gotovo svakodnevno: Posredovanje stavova – a na taj način i vrijednosti – u pravilu uspijeva na temelju vlastitog stava, vlastitog primjera, o kojem ovisi vlastita vjerodostojnost.

To se odnosi također i naročito na nastavni kadar. U tom se sklopu u stručnoj literaturi govori i o „autoritativnom” stilu odgajanja – to se ne smije brkati s „autoritarnim”! – koji se korijeni u primjeru i preko njega dobivenom prirodnom autoritetu osoba koje odgajaju i poučavaju. Uzeti sami za sebe, stručno znanje, metodika i didaktika ne predstavljaju jamstvo za uspješno poučavanje, nadasve kad je riječ o posredovanju vrijednosti. Iz tog razloga psiholozi i pedagozi naglašavaju danas silnu važnost zbivanja odnosa u školskoj svakodnevnicu. Riječ je o sposobnosti motiviranja učenika i učenika da se otvore i omogućučenje na višeslojan način. Dakako, to ne uspijeva samo od sebe nego kod odgajatelja pretpostavlja vlastito stajalište o vrijednostima, koje iznova zahtijeva samokritiku i stanovitu mjeru samorefleksije.

Takvo uspješno zbivanje odnosa – u ovom slučaju između nastavnog kadra, učenika i roditelja – temeljno je i za školsku kulturu kao cjelinu. U današnje vrijeme mnoge škole formuliraju uzore i kodekse ponašanja uz pomoć kojih artikuliraju svoje predodžbe o zajedništvu. Takvi su dokumenti važni i od pomoći za neprestano uvjeravanje i promišljanje jer se u školskoj svakodnevnicu izazovi s etičkom dimenzijom svakodnevno nameću: u odnosu nastavnog kadra i učenika, u ophođenju s nasiljem, u odnosu etničkih skupina ili dječaka i djevojčica jednih prema drugima i u sklopu puno toga drugog. Dakako, škole same ne mogu stvarati vrijednosti. Trebaju smjernice ili programe koji će im služiti kao temelj i usmjerenje. No, takve smjernice ne možemo prepustiti na volju predodžbi jednog učitelja ili jedne učiteljice nego do njih trebamo doći u procesu pronalaženja konsenzusa svih sudionika školskog života.

Na temelju svog pristupa, koji prelazi granice kultura, svjetski etos u tom pogledu može predstavljati prihvatljivo usmjerenje, možda čak i pružiti koncepciju oko koje je moguće postići konsenzus. Svoja nastojanja oko posredovanja vrijednosti nastavni kadar može ravnati prema načelima

svjetskog etosa, pa na taj način zadobiti mjerilo uz pomoć kojeg može usmjeravati svoje vlastito djelovanje, kao i nastavne sadržaje i metode.

U Njemačkoj postoje mnoge škole koje su posljednjih godina zakoračile tim putem: od svjetskog etosa prema školskom etosu. On može započeti s „pravilima” za pojedinačne razrede, koja su zajednički osmišljena i koja svi prihvaćaju, a može prerasti u cjeloviti proces unutarnjeg razvoja škole. Naročito u suvremenom multikulturalnom kontekstu naše škole trebaju temeljni etički konsenzus koji se napaja iz resursa različitih religija i kultura i koji se može lokalizirati u onim kulturama i religijama koje su nazočne u nekoj školi.

Dakako, pri svemu je tome odsudno to da se takav školski etos ne iscrpljuje u onom deklarativnom. Svi ga sudionici moraju biti u stanju doživjeti, moramo ga uvijek iznova uvježbavati i mora se uvijek iznova dokazivati u svakodnevnicima: kao baza vrijednosti koja će čak i pod višestrukim izazovima i opterećenjima nositi školsku svakodnevnicu i koja će biti u stanju pružiti usmjerenje čak i u teškim situacijama izbora.

(4) Interkulturalno i etičko učenje u gospodarskim poduzećima

Zaoštreno bismo mogli reći: Ono što je na ovom mjestu rečeno za odgojni i školski kontekst, to se analogno odnosi i na područje gospodarstva, na poduzeća. Ili drugačije kazano: Teme „interkulturalnosti” i „vrijednosti” u jednakoj su mjeri relevantne i za poduzeća, pa čak i u njima predstavljaju „pedagoški” izazov u posve obuhvatnom smislu.

Što se tiče teme „interkulturalnosti”, to je očigledno. U naše doba čak i manja poduzeća srednjeg i nižeg ranga rade u globalnim okvirima, pa čak i u seoskim regijama teško da postoje poduzeća u kojima nisu zaposleni ljudi iz različitih kulturnih krugova. Preduvjet uspješnog i funkcionalnog zajedništva jest minimum znanja jednih o drugima. Kao što je to gore pokazano, to važi za društvo u cjelini i to važi naročito za poduzeća. A kad se potom još susretu kulture obilježene sekularizacijom i religijama, onda to nerijetko izaziva gnjev i zbunjenost. U tom slučaju primjereno utvrditi granice tolerancije i na jednoj i na drugoj strani, to zahtijeva senzibilnost, otvorenost i minimum stručnog znanja.

Ta se pitanja još hitnije nameću kad poduzetnik svoje suradnike šalje u strani kulturni krug ili u stranim zemljama posluje s lokalnim poduzećima. Danas u savjetničkoj struci vlada rasprostranjeno suglasje o tome da će to uspjeti samo onda kad bude išlo ruku pod ruku s interkulturalnim

senzibiliziranjem spomenutih i dobro utemeljenim posredovanjem interkulturalne kompetencije. Preduvjet uspješnih radnih i poslovnih odnosa s ljudima iz drugih kultura jest razumijevanje njihovog ponašanja i njihovog životnog svijeta – a da ne govorimo o potencijalu za sukobe u slučaju nesporazuma. A takvo razumijevanje mora poprilično nadilaziti znanje o kulinarskim običajima, modelima komunikacije i pravilima oslovljavanja. Ono u sebe mora uključivati duboku kulturnu dimenziju, a u slučaju mnogih kultura prije svega čak i tamošnju religiju koja te ljude obilježava duboko u nutrini na često neočekivan način za nas sekularizirane Europljane i koja upravlja njihovim ponašanjem.

A kako se poduzetnici danas ophode s tim izazovima? Naravno, sve više poduzeća raspolaže stručnim „Human Resources Management”-om koji u sklopu „Diversity Management”-a pokušava udovoljiti kulturnoj različitosti svojih suradnica i suradnika. A mnoga će si poduzeća u svrhu pripremanja svojih putnika u inozemstvo, prije svega ako će tamo boraviti duže vrijeme kao iseljenici, priuštiti stručne i interkulturalne treninge.

No, nemalom broju poduzeća, u prvom redu nižeg i srednjeg ranga, te se teme još uvijek čine vrlo stranim. Oslanjaju se na to da će se njihovi suradnici jedni s drugima već na neki način slagati, a većinom interveniraju u svrhu očuvanja mira u poduzeću kad je riječ o prijetećim sukobima koji su uvjetovani kulturno ili religiozno. A što se tiče pripremanja za boravak u inozemstvu, odveć se često iscrpljuju podrškom u organizacijskim pitanjima, pa čak i veća poduzeća svojim budućim predstavnicima nerijetko pružaju jedino brze interkulturalne tečajeve od nekoliko sati tijekom kojih se u pravilu mogu posredovati znanja na razini turističkog vodiča – što je u svakom slučaju daleko od dubokog razumijevanja strane kulture. A onda se čudimo kad suradnici u inozemstvu dožive neuspjeh zato što čak i nakon više godina naprosto ne razumiju svoje lokalne kolege i poslovne partnere...

A etička dimenzija? Hans Küng je u svom promišljanju o „gospodarstvu i svjetskom etosu” o tome rekao već mnogo toga. Na ovom mjestu trebamo jedino još jednom pojasniti „pedagoški” aspekt tog izazova.

U svrhu ilustracije općenitog u konkretnom, želio bih izvijestiti o seminaru koji je naša Zaklada svjetskog etosa organizirala zajedno s jednim savjetničkim poduzećem. Na taj smo seminar u sklopu teme „etos za gospodarstvo” pozvali nositelje izbora, članove uprave i vlasnike poduzeća. Kako smo to kasnije čuli, mnogi su sudionici očekivali metodički dotjeran savjetnički seminar koji će im posredovati instrumente i strategije za rješenje

stanovitih etičkih problema. No, sudionici su doživjeli intenzivne razgovore o samo dvije teme: „ljudskost” i „istinoljubivost”. Prvo je bilo postavljeno pitanje o tome što pojedinci sasvim osobno povezuju s tim pojmovima, kakve veze imaju s njihovom osobom i njihovim etosom. Potom se promišljalo o tome koliko te teme jesu ili nisu važne za njihovu profesionalnu svakodnevnicu. Onda se raspravljalo o tome na kojim mjestima i u kojoj mjeri može doći do kolizije između vlastitih stavova i sile okolnosti u profesionalnoj svakodnevnicu. A onda se na koncu promišljalo o tome kojim mogućnostima raspolaže pojedinac u svom individualnom djelovanju da u poduzeću nešto promijeni u tom pogledu osobno ili preko struktura.

Razgovori su tekli začudno intenzivno, a rezultatima je većina sudionika bila iznenađena. Mnogi su potvrdili da u sklopu svoje profesije o tim pitanjima gotovo nikad nisu razmišljali. Mnogi su se tužili na to da im za to naprosto nedostaje vrijeme ili sugovornik. U svakom slučaju, o takvim se temama jedva govori u poduzećima unatoč uzorima i vrijednosnim kodeksima. Mnogi su se pokazali iznenađenim time koliko su takva temeljna etička pitanja važna za njihovu profesionalnu svakodnevnicu i kojim praktičnim mogućnostima raspolažu da u tom pogledu nešto promijene u pozitivnom smjeru kako bi svoje osobne predodžbe o vrijednostima iznova više uskladili sa svojim angažmanom na poslu.

To još jednom potvrđuje da pitanje o vrijednostima – kao i tema interkulturalnosti – čak i u području gospodarstva na koncu predstavlja „pedagoški” izazov u jednom posve obuhvatnom smislu. Kao što se to moglo i očekivati, poduzetnik treba strukture, ustanove, uzore i strategije da bi u složenom svijetu suvremenog gospodarstva mogao udovoljiti etičkim pitanjima. O pojedinim stvarima već smo izvjestili u poglavlju „Gospodarstvo i svjetski etos”. No, na koncu su ljudi oni o kojima je riječ i koji se za to moraju pridobiti. A to su ljudi od čijih izbora i od čijeg osobnog djelovanja u konačnici ovisi hoće li ili neće etička načela biti opovrgnuta u poduzetničkoj svakodnevnicu. U konačnici je riječ o nutarnjim stavovima pojedinaca o kojima etička poduzetnička kultura ovisi. A takvim se stavovima moramo učiti, o njima moramo promišljati i njih moramo uvježbavati da bi se mogli održati tijekom malih i velikih izbora u profesionalnoj svakodnevnicu i uz to po mogućnosti nadahnjivati druge. Nije slučajno to da je jedna visokopozicionirana suradnica s jednog drugog seminara za rukovodni kadar bila uvjerena da će u slučaju etičkih pitanja često više postići uz pomoć dobrog razgovora nego uz pomoć mnogo papira i skupih procesa...

Zato Zaklada svjetskog etosa na svom novoutemeljenom Institutu svjetskog etosa (Global Ethic Institute) Sveučilišta Tübingen (WEIT), o kojem na koncu želim još kratko progovoriti, i jest od teme „globalni gospodarski etos” načinila jedno od težišta svog rada.

(5) Institut svjetskog etosa

Zanimljivo je da je poticaj za osnivanje takvog instituta došao iz područja gospodarstva, поблиže od južnonjemačkog poduzetnika Karla Schlechtea kojemu je ova knjiga posvećena. Jer mu je na poseban način stalo do pitanja etosa u gospodarstvu i u poduzećima, oduševljen tematskim sklopom svjetskog etosa već godinama zajedno sa svojom suprugom Brigitte prati i podupire rad Zaklade svjetskog etosa. Institut svjetskog etosa, koji financira, utemeljen je u svibnju 2011, a sa svojim je radom započeo u ljetnom semestru 2012. Informacije o tome zainteresirani mogu pronaći na web-stranici naše Zaklade. Svrha i zadaća Instituta svjetskog etosa jest – sažeto kazano – obuhvatni program Zaklade svjetskog etosa, čiji je spektar prikazan u ovoj knjizi, ukorjenjivati i razvijati u univerzitetskom prostoru u sferi istraživanja i poučavanja. Uz to bi uposleni na Institutu pored svog istraživačkog angažmana trebali što je moguće više osmišljavati inovativne doprinose za nastavnu ponudu Univerziteta u Tübingenu: uz pomoć odgovarajuće sveučilišne nastave i studijskih programa, uz pomoć nastave u sklopu dodatne znanstvene i opće izobrazbe, kao i u sklopu studija izvan redovitog programa („Studium Generale”).

Prvo sadržajno težište Instituta treba biti posvećeno utemeljenju i konkretiziranju globalnog gospodarskog etosa za što je utemeljena katedra za globalni gospodarski etos. Druga sadržajna težišta, primjerice u području interkulturalne pedagogije, planirana su za budućnost. Uz to bi nacionalni i internacionalni znanstvenici i praktičari trebali – uvijek se uzajamno nadopunjujući – istraživati i poučavati na Institutu ograničeno razdoblje, pa na taj način doprinijeti što je moguće stručno široj i slojevitijoj ponudi Instituta.

No, pored (samorazumljivog) temeljnog istraživanja i poučavanja o globalnim gospodarsko-etičkim problemima, na Institutu svjetskog etosa trebaju se razvijati i posredovati praktično korisne koncepcije za implementiranje globalnog gospodarskog etosa. Cilj je da se studenti, koji će jednog sami biti nositelji odgovornosti u poduzećima, gospodarstvu i u

društvu općenito, senzibiliziraju za etička pitanja i na praksi blizak način pripreme za njihovu kasniju profesionalnu svakodnevicu. Pri tome je prije svega riječ o tome,

- ☉ da im se pokaže, koji su to etički izazovi nazočni danas u društvu, gospodarstvu i poduzećima;
- ☉ da im se predoče načini na koje se – pozitivno ili negativno – danas u praksi ophodi s takvim pitanjima;
- ☉ da im se pomogne da razviju vlastita stajališta i vlastiti nutarnji stav spram tih pitanja;
- ☉ kako bi na taj način bili pripremljeni za etičke izazove u svom kasnijem pozivu u jednom sve više i više globaliziranom svijetu.

Stoga i posredovanje globalnog gospodarskog etosa, kao i tematskog sklopa svjetskog etosa sveukupno, na svoj način predstavlja složen „pedagoški” projekt, koji se treba ostvariti na Institutu svjetskog etosa Sveučilišta u Tübingenu i koji naglašava važnost tematskog sklopa svjetskog etosa za naše suvremeno društvo.

Zlatno pravilo kao svjetska kulturna baština

Martin Bauschke

Kad bismo jednom pretpostavili da čovječanstvo svoje nagomilane moralne predodžbe mora svesti na jedno jedino temeljno načelo, i da bi to pravilo trebalo na jednak način štiti od ubojstva, krađe, prijevare, tlačenja i osvete – kako bi glasilo jedno takvo fundamentalno načelo? U svojoj knjizi „Zagonetka svijeta” darvinist Ernst Haeckel nazvao ga je 1899. „najplemenitijim načelom sveopćeg čovjekoljublja”. Ustvari ono pod imenom „zlatno pravilo” već više od 3000 godina tvori cjelokupnu etičku poruku svih svjetskih religija i kultura. U svojoj pučkoj varijanti taj moralni zakon glasi: „Ono što ne želiš da tebi bude učinjeno, ni ti ne nanosi nikome drugom!”¹ Zapravo to pravilo ne predstavlja jedino i specijalno njemačku poslovicu, nego je ona rasprostranjena diljem svijeta. Trend povratka vrijednosti i veliko poštovanje nastave etike uvedene u sve škole doveli su do ponovnog otkrivanja zlatnog pravila. Nazvano je „zlatnim” jer ga ne smatramo pravilom koje predstavlja nadopunu već postojećim zapovijedima i zabranama, nego *pravilom u ili iznad svih drugih pravila*, takoreći njihovom biti i jezgrom. Nadalje, zlatno pravilo karakteriziraju četiri središnja obilježja:

- ☉ *Sekularnost*: Ono je svjetonazorski neutralno, pa, prema tome, predstavlja čisto imanentnu normu djelovanja, koja radi svoga utemeljenja ne mora ići zaobilaznim putem preko religije ili Boga, nego kao unutarsvjetsko moralno načelo apelira na ljudsku autonomiju u smislu etičkog obvezivanja samoga sebe.
- ☉ *Uzajamnost*: Može ga se razumjeti kao normu djelovanja koja počiva na načelu pozitivnog uzajamnog očekivanja. Jedno se drugo rasprostranjeno pravilo odnosno pravilo vraćanja istom mjerom

¹ Wolfgang Michal, *Sünde und Moral. Wie weit dürfen wir gehen?/Grijeh i moral. Koliko daleko smijemo ići?*, u: Geo Wissen, br. 35, Hamburg 2005, str. 96.

(odmazde) – „Kako ti meni, tako ja tebi!” – temelji također na načelu uzajamnosti, no predstavlja opreku intenciji zlatnog pravila, kao što ćemo to kasnije pokazati.

- Ⓢ *Formalnost*: Zlatno pravilo predstavlja formalnu orijentacijsku pomoć, koja ne sadrži nikakve konkretne etičke smjernice, točno ono što u nekoj situaciji treba učiniti ili propustiti. No, to formalno načelo pretpostavlja stanovitu jednakost svih ljudi odnosno ljudske prirode s obzirom na ono što joj je ugodno i neugodno. Ta uvijek već pretpostavljena jednakost ljudi svoje opravdanje nalazi u četvrtom obilježju.
- Ⓢ *Univerzalnost*: Zlatno pravilo susrećemo diljem svijeta. Posvjedočene su bezbrojne varijante tog pravila, koje prelazi granice kultura i religija, što preporučuje njegovu globalnu primjenu i primjenjivost neovisno o boji kože, porijeklu i religiji. Pravilo je potvrđeno na tri različite razine: u ljudskoj svagdašnjici, u sekularnoj filozofskoj tradiciji kao i u religijskim iskazima.

Pragmatična životna mudrost u ljudskoj svagdašnjici

Kao pragmatična životna mudrost, zlatno se pravilo na višestruk način odnosi na svakodnevnicu. Neizrečeno i neupadljivo, često se nalazi u pozadini realnih i virtualnih prostora u kojima ljudi svaki dan borave. U ovoj se zemlji u mnogim vlakovima njemačke željeznice u toaletima nalazi ploča na kojoj se na četiri jezika može pročitati: „Molimo Vas, ostavite ovo mjesto onakvim kakvim biste ga Vi željeli zateći!” Slični primjeri mogli bi se nabrajati do mile volje. Primjerice, kad je 2000. stupila na mrežu, internetska je aukcijska kuća *eBay* u kodeksu ponašanja formulirala: „Od svakoga tražimo da se prema drugima ponaša onako kako bi želio da drugi postupaju s njim.” Kodeks ponašanja prerađen je 2006, no zlatno pravilo se neznatno promijenjeno još uvijek nalazilo tamo: „Potičemo Vas da s drugima postupate onako kako biste sami željeli da se postupa s Vama.”²

Od antike do danas brojne varijante zlatnog pravila nalaze se i u filozofskim tekstovima. Bilo je poznato već „sedmorici mudraca” stare Grčke. Tako je na primjer Pitak iz Mitilene (umro oko 570. prije Krista) govorio: „Što god zamjeraš svome bližnjemu, ti to ne čini njemu!” Na pitanje u čemu se sastoji

² <http://pages.ebay.de/help/confidence/know-buyer-community.html> (ljetu 2008)

najkreposniji način života, Tales Milećanin (umro oko 547. prije Krista) je odgovorio: „U tome da nikad ne činimo ono što na drugima osuđujemo!”

Ljudskost predstavlja etičko načelo i kod kineskog mudraca Konfucija (umro oko 479. prije Krista). U njegovim poučnim razgovorima pojam za ljudskost (*ren*) pojavljuje se više od stotinu puta. Ljudskost se prema Konfuciju ozbiljuje na temelju uzajamnosti (*shu*). „Zigong je upitao Konfucija: ‘Postoji li izričaj koji bi cijelog života mogao služiti kao smjernica za djelovanje?’ Konfucije je odgovorio: ‘To je uzajamni obzir. Ono što ne treba biti učinjeno meni, to ni ja neću željeti nanijeti drugim ljudima.’”³ Ilustrirajući *shu* uz pomoć zlatnog pravila, Konfucije se u svojim razgovorima tako često vraća na to da su već njegovi učenici zlatno pravilo smatrali biti učenja svog učitelja. U filozofiji novog vijeka zlatno pravilo igra važnu ulogu, primjerice u razvoju prirodnog prava. U ovoj je zemlji najpoznatije pretvaranje zlatnog pravila u formulu općeg moralnog zakona u Kantovoj etici uvjerenja. Nije slučajno da njegov „kategorički imperativ” u engleskom često zatičemo prevedenim „zlatnim pravilom” – u više od deset varijanti, primjerice ovako: „Djeluj samo prema onoj maksimi za koju istodobno možeš željeti da postane sveopći zakon.”⁴ I u suvremenoj filozofiji se uvijek iznova poseže za zlatnim pravilom pri čemu se neprestano poziva na aktualne izazove zajedničkog života. Na primjer, Amitai Etzioni, sociolog njemačko-židovskog porijekla, koji živi u SAD-u, u svojoj je knjizi „The New Golden Rule” (1996) nanovo programatski formulirao zlatno pravilo za doba demokratskih društava. Njegova se verzija trudi oko uspostave ravnovjesja između dvije suparničke snage odnosno nastojanja za autonomijom i dobiti pojedinca i javnih interesa koji društvo kao zajednicu drže na okupu: „Poštuj i čuvaj moralni poredak društva u istoj mjeri u kojoj želiš da društvo poštuje i čuva tvoju autonomiju.”⁵ Kao globalni etos uzajamnosti, zlatno pravilo pokazuje da sam ideal humanosti, dakle, ljudsko dostojanstvo i ljudska prava, koja iz njega slijede, nisu dostatni. Moraju biti nadopunjeni načelom ljudskosti. Humanost i uzajamnost čine cjelinu. Tu povezanost ljudi u južnoj Africi odvajkada nazivaju *ubuntu*, a pod tim misle: „Moje ljudsko postojanje ovisi od tvog, a tvoje od mog.”

³ Lun-yu XV, 24 prema: Konfuzius, *Gespräche/Razgovori*, Stuttgart 1998, str. 102.

⁴ *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten/Temelj za metafiziku ćudoređa* (1785), BA 51 s.

⁵ *The New Golden Rule. Community and Morality in a Democratic Society* – ovdje citat prema njemačkom izdanju *Die Verantwortungsgesellschaft. Individualismus und Moral in der heutigen Demokratie/Društvo odgovornosti. Individualizam i moral u suvremenoj demokraciji*, 1999, str. 19.

Sveti spisi i religijske tradicije također ukazuju na brojne varijante zlatnog pravila. Ograničit ću se na nekoliko primjera iz monoteističkih religija. U *židovstvu* je zlatno pravilo posvjedočeno ne samo u hebrejskoj Bibliji nego i u Talmudu. U 19. poglavlju Levitskog zakonika (3. knjige Mojsijeve) ono se citira zaredom dva puta. Prvo ograničeno na vlastiti narod: „Ne osvećuj se! Ne gaji srdžbe prema sinovima svoga naroda. Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe.” (Lev 19,18). Malo kasnije iznova se vraća pravilu, no sada proširujući mu granice: „Ako se stranac nastani u vašoj zemlji, nemojte ga ugnjetavati. Stranac koji s vama boravi neka vam bude kao sunarodnjak; ljubi ga kao sebe samoga. Ta i vi ste bili stranci u egipatskoj zemlji.” (Lev 19,33-34). Uzajamnost zlatnog pravila očituje se u univerzalnosti koja poništava povlačenje granice između „mi” (našeg naroda) i „drugih” (tuđinskih naroda). Obličje zlatnog pravila kao ljubavi prema bližnjemu, Talmud izražava u poznatoj priči: „Neki poganin stupi pred Šemaja i reče mu: ‘Postat ću prozelit pod uvjetom da me podučiš cijeloj Tori dok mogu stajati na jednoj nozi.’ Na to ga ovaj otjera sa šibom u ruci. Kad taj poganin dođe Hilelu, ovaj mu odgovori: ‘Ono što je za tebe vrijedno mržnje, to ne čini svome bližnjemu! To je cijela Tora, a ostatak je komentar. Idi i uči!’”⁶ Naravno, *kršćanstvo*, koje je preuzelo Toru kao „Stari zavjet”, poznaje obličje zlatnog pravila kao ljubavi prema bližnjemu. Već u „Nauku dvanestorice apostola” (Didahe), najstarijem sačuvanom kršćanskom katekizmu (oko 60-65 godina poslije Krista), ono se nalazi odmah na početku: „Put ka životu izgleda ovako: Kao prvo, trebaš ljubiti Boga koji te je stvorio. Kao drugo, trebaš ljubiti svoga bližnjega kao sebe samoga. Ne čini drugome ono što ti sam ne želiš pretrpjeti.”⁷ Drugi primjer nalazi se jednu generaciju kasnije u dva novozavjetna Evandjelja. Kao Židov, Isus citira 19. poglavlje Levitskog zakonika. Upitan, tko je „moj bližnji”, u skladu s dobrom židovskom tradicijom, odgovara uz pomoć priče koja služi kao primjer. To je poznata prisposoba o milosrdnom Samaritancu, koja slijedi onu istu logiku širenja granica kao i 19. poglavlje Levitskog zakonika, no ipak prepuštajući prakticiranje zlatnog pravila ne Židovu nego „Samaritancu”, egzemplarnom tuđincu i isključenome (Lk 10,25-37). Uz tu pripovijest pristaje to što Isus u *Govoru na gori* zlatno pravilo ne citira negativno već pozitivno: „Sve što želite da ljudi čine vama, činite i vi njima! U tome je sav Zakon i Proroci.” (Mt 7,12 = Lk 6,31). U *islamu* zlatno pravilo nije

⁶ Traktat Šabat 31 a.

⁷ Didahe 1,2;

posvjedočeno u Kur'anu, no jest višestruko sadržano u priznatim zbirkama hadisa, tradiranim izvještajima o Muhamedovom životu kao i izrekama. Prema Muslimu ibn El-Hadžadžu (rođen 875. poslije Krista), Prorok je rekao: „Onaj tko želi biti udaljen od paklenske vatre i doveden u raj, ... taj ljudima neka čini ono što želi da se njemu samome čini.” Više puta je tradirana ova verzija: „Nijedan od vas nije vjernik sve dok svome bratu ne želi ono što želi samome sebi.” *Svjetski parlament religija* se u „Deklaraciji o svjetskom etosu” iz 1993. izričito poziva na zlatno pravilo. Tamo se spominje u svom negativnom kao i u svom pozitivnom obliku. U tom pogledu Deklaracija preporučuje: „Zlatno bi pravilo trebalo biti neopoziva, bezuvjetna norma za sva područja života, za obitelj i zajednice, za rase, nacije i religije.”⁸ Ovi malobrojni primjeri iz nekoliko religija pokazuju: Zlatno je pravilo izraz srodnih osnovnih etičkih načela gotovo svih naroda, kultura i religija. Ono predstavlja sastavnicu, čak ugaoni potporanj naše moralne svjetske kulturne baštine, koju treba očuvati, prenositi putem odgoja i osobno cijiniti životom. Možemo ga isključiti samo na vlastitu odgovornost.

Zlatno pravilo i načelo taliona/odmazde

Međutim, sučelice zlatnom pravilu nalazi se drugo diljem svijeta rašireno pravilo: „Kako ti meni, tako ja tebi!” To „načelo taliona” također počiva na principu uzajamnosti. Usprkos tome, pravilo odmazde predstavlja opreku zlatnom pravilu. Naime, zlatno pravilo polazi od onoga što dotični u nekoj usporedivoj situaciji želi od drugoga, od onog što očekuje od njega ili nje, dok načelo taliona polazi od pozitivnog ili negativnog postupka koji se već dogodio i uzvraća istim [postupkom] gotovo slijepo ga odražavajući. Poslovični izričaj za načelo odmazde postalo je [ono] „Oko za oko, zub za zub!”. Tako se skraćeno navodi jedna zapovijed iz židovskog zakona koji više puta susrećemo u Tori. Tamo ona primjerice glasi [ovako]: „Neka ti se oko ne sažaljuje! Život za život; oko za oko; zub za zub; ruka za ruku; noga za nogu.” (Ponovljeni zakon [= 5. knjiga Mojsijeva] 19,21). Već je jedan jedini citat dovoljan da učini jasnim: Načelo taliona ne vodi naprijed, makar se povijesno može uzeti u obzir da se u njegovu izvornu intenciju

⁸ Hans Küng (izd.), *Dokumentation zum Weltethos/Dokumentacija za svjetski etos*, Piper, München/Zürich 2002, str. 25. (*Deklaracija za svjetski etos* dostupna je na našem jeziku na http://www.weltethos.org/pdf_decl/Decl_croatian.pdf)

ubraja izbjegavanje neprimjerenosti reakcije, dakle, eskalacije nasilja (deset života za jedan život). Onaj tko uvijek na isto uzvraća istim, taj se vrti ako ne u spirali onda u krugu. Ako je nužno, načelo taliona je upotrebljivo kao opravdanje osвете, rata, smrtne kazne ili drugih mjera odmazde, jer s obzirom na način ophođenja s bližnjima predstavlja čisto reaktivno djelovanje. Ono oponaša druge. Slijepo se pokorava normama drugih u izboru sredstava, u činu dobra ili zla. Drugom vraća istom mjerom, „oko za oko”, ako ureba do čemernog svršetka u sveopćoj zaslijepljenosti i sljepilu. Na Gandijevu opomenu u svezi s tim vratit ću se odmah. Nasuprot tome, zlatno se pravilo razumijeva kao predviđajuće načelo djelovanja. Ono nije slijepo i ne osljepljuje nego zahtijeva otvorenost očiju i promatranje drugoga. Zlatno pravilo poziva na preuzimanje inicijative, poduzimanje prvog koraka, uživljavanje u situaciju drugoga, tako što sebe stavljamo na njegovo ili njezino mjesto. Na taj način ono označava jedno civilizacijsko postignuće, jedan odsudni etički napredak. Naime, ono spiralu nasilja, začarani krug odmazde želi prekinuti uz pomoć kreativnog novog početka, uz pomoć vlastite inicijative, uz pomoć davanja ustupka unaprijed koji se u danom slučaju može sastojati samo u tome da se propusti reagirati negativno na negativno djelovanje i tako započne začarani krug odmazde. Zato je zlatno pravilo maksima za pripremanje pomirenja i očuvanje mira. Dva Gandijeva citata mogu kratko i jasno izreći u čemu je razlika između načela odmazde i zlatnog pravila: „Oklo za oko – i čitav će svijet postati slijep” formulira s krajnjim posljedicama reaktivno djelovanje načela taliona, dok se inicijativno djelovanje zlatnog pravila može ovako opisati: „Ti sam budi promjena koju bi htio vidjeti u svijetu!”

Začarani krug odmazde, kako ga bezosjećajno zahtijeva maksima „Oklo za oko, zub za zub”, vodi do „igre bez dobitka”. To znači da od sudionika na obje strane čini gubitnike – ili točnije: izmjenične dobitnike i gubitnike ovisno o tome tko trenutno agira, a tko reagira. Za razliku od toga, zlatno pravilo smjera prema načinu ponašanja koji od obje strane čini pobjednike. Moderno kazano: Promatrati neku situaciju u svjetlu zlatnog pravila znači iskoristiti je kao „win-win” situaciju. Promatrajući tako, sociobiolozi i evolucijski biolozi daju odgovor na pitanje koje prednosti može donijeti i koje je donijelo u ljudskom razvoju posvećivanje dobrobiti konkurenta bez zanemarivanja vlastitih interesa za opstanak. Biofilozof Eckart Voland je takve „win-win” situacije ovako ilustrirao: „Zamislite sebe: Kao lovac iz kamenog doba imali ste sreće u lovu i pošlo Vam je za rukom ubiti gazelu.

Međutim, Vaš susjed imao je peh i vraća se praznih ruku. Kao racionalni maksimator dobiti trebali biste dobrovoljno prepustiti svoj ulov jer on Vašem susjedu osigurava život, a moglo bi se dogoditi da se sutra sreća u lovu promijeni. Vaš će Vam susjed pripomoći. Ako dijelite, investirate, dakle, u Vašu vlastitu dobrobit, makar Vi za to instrumentalizirate susjeda kao neku vrstu osiguranja. Promatrano povrh jednog trenutka u životu, pomoć susjedu u tom primjeru predstavlja jednu „win-win” situaciju za dvojicu egoista.”⁹ Evolucijski biolozi i sociobiolozi to stanje stvari često svode na devizu: Mudri egoist surađuje jer djeluje predviđajući i znajući da trajno ne može sam preživjeti ili će u svakom slučaju lošije proći. Na tom primjeru postaje jasno: Altruizam i egoizam se ne isključuju bezuvjetno. Zlatno pravilo ne stvara čiste altruiste utoliko što u igri uvijek može biti i vlastiti egoistični interes. S druge strane, ono puke egoiste odgaja za to da upotrebljavaju svoj razum i svoje srce. Ono skreće pažnju na susjeda, bližnjega, potencijalnog suigrača o kojemu ovisimo, na kojeg smo upućeni onako kako su oni ili one upućene na nas. Nije jedina mogućnost samo to da se sljedeći put promijeni sreća u lovu. Može se također pojaviti za oba susjeda zajednička vanjska opasnost – opasna životinja, prirodna katastrofa, sukob s nekim tuđinskim plemenom – koja čini nužnim solidarno djelovanje.

Načelo uzajamnosti u svim stvarima života zahtijeva uvid da je u svijetu sve sa svim povezano. „Globalizacija” potječe od latinske riječi *globus* (kugla), podrazumijevajući pod tim, dakle, doslovno „proširenje po cijelom globusu” („Verkugelung”). To kazuje isto koliko i „povratna veza”: Što god činili, vraća se nama samima, dobro jednako kao i zlo. Posljedice našeg djelovanja nisu linearne, nego „okrugle” i vraćaju nam se natrag. Evidentnost zlatnog pravila postala je u dobu globalizacije jasnija nego bilo kada ranije. Dugoročno ono što dopustim da drugome bude od koristi priuštio sam i samome sebi. A nepravda koju nanese drugome, sručit će se na koncu konca na nas. Socijalna formula zlatno pravila temelji se na životnoj formuli svega živućega. Poglavica See-at-la (umro 1866), vođa plemena Duwamish, rekao je u svom legendarnom govoru tadašnjem predsjedniku SAD-a: „Sve je povezano. Ono što napadne zemlju, napada i sunce ponad zemlje. Čovjek nije stvorio tkivo života. U njemu je on samo jedno vlakno. Što god činili tkivu, vi to činite i sebi samima.”

⁹ *Die Goldene Regel*, u: FAZ, broj 130 (7. lipanj), 2006, str. 36

Svjetski etos kao izazov za društveni i međureligijski dijalog

Günther Gebhardt

Za mene predstavlja čast i radost što s vama ovdje u Sarajevu smijem podijeliti nekoliko svojih misli o svjetskom etosu i dijalogu. Obojici sam svojih prijatelja, prof. Mati Zovkiću i Alenu Kristiću, veoma zahvalan za ovaj poziv na Katolički bogoslovni fakultet. U mojoj svijesti Sarajevo nije samo grad užasne patnje kako smo se to nedavno ponovno mogli podsjetiti također i u njemačkim medijima. Za mene Sarajevo prije svega posjeduje i auru grada dijaloga. Vjerojatno se ni u jednom gradu svijeta, čak niti u Jeruzalemu, na tako uskom prostoru kao ovdje jedna pored druge ne nalaze džamija, sinagoga, katolička i pravoslavna crkva. A koliko znam iz pripovijesti mojih prijatelja, međureligijsko su susjedstvo i suživot u Sarajevu pred rat bili razumljivost sama po sebi sve do u obitelji. Večeras bih svim ljudima želio pružiti nekoliko misaonih poticaja i pobuda koje se ne zanimaju samo za veoma važnu materijalnu i socijalnu obnovu Sarajeva nego, već godinama, i za ponovnu izgradnju društvenog i međureligijskog dijaloga na ovom mjestu.

Dakle, želim istražiti pitanje kako ljudi iz različitih religija zajedno, u uzajamnom dijalogu, mogu graditi mostove i prevladavati neprijateljstvo. Za mene, pri tome, središnju ulogu igra praktična suradnja u zajedničkim društvenim stvarima. Iz tog razloga, u prvom dijelu treba osvjetliti osobito projekt svjetskog etosa u kontekstu dijaloga, ali i pokazati da svjetski etos nije povezan samo s religijama. U drugom ću dijelu iznijeti nekoliko misli o tome kako ljudi mogu postati sposobni za dijalog i koji strahovi i zapreke tome često stoje na putu. Dapače, dijalog ne predstavlja samo metodu komunikacije nego mnogo više ljudski stav, mentalitet.

I. Dijalog i svjetski etos

Na samom bih početku želio upozoriti na važnu pretpostavku: Religije nisu monolitni sustavi nego vrlo složene pojave, poput rijeka prožete najrazličitijim strujama. U njima se izražavaju i različiti stavovi prema uvijek drugom. Je li kršćanstvo otvoreno za dijalog? Može li se dijalogizirati s islamom? – to pitanje postavljaju mnogi ljudi u Njemačkoj. No, onoliko malo postoji „kršćanstvo” koliko i „islam”, pa se u svim religijama nalaze ljudi i cjelokupne struje koje su otvorene za dijalog i suradnju i takve koje zastupaju suprotno. Među kršćanima s jedne strane postoje neprijateljske skupine spram dijaloga, kao što je primjerice reakcionarno-katoličko „Bratstvo Pija X.”, a postoji i silan broj kršćana za koje je dijalog s ljudima iz drugih religija odavno samorazumljiv i koji se čak angažiraju u odgovarajućim skupinama. Naravno, ta raznolikost struja postoji i u islamu. Poprilična je primjerice razlika između vehabijskog islama i sufija. Uostalom, ta se složenost u velikoj mjeri odnosi i na svete spise religija: unutar svakog od njih do izražaja dolaze različite tendencije koje ne treba uvijek harmonizirati. Tako je već Novi zavjet zrcalo pluralizma unutar mlade kršćanske zajednice. Dakle, nije čudo da u spisima jedne te iste religije susrećemo također različite stavove prema drugim religijama. Otuda je unutra-religijski dijalog, dakle onaj unutar jedne religije, često teži od među-religijskog između ljudi različitih religija, ali sa sličnim duhovnim usmjerenjem. Francuski je učenjak Edgar Morin jednom zapazio da je dijalog često stvar osoba koje žele umaći upravo monolitnom karakteru svoje vlastite kulture.¹

Napreci u dijalogu

Unatoč zastrašujućim ratovima i zločinima, neporecivo je da je 20. stoljeće bilo i stoljeće ekumenizma i međureligijskog dijaloga. Zapravo, još se nikad ranije u povijesti vjernici, kao i institucije, ne samo kršćanskih konfesija nego i svjetskih religija, nisu tako intenzivno i redovito susretali da bi otvoreno razgovarali o podjelama i nesporazumima, raznovrsne prevladali i dospjeli do više zajedništva i suradnje.² Tako se od 1893. dogodilo pet „Parlamenta

¹ Edgar Morin, *Le dialogue des cultures*, u: *Le Monde des religions*, br. 9 (janvier-février 2005), str. 82.

² Obuhvatni prikaz te povijesti dijaloga u: Marcus Braybrooke, *Pilgrimage of Hope. One Hundred Years of Global Interfaith Dialogue*, Crossroad, New York 1992. Isti, *Faith and Interfaith in a Global Age*, CoNexus Press, Grand Rapids/USA i Braybrooke Press, Oxford 1998. (razvoj od 1993)

svjetskih religija”: u Chicagu (dva puta, 1893. i 1993), Kapstadtu, Barceloni i Melbourneu. Drugi od njih, 1993. u Chicagu, stekao je posebno značenje time što je tamo preko 200 zastupnica i zastupnika religija iz cijelog svijeta prihvatilo „Deklaraciju o svjetskom etosu”. Na taj su način ljudi iz svih religija izrazili suglasje o nekoliko elementarnih povezanosti na razini etike, etosa. O tome ću još pobliže govoriti. Osim toga, ustrojen je veliki broj organizacija za unapređenje dijaloga između religija tijekom 20. stoljeća i došlo je do velikog broja drugih susreta i konferencija te redovitog zajedničkog rada na svim razinama. Međunarodna organizacija „Religije za mir”, utemeljena već 1970, predstavlja dobar primjer koji je poznat i u Bosni. Nužnost novog, pozitivnog odnosa prema drugim religijama sebi je postupno sve više utirala put i unutar kršćanskih crkava. To se na međunarodnoj razini očituje primjerice u radu oko dijaloga Papinskog vijeća za međureligijski dijalog i Ekumenskog vijeća crkava u Ženevi.³ No, u mnogim su zemljama prije svega nastale brojne inicijative u bazi, neprestano se umnažajući na nacionalnoj sve do lokalne razine: U Njemačkoj postoje kršćansko-židovska društva, skupine za susrete muslimana i kršćana te druge međureligijske skupine i kružoci svih vrsta. Kakva je situacija ovdje u Bosni, to iz daljine ne mogu suditi; no, znam da je uz pomoć organizacije „Religije za mir” za Bosnu i Hercegovinu utemeljeno Međureligijsko vijeće, a Alen Kristić mi je pripovijedao o skupinama koje su na lokalnoj razini djelatne međureligijsko-pedagoški.

Svjetski etos – osnova za dijalog

U te pozitivne pokrete međureligijskog dijaloga, kakvi su se razvili tijekom 20. stoljeća, svrstava se i ideja svjetskog etosa. Poticaji za nju uglavnom potječu iz rada tibingenskog teologa Hansa Künga.⁴ Tu je ideju Küng široj javnosti po prvi put predstavio u svojoj knjizi „Projekt Weltethos”⁵. Ona želi pridonijeti načinu na koji religije mogu pronaći

³ Ökumenischer Rat der Kirchen, *Leitlinien für den Dialog und für die Beziehungen mit Menschen anderer Religionen*, ÖRK-Verlag, Genf 2002. Na Internetu: www.wcc-coe.org.

⁴ O nastanku i dosadašnjoj povijesti učinka svjetskog etosa na temelju izvornih dokumenata i komentirajućih priloga: Hans Küng (ur.), *Dokumentation zum Weltethos*, TB Serie Piper 3489, München 2002. Tu se nalazi i obuhvatna bibliografija o raspravi o svjetskom etosu (str. 267-304).

⁵ Hans Küng, *Projekt Weltethos*, Piper, München 1990. [Na hrvatskom dostupno: Hans Küng, *Projekt svjetski etos*, Velika Gorica, Miob 2003]

osnovu za dijalog i tako postati relevantnije za mir. Dakle, ona nije svrha samoj sebi i u njoj nije riječ samo o dijalogu religija nego se nalazi u većim povezanostima, u službi mira. Svoju spoznaju Küng izražava sloganom: „*Nema mira među nacijama bez mira među religijama!*” Naravno, time se ne misli da sporazumijevanje i miroljubivi odnosi između religija predstavljaju jedini ključ za svjetski mir ili mir u nekom društvu; to bi bilo naivno jer postoje mnoge druge komponente mira – političke, gospodarske i socijalne vrste. Dakle, što se tiče mira među religijama nije riječ o dostatnom uvjetu, ali svakako o nužnom uvjetu.

Međutim: *Nema mira među religijama bez dijaloga između religija!* Dakle, religije, ljudi u religijama, trebaju prigode za susret, za upoznavanje. Tada će otkriti da unatoč svojim brojnim razlikama posjeduju sasvim odsudno zajedništvo: naime, da imaju zajedničku odgovornost za naš planet, da imaju zajedničku odgovornost za društvo, za grad, za zemlju – i da tu odgovornost moraju također zajednički vršiti. Odgovornost nas upućuje na razinu odgovornog djelovanja, etičkog djelovanja. Suradnja potrebuje zajedničku osnovu, a nju religije iznova raskrivaju upravo u nekoliko sasvim temeljnih elemenata svog etosa. „Deklaracija o svjetskom etosu” Parlamenta svjetskih religija u Chicagu izrazila je 1993. zajedničko u etosu religija pomoću dva načela koja su potom razvijena u četiri središnja životna područja kao „upute”:

1. Načelo ljudskosti sa svojim temeljnim zahtjevom: Sa svakim se čovjekom mora postupati ljudski.

Ova temeljna spoznaja proizlazi iz neotuđivog dostojanstva svakog čovjeka na temelju njegove puke ljudskosti; na tom se dostojanstvu, dakako, temelje i ljudska prava. No, u praktično svim kulturama i religijama čovječanstva može se pronaći drugo pravilo koje razvija to formalno temeljno načelo – takozvano „zlatno pravilo” empatije i uzajamnosti:

**2. Zlatno pravilo: „Ono što ne želiš da drugi čine tebi, to ni ti ne čini drugima!”
Ili pozitivno: „Ono što želiš da drugi čine tebi, to i ti čini drugima!”**

Nalazimo ga već kod kineskog mudraca Konfucija pet stoljeća prije Kristovog rođenja, a provlači se kao etička norma kroz sve religije. O njemu su na ne-religijskoj osnovi raspravljali i filozofi, kao što je Immanuel Kant,

pa stoga doista može činiti temelj etičkog djelovanja u kojem se mogu susresti svi ljudi, neovisno o tome koje su religije ili svjetonazora. No, ta oba načela u sebe uključuju veoma konkretne upute za četiri središnja područja ljudskog suživota koje se također iznova nalaze u svim religijama i kulturama. Deklaracija iz Chicaga te upute izriče kao četiri obvezivanja samoga sebe:

- ☉ Obveza kulture nenasilja i strahopoštovanja pred svakim životom:
Ne ubij! Ili pozitivno: Poštuj život!
- ☉ Obveza kulture solidarnosti i pravednog gospodarskog poretka: Ne kradi! Ili pozitivno: Trguj pravedno i pošteno!
- ☉ Obveza kulture tolerancije i života u istinoljubivosti: Ne laži! Ili pozitivno: Govori i djeluj istinoljubivo!
- ☉ Obveza kulture ravnopravnosti i partnerstva muškarca i žene:
Ne zlouporabluj seksualnost! Ili pozitivno: Poštujte se i ljubite međusobno!

Riječ je, dakle, o izgradnji etičke kulture među ljudima, životnog držanja koje bi od pojedinaca trebalo djelovati na skupine i cjelokupno društvo. U pluralističkom se društvu mora tragati za diskursom o etičkim temeljima, o temeljnim vrijednostima koje uključuju sve partnere, neovisno o tome u kojoj religiji, svjetonazoru ili filozofskom pravcu utemeljuju svoje djelovanje. Dapače, svaki ljudski suživot, bilo u obiteljima bilo životnim zajednicama, skupinama, u školi ili visokoj školi, na radnom mjestu, u društvu ili svijetu kao cjelini, zahtijeva suglasje pojedinaca i skupina o nekoliko temeljnih zajedničkih vrijednosti i o mjerilima za individualno kao i kolektivno djelovanje koja se zasnivaju na tim vrijednostima; to suglasje treba uvijek iznova pronalaziti. Naravno, takvo suglasje postoji u demokratskom ustavu ili, još obuhvatnije, u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima. No, da bi taj dokument o temeljnim pravima došao do izražaja, treba etički temelj koji seže još dublje. Gdje ljudi žele živjeti zajedno u miru, tamo, dakle, trebaju zajednički etički temelj, noseći etos.

No, zar ne postoji između ljudi svih religija i onkraj toga također nereligijskog humanističkog svjetonazora zajednički temelj za jedan takav dijalog i time za miroljubiv i kreativan suživot – onkraj zajedničkog temelja „biti čovjek”? S tim je pitanjem povezana ideja svjetskog etosa. Ona želi učiniti svjesnim upravo jedan takav temelj. Ta od prastarih se vremena

u religijskim i filozofskim tradicijama čovječanstva za središnja životna područja nalaze formulacije takvih sasvim elementarnih etičkih mjerila koja su svima zajednička i koja trebaju pomoći u potrazi za dobrim životom za pojedince i za dobrim društvom. One i danas mogu predstavljati orijentacijske smjernice da bi se društvo neke zemlje i cijeli svijet naposljetku sačuvali od raspada. Ta činjenica može olakšati izgradnju mostova između različitih kultura i religija koja je za naš suvremeni pluralistički i višekulturalni svijet i društvo od životne nužnosti.

Pojam „svjetskog etosa”, prema tome, odavno više ne predstavlja samo stručni pojam teoretičara i praktičara međukulturalnog i međureligijskog dijaloga. Misaoni pravac koji označava putuje pomoću medija, a korisnim ga u potrazi za etičkim temeljem za pluralistička društva u globalizirajućem svijetu smatraju u najrazličitijim sklopovima ne samo religiozni ljudi nego upravo i sekularni intelektualci, političari i zastupnici gospodarstva.⁶ Istina, postanak ideje svjetskog etosa usko je povezan sa svjetskim religijama, ali se svjetski etos razumijeva kao etička osnova koja onkraj religija uključuje humanistički etos bez religijskog utemeljenja – u protivnom bi i zahtjev položen u nazivu svjetskog etosa bio neopravdan i besmislen.

Sažet ću: Pristup svjetskog etosa temelji se na dvije motivacijske linije koje se na određenim točkama mogu susresti:

- ☉ *Potrazi za obvezujućim etičkim vrijednostima, normama i stavovima* naočigled promjeni vrijednosti i društveno-političkim lomovima u razdoblju takozvane globalizacije, s kojom pak ruku pod ruku idu oblici rastuće fragmentacije. U takvom je razdoblju pod hitno nužno da globalizaciju ekonomije, tehnologije i komunikacije

---

⁶ Usp. već Hans Küng (ur.), *Ja zum Weltethos. Perspektiven für die Suche nach Orientierung*, Piper, München 1995. kao i novija djela: Hans Küng (ur.), *Globale Unternehmen – globales Ethos. Der globale Markt erfordert neue Standards und eine globale Rahmenordnung*, Frankfurter Allgemeine Buchverlag, Frankfurt/Main 2001; *Brücken in die Zukunft. Ein Manifest für den Dialog der Kulturen. Eine Initiative von Kofi Annan*, Fischer, Frankfurt/Main 2001; Hans Küng/Dieter Senghaas (ur.), *Friedenspolitik. Ethische Grundlagen internationaler Beziehungen*, Piper, München 2003. [Na hrvatskom su dostupne knjige: Hans Küng, *Svjetski etos za svjetsku politiku*, Zagreb, Intercon 2007; Hans Küng, *Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo*, Zagreb, Intercon 2007. Također i Küngova predavanja s Međunarodne konferencije „Svjetski etos za Bosnu i Hercegovinu” (Sarajevo – 14. svibanj 2009): Hans Küng, *Svjetski etos za svjetsku politiku*, u: Status – Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, 14/2010, str. 185-190. i Hans Küng, *Svjetski etos i gospodarstvo*, u: Status – Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, 14/2010, str. 191-196. Oba priloga s njemačkoga preveo Alen Kristić]

podupre globalizacija etosa, da se zapravo uvede diskurs o zajedničkim etičkim standardima koji premašuju pojedine kulture. Globalizacija također treba globalni etos. Svoj programski spis „Projekt Weltethos” Hans Küng nije slučajno objavio 1990, u godini nakon velikog političkog prevrata u Europi.⁷ Dakle, svjetski je etos s jedne strane *etički* program.

- ② *Nastojanju oko boljeg sporazumijevanja i suradnje među svjetskim religijama* u interesu svjetskog mira. Temelj predstavlja uvjerenje da religije, ali i humanističke filozofije, zaista mogu značajno pridonijeti miroljubivijem svijetu na osnovi svojih etičkih tradicija, često tisućama godina starih. No, to samo pod uvjetom da svoje pristaše učine svjesnim povezanosti religija u etosu i prihvate ih sasvim praktično kao osnovu za zajedničko angažiranje u ovom svijetu. Dakle, svjetski je etos s druge strane *međureligijski* program. On želi omogućiti i poduprijeti međureligijski dijalog usmjeren djelovanju, dijalog djela.

Ova dvostruka struktura svjetskog etosa pruža veliku šansu: Naime, svjetski etos može nadvladati upravo sukob između kultura filozofijskom racionalnošću i kulturom religioznih jezičnih igara, izgrađujući između njih mostove. Na koji način netko utemeljuje svjetski etos, religiozno ili ne, manje je važno.

U ovom sam prvom dijelu podsjetio ne samo na nekoliko vrhunaca u razvoju međureligijskog dijaloga nego i na projekt svjetskog etosa. U drugom i dužem dijelu pokušat ću malo dublje istražiti pitanje: Kako religije i njihove pristaše uopće mogu postati sposobne za dijalog? Pri tome ću dopustiti da me vode sljedeća pitanja:

Što obilježava međureligijski dijalog? Što uzrokuje strahove i otpore? Koji su stavovi nužni da bi se poduprla dijaloška sposobnost religija? Upravo će pitanje o stavovima pokazati da dijalog nije u prvom redu metoda ili tehnika ophođenja s drugim nego stajalište, dapače životni oblik.

7

Hans Küng, *Projekt Weltethos*, Piper, München 1990; TB Serie Piper 1659 (1992).

II. Putovi do dijaloške sposobnosti

Obilježja dijaloga

Nekoliko stvari koje spadaju u pošten dijalog:

1. Dijalog na samom početku pretpostavlja spremnost da se drugoga susretne, ali ne da bi ga se na nešto nagovorilo, niti da bi se o njemu govorilo nego da bi se s njim govorilo kao jednakovrijednim partnerom ili partnericom. U to se potom sasvim bitno ubraja uzajamno slušanje. To pretpostavlja da od drugog očekujem da mi nešto treba reći, da mogu naučiti nešto novo. Radoznalost o drugom smatram odsudnom pretpostavkom i krepošću međureligijskog dijaloga. Iz tog se razloga zabranjuje bilo kakav osjećaj nadmoćnosti ili dominacije jednog partnera; odsudna je jednaka razina dijaloških partnera; ako u dijalog primjerice stupaju kršćani s muslimanima, i jedni i drugi često imaju poteškoće u priznavanju zahtjeva za istinom i onog drugog. Dijalog se temelji na uzajamnosti, ne smije biti pobjednika i gubitnika. Dakako, dijalog nipošto ne smije predstavljati skriveni oblik misije, razumljene kao revnost obraćanja, u kojoj bih u biti drugoga želio uvjeriti u svoju vlastitu religiju.

2. Međutim: Plodonosan dijalog mogu voditi samo partneri koji imaju vlastito stajalište tijekom međureligijskog dijaloga, dakle, religijski identitet, kako god točno mogao izgledati. Ako sam ravnodušan spram svoje vlastite vjere, partneru nemam ništa ponuditi, od mene ne može doživjeti ništa novog ili obogaćujućeg. Iz toga postaje jasno da istinski dijalog baš ne briše postojeće razlike između religija jer bi tada bio dosadan i beskoristan. Istinski dijalog drugoga ozbiljno shvaća upravo s obzirom na njegovu ili njezinu drugačijost, a na taj način i razlike između religija. No, na tom susretu utemeljuje zajednički put koji vodi prema „jedinstvu u različitosti” ili, kako se to izriče u kršćanskom ekumenizmu, do „izmirene različitosti”.

3. Dijalog pretpostavlja da se upustim u religijski svijet partnera i da ga onoliko koliko je to moguće pokušam razumjeti iznutra. U svakom slučaju, cilj je dijaloga ovo: Drugoga naučiti razumijevati onako kako on ili ona žele sami sebe znati razumjeti. Na to se nadovezuje: Ne uspoređivati predivne ideale svoje religije s često ne tako slavnom praksom druge religije, nego ideale s idealima, a praksu s praksom! Takav realističan način promatranje može učiniti poniznim. Ako sam se upustio u drugu religiju, onda ću se

vratiti natrag sebi, svojoj religiji s novim iskustvima i osjetit ću da je živim na promijenjen način. Izraženo pomoću jedne slike: Ako odem u džamiju ili hinduistički hram, morat ću na samom početku pred vratima ostaviti svoju vlastitu obuću. Svaki bi dijaloški partner trebao biti spreman iz dijaloga izići promijenjen.

Sada je na pozadini tih obilježja dijaloga lakše razumjeti čime mogu biti uzrokovani otpori protiv dijaloga, a u čemu se temeljiti strahovi, koje uvijek iznova treba ustanovljavati i koji mogu dovesti do takozvanog fundamentalizma, krutog uzmaca prema vlastitom identitetu sve do faktičnog ili barem mentalnog stvaranja geta, a na taj se način među pristašama religije stvaraju elementi dijaloške nesposobnosti i neprijateljstva.

Strah od dijaloga

Takvi su strahovi u međureligijskom dijalogu načelno povezani s nesigurnošću spram svega drugačijeg, stranog, a mogu se doživjeti i u drugim životnim situacijama. Drugačijost u bilo kojem pogledu možemo doživjeti prijetećom za vlastitu osobu. Za otpore protiv međureligijskog dijaloga mogu se pružiti socijalno-povijesni kao i mentalni razlozi od kojih bih na ovom mjestu želio spomenuti samo tri, naravno bez pretenzija na cjelovitost.⁸

1. Kolektivno pamćenje neke skupine

Sjećanje na negativna povijesna iskustva s drugima može spriječiti ili otežati otvoreno približavanje, neopterećen novi početak. Tu stvar ovdje u Sarajevu ne trebam pojašnjavati: većina je od vas to vrlo dobro iskusila u vlastitom životu. No, jesmo li prokleti na to da kolektivno pamćenje nepromijenjeno nosamo naokolo sa sobom? Budući da važnu ulogu ne igraju baš samo pojedinačne nego i kolektivne traume, mnoge akcije mirovnog rada u religijama iz tog razloga polaze od toga da „ozdravljenje pamćenja”, dakle prerađivanje povijesnih trauma, predstavlja bitan preduvjet na putu do dijaloga. Za takvo prerađivanje ovdje u Bosni nesumnjivo postoje mnogi primjeri dvadeset godina unatrag.

⁸ Usp. o tome: Richard Friedli, *Nos résistances au dialogue. Eléments d'une psycho-sociologie des préjugés*, u: *Le dialogue interreligieux. Résistance et ouverture. Actes des Journées interreligieuses de Genève, 10-13 juin 1993, Centre protestant d'études, Genève 1993*, str. 16-21.

2. Strah od gubitka identiteta

Drugi razlog ne samo za pojedinačne nego i za kolektivne strahove od dijaloga predstavlja strah od ugrožavanja, čak gubitka vlastitog identiteta od strane drugih. Upravo naročito vjerne pristaše neke religije i pluralizam religijskih ponuda često doživljavaju prijetećim i opasnim jer stavlja u pitanje vlastite izvjesnosti. Onda se čini da je jedini put očuvanja identiteta sigurnim obrana od onih koji uzrokuju nesigurnost, dakle od drugih religija. Svoj bih identitet, prema tome, sačuvao putem konfrontacije s drugima. Osjećaji ugroženosti vlastitog identiteta predstavljaju glavno plodno tlo za spremnost na nasilje. Libanonski spisatelj Amin Maalouf u svojoj istoimenoj knjizi s pravom govori o „identités meurtrières”, „ubilačkim identitetima”.⁹

Meni se, protivno tomu, čini da je danas nužna promjena u razumijevanju identiteta: Identitet pojedinca, individualni ili kolektivni, naroda, nacije, religijske zajednice danas može značiti samo još ovo: pluralni identitet. To s jedne strane znači pojasniti sebi da svaki čovjek ionako živi u mnogim identitetima od kojih jedanput jedan a drugi put drugi igra važniju ulogu. A to s druge strane znači ovo: Svoj identitet mogu sačuvati jedino zajedno sa svima drugima, u odnosu s njima, ne protiv njih. Postojanje u pluralizmu danas konstitutivno spada na ljudski identitet. Iz tog bi razloga od *identiteta putem razgraničavanja* morao nastati *identitet u odnosu*. Što bi to značilo u ovoj zemlji? Kako bi mogao izgledati identitet čovjeka koji bi se u prvom redu razumijevao kao građanin ili građanka Bosne i Hercegovine.

3. Posjedovanje istine ili potraga za istinom?

Religije zahtijevaju da posreduju istinu o posljednjoj zbilji, o Bogu, o smislu života i svemira. Upravo tri proročke religije, židovstvo, kršćanstvo i islam, tumače da je takva istina objavljena u njihovim spisima. Problemi u odnosu prema drugima izranjaju onda kad svaka religija misli da je isključivo ona u posjedu te posljednje istine (ekskluzivizam) i da je zbog toga još obvezana u to uvjeriti sve druge, u najgorem slučaju čak pomoću pritiska i nasilja (univerzalizacija). Očigledno je da oba ta stava čine nemogućim pošten dijalog.

⁹ Amin Maalouf, *Les Identités meurtrières*, Grasset (Livre de poche), Paris 1998. (njemački: *Mörderische Identitäten*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 2001). [Na hrvatskom: Amin Maalouf: *U ime identiteta – Nasilje i potreba za pripadnošću*, Prometej, Zagreb 2002]

No, meni se čini da se ti stavovi temelje na velikom nesporazumu. Zar sve religije ne tvrde s pravom da se posljednja istina nalazi u samom Bogu i da mi ljudi možemo razumjeti samo ulomke, iskre te istine. „Istiniti” je u islamu jedno od 99 lijepih Božjih imena. Iz tog razloga sve religije i jesu ljudski putovi prema toj posljednjoj istini koja se pak sama nalazi s onu stranu svih religija. Niti jedna religija, dakle, nije u posjedu istine nego bi se vjernici svih religija zajedno trebali razumijevati kao hodočasnici u potrazi za istinom. Takav mentalitet posjeduje velike posljedice za uzajamno ponašanje, na to hoće li se očitovati ignorantskim ili otvorenim i uključujućim. Dakle, dijalog može rasti ako od statičnog razumijevanja istine prispijemo dinamičnom. Tu je spoznaju veoma poticajnim riječima izrazio veliki židovski filozof religije Martin Buber: „Povijesne su religije sklone tome da postanu svrha samima sebi i da se takoreći postave na Božje mjesto. Zapravo ništa nije tako pogodno da čovjeku zakrije Božje lice kao što je religija. Religije moraju postati ponizne spram Boga i spram njegove volje; svaka mora spoznati da predstavlja samo jedno od obličja u kojem se predstavlja ljudsko prerađivanje božanske poruke – da nema nikakav monopol nad Bogom; svaka se mora odreći toga da bude Božja kuća na zemlji i zadovoljiti se time da bude kuća ljudi koji su okrenuti Bogu s istom namjerom, kuća s prozorima; svaka mora odustati od svog pogrešnog ekskluzivnog stava i prihvatiti ispravan.”¹⁰

U svim su spomenutim uzrocima straha već naznačeni koraci prema sposobnosti za dijalog. U nastavku bi trebali biti produbljeni. Dapače, činjenica je da su iz religija tijekom povijesti uvijek iznova odašiljani vrijedni poticaji i pokreti za mir, za socijalnu pravdu i uspio suživot. Na koji se način takvi izvori dijaloške sposobnosti i mirotvorstva mogu učiniti plodonosnim?

Izvori dijaloške sposobnosti

1. Dopustiti da nas obogati pluralizam

Riječ je o tome da se različitost i drugačijost ne razumijevaju i ne doživljavaju kao prijetnja nego kao šansa i obogaćenje. Dakako, to pretpostavlja jaku vlastitu osobnost, a ovdje u svijetu punom nesigurnosti za pojedine ljude kao i skupine doista se skriva smetnja koju ne treba podcjenjivati. Kad bi sve više ljudi u svim religijama uspjelo promatrati

¹⁰ Martin Buber, *Fragmente über Offenbarung*, in: Nachlese, 1965.

druge kao *susjede* koji sa mnom, koji s nama nastanjuju isti komad zemlje i njeguju ga na svoj vlastiti način, onda bi mnogo toga, od konkurencije do neprijateljstava, bilo prevladano. A kad bi se potom još probio uvid da mi drugi iz svoje religije mogu *pružiti* nešto što će me obogatiti, a da zbog toga ne moram odustati od sebe i svojih uvjerenja – pomoću ta dva stava otvorili bi se novi putovi dijaloga.

U svakom slučaju, susjeda se upoznaje samo onda kad ga se primjećuje i približava mu se, kad ga se posjećuje. Jednako tako i međureligijsko susjedstvo može rasti samo putem osobnog susreta: Vi to u Sarajevu znate sasvim dobro, u biti iz tisućugodišnjeg iskustva. Upravo ako to nakon rata više nije tako samorazumljivo, trebalo bi iskoristiti sve prilike za susret koje se pružaju i stvarati ili iznova izgrađivati infrastrukture. Ništa ne može nadomjestiti osobni susret!

2. Samokritika i unutra-religijski mirovni rad

Same se religije često moraju istom priviknuti na ljudska prava, pluralizam i nenasilne oblike ophođenja. Ako želimo pluralističko društvo u kojem će ljudi različitih kulturalnih obilježja moći miroljubivo zajedno živjeti i komunicirati i u kojem će se poštovati ljudska prava i na njima zasnovane slobode i dužnosti, onda religije unutar sebe ne smiju djelovati protiv toga. Religija koja želi pridonijeti ponešto sporazumijevanju ljudi, sama bi trebala postati sposobna za dijaloško ponašanje i razgraditi autoritarno-hijerarhijske strukture odlučivanja. Morala bi zagovarati i prakticirati unutarjni pluralizam.

Pored toga, religije se moraju postaviti pošteno prema vlastitoj nasilnoj prošlosti i pokajati se zbog nje. To se tiče svake religije. Okrutnosti, koje su počinjene u ime religije ili barem od njih dopuštene, ne smiju se uljepšavati. Treba izgrađivati kulturu istinoljubivosti.

3. Naglašavati „blage aspekte”

No, religije ne smiju zastati kod te samokritike. U slučaju da žele služiti sporazumijevanju i izgradnji mostova, pred njima se nalazi zadaća raskrivanja njihovih „blagih aspekata”, kako to naziva istraživač mira Johan Galtung.¹¹

¹¹ Usp. Johan Galtung, *Religions, Hard and Soft*, u: *Cross Currents*, vol. 47, br. 4, New York, zima 1997-98.

Što se sve u to može ubrojiti? U njihovim vlastitim spisima ponovno otkrivati mjesta koja pružaju poticaje za nenasilno rješenje sukoba, za velikodušnost i otvorenost prema neprijatelju, drugome, mjesta koja govore o pomirenju i novom početku unatoč nepravdosti koja se dogodila. Treba iznova otkriti i vrednovati odgovarajuće teološke struje i jednako tako otkriti i istražiti pripovijesti o uspjehu iz povijesti vlastite religije u kojoj se primjerice govori o uspješnom pomirenju, uspjeloj nenasilnoj reformi. Na taj se način mogu pronaći modeli ne da bi se na nepovijestan način kopirali nego da bi se otkrili mehanizmi koji bi u prilagođenom obliku mogli biti od koristi u suvremenim konfliktnim situacijama.

No, u to se prije svega ubraja prepričavanje pripovijesti o uspjehu iz trenutačnog dijaloškog djelovanja. Za to su u velikoj mjeri odgovorni mediji. Jedan primjer s Bliskog istoka: Znete li da je vlada Libanona 2010. poslije dugog muslimansko-kršćanskog pripremnog rada uvela zajednički muslimansko-kršćanski blagdan – premijerni u svijetu? Neradni petak u središtu ima figuru Marije koja je, kao što je to poznato, za kršćane kao i za muslimane naročito važna. U tom je slučaju, dakle, zajedničkim pozivanjem na svete spise obiju religija u svijest dozvana točka zajedništva između religija i konstruktivno iskorištena za unapređenje miroljubivog suživota religijskih zajednica.

4. Naglašavati povezanosti između religija i na temelju toga razvijati njihov doprinos miru u svijetu

Doista, ako dijalog religija treba podupirati suživot u pluralističkom društvu i svijetu, polazište će najlakše pronaći tamo gdje se povezanosti već nalaze. *Najočigledniju povezanost predstavlja odgovornost svih ljudi za dobrobit i budućnost naše zemlje. Zato religije moraju pronalaziti načine da se angažiraju zajednički i uz to skupa sa svim drugim grupama. Takav će dijalog zadobiti obličje praktične suradnje za mir i pravdu, pri čemu se mnogi razdvajajući aspekti religija – prije svega u nauku i obredu – mogu ostaviti po strani, a da se, dakako, ne poriču ili brišu. No, zajedničko naglašavati i surađivati ne znači propagirati iluzorno i nipošto poželjno „jedinstvo” religija. Razlike i pluralizam postojat će i dalje, ali ne priječe da se zajednički poduzima ono što je moguće i nužno. Kao što je to veliki židovski filozof religije Martin Buber rekao, možda malo patetično, ali točno, već prije više od 40 godina: „Ne može biti riječi o tome da se svjetske religije sporazume*

oko svojih vjerskih tvrdnji. To nije do njih, a ne bi im ni pošlo za rukom. To je isključivo Božja stvar. Može biti riječi samo o tome da religije svijeta zajednički osmisle i late se spašavanja čovjeka prije propasti.”¹²

Svjetski etos i dijaloška sposobnost

Sada se na ovom mjestu pri koncu naših promišljanja iznova susrećemo s projektom svjetskog etosa. Naime, u njemu se nalazi poseban doprinos za dijalog religija, za gradnju mostova između religija i onkraj njih. Svjetski etos uzrokuje promjenu perspektive: od usredotočenja na razdvajajuće prema pozornosti spram povezujućeg. Svjetski etos ohrabruje na to da se uza svekoliko poštovanje i svekoliku cijenjenost razlika i vlastitih obilježja svake religije ipak naglašava zajednička razina, razina odgovornosti i djelovanja u našem svijetu. Etička razina ne iscrpljuje ni izdaleka sasvim složenu zbilju neke religije, ali je povezana s odgovornim djelovanjem.

U svakom slučaju, projekt bi malo toga promijenio kad bi zastao na razini jedne tako logične i atraktivne teorije. Svjetski etos je projekt i u smislu da nastoji sasvim praktično podupirati sposobnost za dijalog na različitim razinama. Ozbiljenju toga služi naročito djelatnost Zaklade za svjetski etos u Tübingenu koja je utemeljena 1995.¹³

Ova je ustanova posvećena međukulturalnom i međureligijskom istraživanju, obrazovanju i susretima na osnovi projekta svjetskog etosa. U to se ubrajaju raznolike predavačke i izdavačke djelatnosti; težište rada se nalazi također u području obrazovanja i škole. Uz pomoć različitih medija Zaklada doprinosi produbljenju znanja o različitim religijama u školi, permanentnom obrazovanju učitelja, obrazovanju odraslih i širokoj javnosti te pojašnjenju toga što religije povezuje u etosu. Istaknuti primjer je multimedijalni projekt „Potraga za tragovima” [„Spurensuche”] s njegovih sedam televizijskih filmova o svjetskim religijama, knjigom i CD-ROM-om, kao i putujuća izložba „Svjetske religije – svjetski mir – svjetski etos” [„Weltreligionen – Weltfrieden – Weltethos”]. Zaklada svjetskog etosa izdala je također vrlo opsežan registrator s papirima „Svjetski etos u školi” koji sadržava mnoštvo radnih materijala o ovoj tematici koji se

¹² Martin Buber, *Botschaft zur Eröffnung der Ausstellung "Monumenta Judaica"*, u: Köln 1964. (pročitao Ernst Simon).

¹³ Adresa Zaklade za svjetski etos: Waldhäuser Strasse 23, D-72076 Tübingen. Internet: www.weltethos.org.

mogu koristiti izravno tijekom nastave. Međunarodno dostupan medij je vrlo opsežna nastavna platforma o svjetskom etosu na internetu koja je raspoloživa na njemačkom, engleskom i francuskom. Pomoću tog medija i materijala može se doseći široka javnost i kod mnogih ljudi istom probuditi znatiželju i zanimanje za poticaje iz religija.

No, kao dodatak tom osnovnom radu riječ je i o tome da se razgovor u krugovima gospodarstva i politike skrene na ideju zajedničkog etosa. Gdje se odlučuje o usmjerenju našeg društva i suživota, tamo se naročito neodgodivo postavlja pitanje o etičkom temelju djelovanja. Skupina stručnjaka Zaklade 2009. je izradila „Manifest o globalnom gospodarskom etosu” koji pruža elementarne etičke smjernice za gospodarski život.¹⁴

Snažnije usidrenje u akademsko područje, drugi dodatni oslonac Zaklade za svjetski etos, treba ostvariti novi Institut za svjetski etos pri Sveučilištu u Tübingenu. Omogućen je velikodušnim financijskim angažmanom jednog poduzetnika, a proradio je prije tri tjedna, isprva s katedrom za globalni svjetski etos.

Oko toga da se ideja svjetskog etosa učini poznatom i primijeni u praktičnim aktivnostima obrazovnog rada, publikacija i mirovnog obrazovanja ovdje se u Bosni i Hercegovini jako zalaže prije svega Alen Kristić, zajedno s drugim prijateljima i partnerima kao što je prof. Mato Zovkić.

Zaključak

U projektu svjetskog etosa riječ je o promjeni u svijesti pojedinih ljudi, promjeni perspektive prema zajedničkom da bi se na taj način poduprla sposobnost za dijalog i sposobnost za mir. Deklaracija o svjetskom etosu iz Chicaga 1993. na to upućuje tako što konstatira: „Naša se zemlja ne može promijeniti nabolje, a da se ne promijeni svijest pojedinca.” Ako dijaloški potencijal religija u svijetu obilježenom nasiljem treba snažnije doći do izražaja, onda se ljudi s dijaloškim mentalitetom u svim religijama i onkraj religija moraju odrješitije ujediniti i surađivati. Polje javnog nastupanja religija ne smije se prepustiti fanaticima!

¹⁴ Usp. www.globaleconomicethic.org. [Na hrvatskom dostupno: *Manifest za globalni gospodarski etos – Posljedice za globalno gospodarstvo*, u: Status – Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, 15/2011, str. 261-264. i o tome Hans Küng, *Globalna gospodarska kriza zahtijeva globalni etos*, u: Status – Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, 15/2011, str. 257-260. Oba priloga s njemačkoga preveo Alen Kristić]

Drugi – neočekivana objava božanskoga

Međureligijski dijalog iz katoličke perspektive s osvrtom na Bosnu i Hercegovinu

Alen Kristić

Premda je postojao i u prošlosti, i to prije kao iznimka nego kao pravilo, međureligijski dijalog predstavlja suvremenu pojavu. Nakon stoljeća samodostatnosti, neznanja, polemika i sukoba, na temelju njega mukotrpno započinje nov način odnosa među svjetskim religijama, u toj mjeri nov da s pravom možemo govoriti čak i o istinskoj duhovnoj revoluciji. Iako u mnogim vjernicima još uvijek pobuđuje nepovjerenje i strah, zgodimice čak i ogorčeno protivljenje, nema sumnje da je međureligijski dijalog nužna sastavnica odgovorne i zrele vjere.

Upravo je ta spoznaja razlog pisanja promišljanja o međureligijskom dijalogu iz katoličke perspektive, i to ne isključivo za katolike nego za pripadnike svih religija, koje stoljećima čine religijsko bogatstvo naše zemlje.

U prvom ćemo dijelu ovog promišljanja progovoriti o nužnostima i vrstama međureligijskog dijaloga općenito. Potom ćemo iznijeti glavne obrise povijesti i recepcije međureligijskog dijaloga u Katoličkoj crkvi. Zaključno razmatranje posvetit ćemo pokušaju kontekstualizacije projekta svjetskog etosa u društveno-politički kontekst Bosne i Hercegovine. Budući da je riječ o koncepciji međureligijskog (i ujedno općedruštvenog) dijaloga čiji je začetnik Hans Küng, jedan od katoličkih, ali i uopće kršćanskih teoloških velikana 20. stoljeća, smatramo da ćemo na taj način poslije teorijskih razmatranja o međureligijskom dijalogu lakše dokučiti koja su to stvarna područja i izazovi za međureligijski dijalog u bosanskohercegovačkom društvu u kojem živimo i za koje smo odgovorni, i to na neraskidiv način i kao vjernici i kao građani.

I.

1. Nužnosti međureligijskog dijaloga

Na temelju suvremenih spoznaja danas je moguće govoriti o antropološkoj, društvenoj i teološkoj nužnosti međureligijskog dijaloga.

Antropološka nužnost dijaloga

Korijeni međureligijskog dijaloga položeni su već u strukturi same ljudske osobe. Čovjek kao dijaloško-relaciono biće može rasti jedino u supostojanju s drugim i različitim, dakle na temelju dijaloško-nenasilne komunikacije. Dijalog je jedna od temeljnih ljudskih potreba. Da bi postojalo Ja, potrebno je Ti. Razlike osmišljavaju svaki, pa tako i međureligijski dijalog, a upoznavanje drugog predstavlja „proširivanje” sebe za jedan život.

Društvena nužnost dijaloga

Rastuća sklonost međureligijskom dijalogu u suvremenim društvima, obilježenim globalizacijom, ukazuje na višestruke društvene nužnosti dijaloga. To je prije svega kulturno-religijska pluralizacija društava. Supostojanje više religijskih zajednica u jednom društvu više nije iznimka već pravilo. Svakodnevno susrećemo ljude koji o bitnim stvarima života misle drugačije od nas. Nekoć daleki nacionalno-religijsko-kulturni stranac danas je susjed. Sektaški autizam društveno je neprihvatljiv.

Na to se nadovezuje i novo razumijevanje istine čemu je pridonijela dijaloška filozofija. Jednom spoznavši granice ljudskog jezika, uvidjeli smo da je svaki ljudski iskaz o istini zbilje fragmentaran. Ne posjedujemo cjelinu nego tek ulomke istine, koja se više ne razumijeva statički i monološki nego dinamički i dijaloški odnosno relaciono-komplementarno. Zato je trajno dijaloško susretanje s drugim kulturnim, filozofskim, društvenim i religioznim perspektivama nužna pretpostavka potpunije spoznaje istine o stvarnosti. Nismo posjednici već putnici prema i/Istini.

Demokratsko ustrojstvo suvremenih društava također potiče dijaloško ponašanje među religijama. Potraga za zajedničkim etičkim minimumom kao temeljem društva kao i za rješanjem konkretnih problema u

demokratskim društvima zbiva se na osnovi dogovaranja svih društvenih subjekata (konsenzus). To polučuje mentalitet aktivne dijaloske snošljivosti umjesto pasivne snošljivosti koja uvijek prijete da će skliznuti u nasilje.

Društveni poticaj dijalogu je i postkolonijalni sindrom. Europljani, nekoć kolonijalni vladari, progonjeni krivnjom konačno uviđaju autentičnu vrijednost kultura i religija izvan Europe, koje valja poznavati i poštivati u njihovoj posebnosti, i to kao vjerodostojan izraz ljudskosti. I nositelji tih kulturno-religijskih vrijednosti istodobno stječu novu samosvijest onkraj kompleksa manje vrijednosti.

Ne smije se s uma smetnuti niti sve aktualnija mirotvorna funkcija međureligijskog dijaloga.

Teološka nužnost dijaloga

No, za međureligijski dijalog odsudne su njegove teološke nužnosti. Već to ukazuje da međureligijski dijalog nije strategija opstanka ili pomodni hir nego bezuvjetni zahtjev koji za vjernika proizlazi iz same vjere odnosno iz temeljnog odnosa s Bogom. Dakle, međureligijski dijalog predstavlja bitnu sastavnicu vjere.

Razlog tomu je prije svega duhovno iskustvo abrahamskih religija o dijalogičnosti Boga i dijalogičnosti Objave. Međureligijski je dijalog zapravo odraz i nastavak Božjeg spasenjskog dijaloga s čovječanstvom, štoviše povlašten oblik suradnje s Bogom na spasenjskoj preobrazbi svijeta u stanište pravednosti, jednakosti i mira.

No, međureligijski dijalog je i povlašteno mjesto rasta i pročišćenja vlastite vjere. Dijaloški susret s duhovnim svjetovima drugih potiče na uklanjanje nedosljednosti vlastite vjerničke prakse, na dublje razumijevanje vlastite vjere, rađajući obogaćenjem vlastitog religioznog iskustva.

Čvrsto stajanje u vlastitoj vjeri razmjerno je sposobnosti za međureligijski dijalog, i obratno! Zapravo, istom kroz međureligijski dijalog u punini započinjemo ozbiljivati zajedničko božansko pozvanje da budemo sinovi/kćeri jednoga Boga (nebeskoga Oca-Majke).

2. Vrste međureligijskog dijaloga

Danas je ustaljen govor o četiri temeljna i međusobno komplementarna oblika međureligijskog dijaloga. Dakako, nikada se ne smije smetnuti s

uma da je preduvjet dijaloga između religija prakticiranje dijaloga u svakoj pojedinačnoj religiji, jer niti jedna od njih nije monolitna.

Kad je riječ o dijalogu života, mislimo na svakodnevni suživot vjernika različitih religija u znaku uzajamnog poštovanja i ljubavi. Dijalog djela tiče se međusobne suradnje pripadnika različitih religija na rješavanju općedruštvenih problema kao što su ekološke ili socijalne neprilike. Dijalog teologa podrazumijeva susrete i rasprave teologa o temeljnim pitanjima vjere kako bi se uklonilo neznanje iz kojeg se rađaju predrasude i demoniziranje, raskrile sličnosti i detektirale različitosti među religijama. Dijalog iskustva sastoji se od pokušaja duhovno angažiranih i zrelih osoba da se upoznaju s religioznom iskustvom drugih tako što će sudjelovati u njihovom iskustvu božanskoga, i to kroz molitve, meditacije, kontemplaciju, mistična iskustva, asketske prakse ili glazbene tradicije.

Kao zaključak svemu do sada rečenom o međureligijskom dijalogu općenito važno je, slijedeći uvide bosanskohercegovačkog katoličkog teologa fra Ivana Šarčevića, nadodati da su nužne pretpostavke međureligijskog dijaloga samokritičnost iz vjere (odgovornost pred Bogom), odgovornost za drugoga (univerzalnost patnje) i odgovornost za opće dobro (univerzalnost ljudskih prava).

Uz to se ne smije smetnuti s uma da međureligijski dijalog ne vode religijski sustavi, doktrine ili knjige nego osobe: „Dijalog je razgovor čovjeka s čovjekom o bitnim interesima čovjeka radi njega samoga.” (V. Bajsić). Dakle, istinska svrha međureligijskog dijaloga nije obrana pravovjerja ili prevođenje drugoga iz jedne u drugu vjeru nego traženje čovjeka zarad njega samoga, i to kao obogaćenja svih sudionika u dijalogu. Jezgrovitije kazano: istinska svrha svakog, pa i međureligijskog dijaloga nije neka apstraktno-teorijska istina nego konkretan čovjek, stvarna osoba čije je slobode i dostojanstva jamac sam Bog!

II.

1. Novozavjetni izazovi

Danas međureligijski dijalog spada među temeljne programatske odrednice života i djelovanja Katoličke crkve. On ne predstavlja neku usputnu crkvenu djelatnost već bitnu sastavnicu cjelokupnog poslanja Crkve: navještaj i dijalog su strukturalno komplementarne sastavnice globalnog

poslanja Crkve koje se međusobno ne dokidaju, pri čemu dijalog posjeduje zasebnu vrijednost.

Positivan pogled na međureligijski dijalog u Crkvi začeo se istom tijekom II. vatikanskog koncila. Stoljećima unatrag u Crkvi je vladao polemički odnos prema nekršćanskim religijama, skopčan s osjećajem samodostatnosti i superiornosti. Identificirajući sebe s Božjim kraljevstvom, Crkva se smatrala jedinim i pravim putem spasenja. No, već se u novozavjetnim spisima nalaze mjesta koja se daju tumačiti ne samo kao kritika religijske oholosti nego i kao poticaj na pozitivno vrednovanje pripadnika drugih religija.

Redovito se previđa da se u Evandeljima pripadnici drugih religija uvijek iznova pojavljuju kao primjeri autentične vjere čemu je opreka nevjera Isusovih sunarodnjaka, pripadnika izabranog Božjeg naroda, a nerijetko čak i samih apostola: poklon mudraca s Istoka novorođenom Isusu (Mt 2,1-12); bijeg Marije i Josipa s novorođenim Isusom u Egipat (Mt 2,13-14); prispodoba o milosrdnom Samarijancu (Lk 10,29-37); Isusov razgovor sa Samarijankom (Iv 4,1-41); Isus ozdravlja kćerku Grkinje, rodom Sirofeničanke (Mk 7,24-29).

Štoviše za rimskog satnika iz Kafarnauma, čijeg je slugu ozdravio, Isus će, osuđujući religijsku oholost, reći: „Zaista, kažem vam, tolike vjere ne našao ni u koga u Izraelu. Zato vam velim da će mnogi doći s istoka i zapada te sjesti za stol s Abrahamom, Izakom i Jakovom u kraljevstvu nebeskom, dok će sinovi kraljevstva biti bačeni u krajnju tamu...” (Mt 8,11-12). Uostalom, upravo će rimski stotnik ispod križa u času Isusove smrti prvi ispovjediti: „Uistinu, ovaj bijaše Sin Božji” (Mt 27,54).

Iskusivši da se i na pogane izlio Duh Sveti kao i na krštene, apostol Petar je proniknuo: „Uistinu, sada istom shvaćam: Bog nije pristran. Naprotiv, njemu je mio u svakom narodu onaj koji ga priznaje i čini što je pravedno.” (Dj 34-36). Na drugom će mjestu pozvati kršćane da budu uvijek spremni na odgovor svakomu tko im zatraži razlog nade koja je u njima, i to blago i s poštovanjem (1 Pt 3,15-16).

Apostol će se Pavao pak u propovijedi na atenskom Aeropagu slobodno poslužiti mudročcu grčkih pjesnika, govoreći svima o jedinstvu ljudskog roda i blizini Božjoj: „U njemu doista živimo, mičemo se i jesmo, kao što i neki od vaših pjesnika rekoše: Njegov smo čak i rod!” (Dj 17,28).

2. Teologija božanskog Logosa

Vodeću riječ u prvim stoljećima Crkve imala je teološka struja koja nije zabacivala i demonizirala istine i vrijednosti drugih kulturnih, religijskih i filozofskih tradicija. Naprotiv, sve dobro i istinito u njima smatrala je plodom djelovanja božanskog Logosa/Riječi koje se proteže kroza sva vremenska razdoblja od stvaranja svijeta. Za nju nije bilo mjesta sumnji da božanski Logos djeluje i izvan židovsko-kršćanske tradicije, sijajući sjemenke istine u ljudski duh i objavljujući svim ljudima nebeskog Oca.

Dakle, s božanskim Logosom kao središtem kozmosa i povijesti svi ljudi imaju odnos: „On je svjetlo dano svim ljudima. Nije skriven nikome. On je svjetlo za sve, prosvjetljuje sve ljude.” No, taj je odnos izvan prostora židovsko-kršćanske objave fragmentaran i ima ulogu pripreve za evanđelje.

Zastupnici ove teološke struje, otvorene duhovnim vrijednostima izvan Crkve, bili su Justin, Irenej i Klement Aleksandrijski.

Tako za Klementa autentična filozofija dolazi od Boga. On je filozofiju, misleći prvenstveno na grčku, nazivao čak savezom s Bogom koji je imao istu vrijednost i ulogu pripreve za evanđelje kao Zakon za Židove. No, kao autentične učitelje čovječanstva vođene božanskim Logosom spominjat će i hinduističke i budističke učitelje.

No, u času kad se mučenička Crkva manjine bez političke moći preobrazila u raskošnu Crkvu većine s političkom moći 313, u njoj je gotovo posve zamrla sposobnost za priznanje tuđih duhovnih vrijednosti i dijalog. U Crkvi je prevladala rigidna teološka struja koja će na koncu poricati mogućnost spasenja nekršćana, ali i heretika i shizmatika koji život okončaju izvan Katoličke crkve: *Extra Ecclesiam nulla salus!* – Izvan Crkve nema spasenja!

Dijaloška promišljanja sačuvat će se tek na marginama srednjovjekovne Crkve u teološkim spisima Petra Abelarda, Rajmonda Llulla i Nikole Kuzanskog ili u spisima humanista poput Pica della Mirandole.

U predvečerje križarskih ratova jedan od rijetkih pomirljivih izričaja o nekršćanima u Crkvi ostat će iza pape Grgura VII. koji se Anaziru, vladaru muslimanske Mauritanije, obratio ovako: „Mi (kršćani i muslimani) priznajemo i vjerujemo u jednoga Boga, iako na različite načine, svakodnevno hvalimo i slavimo Stvoritelja vremena i Upravitelja ovog svijeta. Jer kao što Apostol kaže: On je naš mir, on koji je iz dvojice sazdao jednog (Ef 2).”

3. Epohalni obrat

Novo samorazumijevanje Crkve začeto tijekom II. vatikanskog sabora nije za posljedicu imalo samo dijaloški odnos prema modernom svijetu – Crkva više ne želi vladati svijetom nego mu služiti i od njega učiti u duhu prijateljske i kritičke otvorenosti – već i pozitivan stav prema nekršćanskim religijama.

Zapravo, još za vrijeme II. vatikanskog sabora, Pavao VI. je u enciklici *Ecclesiam suam* (1964), prvi na razini crkvenog učiteljstva, progovorio o nužnosti uvođenja sveobuhvatnog dijaloga u teoriju i praksu Crkve sučelice pluralizmu modernog svijeta. Nužnost dijaloga obrazlagao je antropološki i teološki. Korijeni dijaloga položeni su u strukturi same ljudske osobe. Duhovni rast osobe moguć je samo na temelju dijaloške odnosno nenasilno-uzajamne komunikacije. Dijaloška praksa Crkve trebala bi biti nastavak i odraz trajnog spasenjskog dijaloga između Boga i čovječanstva. Dijalogičnost je kvaliteta objave, ali i samoga Boga.

Na pozadini takvih promišljanja, II. vatikanski sabor bio je prvi sabor uopće u povijesti Crkve koji je o nekršćanskim religijama progovorio pozitivno, nadasve u Deklaraciji o odnosima Crkve s nekršćanskim religijama „*Nostra aetate*”: „Katolička crkva ne zabacuje ništa što u tim religijama ima istinita i sveta. S iskrenim poštovanjem promatra te načine djelovanja i življenja, te zapovijedi i nauke koje, premda se u mnogome razlikuju od onoga što ona sama drži i naučava, ipak nerijetko odražavaju zraku one Istine što prosvjetljuje sve ljude.” (NA 2).

Za pozitivno vrednovanje nekršćanskih religija i međureligijskog dijaloga od odsudne je važnosti bilo priznanje vjerske slobode od strane Sabora, i to u Deklaraciji o vjerskoj slobodi „*Dignitatis humanae*”: „Jedno je od osobitih poglavlja katoličke nauke, a koje je sadržano u Božjoj riječi i koje Oci stalno propovijedaju, da čovjek mora Bogu dragovoljno odgovoriti vjerom; stoga se nikoga ne smije siliti da prihvati vjeru protiv volje. Jer čin je vjere po samoj svojoj naravi dragovoljan. ... Potpuno je dakle u skladu s prirodom vjere da se u vjerskoj stvari isključi svaka vrsta pritiska od strane ljudi...” (DH 10). U skladu s tim, Sabor je osudio i sve oblike diskriminacije: „Crkva dakle osuđuje svaku diskriminaciju ljudi koja se provodi zbog rase ili boje, društvenog položaja ili religije kao stranu Kristovu duhu. Zato Sveti Sabor idući tragovima svetih apostola Petra i Pavla, žarko zaklinje kršćane-vjernike da ‘vladajući se lijepo među poganima’ (1 Pt 2,12), ako je

moguće, koliko je do njih, žive u miru sa svim ljudima, tako da budu doista sinovi Oca koji je na nebesima.” (NA 5)

Saborski tekstovi svjedoče uvjerenje da su u svim religijskim tradicijama, više ili manje, nazočne značajne duhovne vrijednosti i bogatstva koje nisu plod samo ljudskih napora već i božanske milosti odnosno djelovanja Božje Riječi i Duha.

Positivne vrijednosti u nekršćanskim religijama, uvijek povezane s milosnim djelovanjem Krista, opisuju se različito: „dobre i istinite stvari” (OT 10), „dragocjene religiozne i humane elemente” (GS 92), „klice istine i milosti” (AG 4), „klice Riječi” (AG 11), „zrake istine koja prosvjetljuje svakog čovjeka” (NA 2)..

Iako ne izriče sud o tome jesu li nekršćanske religije objektivne institucije spasenja odnosno sredstva i put spasenja za njihove pristaše, za Sabor je spasenje nekršćana stvarna i neupitna mogućnost jer „Duh Sveti svima daje mogućnost da dođu u kontakt s pashalnim misterijem, i to na način koji Bog poznaje”. (GS 22). Štoviše, Sabor mogućnost spasenja ne uskraćuje niti ateistima i agnosticima: „Bog nije daleko ni od onih koji traže nepoznatoga Boga u utvarama i likovima, jer on svima daje život i dah i sve stvari (usp. Dj 17,25-28), i kao Spasitelj hoće da se svi ljudi spase (usp. 1 Tim 2,4). Oni koji bez krivnje ne poznaju Kristovo Evanđelje i Njegovu Crkvu, a ipak iskreno traže Boga i pod utjecajem milosti nastoje djelom izvršiti Njegovu volju koju su spoznali po glasu savjesti, mogu postići vječno spasenje. Božanska Providnost ne uskraćuje pomoć potrebnu za spasenje onima koji bez svoje krivnje nisu došli još do jasne spoznaje Boga i nastoje, ne bez božanske milosti, postići pravi život.” (GS 16).

Uz židove, Sabor je značajno poštovanje iskazao muslimanima, i to posebice u Deklaraciji o odnosima Crkve s nekršćanskim religijama „Nostra aetate”: „Crkva gleda s poštovanjem i muslimane, koji se klanjaju jedinomu Bogu, živome i subsistentnome, milosrdnom i svemogućem Stvoritelju neba i zemlje, koji je govorio ljudima. Oni se svom dušom nastoje podvrgnuti njegovim skrovitim odlukama, kao što se Abraham, na koga se islamska vjera rado poziva, podvrgao Bogu. Oni Isusa, istina, ne priznaju Bogom, ali ga ipak časte kao proroka, a također i njegovu djevičansku majku Mariju. Nju ponekad i pobožno zazivaju. Osim toga, iščekuju dan suda, kad će Bog naplatiti svim uskrslim ljudima. Zato cijene moralni život, a Boga štiju napose molitvom, milostinjom i postom.

Budući da je tijekom stoljeća između kršćana i muslimana dolazilo do čestih sukoba i neprijateljstava, Sveti Sabor poziva sve da se, zaboravivši što je bilo, iskreno trude oko međusobnog razumijevanja i da zajednički štite i promiču socijalnu pravdu, čudoredna dobra, mir i slobodu za sve ljude.” (NA 3)

Muslimani se nalaze odmah iza židova i u Konstituciji o Crkvi „Lumen gentium”: „Ali odluka o spasenju obuhvaća i one koji priznaju Stvoritelja, među kojima su u prvom redu muslimani, koji se, ispovijedajući da drže vjeru Abrahamovu, klanjaju s nama jedinom, milosrdnom Bogu, koji će suditi ljude na Sudnji dan.” (LG 16).

Dakle, iako je svjestan nedorečenosti, dvoznačnosti i zabluda u svim religijama (LG 17), nekršćanske religije za Sabor nisu tek nakupine zabluda, zala i lutanja nego u njima prebivaju duhovno-spasenjske vrijednosti koje mogu obogatiti i same kršćane. Sabor zato kršćane poziva na „iskren i strpljiv dijalog” s nekršćanima da bi upoznali bogatstva koja je Bog podijelio narodima „u svojoj velikodušnosti” (AG 6) jer je „njihova duhovna baština djelotvoran poziv na dijalog” (NA 2-3), i to ne samo u onome podudarnom nego i u onome različitom (DM 26).

Za Sabor se kroz međureligijski dijalog odvija suradnja s Božjim spasenjskim djelovanjem u svijetu. Crkva bi se trebala skrbiti da sve dobro posijano u srcima i umovima ljudi, „u njihovim religijama i kulturama”, ne bude izgubljeno već „pročišćeno, uzdignuto i usavršeno na slavu Božju, na pometnju sotone i sreću ljudi” (LG 17).

4. Postkoncilski razvoj

Novi evolutivni skok u crkvenom naučavanju o religijama, u kojem se kuša spojiti spasenjska jedincatost Isusa Krista i univerzalna spasenjska volja Božja, predstavlja dokument „Dijalog i navještaj” koji su 1991. zajedno izradili Papinsko vijeće za međureligijski dijalog i Kongregacija za evangelizaciju naroda.

U tom se dokumentu po prvi put od strane mjerodavnog crkvenog učiteljstva, u smjeru zacrtanom od Sabora, izriče tvrdnja da su nekršćanske religije doista putovi spasenja za njihove pristaše, iako uvijek i samo zahvaljujući anonimnoj ovisnosti o jedinstvenom Božjem spasenjskom planu čiji je vrhunac ozbiljen definitivno u Isusu Kristu: „...baš prakticanjem onoga što je dobro u njihovim vlastitim religijskim tradicijama te sljedeći

zahtjeve njihove vlastite savjesti pripadnici drugih religija pozitivno odgovaraju pozivu Božjem te primaju spasenje u Isusu Kristu, premda ga ne priznaju kao svog Spasitelja.” (DA 29).

Dakle, pripadnici nekršćanskih religija sa spašavajućom milošću Božjom u Isusu Kristu ne dolaze u dodir mimo ili protiv svoje religijske pripadnosti nego upravo sudjelovanjem u religijskoj praksi vlastite religijske tradicije.

Pored toga, u istom se Dokumentu na nekoliko mjesta ističe da međureligijski dijalog predstavlja oblik međusobnog „duhovnog obogaćivanja” koji doprinosi „da kršćanska vjera bude pročišćena” (DA 37,39). To podrazumijeva da je Bog po Riječi i Duhu nastanjen, više ili manje, u životima, etičkoj praksi, mistici, stvaralaštvu pripadnika drugih religija, pa je moguće da kršćani kod njih susretnu neke vrijednosti i iskustva koja spadaju u puninu događaja Isusa Krista, ali koje kršćani tijekom dosadašnje povijesti nisu usvojili niti na razini spoznaje niti na razini prakse. Primjerice, susret sa židovima i muslimanima kršćane trajno podsjeća na Božju transcendentnost i jedincatost odnosno uzvišenost i različitost koja uvijek nadmašuje svaku analogičnost govora o Bogu.

Značajno je da se u „Dijalogu i navještaju” konstatira da je Božje kraljevstvo početno nazočno i u religijama odnosno da se izgrađuje svagdje gdje se žive vrijednosti Kraljevstva (DA 35), a ne samo u okrilju Crkve, koja je i sama tek povijesna i fragmentarna anticipacija toga Kraljevstva kojemu treba služiti. U tom smislu se međureligijski dijalog iznova pokazuje kao zajednički rad na izgradnji Božjeg kraljevstva na zemlji.

Nema sumnje da su spomenuti i drugi pomaci u crkvenom naučavanju o religijama plod međureligijskog dijaloga koji je prakticiran u razdoblju od II. vatikanskog sabora do danas čemu je nemjerljiv doprinos dao Ivan Pavao II. kojeg se s pravom može smatrati „papom međureligijskog dijaloga” a u tome ga je na osobit način hrabrio proročki primjer sv. Franje Asiškog. Za Franju će, kako to sjajno pokazuje G. Jeusset u knjizi „Sveti Franjo i sultan”, susret sa sultanom u Damietti 1219. predstavljati vrhunac obraćenja evanđelju jer će kroz taj susret u muslimanima prepoznati braću/sestre. Međureligijski bi dijalog, zapravo, i trebao voditi u konačnici obraćenju, ali ne u smislu prijelaza iz jedne u drugu religiju već u smislu sve većeg iskustveno-teološkog otvaranja Bogu i dubljeg poniranja u istinu o odnosu Boga i ljudi u religijama.

Ne začuđuje da je za veliki međureligijski susret 27. listopada 1986. na kojem se okupilo 67 poglavara 12 različitih religijskih zajednica i crkava

da poste i mole za mir u svijetu, Ivan Pavao II. izabrao upravo Asiz: „Otići ćemo u Asiz. ... u mjesto... koje je sveti Franjo pretvorio u središte općeg bratstva. Naše su razlike brojne i duboke. One su u prošlosti često bile motivom za bolna sukobljavanja. Zajednička vjera u Boga ima temeljnu vrijednost. Dajući nam da sve susretnemo kao Božja stvorenja, ona nam otvara oči za opće bratstvo. Stoga ovaj novi put želimo započeti u Asizu...” Bio je to po mnogo čemu revolucionaran događaj, pa i po tome što su udareni temelji projektu međureligijske molitve, a „duh Asiza” postao je pozvanje cijele Crkve.

Pod motom „Zajedno za mir”, Ivan Pavao II. je iznova 24. siječnja 2002. okupio oko 200 vjerskih poglavara na hodočašće u Asiz radi molitve za mir u svijetu, u čemu se zrcalila Papina nepokolebljiva želja da pripadnici različitih religija zajedničkim angažmanom u pluralnom svijetu daju svoj nužni doprinos pomirenju i miru.

Takav autoritet Pape bio bi vjerojatno nezamisliv bez njegova govora o potrebi „čišćenja pamćenja” koje je sam započeo u Crkvi, javno moleći oprostjenje od svih onih kojima su tijekom povijesti kršćani nanijeli zlo.

Jedan od središnjih teoloških doprinosa međureligijskom dijalogu Ivana Pavla II. njegovo je ustrajno isticanje univerzalnog – vremenski i prostorno – djelovanja Duha Svetoga čiji se plodovi i danas mogu prepoznati izvan vidljivih granica Crkve odnosno u nekršćanskim religijama jer je „Duh posvuda i uvijek prisutan i djelotvoran”: „Odnos Crkve s drugim religijama obilježen je dvostrukim poštovanjem: poštovanjem čovjeka u njegovu traženju odgovora na najdublja životna pitanja i poštovanjem djelovanja Duha u čovjeku. Međureligijski susret u Asizu, uz isključenje svakog dvoznačnog tumačenja, htio je potvrditi moje uvjerenje da je svaka prava molitva plod pobude Duha Svetoga, koji je tajanstveno nazočan u srcu svakog čovjeka.” (RM 29). No, u konačnici međureligijski dijalog je i autentičan izraz poštovanja spram Božje slobode.

III.

1. Projekt svjetskog etosa

Među različitim modelima međureligijskog i ujedno općedruštvenog dijaloga u katoličkom, ali i uopće u svijetu izdvaja se projekt svjetskog etosa čiji je idejni tvorac ugledni katolički teolog Hans Küng. Uvjeren da globalizacija

svjetskih problema zahtijeva globalizaciju ljudskog etosa odnosno globalizaciju ljudske odgovornosti, Kung je izradio nacrt „Deklaracije o svjetskom etosu” koju je 1993. usvojio Parlament svjetskih religija u Chicagu.

U svijesti o neporecivim i dubokim razlikama između religija, naročito dogmatske prirode, projekt svjetskog etosa podsjeća na ono što je već sada zajedno svim religijama. Riječ je o zajedničkom sustavu temeljnih etičkih vrijednosti na osnovi kojih se već sada može graditi svjetski etos, ali i osmišljavati zajednički angažman pripadnika različitih religija oko općeg dobra, uključujući i sve humanistički usmjerene ljude, jer i oni dijele te iste vrijednosti, makar drugačije utemeljene.

Dva nosiva stuba svjetskog etosa su načelo ljudskosti – Sa svakim čovjekom, bilo muškarcem ili ženom, bijelim ili obojenim, bogatim ili siromašnim, mladim ili starim, treba postupati ljudski, a ne neljudski! – i načelo uzajamnosti odnosno zlatno pravilo – Što ti ne želiš da se tebi čini, to ti također ne čini drugima!

Potom se, na osnovi ta dva temeljna načela humanosti, u suvremenom kontekstu kušaju kontekstualizirati četiri temeljne neopozive smjernice, oko kojih su usuglašene sve velike religijske i humanističke filozofsko-mudrosne tradicije:

- ☉ Poštuj život! Prastara smjernica Ne smiješ ubijati! u današnjem se vremenu razumijeva kao obveza na kulturu nenasilja i strahopoštovanja živih bića (također životinja i biljaka);
- ☉ Djeluj pravedno i pošteno! Prastara smjernica Ne smiješ krasti! danas se razumijeva kao obveza na kulturu solidarnosti i pravednog ekonomskog poretka;
- ☉ Govori i djeluj istinito! Prastara smjernica Ne smiješ lagati! razumijeva se kao obveza na kulturu tolerancije i života u istinitosti;
- ☉ Poštujte i ljubite jedni druge! Prastara smjernica Ne smiješ zloupotrijebiti seksualnost! uzima se kao obveza na kulturu ravnopravnosti i partnerstva muškarca i žene.

2. Konkretizacija svjetskog etosa u Bosni i Hercegovini iz katoličke perspektive

Projekt svjetskog etosa za katoličku tradiciju u BiH višestruki je izazov: Kao poticaj i ispit koliko je vjerna zbiljskim katoličkim i evanđeoskim

vrijednostima, ali i kao poticaj i ispit koliko je sposobna za međureligijski i općedruštveni dijalog što ovisi o stupnju dijaloga u samoj katoličkoj zajednici.

Duh samokritičnosti

Poglavarci svjetskih religija pri usvajanju Deklaracije o svjetskom etosu nisu izrazili uvjerenje da su vjernici bolji od drugih ljudi nego pokajničko priznanje da zlu u svijetu uvelike pridonose i vjernici. Za katoličku tradiciju kod nas odsudno je usvojiti taj duh samokritičnosti.

Bez samokritičnog promišljanja svoje prošlosti, prvenstveno glede političko-nacionalističkih zlouporaba, zanemarivanja rada oko pomirenja, opraštanja i razgrađivanja stoljetnih mržnji, katolička tradicija ne može biti vjerodostojna. Umjesto njegovanja trijumfalističke slike o sebi koja počiva na mitološkom falsificiranju prošlosti, moramo se suočiti s istinom o sebi i iz tog, ne uvijek lagodnog suočavanja, izvući konkretne posljedice za sadašnju i buduću praksu uvjereni u Isusovu tvrdnju da istina oslobađa.

Koalicija vjernika i nevjernika

Deklaracija o svjetskom etosu govori o nužnosti koalicije vjernika i nevjernika na osnovi zajedničkih etičkih vrijednosti. Protiv nihilizma, cinizma i socijalne nepravde zajedno se trebaju boriti vjernici i nevjernici. U svjetlu evanđelja, zajednički angažman vjernika i nevjernika usmjeren općem dobru predstavlja pripravljanje puta i anticipaciju kraljevstva Božjeg. Božanski duh u svijetu djeluje i po dobrim djelima nevjernika.

Zarad suradnje vjernika i nevjernika odsudno je da naša lokalna Crkva konačno usvoji duh II. vatikanskog koncila. Umjesto Crkve koja trulim političkim savezima sa svjetovnim moćnicima pokušava postati svjetovna institucija političko-ekonomske moći par excellence, nama treba Crkva dijaloga sa svijetom koja će svoje poslanje prepoznati u služenju, a ne vladanju svijetom. Svjetovna moć ubija dobrotu i služenje u Crkvi, a u suvremenim civilnim društvima pozvanje Crkve je da potiče besplatno oduševljenje za angažman oko općeg dobra i brigu za ugrožene.

Načelo ljudskosti

U BiH, gdje je „istočni grijeh” svih religija religijski nacionalizam, načelo ljudskosti i za katoličku tradiciju predstavlja poziv na obračun sa zlom religijskog nacionalizma: religijsko-nacionalnom ohološću i samodostatnošću.

Naša lokalna Crkva mora se oduprijeti nacionalno-crkvenom katolicizmu „bez kršćanstva” u kojem se niječe katolicitet u korist nacionalističko-stranačke uskoće. Od uloge čuvarice nacionalnog identiteta, Crkva se mora okrenuti ulozi krotiteljice identiteta što je istodobno zahtjev vremena i evanđelja. Proročki treba podsjećati da u spletu različitih pripadanja koja oblikuju čovjekov identitet neporeciv primat pripada ljudskosti koja označava da smo svi pripadnici jedne ljudske obitelji i jednako ljubljena djeca jednog Boga.

Vjernike treba učiti da različite pripadnosti žive u duhu ljudskosti, to jest osobno i odgovorno, kako bi razvili višedimenzionalne i uključive identitete s propusnim granicama sposobnim za dijalog i suradnju. Opasnost predstavljaju ubilački i jednodimenzionalni identiteti svedeni samo na oboženu nacionalnu ili religijsku pripadnost.

Prva zapovijed Dekaloga i jest usmjerena protiv religijskog nacionalizma, pridavanja nekoj zemaljskoj stvarnosti vrhunske lojalnosti, pa bila to i lojalnost naciji ili religiji. Bez ljudskosti, nacionalna se i religijska pripadnost izobličuje u zlo i okreće protiv čovjeka.

Načelo uzajamnosti

U našem društvu „sporenja oko prava”, načelo uzajamnosti sačuvano u zlatnom pravilu podsjeća da na cjelovito ljudsko dostojanstvo ne spadaju samo ljudska prava nego i ljudske odgovornosti.

Naša je lokalna Crkva pozvana u vjernicima buditi dragovoljno prihvaćanje odgovornosti na osobnoj i kolektivnoj razini zarad jačanja poštivanja i ozbiljenja ljudskih prava. No, da bi bila vjerodostojna u prevladavanju prevage prava nad odgovornostima, i sama se Crkva mora obračunati s institucionalističkim katolicizmom.

Crkvene strukture ne smiju postati svrha samima sebi, što se nerijetko događa, pa se isključivo boriti za vlastita prava. Crkva je samo onda Crkva kad postoji za druge: ekonomsko-politički slabe, marginalizirane i

progonjene. Crkvene strukture koje se bore isključivo za sebe idolizirane su: umjesto da upućuje na Sveto, nameću sebe kao samo Sveto. Zato i znaju samo za svoja prava, nipošto odgovornosti, prezirući osobnu slobodu i odgovornost, a preferirajući poslušničko-konformistički mentalitet.

Kultura nenasilja i strahopoštovanja pred svakim životom

„Humaniziranja i posvećivanja nasilja” u ime ideologije nacionalne sigurnosti nije nam strano. Kršćanske su tradicije pozvane na obračun s „mitom o otkupiteljskom nasilju”, jer se izravno pozivaju na Isusa, nenasilnog rušitelja zidova između ljudi i Boga, ali i među ljudima. Jer se otkupljenje postiže isključivo nenasiljem, a ne nasiljem, mirotvorstvo i nenasilje su najveća od svih Božjih djela, dok se iza nasilja uvijek krije idol politike i izgovor ideologije.

S propovjedaonica naše lokalne Crkve morao bi se čuti jasan govor o radikalnoj nespojivosti vjere i nasilja. Ne smije se ostavljati prostora uvjerenju da je za budućnost vjere ili naroda prikladnija nasilna metoda Barabe od nenasilne metode Isusa. Jer je kraljevstvo Božje prostor oslobođen sila dominacije i moći, mirotvorstvo i nenasilje predstavljaju anticipaciju kraljevstva Božjeg.

Umjesto jadanja nad relativizmom postmodernog društva, naša lokalna Crkva mora stati u kraj relativističkom življenju kršćanstva, lišenog radikalnog zahtjeva za nenasiljem i mirotvorstvom kao uvjeta da se bude dijete Božje. Samo će Crkva mirotvorstva, pomirenja i praštanja pomoći preobrazbi politike kod nas: od novovjekovne nacionalne politike interesa, moći i prestiža ka politici regionalnog pomirenja, razumijevanja i približavanja, od nasilne k mirovnoj politici.

Kultura solidarnosti i pravednog ekonomskog poretka

Nijemost vjerskih zajednica pred socijalnom nepravdom u BiH je nesnosna. Niti jednog vjerskog službenika među radnicima koji štrajkaju glađu ili u rudarskoj jami s rudarima bez plaće. Niti jedne, makar verbalne geste vjerskih poglavara u korist socijalno slabih. Što je činiti našoj lokalnoj Crkvi izriču riječi biskupa Romera: „Čuvaj se Crkve koja ne trpi zbog progona i uživa u povlasticama i potpori zemaljskih vlastodržaca! Crkva mora trpjeti zbog govorenja istine, zbog ukazivanja na grijeh, zbog njihova

iskorjenjivanja. Društvo, svećenici, biskupi i svi kršćani moraju se obratiti i izabrati solidarnost sa siromašnima. Moraju raskrinkati sve idole društva. Crkva mora biti na strani siromašnih, ali mora na obraćenje neposredno pozivati i bogate i siromašne.”

Kultura tolerancije i življenja u istini

Posezanja za lažju kod nas su naročito zlokobna u pitanju prošlosti koju su naši narodi doživjeli i upamtili drugačije. Na sve se strane poseže za lažju kako bi se vlastita prošlost pokazala boljom nego što jest, a tuđa gorom nego što jest. Prošlošću uljepšanom lažju koristi se politika da obezvrijedi i zaniječe druge.

Naša lokalna Crkva pozvana je započeti proces ozdravljenja i čišćenja sjećanja priznajući krivnje za zlo naneseo drugima kao i traženjem oprosta za zlo počinjeno drugima. Kao rezervoar narodnog sjećanja, morala bi stati u kraj zlopamćenju koje predstavlja nepresušni izvor za političku instrumentalizaciju. Jer je zlopamćenje biološko-selektivno pamćenje isključivo tuđeg zla nanesenog mome kolektivitetu uz negiranje ili omalovažavanje krivnje moga kolektiviteta za zlo učinjeno drugima, pogodno je za pozivanje na osvetu i buđenje starih mržnji. Dok je „nepomirene prošlosti”, neće biti pomirenja u sadašnjosti i mira u budućnosti. Raspeti nas oslobađa fiksiranosti uz vlastitu patnju i za djelatnu sućut glede tuđe patnje.

Kultura ravnopravnosti i partnerstva između muškaraca i žena

Spolnog iskorištavanja i diskriminacije sve je više kod nas čemu, pored socijalne bijede, pomaže patrijarhalno nasljeđe koje podupire nakaradno izlaganje vjere, ali i iskustvo posljednjeg rata: i ljudska su tijela bila ratište, poligoni za seksualnu manifestaciju agresije.

Uz nužno oblikovanje projekata za pomoć žrtvama seksualnog zlostavljanja, važno je da naša lokalna Crkva u raspravama o seksualnoj orijentaciji ne postane žrtva bojovno-ideološkog govora. Seksualna orijentacija ne umanjuje ljudsko dostojanstvo pojedinca, dok bojovno-ideološki govor to poriče, opravdavajući nasilje protiv pojedinaca „sumnjive seksualne orijentacije”. Pozvana je bez ideološkog naboja upozoravati na opasnosti povezane sa zlouporabom seksualnosti i sama prakticirati ravnopravnost i partnerstvo muškaraca i žena.

Posebno je važno da se s obzirom na seksualne zloporabe od strane vjerskih službenika ne utekne poricanju i prikrivanju nego istinoljubivosti što će joj jamčiti vjernost evanđelju i vjerodostojnost na duže staze.

Umjesto zaključka

Dakle, projekt svjetskog etosa je programatski izazov katolicitetu i kršćanstvenosti pripadnika katoličke tradicije u našoj zemlji, i to kako u području njihovih nutarnjih tako i području njihovih vanjskih odnosa, to će reći i vrlo koristan metodološko-sadržajni smjerokaz za njihov međureligijski i općedruštveni angažman. Dapače, projekt svjetskog etosa na sličan način to isto znači i za pripadnike svih drugih religijskih tradicija u bosansko-hercegovačkom društvu i ništa manje za one građane koji nadahnuće za svoj moralno-ljudski način života pronalaze onkraj religijskog.

Literatura

1. Alen Kristić, *Kreposti međureligijske duhovnosti – između povjerenja i opuštenosti*, u: Kalendar sv. Ante, Svjetlo riječi, Sarajevo 2008, str. 100-105.
2. *Dijalogom do mira – Zbornik radova u čast Željka Mardesića*, Franjevački institut za kulturu mira, Split 2005.
3. *Dokumenti Drugog vatikanskog koncila*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1972.
4. Gwenolé Jussset, *Sveti Franjo i sultan*, Svjetlo riječi, Sarajevo/Zagreb 2008.
5. Hans Küng, *Kršćanstvo i svjetske religije – Uvod u dijalog s islamom, hinduizmom i budizmom*, Naprijed, Zagreb 1944.
6. Hans Küng, *Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, Zagreb 2007.
7. Hans Küng, *Svjetski etos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb 2007.
8. Ivan Šarčević, *Pluralizam i univerzalnost – pretpostavke međureligijskog dijaloga*, u: Bogoslovska smotra, 73(2002)2-3, str. 433-453.
9. Karl-Josef Kuschel, *Od sporenja k natjecanju religija – Lessing i izazov islama*, Svjetlo riječi, Sarajevo 2003.
10. Karl-Josef Kuschel, *Spor oko Abrahama – Što židove, kršćane i muslimane dijeli, a što ih ujedinjuje*, Svjetlo riječi, Sarajevo 2001.

11. Mato Zovkić, *Međureligijski dijalog iz katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1998.
12. Nikola Bižaca, *Ogledi iz teologije religija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2008.
13. *Religijski dijalog – drama razumevanja/Zbornik radova*, Beogradska otvorena škola, Beograd 2003.
14. Seyyed Hossein Nasr, *Živi sufizam – Ogledi o sufizmu*, Naučnoistraživački institut „Ibn Sina”, Sarajevo 2004.
15. Vjekoslav Bajsić, *Dijalog, reagiranja, polemike*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2003.
16. Željko Mardešić, *Svjedočanstva o mirotvorstvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2002.
17. Željko Mardešić, *Odgovornost kršćana za svijet*, Svjetlo riječi, Sarajevo/Zagreb, 2005.

Odgoj za mir u monoteističkim religijama

Mato Zovkić

Nisam religijski pedagog, nego katolički bibličar koji se bavi međureligijskim dijalogom. Odgoj *odraslih* židova, kršćana i muslimana za mirno življenje s onima koji drugačije vjeruju najviše se događa na tjednom i blagdanskom bogoslužju. Tu slavimo Božje milosne zahvate i učimo se ponašati u skladu s vjerom u Boga Stvoritelja koji nas je obdario razumom i slobodom. Iz ovog vida bilo bi veoma zanimljivo govoriti o teologiji obrednih molitava za muslimane petkom¹, o šabatu za židove² i o Danu Gospodnjem za kršćane³. Međutim, *Lađa* je namijenjena vjeroučiteljima i eventualno drugim pedagogima vjerničke orijentacije pa ćemo o ovoj temi razmišljati imajući na umu te čitatelje i one kojima oni pomažu ljudski i vjernički sazrijevati.

Bog se objavio kao Mir i traži da vjernici krote svoju agresivnost

a) *U Starom zavjetu* – Naša starija braća Židovi, kako kaže Ivan Pavao II., i mi kršćani možemo u različitim knjigama Biblije čitati da se Bog objavio kao sami mir. Nakon općeg potopa Bog sklapa savez s Noom i obećava da neće uništiti stvoreni svijet zbog grijeha ljudi (Post 9,8-17). Gideon, nakon što je dobio poziv da Izraelce oslobodi od ugnjetavanja Midjanaca, podiže na mjestu ukazanja žrtvenik s nazivom: „Jahve-Mir” (Suci 6,24). Jeruzalemski Izaija naziva Boga Svecem Izraelovim koji traži mir i obraćenje (Iz 30,15). Prorok iz vremena obnove nakon povratka iz suzanjstva u Božje ime naviješta mir dalekima (= onima koji su ostali i

¹ Usp. „Salat”, N. SMAILAGIĆ: *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo 1990, str. 526-532.

² Usp. poglavlje „Šabat”, RABIN KOTEL DA-DON: *Židovstvo – Život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb 2004, str. 247-275.

³ Usp. IVAN PAVAO II.: *Dies Domini – Dan Gospodnji* (Dokumenti 119), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999.

u dijaspori) i mir blizima (= onima koji su se vratili; Iz 57,19). Psalamski molitelj proglašava Boga zaklonom i utvrdom vjernika, jer on „do na kraj zemlje ratove prekida, lukove krši i lomi koplja, štitove ognjem sažiže” (Ps 46,9-12). Drugi nadahnuti molitelj ističe da Bog obećava mir onima koji mu se vrate svim srcem te najavljuje spasenje u mesijanskom vremenu: „Ljubav će se i Vjernost sastati, Pravda i Mir zagrliti” (Ps 85,9-11). Bog je sama Ljubav, Vjernost, Pravda i Mir. Ta Božja svojstva odraz su njegove unutarnje biti. Sveti mudrac savjetuje vjernicima neka se klone zla i čine dobro, jer tako mir čuvaju i izgrađuju (Ps 34,15).

Izvor nepravda i nemira među ljudima su grešni i sebični ljudski porivi. Jeremija dovikuje sunarodnjacima koji nisu voljni priznati svoju grešnost: „Od najmanjega do najvećega svi gramze za plijenom, od proroka do svećenika svi su varalice. I olako liječe ranu naroda moga vičući: ‘Mir! Mir!’ Ali mira nema” (Jr 6,13-14). Osobni grijesi i socijalne nepravde uzrok su nemira među ljudima. Socijalni i eshatonski mir u Bibliji su povezani.⁴ „Jahve slijepcima oči otvara. Jahve uspravlja prignute, Jahve ljubi pravedne. Jahve štiti tuđince, sirote i udovice podupire, a grešnicima mrsi putove!” Ovo je rečeno u vremenu kada nije bilo poštivanja ljudskih prava a grešni ljudi su bili skloni cijeliti sebe i druge po izrabljivanju nemoćnih.

Ipak, kada govorimo o Bogu koji je sami mir i traži mirno rješavanje sporova među ljudima, moramo imati na umu da prema nekim tekstovima Bog vodi ratove Izraelove (Jš 10,14; Suci 5,31 i dr.). Uz to postoji jasna odredba o „heremu” prema kojem Izraelci ne samo da trebaju silom osvojiti Obećanu zemlju nego i uništiti zatečeno blago te pobiti nemoćne starce, žene i djecu (Lev 27,28-29; Jš 6,17-19; 7,1-26). Ovo je više izraz straha da Izraelci ne podlegnu zavodljivosti poganskih proizvoda i osoba nego povijesni podatak o izvršenju nasilja nad nevinima. Židovski tumači danas to objašnjavaju kao izvanredno Božje dopuštenje samo za vrijeme osvajanja Svete zemlje. U tom smislu Izraelci su zahvalni što je Bog sebi stekao narod „ratom, jakom rukom i ispruženom mišicom, uza silne napore” (Pnz 4,34). Mi kršćanski tumači koji SZ prihvaćamo kao nadahnutu knjigu to tumačimo postupnošću objave, a punina objave je Krist koji traži da već sada postupamo prema drugima onako kako bismo željeli da oni postupe prema nama kada budemo u potrebi ili nevolji (Lk 6,31). Najveći starozavjetni tekst o Bogu koji mir dariva ali i zadaje su Deset zapovijedi kao dokument

⁴ Usp. X. LEON-DUFOUR: „Mir”, *Rječnik biblijske teologije*, KS, Zagreb 1969, str. 555-561.

saveza: Bog, koji je svoj narod izveo iz egipatskog ropstva i s njime sklopio savez, traži da se ljudi moralno ponašaju jedni prema drugima štiteći život, posjed, obitelj.⁵

b) U *Novom zavjetu* Krist je pomiratelj ljudi s Bogom te zavađenih pojedinaca i naroda međusobno. S Pavlom vjerujemo da je Bog prihvatio Kristovu smrt i uskrsnuće kao korijensko pomirenje s grešnim čovječanstvom: „Opravdani dakle vjerom, u miru smo s Bogom po Gospodinu našem Isusu Kristu” (Rim 5,1). Tko prihvaća darovani mir s Bogom, morao bi sebe i druge odgajati za mir s ljudima: „Koliko je do vas, u miru budite sa svima ljudima... Prigrlijte jedni druge kao što je Krist prigrlio vas na slavu Božju” (Rim 12,18; 15,7). Današnji tumači nazivaju Poslanicu Rimljanima manifestom mira u vremenu kada su kršćani bili neznatna manjina u ogromnom poganskom carstvu.⁶ Krist je „mir naš, on koji od dvoga načini jedno: pregradu razdvojnici, neprijateljstvo razori u svome tijelu... sazda jednoga novoga čovjeka” (Ef 2,14-15). Ovdje se Apostol divi jedinstvu Crkve sastavljene od krštenih Židova i pogana. Na kraju ove poslanice poziva ondašnje povijesne naslovnike i nas današnje kršćane da obučemo oklop pravednosti, potpašemo noge spremnošću na evanđelje mira i uzmemo mač Duha koji je Riječ Božja (Ef 6,14-17). Ovo je metafora temeljena na rimskoj vojnoj opremi. Dok su se rimski vojnici za vojne pothvate oblačili u metalni oklop, obuvali u vojničke sandale s remenjem uz listove noge i uzimali mač za borbu prsa u prsa, vjernici se trebaju oblačiti u Božju opremu. „Obuvamo” evanđelje mira kada Božji mir prihvaćamo, drugima predajemo i u povijesnom svijetu čuvamo.

c) *Kur'an* po vjeri muslimana sadrži objavu koju je anđeo Gabriel „spustio” (službeni izraz!) Božjem poslaniku Muhamedu, a on diktirao svojim pisarima i drugim sljedbenicima. Objava je počela u pećini kraj Meke 610, a od 20. rujna 622. nastavljena u Medini kamo su prvi muslimani iselili da bi u slobodi mogli prakticirati svoju vjeru. Spuštanje objave trajalo je do Prorokove smrti 632. Već dvadesetak godina nakon smrti Muhameda,

⁵ Židovski teolog koji tumači Deset zapovijedi kao kodeks mira i poštivanja ljudskih prava, A. CHOURAQUI: *Deset zapovijedi danas. Deset besjeda za pomirenje Čovjeka s ljudskošću*, Konzor, Zagreb 2005

⁶ Usp. M. ZOVKIĆ: „Mir s Bogom i s ljudima prema Poslanici Rimljanima”, *Vidoslav*, Sabornik Eparhije zahumsko-hercegovačke i primorske IX (2002), br. 26, str. 77-101.

kalif Osman (644-656) dao je prirediti službeni tekst Kur'ana koji je vjerno prepisivan stoljećima a i tisuće hafiza učile su ga napamet te usmeno prenosile.⁷

„Korijen *silm* sadržan je u imenu islam. Riječ *islam* (*islām*) znači naime predanost božanskome idealu, ali i mir s Bogom, s ljudima i sa samim sobom.”⁸ Za muslimane mir je prvenstveno podložnost Bogu koji je as-Selam – Mir:

„On je Allah! Osim njega drugog božanstva nema!
Vladar, Sveti, Podaritelj mira, Darovatelj sigurnosti,
Onaj koji nad svime bdije, Silni, Uzvišeni, Gordi!” (59,23).⁹

Prema Kur'anu, tko ubije jednog nevinog čovjeka kao da je ubio sve ljude, a tko spasi jednog nevinoga kao da je spasio sve ljude (5,32). Pri svakom spomenu Božjeg imena srca vjernika se smiruju (13,28). Islam zapovijeda djela koja donose mir i zabranjuje djela koja unose nemir (10,99; 88,21-22; 2,256 – nema prisile u vjeri!). Teolozi s univerziteta u Ankari, Džemal Tosun i Beyza Bilgin, ovako sažimaju učenje Kur'ana o miru:

1. Mir je temelj i cilj ljudskog djelovanja (2,208 i dr.);
2. Svetinja su ljudski život, vlasništvo, vjera, rod (2,188 i dr.);
3. Ne smije se voditi rat protiv onih koji žele mir i drže uvjete mirovnog ugovora (8,61 i dr);
4. Rat je dopušten u obrani, izvan rata zabranjeno je ubijati nevine (2,190);
5. Obustaviti rat protiv onih koji odustaju od rata i napada (2,192-193);
6. U miru zabranjena je svaka vrsta nasilja (9,7);

⁷ Usp. M. ZOVKIĆ: „Riječ Božja u islamu”, B. VULETA – A. VUČKOVIĆ – I. MILANOVIĆ LITRE (ur.): *Dijalogom do mira. Zbornik radova u čast dr.*

Željka Mardesića, Franjevački institut za kulturu mira, Split 2005, str. 283-303.

J. GNILKA: *Biblija i Kur'an*, KS, Zagreb 2007, H. KÜNG: *Der Islam – Geschichte, Gegenwart, Zukunft*, Piper, München, 3. Auflage 2004, str. 101-112.

⁸ S. BALIĆ: „Mir – islamski”, A. Th. KHOURY (izd): *Leksikon temeljnih religijskih pojmova – Židovstvo, Kršćanstvo, Islam*, Prometej, Zagreb 2005, str. 262-263.

⁹ Citat iz prijevoda dr. Enesa Karića koji je 1995. god. izdao svoj prijevod Kur'ana s paralelnim arapskim izvornikom i kratkim egzegetskim bilješkama (Izdavač Bosanska knjiga, Sarajevo). Isti prijevod u džepnom formatu, bez arapskog teksta i egzegetskih bilježaka izdan je 2006. u Bihaću. Iz jednog predavanja muftije Ševka Omerbašića na simpoziju u Splitu o Bibliji kao knjizi Mediterana, 24. rujna 2007. znam da se za muslimane u Republici Hrvatskoj sprema kroatizirano izdanje ovog prijevoda – uz pristanak prevoditelja.

7. U miru pravedno postupati prema neprijateljskim skupinama (16,90).¹⁰

Kao što SZ dopušta Židovima da silom osvoje Obećanu zemlju i čak ubiju nevine zarobljenike, tako i Kur'an govori o dopuštenosti najprije obrambenog rata motiviranog vjerom:

”I borite se na Allahovu putu protiv onih koji se protiv vas bore,
ali vi boj ne započinite!
Allah ne voli one koji započinju boj...
Ko protiv vas ratuje, i vi protiv njega ratujte
– milo za drago!
I Allaha se bojte i znajte da je Allah sa onima koji se Njega boje. (2,190-194)

Povijesno se ovo odnosilo na stanovnike Meke koji su odbili povjerovati u Muhamedovu poruku i koji su protjerali iz svoga grada njegove sljedbenike. Tokom povijesti muslimana i danas, ovo je klasično mjesto za teoriju o dopuštenom ili obrambenom ratu, što su katolički moralisti razrađivali pod nazivom „de bello justo”¹¹. Kur'an ne zabranjuje prijateljavanje s onima koji se ne bore protiv muslimana zbog vjere, ali proglašava pravim zločincima muslimane koji bi prijateljivali s onima što se protiv njih bore zbog vjere ili ih gone iz njihovih naselja (4,89; 60,8-9). Onima koji „na Putu Božjem” budu ubijeni Kur'an obećava posebnu nagradu. Zarobljene nevjernike muslimani trebaju udarati, a zatim ih osloboditi uz traženje otkupnine (47,4-7). Kur'an poziva muslimane da se bore „protiv Sljedbenika Knjige” (Židovi i kršćani) dok poslušno i ponizno ne počnu davati porez zvani glavarina (4,29). Današnji muslimanski teolozi ove tekstove objašnjavaju uvjetima vremena kroz koje je prolazio sam Muhamed i njegovi sljedbenici,

¹⁰ C. TOSUN – B. BILGIN: „Frieden im Koran”, W. HAUSSMANN – H. BIENER – K. HOCK – R. MOKROSCHE: *Handbuch Friedenserziehung. Interreligiös – Interkulturell – Interkonfessionell*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2006, str. 140-143. Temom odgoja muslimana za mir u ovoj knjizi bave se prilozi: W. D. AHMED ARIES: „Friedensbildung aus islamischer Sicht”, Op. cit., str. 147-152. R. MÜLLER – R. MOKROSCHE: „Islamische und christliche Perspektiven für Friedenserziehung in der Schule”, Op. cit., str. 343-352.

¹¹ Usp. komentar ovog ajeta, M. ASAD: *Poruka Kur'ana*, el-Kalem, Sarajevo 2004, str. 40.

nikako poziv na vjerski rat. „Stoga suvremena teologija formulira džihad s jedne strane kao borbu zajednice za samoodržanje i s druge strane kao nastojanje pojedinca oko jedinstvene osobnosti. Tijekom povijesti ideja je džihada bila često zloupotrebljavana. Tomu je na ruku išla prije svega teza da islam i politika pripadaju skupa. Dužnost poslušnosti prema vodstvu bila je sljedeći čimbenik koji je išao na ruku toj zloupotrebi.”¹² L. M. Safy, kao jedan od vodećih muslimanskih intelektualaca, predlaže dinamično primjenjivanje džihada koje bi se sastojalo od uvjeravanja i mirnog otpora u postizanju mira.¹³

Židovsko iskustvo dijaspori, progona i šoaha

Na temelju učenja Tore, Proroka i Spisa o miru kao Božjem daru i ljudskoj potrebi poslijebiblijski rabini povezivali su pravdu i mir. Tako je praunuk Isusova suvremenika Hilela Simeon ben Gamaliel rekao: „Svijet stoji na trima stvarima, na istini, na pravu i na miru”, ali su te tri stvari jedna ako ljudi drže pravdu, brane istinu i čuvaju mir.¹⁴ Potrebu za pravdom bez koje nema istinskog mira Židovi su doživljavali posebno u dijaspori, jer već od babilonskog sužanjstva (587-538. pr. Kr.) žive raspršeni među narode svijeta. U Isusovo vrijeme, prema procjeni stručnjaka, živjelo ih je u Palestini oko 800.000, a u dijaspori oko 4.000.000. Iako je 1948. god. ponovno uspostavljena država Izrael, dvije trećine Židova i dalje žive u dijaspori. Zato su njihovi teolozi razvili nauk o mirnom suživotu sunarodnjaka u državama građanske i nacionalne većine gdje žive.

Švicarski rabin Michel Bollag održao je na međunarodnoj konferenciji u Sarajevu 21. do 23. listopada 2007. predavanje „Religije i sekularna država” o židovskoj tradiciji u vezi s time. Ona polazi od Jeremijina savjeta sunarodnjacima u Babiloniji: „Ištite mir zemlji u koju vas izagnah, molite se za nju Jahvi, jer na njezinu miru počivat će i vaš mir” (Jr 29,7). Na tom prorokovu poticaju rabini su stvorili izreku: „Zakon dotične države neka bude vaš zakon!” Židovi trebaju prihvaćati zakone države u kojoj borave kao građani „dotle dok ti zakoni ne ograničavaju religijsku autonomiju židovske zajednice i dok osiguravaju da Židovi mogu tu živjeti prema ritualnim

¹² S. BALIĆ: „Rat – islamski”, *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, str. 408-410.

¹³ Usp. LOUAY M. SAFI: *Mir i granice rata (Prevazilaženje klasične koncepcije džihada)*, Bemust, Sarajevo 2004.

¹⁴ D. VETTER: „Mir – židovski”, *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, str. 260-262.

odredbama Tore, čime čuvaju svoj židovski identitet.”¹⁵ Židovima je važan odnos države i religije zato što je židovstvo oslonjeno na životnu mudrost užljebljenu u poslijebiblijskim spisima, zatim što je usmjereno prema društvu i okrenuto jednom narodu. „Halaka” je dinamični sistem normi za ponašanje i djelovanje koje obuhvaćaju pravna, etička i obredna pitanja. Naziv dolazi od glagola *halak* (hodati, ponašati se). Halaka prenosi Toru u praktične norme za svagdanji život pojedinca i zajednice. To je primjena formula iz Tore na organizirano življenje u društvu. Židovi dijaspore vrlo dobro znaju što im znači psalamska zahvalnica: „Da nije Gospodin za nas bio: kad se ljudi digoše protiv nas, žive bi nas progutali. Kad je uskipio bijes njihov na nas” (Ps 124,2-3). Ovo znači da je Bog vrhunski gospodar te da oni koji su pravedni i dobri pridonose izgradnji kraljevstva Božjega, ali se ono ne može poistovjetiti s političkom zajednicom ili državom. To znači prvenstveno osobno suzdržavanje od nasilja i odgajanje samog sebe vršenjem Božjih zapovijedi. Jedan veliki svećenik kazao je u vrijeme rimske vlasti nad Jeruzalemom: „Molite se za dobrobit vlasti, jer bi ljudi pojeli jedni druge kad se ne bi bojali vlasti!” To je značilo da politička vlast ima moć nametanja, bili podložnici Židovi ili drugi, vjernici ili nevjernici. Iz pragmatičnih razloga politički i socijalni red je važniji od religioznog. Zato zadaća političkih čelnika nije graditi kraljevstvo Božje nego oblikovati društvo u kojem ljudi mogu živjeti jedni uz druge. Jedino država može silom nametnuti zakone koji garantiraju osnovna prava i slobodu svih građana.

Država Izrael strogo je sekularna, iako u vladi povremeno sudjeluju religiozne partije s relativno malim brojem poslanika u parlamentu. Razlog je što Tora govori o vječnoj pravdi, a političari se brinu za zemaljsku pravdu i konkretne potrebe građana. „Kako se politički red ne može potpuno uspostaviti samom Torom, Bog se pobrinuo za uspostavljanje takvog reda postavljanjem kralja... Religijski zakon povlači se iz politike i prepušta prostor za nju na svjedočenje *tikkun olam*, preobrazbe svijeta.”¹⁶

Židovi su u dijaspori doživjeli potrebu pravedne države upravo zato što su bili diskriminirani ili progonjeni zato što su drugačiji. U vrijeme Julija

¹⁵ M. BOLLAG: „The idea of a Jewish state – the relationship between State and religion from perspective of Jewish tradition”, predavanje održano u Sarajevu na internacionalnoj konferenciji „Religije i sekularna država”, 21-23. 10. 2007, str. 1. Sva će predavanja biti objavljena na „lokalnom” i engleskom jeziku u izdanju sarajevskog ogranka Fondacije Konrad Adenauer.

¹⁶ M. BOLLAG: *Art. cit.*, 4.

Cezara, Židovi Palestine i Aleksandrije svrstali su se na stranu Cezara koji im je omogućio da po cijelom rimskom carstvu slobodno prakticiraju svoju vjeru, postali su dopuštena religija (*religio licita*). To nije umanjilo sumnjičavost poganskih sugrađana koji su Židove prezirali zato što ne vjeruju u državne bogove, ne iskazuju caru religiozno štovanje i na području obiteljskog morala usuđuju se biti drugačiji. U Aleksandriji su pogani 38. god. po. Kr. izvršili pokolj nad sugrađanima Židovima tako da su ovi odabrali izaslanstvo na čelu s filozofom Filonom (od oko 20. pr. Kr. do oko 50. po. Kr. – suvremenik Isusa i sv. Pavla!) da pođe u Rim i zatraži zaštitu od centralne državne vlasti. On se za tu zadaću pripremio napisavši djelo „Poslanstvo Gaju”. Car Klaudije odgovorio je Pismom Aleksandrincima u kojem je zatražio od Grka u tom gradu da ne mrze Židove a od Židova da se sustežu od težnje za vlašću.¹⁷ Prema istraživanju H. Künga, formalni progon Židova od strane kršćana počeo je križarskim osvajanjem Svete Zemlje ispod vlasti muslimana te nastavljen izgonom muslimanskih Maura iz Španjolske. Od diskriminacija prema Židovima u kršćanskim državama spomenimo kratko IV. Lateranski sabor, održan u Rimu 1215. prvenstveno radi pokretanja nove križarske vojne. Među dekretima toga sabora nekoliko ih se odnose na Židove u kršćanskim zemljama i gradovima: zabrana da kršćani trguju sa Židovima zato što ovi iznuđuju neumjerene kamate, Židovi imaju plaćati porez upraviteljima kršćanskih crkava u mjestima gdje žive, moraju na odjeći nositi znak svoga identiteta kako bi se razlikovali od kršćana, a u velikom tjednu uopće ne smiju izlaziti na ulice, zabranjeno je postavljati ih na javne službe.¹⁸

Okrutna ubijanja nevinih sunarodnjaka u vrijeme Hitlerova režima u Njemačkoj Židovi su nazvali *šoa*h ili holokaust. Iz povijesti je poznato da se Hitler još kao katolički gimnazijalac u Austriji napajao čak na vjeronauku mržnjom protiv Židova kao neprijatelja čovječanstva i njemačkog naroda.¹⁹ Svjesni da su mnogi kršćani stoljećima podlijegali grešnom mentalitetu protiv Židova te ih smatrali bogoubilačkim narodom zbog smrti Kristove,

¹⁷ Usp. poglavlje „Jüdische Selbst Absonderung und vor christlicher Antijudaismus”, H. KÜNG: *Das Judentum. Die religiöse Situation der Zeit*, Piper Verlag, München 1999, str. 189-193. S. SANDMEL: *Philo of Alexandria. An Introduction*, New York 1979, str. 8-9 sažima Klaudijev Reskript, pisan između 41. i 51. god. kojim je Židovima zabranjeno pohađati tzv. *gymnasia*, javna učilišta i vježbališta.

¹⁸ Latinski tekst ovih dekreta našao sam u *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Herder, Freiburg 1962, str. 241-243. Za povijesni kontekst ovog sabora, usp. H. WOLTER: „Čevrti lateranski sabor”, H. JEDIN: *Velika povijest Crkve III*, 2, KS, Zagreb 1993, str. 191-198.

¹⁹ Usp. H. KÜNG: *Op. cit.*, str. 294-299.

biskupi okupljeni na Drugom vatikanskom saboru usvojili su Deklaraciju o stavu Crkve prema nekršćanskim religijama, a papa Pavao VI. prihvatio ju je i proglasio 28. listopada 1965. god. Ona predstavlja veličanstvenu prekretnicu u odnosu Crkve i Židova: „Crkva, koja osuđuje sve progone protiv bilo kojih ljudi, sjećajući se zajedničke baštine sa Židovima, potaknuta religioznom evanđeoskom ljubavlju a ne političkim motivima, žali mržnju, progone, očitovanja antisemitizma kojima su u bilo koje vrijeme i s bilo koje strane Židovi bili pogođeni” (br. 4). Židovski teolozi i vjernici žale se što ova nauka općeg sabora i poslije-saborske provedbene smjernice odviše sporo prodiru u srca propovjednika i vjeroučitelja.

Izraelski Kneset odredio je 1951. da se 27. Nisan, nakon tjedna Pashe slavi *Jom ha-šo'a* kao blagdan sjećanja na Židove zločinački pogubljenje u Drugom svjetskom ratu, a 19. kolovoza 1953. država Izrael otvorila je u Jeruzalemu Memorijalni muzej *Yad va-Šem* koji po zakonu ima dvije dužnosti: ovjekovječiti spomen na poginule Židove kao i ovjekovječiti uspomenu na one nežidovske osobe koje su riskirale vlastiti život spašavajući Židove. Na molbu samih Židova takvim nežidovskim osobama Memorijalni muzej iz Jeruzalema izdaje povelju „Pravednik među narodima”. U liturgijskoj molitvi za *Jom ha-šo'a* molitelji žale mudrost, znanje i osmjehe koji su zauvijek nestali s pobijenima, zahvaljuju Bogu za njihov dobar primjer te u ime trpljenja vlastitog naroda mole da takvo vrijeme više nikada ne dođe.²⁰

U vidu pripreme na ulazak u treće tisućljeće kršćanstva po odredbi Ivana Pavla II., u Rimu je od 30. listopada do 1. studenog 1997. održan simpozij teologa i povjesničara na temu: „Korijeni protužidovstva u kršćanskom svijetu”. Plod toga istraživanja je dokument „*We Remember – Sjećamo se*” od 16. ožujka 1998. u kojem današnja Crkva još jednom osuđuje zločine počinjene nad milijunima nevinih Židova i žali što kršćani nisu hrabrije dizali svoj glas protiv nepravde.²¹

Sastavni dio odgoja za mir u svim religijama moralo bi biti poučavanje o holokaustu ne samo u školskom vjeronauku nego i u drugim predmetima, osobito u povijesti. Danas postoje nacrti tema koje bi trebale biti obuhvaćene bilo u posebnom predmetu za to bilo u drugim predmetima.²²

²⁰ Usp. B. ODOBAŠIĆ: „*Šoah* u svjetlu novijih katoličkih dokumenata o Crkvi i Židovima”, *Vrbhosnensia* III (1999), 1, str. 65-104, osobito 68-69

²¹ Hrvatski prijevod objavljen u IKA 1998, br. 11 od 19. 3. 1998, Prilog, str. IV-V.

²² Usp. H. F. RUPP: „*Shoah-Education in Unterricht und Erziehung*”, *Handbuch Friedenserziehung* (bilj. 10), str. 356-360.

Razmišljanja muslimana o odgoju za mir vlastitih mladih

Muslimanski mjesec posta ramazan završava blagdanom Eid al-Fitr al-Mubarak koji se u našim krajevima naziva Ramazanski Bajram. Ove godine slavio se taj blagdan 14. listopada i za tu zgodu skupina od 138 muslimanskih poglavara i teologa uputila je Otvoreno pismo papi Benediktu XVI. i dvadeset osmorici kršćanskih poglavara s pozivom na dijalog radi mira u svijetu. Pokretač je jedan teolog Irana, a izdavač *The Royal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought*²³ u Jordaniji. Potpisnici iz naših krajeva su muftija muslimana u Hrvatskoj mr. Ševko Omerbašić i reis muslimana u BiH dr. Mustafa Cerić. U Pismu su navedeni tekstovi iz Kur'ana i Biblije o ljubavi prema Bogu i bližnjemu kao dvjema osnovnim zapovijedima u islamu i kršćanstvu. Ljubav prema Bogu muslimani tumače kao dužnost priznavanja Boga jedinoga i pokoravanja njegovoj volji. Potrebu ljubavi prema bližnjemu izvode iz Božje odredbe ljudima da se natječu u dobrotvornosti te iz Muhamedove izreke (hadis): „Nitko od vas nema vjere ako ne želi bližnjemu ono što želi sebi.” Potpisnici predlažu:

„Neka ova zajednička podloga bude temelj svega budućeg međuvjerskog dijaloga među nama, jer je naša zajednička podloga ono na čemu 'visi sav Zakon i Proroci' (Mt 22,40)... Tražiti zajedničku podlogu među muslimanima i kršćanima nije tek stvar uljudnog ekumenskog dijaloga među odabranim vjerskim poglavarima. Kršćanstvo i islam, to su po broju vjernika u povijesti religija prva i druga religija. Kažu da kršćanstvo sačinjava preko trećine čovječanstva, a islam preko jedne petine. Zajedno čine preko 55% svjetskog stanovništva što odnose među ove dvije zajednice čini najvažnijim čimbenikom u pridonošenju istinskom miru diljem svijeta. Ako nisu u miru kršćani i muslimani, svijet ne može biti u miru... Na kocki je naša zajednička budućnost. Onima koji uživaju u konfliktu i razaranju radi svoje koristi ili računaju da će u konačnici tako pobijediti, poručujemo da su na kocki naše vječne duše ako se iskreno i potpuno ne založimo za mir i skladno življenje... Stoga neka naše razlike ne budu razlog mržnje i sukoba među nama. Natječimo se u pravednosti i dobrim djelima. Poštujmo jedni druge, budimo poštteni, pravedni i ljubazni jedni prema drugima i živimo u iskrenom miru, slozi i međusobnoj dobroj volji.”

²³ Arapski, engleski, francuski i njemački tekst Otvorenog pisma može se naći na elektronskom portalu www.acommonword.org

U ovom tekstu izraz „oni koji uživaju u konfliktu i razaranju radi svoje koristi” ne odnosi se eventualno samo na Amerikance koji su izvršili invaziju na Irak da skinu diktatora Saddama Husseina, ali u njemu ostaju radi korištenja naftnih izvora. Iz razgovora s muslimanskim teozozima znam da oni na svojim konferencijama ozbiljno raspravljaju o teroristima u vlastitim redovima koji ubijaju nevine muslimane u Afganistanu, Pakistanu, Iraku i drugdje. Među prvima su pozitivno reagirali na ovo Pismo kardinal Tauran kao predsjednik Papinskog vijeća za međureligijski dijalog, zatim Međureligijsko vijeće europskih vjerskih poglavara sa sjedištem u Stockholmu (ICERL), poglavar anglikanaca kenterberijski nadbiskup Rowan Williams i drugi. Od teologa javio se između ostalih dr. Miroslav Volf, koji je rodом iz Osijeka a predaje na univerzitetu Yale u Sjedinjenim državama i njegov tekst objavljen je u *New York Timesu* 8. studenog 2007.

Već smo spominjali studiju muslimanskog teologa L. M. Safija koji predlaže promišljanje pojma „džihad” za življenje u pluralnom društvu i demokratskoj državi. Drugi muslimanski znanstvenici ističu da sam naziv „džihad” dolazi u Kur'anu 36 puta te da ima u različitim kontekstima četiri osnovna značenja: džihad srca (vjera), džihad jezika (kontrola vlastitog govora), džihad ruku (natjecanje u dobrim djelima) te džihad mača (sveti rat).²⁴ Kreativni muslimani nastoje domisliti kuranske stihove o miru i o ratu iz činjenice da muslimani danas žele demokraciju u državama s većinom stanovnika muslimana, ali i živjeti u razvijenim zemljama Zapada. Predlažu muslimansko služenje nenasiljem koje nije pasivno podnošenje socijalne nepravde: „Nenasilje je akcija u punom smislu. To je snažna akcija koja se ne služi nasiljem. To je činjenica da je nenasilni aktivizam moćniji i uspješniji od nasilnog aktivizma. Kad se ljudi sučele s problemima, često posežu za nasiljem da bi ih riješili. Ipak je bolje riješiti problem mirnim sredstvima izbjegavajući nasilje i konfrontaciju.”²⁵ Za uzor muslimanskog borca koji se nadahnua primjerom Gandhia muslimani stavljaju Abdula Ghaffara Khana (1890-1988) koji je 15 godina robovao u engleskim zatvorima i još 15 u pakistanskim, ali je svojim primjerom i zalaganjem puno pridonio za mir.²⁶

²⁴ Služim se člankom SEZAI OZCELIK – AYSE DILEK OGRETIR: „Islamic Peace Paradigm and Islamic Peace Education: The Study of Islamic Nonviolence in Post-September 11 World”, *Journal of Globalization for the Common Good* 2006, koji mi je skinula s interneta sociologinja religije u Sarajevu Mr. Amra Pandžo-Durić. Zahvaljujem joj

²⁵ S. OZCELIK – A.-D. OGRETIR: *Art. cit.*, 13.

²⁶ S poštovanjem ga spominju S. Ozcelik i A.-D. Ogretir kao primjer islamskog nenasilja. Usp. A. KRISTIĆ: „Abdul Ghaffar Khan zaboravljeni velikan nenasilja”, *Svjeto Riječi* 2007, listopad, str. 25-27.

Muslimani svoje mlade odgajaju za mir na vjeronauku u školama, ali i u drugim predmetima. Jedan njemački pedagog kaže: „Školski vjeronauk treba učenike i učenice osposobiti da produbljeno razumijevaju svoju osobnu vjersku pripadnost, da iz nje oblikuju svoj pojedinačni život te da na toj podlozi odgovorno pridonose oblikovanju javnog života.”²⁷ Vjeroučitelji muslimanske i kršćanske djece u Njemačkoj trude se oko „Entfeindung des Andersdenkenden – skidanja neprijateljske oznake s onoga koji drugačije misli” u glavama i srcima svojih đaka. Uče ih demokratski misliti i djelovati a da to ne bude suprotno njihovoj vlastitoj religiji. U religijski pluralnim sredinama i školama pedagozi i nastavnici bi trebali s đacima prorađivati postojeće razlike kao potencijal za mirno življenje u pluralnom društvu, jer tako kod mladih razgrađuju agresivnost prema drugačijima. Odgojitelji muslimani, i oni koji poučavaju muslimansku djecu i mlade, znaju da roditelji tih mladih očekuju za svoju djecu pouku u normama vlastite vjere. Na odgojiteljima je da to čine uvažavajući razvojne faze mladih i pomažući im da slobodno usvajaju mirotvorne stavove.

Kršćanski odgoj za mir u pluralnom društvu

a) *Pravoslavci* vjeruju da im liturgija pomaže biti u miru s Bogom i s ljudima te se u mirotvorstvu snažno oslanjaju na učenje crkvenih otaca, koji tvrde da Božji mir i unutarnji mir pojedinca obuhvaćaju također kozmos i ljudsku zajednicu. Rado navode izreku Klementa Aleksandrijskog koji kaže da bivamo odgajani ne za rat nego za mir.²⁸ Za pravoslavce su sinonimni mir i pravednost. Za osobni mir i mirotvorno djelovanje u svijetu nužna je otvorenost prema Kristu po molitvi i askezi. Današnji pravoslavci žale što su kršćani tokom povijesti vjeru često zloupotrebljavali za političke ciljeve progoneći jedni druge i sljedbenike drugih religija. Spremni su zajedno sa sljedbenicima drugih monoteističkih religija biti faktor stabilnosti u svijetu.

b) *Protestanti* temelje vjerničko izgrađivanje mira na Govoru na gori, ali su svjesni kako je mladi Luther smatrao skoro neodrživim politički

²⁷ R. MÜLLER – R. MOKROSCHE: „Islamische und cristliche Pespektiven für Friedenserziehung in der Schule”, *Handbuch Friedenserziehung* (bilj. 10), str. 343-351, citat str. 343.

²⁸ Ovdje se oslanjam na prilog, METROPOLIT JOANTĀ SERAFIM/GEORG TSAKALIDIS: „Friedensbildung aus orthodoxer Sicht”, *Handbuch Friedenserziehung* (bilj. 10), str. 130-135.

i socijalni mir. Otklanjao je obranu Zapada od turske opasnosti, jer je turska osvajanja smatrao pravednom Božjom kaznom.²⁹ Dok je mladom Lutheru bio važan unutarnji mir vjerničke savjesti, ipak je od 1522. smatrao temeljnom dužnošću kršćanina izgradnju političkog mira. Oni koji prihvaćaju Božju vladavinu ne smiju zapostaviti svoje dužnosti kao pripadnici zemaljskih država. Kršćani reformatorskog usmjerenja oslanjaju se i na Kantovo filozofsko učenje o „regulativnim idejama”. U zalaganju za mir u svijetu oni sebe podsjećaju i na vjersku istinu o Kristovu utjelovljenju koje uključuje uvjerenje da je Bog stvorio ljude sposobne za mir, a u Kristu nudi inspirativni primjer podnošenja nepravde, kako je postupao teolog i mučenik Dietrich Bonhoeffer u nacističkom logoru.

c) *Katolike* je Ivan XXIII. snažno pozvao na izgradnju mira u svijetu punom nasilja. U vrijeme kada je hladni rat između zapadnog i sovjetskog bloka bio na vrhuncu, enciklikom *Pacem in terris* od 11. 4. 1963. pozvao je sve ljude dobre volje na odlučno zalaganje za mir.³⁰ On uči da su stupovi mira istina, pravda, ljubav i sloboda te da se za takav mir mogu zalagati predstavnici državnih vlasti, ali i obični građani.³¹ Ovo je utjecalo da su teolozi prigodom spremanja Pastoralne konstitucije *Gaudium et spes* na Drugom vatikanskom saboru ugradili i poglavlje „Promicanje mira i izgradnja međunarodne zajednice” koje su biskupi usvojili 7. 12. 1965.³² Iz tog poglavlja navodim odlomak koji se tiče odgoja za mir:

Državnici, koji su odgovorni za opće dobro svoga naroda a ujedno i promicatelji dobra cijeloga svijeta, uvelike ovise o javnom mnijenju i stavovima mnoštva. Ništa im ne koristi što se trude oko izgradnje mira dokle god osjećaji neprijateljstva, prezira i nepovjerenja, rasne mržnje i ideološke tvrdoglavosti međusobno dijele i zavađaju ljude. Zato je neodgodivo potrebno da se odgoji novi mentalitet i da se javnom mnijenju dadne novi smjer. Oni koji se posvećuju odgoju, osobito mladeži, ili oni koji

²⁹ Služim se mislima iz priloga R. MOKROSCH: „Friedensbildung aus evangelischer Sicht”, *Handbuch Friedenserziehung* (bilj. 10), str. 119-124.

³⁰ Hrvatski prijevod donosi M. VALKOVIĆ (ur.): *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1991, str. 163-202.

³¹ Tako je učenje svoga predšasnika protumačio Ivana Pavao II. u Poruci za dan mira 2003. prigodom obilježavanja pedesete obljetnice enciklike *Pacem in terris*.

³² Tekst tog poglavlja donosi M. VALKOVIĆ: *Op. cit.*, str. 270-283. Također različita izdanja *Dokumenata Drugog vatikanskog sabora*.

oblikuju javno mnijenje neka najvažnijom svojom dužnošću smatraju brigu da srca svih ljudi odgoje za nove mirotvorne osjećaje. A svi mi moramo promijeniti svoje srce i trebamo gledati na čitav svijet i na one zadatke koje mi, svi zajedno, možemo poduzeti da naš rod uznapreduje (GS 82,3).

Katoličko odgajanje mladih za mir nadahnjuje se novim stavom Crkve prema religijskoj slobodi, zatim prema odijeljenim kršćanima te konačno prema pluralnom društvu.³³ Mi katolici pod vodstvom crkvenog učiteljstva nastojimo pridonositi da se stvore strukture mira. Tome služi i Svjetski dan molitve za mir koji je Pavao VI. ustanovio 1967. te uputio poruku za prvi takav Dan, na Novu godinu 1978. Nakon njega to je činio Ivan Pavao II. kroz 25 godina svoje službe te nastavlja i Benedikt XVI. Tko otvori portal Vatikana na engleskom može pod natuknicom „World Day of Peace” vidjeti popis tema dosadašnjih poruka za ovu zgodu. Vrlo često pape predlažu razmišljanje o dijalogu među religijama i kulturama kao siguran put prema pravednom i stabilnom miru.

Bejahad – zajedno

Katolički sociolog religije Željko Mardešić (1933-2006) zalagao se svim srcem za provedbu Drugog vatikanskog sabora u hrvatskom narodu, ne proklinjući sekularno društvo i ne tražeći za vjernike privilegirani položaj. U knjizi *Rascjep u svetomu*, koja je tiskana nakon njegove smrti, donosi i poglavlje „Religijske integracije i uloga pomirenja”.³⁴ U njemu ističe da su religije, osobito kršćanstvo i islam, u prošlosti spašavale društvo od raspada: „Preko religije dolazilo se do države, a ne obratno, pa nije čudo da je država nerijetko doživljavana kao religija” (185). Međutim, moderna društva razvijaju se pomoću procesa diferencijacije, supsidijarnošću i regionalizacijom. U takvom društvu religija je osobni odabir pa religijske zajednice ne mogu kontrolirati procese globalizacije. „Otuda pojava subjektivne integracije (u male vjerske zajednice i karizmatične skupine), a ne više društvene integracije, što je obilježavalo predmoderni svijet u njegovu najpotpunijem značenju” (198). Put do pravedna i trajna mira je funkcioniranje pravne države, zaštita ljudskih prava, ustroj demokratskih procedura, rast prostora društva i opadanje utjecaja države. U takvom društvu religije su pozvane „na dužnost nastojanja oko pomirenja posvađanih ljudi. One su

³³ Usp. M. BAHR: „Friedensbildung aus katholischer Sicht”, *Handbuch Friedenserziehung* (bilj. 10), str. 125-129.

³⁴ Ž. MARDEŠIĆ: *Rascjep u svetomu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, lipanj 2007, str. 171-201.

povlašteni nositelji unutrašnjeg mira, bez kojeg nema ni onog vanjskog. Otud obveza dijaloga i ekumenizma, sržnih pomagača u pomirenju. No da bi se govorilo o pomirenju – barem na razini katoličanstva – valja imati Katoličku Crkvu” (200).

Zato je odgoj za dijalog i konstruktivno življenje među različitim bitan dio vjerskog i vjerničkog odgajanja za mir. Židovi Hrvatske i nekih drugih zemalja okupljaju se posljednjih godina u jednome od odmarališta na Jadranu na kulturnom programu koji traje po tjedan dana. O svom radu izdaju dvojezični godišnjak naslovljen *Židovska kulturna scena – The Jewish Cultural Scene* koji vodi zagrebački liječnik dr. Vladimir Šalamon. Na Bejahadu 2006, početkom rujna na Hvaru, raspravljali su o novim očitovanjima antisemitizma i islamofobije. Gost im je bio reis dr. Mustafa Cerić. U završnom „Apelu” s radošću ističu da su Židovi i muslimani „živjeli na ovim prostorima svoju vjeru i identitet kao dijaspora i manjina. Takvo je iskustvo različito od iskustva onih koji vjeru i identitet žive u okruženju većine, kojoj brojnost daje moć i vlast”. S ponosom ističu da je njihov identitet i europski, u zajedništvu s ostalim Židovima i muslimanima Europe. Želeći ostati punopravni građani zemalja u kojima žive, najavljuju da će „zajedničkim projektima demonstrirati i afirmirati kulturu dijaloga i želju za životom i radom u miru”.

Mlade trebamo odgajati za mir ne samo zato što smo svi negdje manjina, kao mi hrvatski katolici u današnjoj državi BiH. Nego zato što bez poštovanja među vjernicima različitih religija nema trajnog i pravednog mira. Istina, mir u svijetu ne ovisi samo od mira među religijama, ali nema mira u svijetu bez dijaloga i mira među religijama. To uporno ističe Hans Küng, kao promicatelj globalne etike temeljene na tzv. zlatnom pravilu koje postoji u židovstvu, kršćanstvu, islamu i drugim velikim religijama.³⁵ Hrvatski prijevod njegovih dviju knjiga bio je predstavljen u Zagrebu 8. studenog 2007.³⁶

³⁵ On je glavni redaktor *Deklaracije o svjetskom etosu* usvojene u Chicagu 1993. Usp M. ZOVKIĆ: *Međureligijski dijalog iz katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1998, str. 50-66.

³⁶ H. KÜNG: *Svjetski etos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb 2007. H. KÜNG: *Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, Zagreb 2007.

Projekt svjetskog etosa

Mogući okvir, smjerokaz i sadržaj međureligijskog dijaloga u BiH

Alen Kristić

Posve je pogrešno od međureligijskog dijaloga, odnosno vjerskih zajednica, očekivati rješenje nagomilanih društveno-političkih problema. Međutim, vjerske zajednice mogu, naročito kroz međureligijski dijalog, doprinostiti, čak prednjačiti, u stvaranju *pozitivnog moralnog ozračja u društvu* u kojem će, unatoč napetostima, biti moguće *doseći suglasje* i na dobro svih *razriješiti probleme* kojima je opterećeno društvo. Kao dokaz iznesene tvrdnje, želimo ukazati na pozitivni potencijal *projekta svjetskog etosa* za međureligijski i općedruštveni dijalog u BiH.

Uz *Deklaraciju o svjetskom etosu*¹, prvi konkretni plod projekta svjetskog etosa, pristali su poglavari velikih svjetskih religija jer su bili duboko uvjereni da upravo svjetske religije na jedinstven način mogu pridonijeti *duhovnoj obnovi čovječanstva*, odnosno obraćenju i promjeni čovjekova srca, njegovog nutarnjeg stava i mentaliteta. Zaludu je ispisivati nove zakone, ako u ljudima ne živi *etička volja* da zakone poštuju, ako u ljudima nedostaje *etička motivacija* za prihvaćanje odgovornosti i zakona. Sviješću poglavara svjetskih religija pri tome nije upravljala pomisao da su vjernici bolji od drugih ljudi, nego upravo *pokajničko priznanje* da su zlu u svijetu uvelike pridonijeli vjernici, odnosno česta zlouporaba religija. Ne zatvarajući oči pred *povijesnim zatajenjem religija*, stavljajući svoj potpis ispod *Deklaracije o svjetskom etosu* u Chicagu 4. rujna 1993. godine, za vrijeme zasjedanja

---

¹ *Deklaraciju o svjetskom etosu* s engleskog je na hrvatski jezik preveo prof. dr. Mato Zovkić. Tiskana je od strane Hrvatskog ogranka Svjetske konferencije religija za mir (WCRP). Deklaracija je dostupna na više svjetskih jezika, uključujući i hrvatski, na službenoj stranici Zaklade za svjetski etos u Tübingenu www.weltethos.org

Parlamenta svjetskih religija, poglavari svjetskih religija obvezali su sebe i svoje vjernike da će se ubuduće zajedno suprotstavljati svim oblicima nečovječnosti i zla u svijetu. Sadržaj Deklaracije već je tada jasno ukazivao na sredstvo koje vjernici u sučeljavanju s nečovječnošću imaju na raspolaganju – *prastaru mudrost zajedničku svim religijama*.

Ustvari, projekt svjetskog etosa suvremene ljude želi podsjetiti na tu prastaru, a zaboravljenu, *mudrost*, koja unatoč neporecivim i dubokim razlikama između religija, naročito dogmatske prirode, ukazuje na ono što je *već sada* zajedničko svim religijama. To je, u učenjima svih religija, sačuvan *zajednički sustav temeljnih etičkih vrijednosti* – neopozivih i bezuvjetnih smjernica – na temelju kojih se može i već se gradi *svjetski etos*. Riječ je, zapravo, o jedinom primjerenom odgovoru na globalizaciju svjetskih problema: *globalizaciji etosa*, odnosno *globalizaciji ljudske odgovornosti*. Uz to treba podsjetiti kako su temeljne etičke vrijednosti zajedničke svjetskim religijama upravo one vrijednosti koje zagovaraju sve velike *filozofske tradicije svijeta humanističke orijentacije*. Dakle, oko izgradnje boljeg svijeta, a na temelju zajedničkih vrijednosti, doduše, različito zasnovanih i motiviranih, moguće je *savezništvo (koalicija) vjernika i nevjernika!*

Prevedeći u suvremeni kontekst neopozive smjernice zajedničke svjetskim religijama i filozofskim tradicijama, odnosno prastare zapovijedi – *Ne smiješ ubiti! Ne smiješ krasti! Ne smiješ lagati! Ne smiješ provoditi seksualni nemoral!* – pokušat ćemo ukazati koliko je pozitivnog i ozdraviteljskog potencijala skriveno u njima s obzirom na društveno-političke probleme kod nas. Tako želimo, s jedne strane, potaknuti sve ljude, naročito vjernike, na njihovu dosljednu primjenu u oblikovanju osobnog i društvenog života, a, s druge strane, ukazati da upravo one čine mogući i poželjni *okvir, smjerokaz i sadržaj konkretnog međureligijskog dijaloga* u BiH koji će biti u stanju pridonijeti ozdravljenju bosanskohercegovačkih vjerskih zajednica i društva u cijelosti. Preduvjet za to će biti, bez sumnje, pokajničko priznanje naših vjerskih poglavara i vjernika o *povijesnom zakazanju religija na našim područjima*, kad je u pitanju rad oko opraštanja i pomirenja, odnosno razgrađivanja stoljetnih mržnji i neprijateljskih slika, što se naročito odnosi na vrijeme uoči, za vrijeme i poslije posljednjeg rata.

Ljudskost i uzajamnost

Projekt svjetskog etosa, podsjetimo da mu je idejni tvorac njemačko-švicarski katolički teolog *Hans Küng*², ne zagovara niti *sinkretizam* (miješanje religija) niti *prevlast* jedne religije nad drugom niti *stvaranje nove jedinstvene svesvjetske religije* nego svjesnu i odgovornu suradnju vjernika različitih religija (i nevjernika) oko izgradnje boljeg svijeta koja izniče i ujedno vodi dubljoj ukorijenjenosti vjernika u vlastitoj tradiciji. Dva načela, odnosno temeljna stupa, na kojima počiva svjetski etos, *ljudskost* su i *uzajamnost*, a iz njih se izvode *četiri neopozive smjernice (zapovijedi)*. Iako trebaju biti prevedene u današnje vrijeme, čemu naročito doprinosi *Zaklada za svjetski etos* u Tübingenu, oko njih su usuglašene sve velike religijske i filozofske tradicije.³

Što bi, onda, konkretno trebalo značiti za međureligijski dijalog kod nas, *načelo ljudskosti* (sa svakim čovjekom treba ljudski, a ne neljudski postupati), odnosno uvjerenje da svaki čovjek posjeduje *neotuđivo i nedodirljivo ljudsko dostojanstvo*, te zato ne smije *postati puko sredstvo i objekt* u gospodarstvu, medicini, medijima i politici, nego trajno mora ostati *njihov subjekt i konačni cilj*? Vjerujemo da bi vjerske zajednice, u vrijeme komunizma sviknute *na ulogu čuvarica nacionalnih identiteta*, danas, u posve novom ozračju, kroz međureligijski dijalog trebale prednjačiti, kazano riječima *Amina Maaloufa*, u

² Nacrt projekta svjetskog etosa predstavlja Küngova knjiga *Projekt Weltethos* (Piper, München 1990). Na hrvatskom je objavljena 2003. u okrilju izdavačke kuće Miob iz Velike Gorice (Hrvatska). Temeljni dokumenti projekta svjetskog etosa (uz popratna objašnjenja) nalaze se u: Hans Küng (Hrsg.), *Dokumentation zum Weltethos*, Piper, München 2002. Pozitivno viđenje i pristajanje uz svjetski etos ugledne osobnosti današnjice (iz svijeta religije, politike, gospodarstva i umjetnosti) izrazile su u: Hans Küng (Hrsg.), *Ja zum Weltethos*, Piper, München 1995. O ukorijenjenosti svjetskog etosa u islamskoj tradiciji govori predavanje voditelja ureda Zaklade za svjetski etos u Berlinu, prof. Martina Bauschkea, *Projekt svjetskog etosa s muslimanskog gledišta*, objavljeno u časopisu *Znakovi vremena* (broj 35/36) Naučnoistraživačkog instituta „Ibn Sina“ (prijevod Alen Kristić).

³ Primjer prevođenja i primjene neopozivih smjernica na kojima počiva projekt svjetskog etosa u suvremenom kontekstu predstavljaju: a) u području svjetske politike i gospodarstva: Hans Küng, *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*, Piper, München 1997. (na hrvatskom jeziku tiskana je uz nekoliko članaka novijeg datuma u obliku dviju zasebnih knjiga: Hans Küng, *Svjetski etos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb 2007. i Hans Küng, *Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, Zagreb 2007); Hans Küng (Hrsg.), *Globale Unternehmen – globales Ethos*, FAZ, Frankfurt am Main 2001; b) u području pojedinih znanosti i umjetnosti: Hans Küng/Karl-Josef Kuschel (Hrsg.): *Wissenschaft und Weltethos*, Piper, München 1998.

kroćenju identiteta. Trebale bi zajedno, upravo u ime načela ljudskosti, budno paziti da se naša posve opravdana ljudska potreba za pripadanjem i identitetom ne promeće u zavodljivo zlo *ubilačkog identiteta*. Pojasnimo to!

U *plemensko-predmodernom* shvaćanju identitet se promatrao kao statična, holistička, jednom zasvagda dana i nepromjenjiva veličina. Poricanjem višestrukosti ljudskih pripadanja, identitet se tako svodio *na jednu jedinu pripadnost* (često onu ugroženu) – nacionalnu ili religijsku – koju je potom čovjek morao zastupati netolerantno i bijesno, pa čak u ime takvog identiteta postati ubojica da bi zaštitio zajednicu sebi istih – „sveto mi” – od ugrožavajuće zajednice drugačijih – „zlog oni”. A predmodernom poricanje višestrukih ljudskih pripadanja, uključivalo je poricanje i zaborav pripadnosti na koju nas iznova podsjeća načelo ljudskosti – *pripadnost ljudskoj zajednici*, kazano jezikom vjere, svijest da su svi ljudi *jednako vrijedna i ljubljena djeca istog Boga*. Kada unutar identiteta – igri različitih pripadanja – izbljedi ova svijest, identitet postaje *ubilački*, kazano jezikom vjere, promeće se u lažno božanstvo (*idol*) koje, da bi preživjelo, traži ljudske žrtve. Bez svijesti da smo djeca istog Boga – članovi jedne ljudske obitelji – naš se identitet (*rodoljublje i domoljublje*) izobličuje u ugrožavanje drugih i poricanje Božjih zapovijedi – *vrhunski grijeh idolopoklonstva*. Budući da su kod nas rasprave o identitetu površne i do kraja otvorene politizaciji i ideologizaciji, vjerske bi zajednice kod nas zajedno trebale *čuvati i jačati svijest* o tome da svi pripadamo jednoj ljudskoj obitelji, odnosno da smo *svi djeca istoga Boga*, što je skopčano s uvjerenjem da upravo ta pripadnost unutar identiteta *posjeduje neporecivo prvenstvo (primat)* – sve druge pripadnosti, uključivo religijska i nacionalna, podređene su joj i manje vrijedne od nje. Dakle, to ne znači da bi sada vjerske zajednice trebale poricati naše različite pripadnosti (pa niti nacionalnu), nego pomoći da se sve one žive u skladu s načelom ljudskosti! Na taj bi način i kod nas zaživjelo *postmoderni primjereno shvaćanje identiteta* kao procesualne, klizajuće, promjenjive i hibridizirajuće tvorevine! Drugačije kazano, moramo zajedno započeti graditi *uključive identitete s propusnim granicama* (M. Volf), odnosno identitete sposobne za dijalog jer su izgrađeni i na onome što nas od drugih razlikuje. Drugi je od Boga darovana mogućnost obogaćenja i produblivanja vlastitog identiteta, što opet znači da za vjernike ne bi smio biti svet identitet nego čovjek: služenje i ljubav prema

bližnjemu (nevoljom pogođenom čovjeku) ima prednost pred očuvanjem identiteta!⁴

No, ništa manje važan zahtjev pred naše vjerske zajednice, odnosno međureligijski dijalog, stavlja *načelo uzajamnosti* koje je stoljećima potvrđivano i čuvano u gotovo svim religijskim i etičkim tradicijama u okrilju *zlatnog pravila: što želiš da drugi tebi čini, čini i ti drugome!* Očito je da se naše bosanskohercegovačko društvo preobrazilo u „*društvo sporenja oko prava*” u kojem odveć često pojedine skupine (nacionalne, religijske, političke ili ekonomske) *tvrdoglavo ustrajavaju pri svojim pravima protiv prava drugih*, ne priznajući istodobno, pogotovo ne prihvaćajući, *vlastite odgovornosti*, što vodi, kao što smo svjedoci, sukobima, podjelama i beskrajnim svađama, na koncu u bezakonje i kaos. Budući da u našem društvu vlada „*nekultura zahtjeva za pravima*”, skopčana s prezirom izvorne namjere ljudskih prava, vjerske su zajednice kroz međureligijski dijalog u ime *načela uzajamnosti* pozvane podsjećati da *na cjelovito ljudsko dostojanstvo* spadaju ne samo *ljudska prava* nego i *ljudske odgovornosti!* Vjerske bi zajednice morale dati važan doprinos prevladavanju *prevage prava nad odgovornostima* u svijesti građana BiH upozoravajući da nema prava bez odgovornosti, odnosno da se prava i odgovornosti unutar društva trebaju i moraju na plodonosan način nadopunjavati i jačati. Dakle, bitan sadržaj međureligijskog dijaloga kod nas moralo bi biti *buđenje dragovoljnog prihvaćanja odgovornosti kod vjernika* (i općenito u društvu) radi jačanja poštivanja i ostvarivanja ljudskih (nacionalnih, religijskih i svih drugih) prava. O tome na jedinstven način progovara *Opća deklaracija ljudskih dužnosti* InterAction Councila (gremija nekadašnjih šefova vlada i država) od 1. rujna 1997.⁵

Kultura nenasilja i strahopoštovanja pred svakim životom

Obvezu njegovanja kulture nenasilja i strahopoštovanja pred svakim životom projekt svjetskog etosa utemeljuje u prastaraj, svim religijsko-etičkim

⁴ Kršćane na to upućuje golotinja Rasketog na križu. Objaviti očinsku ljubav Božju i spasiti svijet, Isus je mogao tek nakon što je žrtvovao svoj identitet Sina Božjega (odrekao ga se i podijelio s drugima) i s ljubavlju prigrlio tuđi identitet, ljudskost ljudi kojima je bio poslan. Zato se kršćanima ljubav u simbolici križa (i Isusova života općenito) objavljuje kao prožimanje i obogaćivanje različitih identiteta, bez dokidanja i miješanja, za razliku od mržnje: narcisoidno-ustrašenog i grčevito-sebičnog kruženja oko vlastitog identiteta.

⁵ Hrvatski prijevod *Opće deklaracije ljudskih dužnosti* nalazi se u časopisu *Bosna Franciscana* (broj 26) sarajevske Franjevačke teologije na str. 283-288. kao i prijevod predavanja Hansa Künga *Ljudska prava i ljudske odgovornosti* na str. 243-249. (Prijevodi Alen Kristić)

tradicijama zajedničkoj, smjernici *Ne smiješ ubiti!* (pozitivno *Poštuj svaki život!*). Da je nasilje „etos našega doba”, pokazuje nam ne samo širenje nasilja diljem svijeta (povratak u plemensku prošlost i surovost predmoderne), nego i strahote našega posljednjeg rata, ne, doduše, vjerskog, ali su ga uvelike vodili ljudi koji su sebe smatrali istinskim vjernicima. Stoga bi kod nas središnje mjesto u međureligijskom dijalogu trebao biti ustrajni rad oko buđenja svijesti i odgoja vjernika s obzirom na *radikalnu nespojivost vjere i nasilja*. Posve je jasno da to neće ići bez pokajničkog priznanja naših vjerskih zajednica za krivnju koju one nose s obzirom na nasilje i ugnjetavanje drugih na našim prostorima (ne samo u posljednjem ratu), odnosno za pristajanje uz „mit otkupiteljskog nasilja” kojim se *u ime ideologije nacionalne sigurnosti posvećuje nasilje* (Budimo posve otvoreni: ne na isti način i u istoj mjeri!).

Pored toga bi, kroz međureligijski dijalog, valjalo sve religijske tradicije vrednovati i tumačiti iznova, posve u duhu nenasilja i mirotvorstva, kako bi sastavni dio duhovnosti naših vjernika postala spoznaja i duboko uvjerenje da Bog otkriven u nasilju, kako to uviđa Mardešić, nije Bog religije nego *idol politike i izgovor ideologije*. Ako i dalje budemo oslabljivali našu vjeru njezinim svođenjem na politiku, oruđe čisto biološkog nadživljavanja neprijatelja, ona će se od izvorno mirovnih poruka i dalje prometati u otvoreno djelovanje ratničkog. Pozivat ćemo se na Boga ne da bismo drugima činili dobro, nego da bismo opravdali vlastito zlo (radi sebe i svoje koristi). Dakle, odgovarajući na obvezu njegovanja kulture nenasilja kroz međureligijski dijalog trebalo bi pred naše vjernike stavljati *uzore nenasilja i mirotvorstva* iz svih religijskih tradicija kao primjere istinske vjere, ujedno ukazujući na svjedočanstva mirotvorstva i nenasilja *u svetim knjigama religija* nazočnih kod nas. Na taj bi način započelo, uz pomoć međureligijskog dijaloga, odgajanje vjernika *za aktivno mirotvorstvo i nenasilje* – javno svjedočenje u društvu – što bi kao posljedicu imalo stvaranje takvog moralnog ozračja u društvu u kojem bi nasilje postalo neprihvatljivo sredstvo za rješavanje društveno-političkih problema. Jedino tako naše religije u budućnosti neće pridonositi nasilju, bilo uvjeravajući sukobljene strane u apsolutnu ispravnost „svojih” i apsolutnu zloću „neprijatelja”, bilo sakralizirajući grupni identitet „svojih” i demonizirajući istovremeno onaj „neprijatelja”.

No, ništa drugačije nego diljem svijeta, ljudsko nasilje ni kod nas ne pogađa samo ljude nego i cjelinu stvorenog svijeta – *prirodu kao Božje dobro stvorenje*. Međureligijski dijalog kod nas ne bi smio ostati slijep za sve ubrzanije razaranje i nemilosrdno iskorištavanje našeg prirodnog blaga,

na koje imaju pravo i naši potomci, što pojedinim interesnim skupinama omogućava sramotno bogaćenje. Da se međureligijske zajednice suprotstave tome kroz međureligijski dijalog, odnosno budeći u vjernicima svijest odgovornosti za stvoreni svijet, u svetim spisima naših religija ima više nego dostatno prostora. U izvornom nadahnuću protumačene, govore o čovjeku kao namjesniku i suradniku Božjem na zemlji pozvanom ne da iskorištava i razara prirodu nego da je u duhu zajedništva s kozmosom čuva i trajno održava kao mjesto ljudskog prebivališta, čak, kako govore zadnje stranice Biblije, na koncu vremena i prebivališta Boga, kad zemlja treba postati *kozmički Božji bram*. U povijesti naših religija oduvijek su iznicale svetačke osobnosti obilježene ljubavlju prema prirodi shvaćenoj kao objava božanske ljepote, dobrote i mudrosti, nudeći nam primjer „*sakramentalne vizije svijeta*” koju kroz međureligijski dijalog valja oživjeti i kod nas.

Kultura solidarnosti i pravednog ekonomskog poretka

Obvezu njegovanja kulture solidarnosti i pravednog ekonomskog poretka projekt svjetskog etosa utemeljuje u prastaraj, svim religijsko-etičkim tradicijama zajedničkoj, smjernici *Ne smiješ krasti!* (pozitivno *Postupaj pravedno i pošteno!*). Čak i samo šutnja *pred socijalnom nepravdom*, naročito kad se razmaše u tolikoj mjeri kao kod nas, vjerske zajednice čini (*su*) *krivcima* za ovo društveno zlo koje uzrokuje čitav niz drugih poremećaja u društvu. Naravno, vjerske zajednice ne mogu prisiliti niti pojedince niti društveno-političke strukture na provođenje načela socijalne pravde. Međutim, zajedničkim javnim istupima međureligijske naravi vjerske zajednice mogu zastupati i oblikovati prosvjed ljudi pogođenih socijalnom nepravdom pred moćnicima, što tim ljudima, ionako težak položaj, obično ne dopušta. Uz to, vjerski poglavari, na temelju ugleda koji proizlazi iz njihove službe, pojedince u vladajućim strukturama (a kod nas je uglavnom riječ o javno deklariranim vjernicima) mogu ustrajno i oštro pozivati i javno podsjećati na obvezu izgradnje pravednog ekonomskog poretka – u ime općeg dobra, jednako kao i u ime volje Božje koja je, kako to uče sve vjerske tradicije, uvijek zaštitnički okrenuta socijalno ugroženim. Samo tako se može nadvladati *grešni jaz* između gotovo savršeno sročениh socijalnih nauka vjerskih zajednica i prakse vjerskih zajednica s obzirom na konkretno ostvarivanje i zalaganje za socijalnu pravdu. Na to bi vjerske zajednice trebala potaknuti *i radikalizacija religije* posvuda u svijetu, pa i

kod nas, jer je radikalizacija religije, kako to uviđaju suvremeni sociolozi religije, ustvari samo *vanjski znak dubokih socijalnih poremećaja* u društvu. Bez *psihološke slobode* (slobode od temeljnih ljudskih strahova – smrti, gladi i istrebljenja) i *socijalne slobode* (materijalne neovisnosti), nezamisliva je *politička sloboda ljudi*, a *politički neslobodni ljudi* izručeni su zlokočnim političkim manipulacijama, uključujući zlouporabu i radikalizaciju religije. Umjesto zabrinutosti za vlastiti materijalni probitak i opstanak, vjerske zajednice su kod nas pozvane da kroz međureligijski dijalog zagovaraju i proročki svjedoče vrijednosti socijalne pravde. Upiranje prstom vjerskih zajednica na nepravedne socijalne strukture ne mogu nadomjestiti, po sebi vrijedne, karitativne akcije. No, da bi to vjerske zajednice mogle činiti na vjerodostojan način moraju načela socijalne pravde i same provoditi – počevši od „svjetovnjaka” uposlenih u strukturama vjerskih zajednica, što kod nas uglavnom nije slučaj.

Da utemeljenje za sve to nije teško pronaći u svetim knjigama, podsjetimo samo na strasno zalaganje *poslanika Muhameda* za socijalnu pravdu (socijalna i općenito pravda središnja je krepost islama), na borbu *starozavjetnih proroka* za socijalnu pravdu ili na *svjedočanstvo Isusa* da se vjerodostojan govor o Bogu ne može rastaviti od djelatnog zalaganja za socijalno ugrožene. Kroz međureligijski dijalog, usmjeren socijalnoj pravdi, vjerske zajednice i kod nas mogu stvarati moralno ozračje u kojem više neće biti društveno-politički prihvatljivo zloupotrebljavanje gospodarske ili političke moći u svrhu bezobzirne borbe za vlast nego za služenje ljudima. Zar nije mudrost zajednička svim religijskim tradicijama *spasonosni uvid* da čovjek posvećen zgrtanju novca, isticanju i trošenju, na koncu gubi dušu, slobodu, spokoj i nutarnji mir – svoju ljudskost? Međureligijski dijalog usmjeren socijalnoj pravdi mogao bi nam pomoći da iznova otkrijemo smisao za umjerenost i skromnost kroz suosjećajnost s patnicima gurnutim na rub društva. U protivnom, odnosno ukoliko vjerske zajednice i međureligijski dijalog kod nas ostanu *i dalje nijemi pred rastućom socijalnom nepravdom*, ne samo da će vjerske zajednice biti sukrivci za socijalnu nepravdu (socijalnu bijedu većine građana BiH) nego će i svaka njihova riječ o ljubavi Božjoj u očima jednostavnih ljudi pogođenih socijalnom nepravdom biti uvreda i izraz dvoličnosti – *čin hule na Boga!* Sve će više razočaranih vjernika (i građana) potvrdno odgovarati na pitanje: *Je li šutnja vjerskih zajednica pred socijalnom nepravdom otrovni plod novca darovanog vjerskim zajednicama iz ruku moćnika obogaćenih kršenjem temeljenih načela socijalne pravde – naročito*

radničkih prava? A razočarani vjernici predstavljaju pristalice za kojima diljem svijeta tragaju radikalni vjerski pokreti!

Kultura tolerancije i življenja u istini

Obvezu njegovanja kulture tolerancije i življenja u istini projekt svjetskog etosa utemeljuje u prastaraj, svim religijsko-etičkim tradicijama zajedničkoj, smjernici *Ne smiješ lagati!* (pozitivno *Govori i djeluj u istini!*). Laž je temeljna duhovna bolest! Ne naziva Biblija zaludu đavla „ocem laži” i „zavodnikom”, a Isus učenike opominje da će ih samo istina osloboditi. Unatoč tome, kao i drugdje u svijetu, i kod nas je zavlada laž i prijevara povezana s dvoličnošću i obmanjivanjem. Za lažju na putu do vlasti i moći posežu poslovni ljudi i političari. Da bi prodali vijesti, medijski djelatnici. Predstavnici religija da bi obezvrijedili vjernike drugih tradicija i – dodvoravajući se politici – opravdali njihove progone. Kao da jedno od imena Božjih, u skladu sa svim religijskim tradicijama, nije istina, odnosno da sama istina, shvaćena osobno, nije sam Bog, istina koju unaprijed i zasvagda ne posjeduje nitko!

Pogubnost posezanja za lažju kod nas se, međutim, naročito očituje u *pitanju prošlosti*, koju su narodi BiH doživjeli i upamtili na drugačiji način, između ostalog, jer su stoljećima živjeli u tri suživeća kulturna geta tek uz sporadičnu, uglavnom gospodarsku, komunikaciju (S. Džaja/Ž. Ivanković). Umjesto da danas radimo zajedno na prerađivanju zajedničke prošlosti, u ime bolje budućnosti i istinskog međusobnog poznavanja s onu stranu klišeja, a na temelju rezultata istinske, od laži oslobođene, historiografije, kod nas na sve strane vlada „*pohlepa za prošlošću*” (Ž. Ivanković), odnosno na sve se strane poseže za lažju kako bi se vlastita prošlost pokazala boljom nego što jest (do idiličnosti), a tuđa gorom nego što jest (do demoniziranja). Potom se prošlošću, *uljepšanom lažju*, koristi politika da obezvrijedi i zaniječe druge (politička mitologija).⁶

U ime istinoljubivosti, vjerske su zajednice kod nas pozvane kroz međureligijski dijalog oduprijeti se pošasti laži koja prožima sva područja našeg društvenog života. A opet iznova, valjalo bi vjerskim zajednicama krenuti od sebe. Vlastitim primjerom trebale bi započeti vlastitu povijest sagledavati i izlagati u svijetlu istine (Isusove tvrdnje da nas oslobađa

⁶ O *političkoj zlouporabi mita* u bosanskohercegovačkom društvu, a i šire, Željko Ivanković sjajno govori u knjizi eseja i studija *Tetoviranje identiteta*, koja je 2007. objavljena u Sarajevu u okrilju izdavačke kuće Rabić.

samo istina) priznajući otvoreno i pokajnički vlastita povijesna zakazanja (ne u duhu bolesnog mučenja samih sebe nego da bi neokrnjeno zasjala dobra koja su učinili). Na taj način mogle bi vjerodostojno zagovarati istinoljubivost u društvu gledano u cjelini. Vjerske zajednice pri tome ne bi izgubile na ugledu kako se pribojavaju mnogi, nego bi u „svijetu od stakla” (Ž. Mardešić) u kojem se više ništa ne može skriti zahvaljujući medijima, dobile uvelike na moralnom utjecaju.

U tome procesu dogodilo bi se još nešto bitno što je pokojni papa Ivan Pavao II. nazivao *čišćenjem (ozdravljanjem) sjećanja*. U slučaju da vlastitu prošlost počnu sagledavati istinoljubivo, vjerske zajednice će (a one su, podsjetimo, *rezervoari sjećanja* naroda na našim prostorima) početi razgrađivati pogubne mehanizme *zlopamćenja* – upornog sjećanja (i preuveličavanja) vlastitih gubitaka i patnji bez trunke svijesti o tuđoj patnji, naročito vlastitog udjela u krivnji za patnju drugih – što od zlopamćenja čini nepresušni izvor za političku instrumentalizaciju – pozivanje na osvetu i buđenje mržnje. Da je takav proces ozdraviteljske prirode, očituje se u njegovoj bolnosti i činjenici da iziskuje veliku hrabrost. Nema sumnje da bi vjerske zajednice čineći tako, naročito zajedno kroz međureligijski dijalog, stvarale takvo moralno ozračje u kojem bi se u našem društvu počela nadvladavati pošast laži – u politici, gospodarstvu, medijima i znanosti. Na čelu toga procesa trebali bi, uz vjerske poglavare, biti teolozi, vjeroučitelji, religijske i međureligijske tiskovine, a odgoj za istinoljubivost, posve jasno, započinje u obitelji i školi.

Kultura ravnopravnosti i partnerstva između muškaraca i žena

Obvezu njegovanja kulture ravnopravnosti i partnerstva između muškaraca i žena projekt svjetskog etosa utemeljuje u prastaraj, svim religijsko-etičkim tradicijama zajedničkoj, smjernici *Ne smiješ provoditi seksualni nemoral!* (pozitivno *Poštujte i ljubite jedni druge!*). Različiti oblici *spolnog iskorištavanja i diskriminacije* – jednog od najgorih oblika ljudskog poniženja – u porastu su kod nas čemu, pored socijalne bijede, uvelike pomaže naše *patrijarhalno nasljeđe* skopčano s podčinjavanjem i ponižavanjem žena od strane muškaraca (često uz primjenu nasilja), što se često opravdavalo nakaradnim izlaganjem vjerskih učenja. To se opet događa, što se ne smije zaboraviti, u sjeni iskustva posljednjeg rata – nerijetko su i ljudska tijela (ne samo ženska nego i muška) bila ratište, poligoni za seksualnu manifestaciju agresije.

Spolnost, izvorno stvaralačka i pozitivna snaga, kroz zlouporabe se sve češće, dakle, i kod nas očituje kao razorna i negativna snaga. Stoga niti vjerske zajednice, odnosno međureligijski dijalog kod nas, ne bi smio biti nijem pred porastom različitih oblika spolnog iskorištavanja i diskriminacije. Naravno, vjerske zajednice nemaju mogućnost, izuzev kad je riječ o vjerskim službenicima, spriječiti ili kazniti spolno iskorištavanje ili diskriminaciju. No, vjerske zajednice su pozvane, a to kroz konkretne oblike međureligijskog dijaloga mogu činiti zajedno, pomagati u oporavku i zaštititi žrtava seksualnog iskorištavanja i nasilja. Gotovo da i nema, pogotovo ozbiljna, projekta unutar naših vjerskih zajednica kojim se sustavno i stručno pomaže žrtvama silovanja iz posljednjeg rata ili žrtvama trgovine ljudima, ujedno seksualno iskorištavanjem. Pored toga što bi takvi oblici pomoći imali neprocjenjivo značenje za same žrtve, oni bi imali simboličko-proročko značenje i poticajnu snagu za ozdravljenje našeg društva kad je u pitanju suočavanje sa zločinima općenito i onima seksualne prirode počinjenim u zadnjem ratu ne samo nad ženama nego i na nad muškarcima.

Radeći na vrednovanju i tumačenju religijskih tradicija u duhu ravnopravnosti i partnerstva između muškaraca i žena, vjerske bi zajednice kod nas kroz međureligijski dijalog stvarale moralno ozračje u kojem bi društveno-politički seksualno iskorištavanje i diskriminacija postali neprihvatljivi – a ne bi se, što je apsurdno, nevine žrtve seksualnog nasilja i zlostavljanja osjećale krivima i bile pod pritiskom okoline. U tome bi veliki doprinos mogle dati upravo *teologinje* – u vlastitoj vjeri teološki obrazovane žene – koje bi, ukazujući na često prešućivan i zanemarivan doprinos žena razvoju svake pojedine religijske tradicije, mogle potaknuti razvoj samosvijesti i samostojnosti žena i to ne samo unutar vjerske zajednice nego i općenito u društvu – u ime nade da će u bosanskohercegovačkim obiteljima i društvu između muškaraca i žena zavladati uzajamna obzirnost i pomirljivost, odnosno ljubav umjesto spolnog posjedovanja i zlouporaba. U takvom ozračju bilo bi mjesta i za stare, a između roditelja i djece vladao bi odnos uzajamne brige, pažnje i poštovanja. Na koncu, vjerske zajednice u suvremenim raspravama o *seksualnoj orijentaciji* ne bi smjele postati žrtve *bojovno-ideološkog govora*, neovisno o dogmatskim učenjima pojedine vjerske zajednice glede toga pitanja. Seksualna orijentacija ne umanjuje ljudsko dostojanstvo pojedinca koje poriče bojovno-ideološki govor, često opravdavajući uporabu nasilja protiv pojedinaca „*sumnjive*

seksualne orijentacije". Naprotiv, vjerske su zajednice pozvane *bez ideološkog naboja* upozoravati na opasnosti povezane sa zlouporabom seksualnosti, ne odustajući pri tome od očuvanja ljudskog dostojanstva svakog pojedinca.

Prema ekumeni sućutnosti

Za očekivati je da će sve do sada izrečeno nametnuti pitanje što će vjerske zajednice i vjernike pojedince u svijetu i kod nas pokrenuti na ostvarivanje projekta svjetskog etosa. Pored uvida da bez ostvarivanja vrijednosti svjetskog etosa neće biti ni budućnosti ljudskog roda (uključujući i BiH), valja računati *na milost Božju* koju smo kao vjernici pozvani moliti za druge i za sebe. Ona će nas obuzeti, usuđujemo se ustvrditi imajući pred očima bosanskohercegovački kontekst, ako dopustimo da nas kao vjernike i ljude do u dubine našeg bića potrese *iskustvo tuđe patnje, sve tamo do patnje neprijatelja*. Vjerujemo da bi nas takvo iskustvo, proživljeno iskreno bez glume, nadahnulo da nepovratno krenemo zajedno u smjeru naznačenom projektom svjetskog etosa.

Uostalom, ako se zagledamo dublje u svete knjige tri monoteističke religije, kako to uviđa *katolički teolog J. B. Metz*, vidjet ćemo da je u njima spomen Boga izvorno povezan neraskidivo uz spomen tuđe patnje. Neporeciva je istina da su židovi, kršćani i muslimani kroz povijest odveć često spomen Boga koristili u posve suprotne svrhe – koristeći ga za buđenje i stabilizaciju mržnje i nasilja. No, ukoliko se vratimo na izvore vidjet ćemo da se u našim svetim knjigama ne krije „*jaki*” *moćno politički-monoteizam* (polazište antidemokratskih misli o nedopustivosti podjele vlasti, korijen zastarjelog patrijarhalizma i nadahnitelj političkog fundamentalizma s mišlju o prijateljima i neprijateljima) nego „*slabi*” *povrjedljivi i sućutni monoteizam*. Upravo je u njemu ukorijenjen govor o Bogu osjetljivom na patnju. Možda bismo tada uvidjeli da je jedini istinski način *življenja strasti za Boga ustvari sućutnost* – „opažanje tuđe patnje koje uzima udjela u njoj, kao djelatna spomen patnje drugih, kao pokušaj gledanja i vrednovanja samoga sebe očima drugih, naime onih drugih koji pate” umjesto dosadašnje u društvu i vjerskim zajednicama svenazočne „*tlapnje o vlastitoj nedužnosti*”.⁷

⁷ Usp. Johann Baptist Metz, *Prijedlog univerzalnog programa kršćanstva u doba globalizacije*, u: Teološke perspektive za XXI. stoljeće, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2006, str. 391-407.

Ako krenemo tim putem – vjerske zajednice i vjernici pojedinci – konačno ćemo započeti graditi u BiH „*ekumenu sućutnosti*” (J. B. Metz) koja će biti u stanju polučiti nemjerljive doprinose ozdravljenju i stvaranju boljeg društva unutar BiH.

v.

Ususret
budućnosti

1993-2013: 20 godina Deklaracije o svjetskom etosu

Temeljne namjere nekoć – izazovi danas

Karl-Josef Kuschel

Što bi se još moglo reći tijekom predavanja o temi kakva je Deklaracija o svjetskom etosu a da to o njoj već nije podrobno istraženo i objavljeno? Od publikacija ću spomenuti samo rad o „Putu do Deklaracije o svjetskom etosu” [„Die Weltreligionen entdecken ihr gemeinsames Ethos. Der Weg der Weltethosklärung”] *Christel Hasselmann*, koji je izvorno nastao kao doktorska radnja i objavljen već 2002, i X. poglavlje 3. sveska „Sjećanja” [„Erlebte Menschlichkeit”] *Hansa Künga*, u kojem je, pod naslovom „Projekt svjetskog etosa: jedan etos za čovječanstvo”, Küng opisao pozadinu i nastanak „Deklaracije o svjetskom etosu”, da bi, nadovezujući se na to, predstavio razvoj Projekta na temelju aktivnosti „Zaklade za svjetski etos”, koja je utemeljena 1995. Te su aktivnosti razvijene u vrlo različitim područjima rada i međunarodnim kontekstima, onako kako su još jednom i još podrobnije predstavljene 2012. u „Priručniku svjetskog etosa” [„Handbuch Weltethos. Eine Vision und ihre Umsetzung”], objavljenom 2012. uz suradnju *Stephana Schlenso*ga i *Günthera Gebhardta*. Dakle, što tome još pridodati nakon što je o projektu svjetskog etosa, kako se to čini, sve rečeno?

No, u mojoj se osobi istodobno ujediniuje blizina i distanca? A to me i jest izazvalo da unatoč svekolikom oklijevanju prihvatim poziv *Stephana Schlenso*ga da održim ovo predavanje. Uz *Hansa Künga* sam suvremeni svjedok, koji je „nekoć”, godine 1993, bio uključen u izradu „Deklaracije o svjetskom etosu” i nazočan u Chicagu. Nastanak i proglašenje Deklaracije od strane Parlamenta svjetskih religija doživio sam iz prve ruke. A na to

se nadovezuje to da više nisam aktivno uključen u operativne „poslove” Zaklade, pa iz tog razloga mogu sa stanovitom distancom ne samo analizirati nekoć nastali Dokument i njegove *temeljne namjere* nego i naznačiti *izazove* današnjice i sutrašnjice s kojima je prema mom zapažanju projekt svjetskog etosa sučeljen 20 godina „poslije”.

I. Svijet iz 1993.

„Svijet se nalazi u agoniji... mir nam izmiče – Planet se razara – susjedi žive u strahu – napetosti između muškaraca i žena rastu – djeca umiru! To je odvratno.” Započinje li na taj način naša Deklaracija o svjetskom etosu? U svakom slučaju, na taj način započinje „Uvod” u prvo izdanje Deklaracije. No, upravo taj puki „alarmizam”, ta panična retorika sačinjena od slika iz apokaliptičkog repertoara, koliko histerična toliko i snažna, ne predstavlja stil i ton Deklaracije o svjetskom etosu. Zapravo, taj takozvani „Uvod” i nije nastao u Tübingenu. Taj je tekst sastavilo uredničko vijeće Parlamenta svjetskih religija u Chicagu, a trebao je biti naglas pročitao za vrijeme završnog zasjedanja otvorenog za javnost 4. rujna 1993. što se i dogodilo. Za odgovorne u Chicagu takav bi tekst čak bio i posve dostatan. On je i predstavljao više-manje ono što su očekivali od Tübingena, „dvije do tri stranice”, kako se toga ispravno sjeća Hans Küng. Zamislite da su iza Chicaga 1993. ostale samo te gotovo 4 tiskane stranice obuhvatnog Dokumenta. *Ništa* je ono što bi ostalo od tadašnjeg Parlamenta svjetskih religija. Tek je na temelju koliko precizno-sažete i ujedno toliko obuhvatno-supstancijalne Deklaracije bio stvoren temelj za budući rad u smislu dugoročne perspektive. A Hans Küng, njezin autor, bio je čovjek koji se pobrinuo za to da se Deklaracija ne zagubi poput mnoštva dokumenata usvojenih tijekom skupština, kongresa, susreta i konferencija. U pravilu budu brzo „uladičeni” i više nikad ne ugledaju svjetlo dana.

No, i naša Deklaracija o svjetskom etosu započinje tematiziranjem jednog problema. „Naš svijet prolazi kroz temeljnu krizu: krizu svjetskog gospodarstva, svjetske ekologije i svjetske politike.” Tako glasi prva rečenica. To je formulirano mnogo trjeznije i odgovara situaciji iz 1993. godine. Kako je izgledao svijet iz 1993? Posegnut ću za tri netom spomenute natuknice.

1. natuknica: Kriza svjetskog gospodarstva

Svijet se 1993. još uvijek nalazio pod dojmom drugog velikog „sloma burze” u povijesti gospodarstva i financija 20. stoljeća. Poslije „crnog četvrtka” u listopadu 1929. uslijedio je „crni ponedjeljak” 19. listopada 1987. Tog se dana Dow Jones indeks strmoglavio za više od 20 posto. Na burzama je došlo do upečatljivo najvećeg dnevnog gubitka do tada. U New Yorku su se službeni brokeri od vremena do vremena suočavali s nesposobnošću da uopće ustanove kurs, nadasve zato što se kompjuterski sustav uvijek iznova gasio zbog preopterećenja. Unatoč tome, tijekom dana je više od 600 milijuna akcija promijenilo vlasnika što je za to vrijeme predstavljalo rekord. Sve u svemu, američko tržište akcija tog je dana na vrijednosti izgubilo 500 milijardi dolara. Bezbroj ulagača je uništen.

Vrijeme je to američkog predsjednika *Ronald* *Reagana* (1981-1989). Njegova je gospodarska politika stimulirala bogate da postanu još bogatiji prije svega putem umanjivanja poreza što je bilo povezano s očekivanjem da će bogataši nakon toga stvoriti radna mjesta i državi omogućiti ubiranje poreza. Dakle, prije ili poslije bogatstvo će se bogatih spustiti „dolje”. Riječ je o teoriji „trickle-down”. No, posljedica je užasna pohlepa za novcem. Iz tog će razloga „greed” i postati ključna riječ za godine Reaganove vladavine. Već su 1987. seizmografski budno dva Amerikanca umjetnički predstavili i ujedno demistificirali tu pohlepu za novcem: Tom Wolfe svojim romanom „Bonfire of Vanities” [„Lomača ispraznosti”] i Oliver Stone svojim filmom „Wall Street”. Radnja i jednog i drugog umjetničkog djela odigrava se u brokerskom miljeu New Yorka. Pojednosti o tome možete pronaći u knjizi „Börsen, Banken, Spekulanten. Spiegelungen in der Literatur – Konsequenzen für Ethos, Wirtschaft und Recht.” [„Berze, banke, špekulanti. Refleksije u književnosti – konsekvence za etos, gospodarstvo i pravo”] koju sam objavio 2011. zajedno s pravnikom u gospodarstvu prof. Heinz-Dieterom Assmannom iz Tübingena.

Druga smjernica Deklaracije o svjetskom etosu napisana je upravo protiv tih izobličavanja američkog gospodarstva, koja su prije svega omogućena iskustvima s ekonomijom na Reaganov način („reagonomics”) i kojima poput odraza u zrcalu odgovara u povijesti besprimjerno zaduženje američke države: „Obveza njegovanja kulture solidarnosti i pravednog ekonomskog poretka.” Nije slučajno da pojašnjavajući komentar o tome završava ovim pasusom:

„Umjesto nezasitne pohlepe za novcem, prestižem i potrošnjom, potrebno je iznova pronaći smisao za umjerenost i skromnost. Jer čovjek u pohlepi gubi svoju ‘dušu’, svoju slobodu, svoj spokoj, svoju nutarnji mir, a time i ono što ga čini čovjekom.” (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 34).

2. natuknica: Kriza svjetske ekologije

Gospodarski rast na zemlji je „*ograničen*”. Šira je javnost svjesna te analize barem od 1972. Te je godine bračni par Meadows objavio svoju studiju koja će kasnije steći slavu: „The Limits to Growth”. Temeljna nakana tog istraživanja, koje je poduzeto po nalogu „Club of Rome”, jest to da pokaže kako osobno i lokalno djelovanje svake osobe posjeduje globalne učinke, ali ti učinci ne odgovaraju vremenskom horizontu i prostoru djelovanja tog pojedinca. Jasnije formulirano: Pojedinac u pravilu uopće nije svjestan onoga što dugoročno izaziva. Na temelju toga taj izvještaj zaključuje: Ako se suvremeni porast svjetskog stanovništva, industrijalizacije, onečišćenja okoliša, proizvodnje živežnih namirnica i iskorištavanja prirodnih resursa nastavi na sadašnjoj razini, apsolutne granice rasta na Zemlji bit će dosegnute tijekom sljedećih stotinu godina.

O toj se studiji strastveno raspravljalo posvuda u svijetu, a njezine su premise i prognoze doživjele višestruke prigovore. No, postigla je dvije stvari: *Kao prvo*, pokrenula je nova istraživanja, analize i prognoze. Ta se tema više nije mogla ignorirati. Tako je 1992, godinu dana prije nego što ćemo putovati u Chicago, objavljena susljedna studija „Nove granice rasta”. U aktualiziranim simulacijama u obzir su uzete nove spoznaje (na primjer o postojanju većih nalazišta resursa nego što se za to znalo dvadeset godina ranije) i razvoj do kojeg je u međuvremenu došlo. No, time nije opovrgnuta temeljna prognoza. *Kao drugo*, studija iz 1972. uvrstila je temu ekologije nepovratno u dnevni red svjetske politike. Nije slučajno da se 1992. održala i jedna konferencija Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju („United Nations Conference on Environment and Development – UNCD”), poznata i kao „Svjetski samit”. Održala se u lipnju 1992. u Rio de Janeiru. Mnogi je smatraju kamenom temeljcem integracije politike okoliša i razvoja na svjetskoj razini, a ujedno predstavlja preludij za niz drugih „svjetskih samita” – Rio+5 1997. u New Yorku, Rio+15 2002. u Johannesburgu i Rio+20 2012. iznova u Brazilu, povezanim s „Konferencijom Ujedinjenih naroda o održivom razvoju”. Koliko nam je

to danas poznato, sve su to poduhvati koji znatno zaostaju za očekivanjima koja su se s njima povezivala u svijetu.

Kriza svjetske ekologije: Izrada Deklaracije o svjetskom etosu odvijala se pod dojmom te rasprave. Tragovi se nalaze prije svega u komentaru prve smjernice: „Obveza na kulturu nenasilja i strahopoštovanja pred svakim životom”. Ključne riječi iz tadašnje rasprave mogu se bez poteškoća pronaći u tekstu:

„Ljudska je osoba beskrajno dragocjena i treba je bezuvjetno štititi. No, i život životinja i biljaka, koje zajedno s nama nastanjuju ovu planetu, zaslužuju zaštitu, obzir i skrb. Neograničeno iskorištavanje prirodnih temelja života, bezobzirno razaranje biosfere, militariziranje kozmosa, sve to predstavlja zločin. Kao ljudi posjedujemo – upravo u pogledu na buduće generacije – posebnu odgovornost spram planeta Zemlje i kozmosa, za zrak, vodu i tlo. U ovom smo kozmosu svi uzajamno isprepleteni i jedni od drugih ovisni. Svatko od nas ovisi o dobru cjeline. Zato važi sljedeće: Ne treba zagovarati vlast čovjeka nad prirodom i kozmosom nego kultivirati zajedništvo s prirodom i kozmosom.” (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 30 i dalje).

3. natuknica: Kriza svjetske politike

Promatrano iz perspektive svjetske politike, svijet iz 1993. pokazuje ambivalentno lice. To nismo smjeli ignorirati, a sačuvalo nas je od „alarmizma”. *Sjedne strane:* Makro sukob Istoka i Zapada bio je deaktiviran. 1989. pao je Berlinski zid a već 1990. došlo je do ponovnog ujedinjenja Njemačke. Za ne povjerovati: Najednom više nije bilo „željezne zavjese”, Varšavskog pakta, monopola moći komunističkih stranaka. Čak je i politika atomskog razoružanja velesila napredovala. Već su u siječnju 1993. u Moskvi tadašnji ruski predsjednik Boris Jelcin i američki predsjednik Bush st. potpisali ugovor „START II”. Nazire se nova drastična redukcija strateškog atomskog oružja.

No, *s druge strane:* O novom svjetskom poretku, kako je to najavio predsjednik Bush st, nije moglo biti govora. Uz zakazanje gospodarske i socijalne politike (Bush je bio dopredsjednik za Reaganove vladavine), to je bio glavni razlog zašto je Bush u studenom 1992. izgubio predsjedničke izbore protiv Billa Clintona. Potonji će ga već 20. siječnja zamijenit kao 42. predsjednik SAD-a jer su na razini nižoj od starog makro svjetskog sukoba

početkom 90-tih godina prošlog stoljeća izbili regionalni meso konflikti, a prvi spektakularni teroristički udari izazvali fatalne učinke: građanski rat u bivšoj Jugoslaviji, bombaški napad na Svjetski trgovački centar u New Yorku i Prvi irački rat za vladavine Busha st. Po prvi je put u povijesti nakon Drugog svjetskog rata islamistički teror na tako spektakularan način uzeo maha i po prvi je put jedna zapadnjačko-„kršćanska” sila vodila rat na „muslimanskom teritoriju”. Sada već globalno umrežen i djelatan islamistički terorizam naročito iz toga crpi svoju demonsku energiju i opravdanje.

Ali 1993. pokazuje i neke pozitivne znakove na razini svjetske politike. To niti možemo niti želimo ignorirati. U veljači 1993, gotovo 6 mjeseci prije „Chicaga”, Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda usvaja rezoluciju o osnivanju „*Međunarodnog suda za ratne zločine*” počinjene na području bivše Jugoslavije. Sredinom rujna 1993, nedugo nakon zasjedanja Parlamenta svjetskih religija u Chicagu, tadašnji premijer Izraela Rabin i predsjedavajući PLO-a Arafat u Washingtonu potpisuju *ugovor „Gaza-Jericho”* o djelomičnoj autonomiji Palestine. A list se okrenuo i što se tiče aparthejda u Južnoafričkoj Republici, i to u toj mjeri da su se Ujedinjeni narodi u listopadu 1993. mogli opredijeliti za okončanje *gospodarskih sankcija protiv Južnoafričke Republike*. Do novog političkog ustroja dolazi nenasilnim putem. Svijet je odahnuo. No, preplavljuje nas silno očajanje kad pomislimo na deset tisuća mrtvih čiju je smrt već do sada uzrokovao trenutni građanski rat u Siriji. 12. studenog 1993. *Nobelovu nagradu za mir* u Oslu dobivaju karizmatični crnački vođa Nelson Mandela i tadašnji južnoafrički predsjednik Willem de Klerk. *Nobelovu nagradu za književnost* za 1993. u Stockholmu dobiva Amerikanka i crnačka borkinja za građanska prava Toni Morrison, a *Mirovnu nagradu njemačkih knjižara* u Frankfurtu župnik, publicist i borac za građanska prava u DDR-u Friedrich Schorlemmer. A to jesu važni znakovi. Oni potječu iz povijesti slobode iz 1993. godine. Dakle, nema temelja za uzbunjivanje zbog nadolazeće propasti: „Čovječanstvo danas posjeduje dostatne ekonomske, kulturne i duhovne resurse da stvori bolji svjetski poredak!” To je jedan od *ohrabrujućih* znakova koji se *također* nalaze u Deklaraciji o svjetskom etosu. (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 22)

Tekst se kreće na razini umjerenog stila i tona, u za njega svojstvenoj mješavini patosa i preciznosti. Odmah na početku govori o nužnosti „novog svjetskog poretka”, i to sučelice „starim i novim etničkim, nacionalnim,

gospodarskim i religioznim napetostima” (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 22). Sada znamo i zašto. Pri tome svjesno prihvaća ključnu riječ predsjednika Busha, ali svjetski poredak ujedno povezuje s *globalnim pravnim poretком* koji simbolizira – ne samo simbolički – Međunarodni sud za ratne zločine. *Polazeći od te* povijesne pozadine iz 1993. (regionalni ratovi, islamistički teror, atomsko razoružanje, okončanje aparthejda), danas bolje razumijemo na koga se i na što se misli kad se u komentaru prve smjernice kaže:

„Upravo su politički moćnici pozvani pridržavati se pravnog poretka i zauzimati se što je više moguće za nenasilna i mirovna rješenja. Trebali bi se angažirati oko međunarodnog mirovnog poretka kojemu je potrebna zaštita i obrana od nasilnika. Naoružavanje predstavlja pogrešan put, a razoružanje imperativ sadašnjeg trenutka. Neka se nitko ne zavarava: Čovječanstvo neće preživjeti bez svjetskog mira.” (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 30).

II. Potencijal religija u razdoblju sekularizma

Nasuprot takve globalne situacije *temeljnu namjeru* Deklaracije predstavlja podastiranje duhovnog i mudrosnog potencijala svjetskih religija, ne naprosto kao rješenje problema nego kao nutarnji izvor snage za primjereno djelovanje, i to u pogledu na *svakog pojedinačnog čovjeka*, neovisno o tome kakve je religiozne ili svjetonazorske pozadine. Religiozna strast povezana sa stručnim znanjem – za to se zalaže Deklaracija. Na taj bi se način trebalo postići da ljudi od problema ne bježe u privatnu sferu ili na temelju etike uvjerenja izbjegavaju stvarnost ili se čak cinički sklanjaju u stranu pred očitim pritiskom problema nego da se sami *založe* za rješenje problema – sa stručnim znanjem u glavi. Vruće srce i hladna glava ne moraju se isključivati. No, upravo zato što se pouzda u potencijal religija, Deklaracija se osjeća sučeljenom s oštrim prigovorima kritike religija. S njom se mora pozabaviti. Rasprava s kritikom religije u neku ruku neprestano i prožima tekst, čak i na mjestima na kojima nije izravno tematizirana.

U tom se sklopu pomalja *laicizam* i *sekularizam*, prije svega vrlo rasprostranjen u sjevernim i zapadnim europskim zemljama. Njihove pristaše proglašavaju religiju, ako je posve ne zabacuju unaprijed kao ideologiju neprijateljsku spram slobode, u najboljem slučaju privatnom

stvari. Moć religijskih institucija napadaju kao monopoliziranje istine. Religije smatraju najneprijemljivijim „posredovateljima” životnog stava kompatibilnog s demokracijom u globalnom društvu trećeg tisućljeća: slobode od svekolikog duhovnog i moralnog tutorstva, odgoja za poštovanje ljudskih prava, života u duhu pluralizma i slobodne razmjene ideja. Deklaracija o svjetskom etosu mora ostati postojana pred tim. Njoj to i polazi za rukom, i to u četiri koraka:

1. Deklaracija prihvaća kritiku religija i okreće je u *samokritiku*. U posvemašnjoj se jasnoći distancira od „poglavara i pristaša religija” koji „potiču agresiju, fanatizam, mržnju i neprijateljstvo spram stranaca, pa čak nadahnjuju i legitimiraju nasilne i krvave sukobe”. (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 20). Tekstu pri tome kao polazište služi spoznaja da se u suvremenom društvu vjerodostojnost može zadobiti jedino na temelju samokritike. Religije će moći biti doslovno „vjero-dostojne” samo onda –kako se to u tekstu od riječi do riječi nalazi zapisano – kad same uklone one sukobe koji izviru iz njih samih, kad razgrade uzajamnu oholost, nepovjerenje i predrasude, jednako kao i uzajamne neprijateljske slike, te iskažu poštovanje tradicijama, svetinjama, blagdanima i obredima onih koji vjeruju drugačije.” (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 26).

2. Religija se u Deklaraciji ne pojavljuje kao „sustav”, a niti kao „institucija”, koja ljudima želi ovladati na temelju paternalističkih odnosa, nego kao *temeljni stav*, ujedno i ponizan i odrješit, jer se može osloniti na predaje stare tisućljećima, višestruko izdavane i oskrvnjavane, ali ne i opovrgnute. Ovu će misaonu figuru kasnije preuzeti *Jürgen Habermas* kad bude govorio o tome da su „u svetim spisima i religijskim predajama artikulirane intuicije o grešnom padu i spasenju, o spasilačkom izlazu iz života doživljenog bez mogućnosti spasenja, suptilno sricanom i hermeneutički održavanom na životu kroz tisuće godina”. (Govor u Münchenu, 2004). Dakle, ključnu kategoriju Deklaracije ne predstavlja sveznalaštvo nego *pouzdanje „u prastaru mudrost naših religija”*:

„Kao ljudi religijskog i duhovnog usmjerenja, koji svoj život temelje na Posljednjoj zbilji i iz Nje crpe duhovnu snagu i nadu putem pouzdanja, molitve ili meditacije, riječima ili šutnjom, posjedujemo posebnu odgovornost... Ne smatramo se boljim od drugih ljudi, ali se pouzdajemo u to da nam prastara mudrost naših religija može pokazati put i u budućnosti.” (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 21).

3. Razumljivo je samo po sebi da je polazište Deklaracije *multireligijsko globalno društvo*. Kako bi uopće moglo i biti drugačije, kad je trebala biti usvojena od strane Parlamenta svjetskih religija u nazočnosti više od stotinu poslanika iz različitih svjetskih religija u višereligijskom gradu kakav je Chicago? Kako bi uopće moglo i biti drugačije, kad je simbolička riječ „parlament” trebala ukazivati istina ne na demokratsku legitimaciju u političkom smislu, ali zato na „jednake odnose” u pogledu zastupljenosti i komunikacije u moralnom smislu? Oholo monopoliziranje istine od strane bilo koje od religija bilo bi groteskno sučelice zadaćama na koje zajednički trebaju odgovoriti u globalnom društvu. No, pluralizam religija za Deklaraciju ne predstavlja povod za podizanje uzbune zbog „diktature relativizma” nego za poziv na korištenje duhovnog i životno-praktičnog potencijala *svake* religije gdje god je to moguće. Ona želi izričito dosegnuti ljude iz *svake* religije što dolazi do izražaja već na retoričkoj razini zahvaljujući uvodnim rečenicama komentara svake smjernice i svakog pasusa naslovljenog slovom A u tim komentarima: „Bezbrojni ljudi u svim regijama i religijama zalažu se za život koji neće biti obilježen egoizmom...” U *svim* religijama. I: „No, u *velikim starim religijskim* i etičkim tradicijama čovječanstva nalazimo smjernicu...”

Iz toga proizlazi da Deklaracija staje u kraj monopoliziranju istine od strane jedne religije, da prekida s polaganjem prava na nadmoćnost jedne religije kao tobože savršenije ili obuhvatnije od svih drugih i da staje u kraj trijumfalizmu kojim se druge religije diskvalificiraju kao „deficitarne”. Religije su *različite*. „Razlike između religija ne smiju se brisati ili ignorirati” – u tome Deklaracija posve realistično čvrsto ustrajava (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 25). Jer nisu uzajamno izmjenjive, svjetske religije posjeduju različite profile istine. A jer je to tako, međureligijski razgovor nije suvišan. No, drugost je nešto različito od nadmoćnosti. Odnose ljudi iz različitih religija zatrovao je prikriveni ili otvoreni trijumfalizam, a ne ponizno pouzdanje u istinu vlastite religije.

4. Deklaracija je lišena trijumfalizma i spram nereligioznih ljudi. Ne zahtijeva niti nadmoćnost jedne religije nad svim drugim religijama niti svih religija zajedno nad nereligioznim pojedincem. Ne stvara nove fronte između religioznih i nereligioznih ljudi nego ohrabruje za sudjelovanje, i to upućivanjem na temeljni etos koji „mogu razaznati i živjeti svi ljudi dobre volje, religiozni ili nereligiozni” (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 25). Oznaka toga je svjesno postavljena: „Iz velikih religijskih i

etičkih tradicija čovječanstva...”, što će reći: I etičke predaje nereligioznog karaktera iza sebe posjeduju veliku povijest, onu prije i poslije kršćanskog humanizma. To je trebalo izričito ustvrditi. Deklaracija nema ekskluzivan nego participacijski karakter.

Što se tiče četiri neopozive smjernice, nije slučajno da su se u povijesti ljudskih kultura i religija oblikovale ove a ne druge etičke norme. To sam bolje razumio tek na temelju distance. Ako se pobliže promotre, sve kruže oko teme *zaštite života i pouzdanja* u život. A kako bi drugačije moglo i biti? Kako bi drugačije mogao uspjeti ljudski suživot? „Ne smiješ lagati!” – riječ je o osiguranju dostojnosti ukazivanja povjerenja, kako mene samoga tako i moga bližnjeg. „Ne smiješ krasti!” – riječ je o osiguranju onoga što pripada meni i drugima. „Ne smiješ ubiti!” – riječ je sasvim elementarno o nedodirljivosti moga i tuđeg ljudskog života. „Ne smiješ zlorabljivati seksualnost!” – na kocki je ni više ni manje nego očuvanje mog vlastitog i tuđeg tjelesno-duhovnog integriteta. Ove su se etičke smjernice polagano nametale dok je čovjek iskoračivao iz carstva životinja, a različite religijske i filozofijske tradicije formulirale su te etičke smjernice upravo iz tog razloga obvezujućim i bezuvjetnim. U protivnom bi ljudska zajednica razorila samu sebe. Što se tiče zajednice, temeljni etos posjeduje društveno-psihološku funkciju autodestruktivne profilakse, osnaživanja nutarnje povezanosti. Na taj se način osigurava preživljavanje u borbi za život. Koliko se znanja o čovjeku i mudrosti o životu krije upravo u zlatnom pravilu: bez uzajamnosti nema suživota ljudi u miru i pravednosti. To je – razumije li se ispravno – u vlastitom interesu. Moralno djelovanje nipošto ne predstavlja automatski – kako to tvrdi rasprostranjeni klišej – „ludost”. Zašto ne? Zato što bezobzirnost (na primjer vulgarno ostvarenje interesa), laži (na primjer u obliku lažiranja konačnih financijskih izvještaja) ili obmana (većinom u obliku korupcije) dugoročno gledano razaraju temelje svekolikog suživota: *povjerenje*, bilo u svijetu stranaka, poduzeća, crkava ili univerziteta. Pri tome baš zlatno pravilo ne zahtijeva pretjerani altruizam nego sasvim trijezno apelira na vlastiti interes svakog čovjeka: *Želiš poštovanje za svoju osobu – prakticiraj ga spram drugih! Želiš razumijevanje za svoje stajalište – pokaži razumijevanje i za ono tvog bližnjeg! Želiš solidarnost kad ti krene loše – ukaži ga drugima! Zapazi neraskidivu povezanost između tvoje i tuđe dobrobiti. Ne živi leđa okrenutih prema drugima, misli i na interese drugih. A drugi je uvijek i onaj druge vjere, drugačijeg razmišljanja i drugačijeg načina življenja.*

III. Ono što nismo mogli slutiti 1993: svijet iz 2013.

No, sada tijekom predavanja i tečajeva za usavršavanje naobrazbe od strane skeptika uvijek iznova možemo čuti da je ono što se zahtijeva u Deklaraciji zapravo samo po sebi razumljivo i zato banalno. Krasti, lagati, ubijati, zloupotrebljavati seksualnost: Tko bi to još želio? A da se s njim „postupa ljudski”, to svaki pojedinac želi. Dakle, u biti „ništa naročito”, sve poznato. U dotičnim se pojašnjenjima Deklaracije naročito ističe da je isključivo s obzirom na „elementarni moral”, koji bi se ograničio na nekoliko *temeljnih* zahtjeva, moguć globalni konsenzus: „zaštita života”, na primjer, „pravednost, ravnopravnost spolova i istina”. U tim je pitanjima riječ isključivo o zahtjevu „čiste moralnosti” koja se nikad ne bi smjela dokinuti. (Priručnik o svjetskom etosu, str. 36). A dvadeset godina kasnije? Je li se to tobože „samo po sebi razumljivo” konačno dokazalo samorazumljivim? Kako izgleda svijet iz perspektive 2013? Posegnut ću za one tri natuknice još jednom.

1. O svjetskom gospodarstvu: braća Lehman i posljedice

Zapravo, već je s 19. listopada 1987. i slomom burze na Wall-Streetu ono nezamislivo postalo stvarnošću. No, to nije bilo gotovo „ništa” u poređenju s 15. rujnom 2008, danom kad Američka banka braće Lehman u New Yorku mora najaviti stečaj i ostaviti za sobom dugovanje u iznosu od 75 milijardi američkih dolara. Posljedice? One sada više nisu ograničene samo na SAD kao nekoć 1987. Dolazi do potresa globalnog financijskog sektora povezanog s prijetnjom da će čitava nacionalna gospodarstva povući u propast za sobom a od njegovih se učinaka mi u Europi još zadugo nećemo opraviti. O tome je posljednjih pet godina objavljeno mnogo tekstova, pa o tome na ovom mjestu neću govoriti. Nisam ekonomist. No, što se tiče naše teme, na ovom mjestu moramo kazati makar ovo: Barem smo mi u Njemačkoj mislili da živimo u „socijalnom tržišnom gospodarstvu” koje dobro funkcionira. Previše je vremena proteklo, a da nismo opazili koliko je ono već dugo „degenerirano”. Riječima gospodarskog novinara *Gabora Steingarta*:

„Država bi trebala nadzirati banke – no, ona je s njima stupila u intiman odnos. Središnje bi banke trebale čuvati stabilnost naše valute – no, one sada spašavaju privatne banke. Privatne bi banke trebale naše nacionalno gospodarstvo opskrbljivati novcem – unatoč tome, one su s onu stranu realnog gospodarstva otvorile kasino. Na taj je način, zahvaljujući svjesnom

političkom opredjeljenju, raskinuta veza između rizika i odgovornosti a pravila tržišnog gospodarstva stavljena izvan snage.” (FAZ, 31. lipanj 2013)

Sada je definitivno jasno da je ova financijska kriza ujedno i kriza vrijednosti, jedne predodžbe o čovjeku i jednog životnog stila. A iz tog razloga ona nije izraz nekog kratkoročnog „defekta” nego temeljnih stavova ukorjenjivanih generacijama. U njih spada pomama za profitom (postići uvijek maksimum za samoga sebe), požuda za prednošću (druge uvijek nadvisiti), život na kredit (zaduženja ne predstavljaju problem), brzo umnažanje novca iz novca (zašto još uopće raditi?): Očigledno je da je sve to djelovalo kao droga koja je egu gotovo svih posredovala lažnu sigurnost i omogućila gubljenje ljudske mjere. „Pohlepa” je postala „načelom”, a to treba razlikovati od svekolikog gospodarskog djelovanja poticanog razboritom težnjom za dobitkom.

Godine 2008. i 2009. ući će u povijest kao razdoblje tijekom kojeg će u svakodnevnicu nas građana ući brojevi do sada poznati samo iz astronomije – 50 milijardi, 500 milijardi, 720 milijardi – samo kao jamstvo za stabiliziranje eura. Prednost? *Kao prvo*, brutalnije nego bilo kad do sada nama građanima je predočena međunarodna isprepletenost našeg načina gospodarenja i time razmjer uzajamne ovisnosti. *A kao drugo*, posljedice politike državnog zaduživanja, koja je bezobzirno provođena posljednjih 20 godina. Ona se smatra *jednim* od uzroka gubitka povjerenja u međunarodna tržišta kapitala. No, ta opsesija zaduživanjem nije se poput usuda spustila na nas nego su je uzrokovali političari koje smo izabrali mi građani Europe. Sada kao u stanju šoka moramo uzeti na znanje: Državni deficit OECD-zemalja usedmerostručio se od 2007. i popeo se na gotovo 3,4 bilijuna dolara. Njihovo cjelokupno dužničko opterećenje dramatično se popelo na 43 bilijuna dolara. Same su SAD-e zadužene u iznosu od 10 bilijuna dolara. U istom su se razdoblju državni deficiti u eurozoni uvećali čak dvanaest puta. Sama je Njemačka zadužena 2 bilijuna eura, slijedi je Italija s 1,8, Francuska s 1,5 i Engleska s 1,3 bilijuna eura. Posljedice? Ovako su opisane od strane nekadašnjeg ustavnog suca i stručnjaka za ustavno pravo iz Heidelberga, *Paula Kirchofa* u strastveno sačinjenoj analizi objavljenoj 2012. pod naslovom „Država u opasnosti!”:

„Visoko zadužene države ovisne su o tržištu kapitala i lišene suvereniteta. Usljed ovisnosti o davateljima kapitala ostaju bez dijela svoje demokratske legitimacije, svoje snage za isključivo djelovanje prema zakonu i pravu, a time i svoje dostojnosti povjerenja.” (FAZ, 12. lipnja 2012)

Kakve sve to veze ima s etosom? Izvući ću tri zaključka:

1. Dimenzija brojeva, o kojima se raspravlja na ovom mjestu, otima se našem jeziku i našoj sposobnosti predočavanja. A da li time i našoj sposobnosti kontroliranja? Potvrđuje se stari uvid: Ono što mi ljudi danas možemo učiniti s našim svijetom, kako tehnološki tako i financijski, više je od onoga što smo u stanju predočiti. Zbivanja na međunarodnim financijskim tržištima doslovno su „bez-mjerna”, a zbog toga što su s onu strane mjere, zato su i neljudska, spram ljudi neprijateljska. Jesmo li duhovno zbilja razumjeli što je taj digitalno-industrijski kompleks učinio i čini od nas? Jedna žena, koja poznaje taj svijet, *Yvonne Hofstetter*, voditeljica „Teramark Technologies GmbH”-a, u listopadu 2013. piše u FAZ-u:

„U visoko frekventnoj trgovini mašine komuniciraju s mašinama. U milisekundama, gotovo u nanosekundama, kreću se ogromne financijske sume. To je odveć opasno za sva nacionalna gospodarstva. U paralelnom elektronskom univerzumu zbivaju se stvari s onu stranu našeg ljudskog opažanja o kojima ništa ne znamo i – još gore – čije učinke na naš realan život ne možemo procijeniti.” (FAZ, 19. listopad 2013, str. 25).

2. Istodobno nema nikoga među nama da je pri zdravoj pameti, a da nije razumio kako je kriza globalna i da se može svladati isključivo globalno, da se proces njezinog svladavanja treba ravnati prema globalnim etičkim standardima. Umjesto načela bezobzirnosti *načelo uzajamnosti i obostranosti*. Riječ je o vrijednosti bez koje neće biti budućnosti vrijedne življenja, kako se to može pročitati u Deklaraciji o svjetskom etosu. A tamo je najavljeno i ovo: Onaj tko bude ignorirao tu vrijednost ili je čak bacao pod noge, taj će razoriti odnose i time zajedništvo, koje je upućeno na povezujuću snagu tih odnosa. Ako to ignorirate, umjesto socijalnog tržišnog gospodarstva dobit ćete „predatorski kapitalizam” (Helmut Schmidt). Jasnije formulirano: Dakle, gospodarstvo bez obzirnosti za slabije, bez odgovornosti za zajedničko dobro, bez savjesti. No, u ekonomski globaliziranom i stoga uzajamno ovisnom svijetu trajne će asimetrije uroditi izopačenjima, migracijskim rijekama ili ponovnim oživljavanjem agresivnih nacionalizama. Upravo to doživljavamo tijekom krize eura.

3. U zaduživanju nema ništa loše sve dok možemo plaćati kamate. Onaj tko se nekad zadužio zbog izgradnje kuće ili neke druge slične

velike investicije, taj zna o čemu govorim. No, takvo zaduživanje počiva na razboritom očekivanju da će se dužnik moći nositi sa zaduženjem, kako plaćanjem kamata tako i glavnice. Kad je riječ o državnim zaduženjima u tom kontekstu, stvari stoje posve drugačije. Ona počivaju u biti na ciničnoj pretpostavci da generacije koje su se zadužile neće vraćati dugovanja. Dolazimo do uvida kako je naše blagostanje utemeljeno na bezobzirnosti i nesavjesnosti. A bezobzirnost i nesavjesnost su opreka etičkoj odgovornosti koja počiva na načelu koje sam spomenuo: uzajamnosti i obostranosti. Sve je to razumljivo samo po sebi? Kamo sreće. Nije slučajno da je *Horst Köhler*, povezan s projektom svjetskog etosa, komentirajući 2009. globalnu svjetsku krizu kao tadašnji predsjednik Njemačke podsjetio na zlatno pravilo:

„Došlo je vrijeme kad se možemo sporazumjeti oko zajedničkih zadaća čovječanstva i na njih se obvezati. Sada svi priznaju: Trebamo red u globalizaciji, priznata pravila i učinkovite institucije. Taj se red mora pobrinuti za to da se globalna javna dobra kao što su međunarodna financijska stabilnost, ograničavanje zagrijavanja zemlje i jamstvo slobodne i poštene trgovine zajednički definiraju i osiguraju... Kao globalna zajednica trebamo jedan zajednički i obvezujući etos. Moramo se sporazumjeti oko vrijednosti koje svi dijelimo i čije nepoštivanje zajednica neće podnositi. Temeljno načelo glasi: Od sada s drugima želimo postupati isključivo onako kako želimo da se postupa s nama samima.” (Govor u Berlinu, 2009)

Riječ je makar o jednoj primjerenoj uputi za rad Zaklade za svjetski etos. Ona je na svoj način reagirala na nove izazove u području svjetskog gospodarstva i poslije dugog savjetovanja 2010. podastrla obuhvatni dokument od 13 članaka pod naslovom „Etos globalnog gospodarstva”. Može ga se s pravom promatrati kao važno proširenje i implementiranje 2. smjernice Deklaracije o svjetskom etosu. U to spada i utemeljenje Instituta za svjetski etos na Univerzitetu u Tübingenu na čelu s direktorom prof. Clausom Dierksmeierom koje je uslijedilo 2012. Zadaća mu je ciljeve projekta svjetskog etosa implementirati gospodarsko-etički i još snažnije nego do sada usidriti u svijet realnog gospodarstva. U tom bi pogledu prema mom zapažanju u narednom razdoblju trebalo još snažnije nastojati oko dijaloga s pravom. Kao što je to poznato, pravo i etos su neraskidivo upućeni jedno na drugo o čemu se u Deklaraciji o svjetskom etosu kaže: „Pravo bez morala ne može dugoročno opstati” (1993, str. 24). No, danas se i jedno i drugo u Europskoj uniji sa zajedničkom valutom, a bez zajedničke vlasti nalaze u fundamentalnoj krizi naspram globalnih financijskih turbulencija.

Pravno obvezujuća pravila ugovaranja politički su oslabljena. Ljudi koji se u to razumiju poput našeg kolege s Pravnog fakulteta, člana kuratorija Zaklade za svjetski etos, *prof. Heinz-Dietera Assmanna*, već govore o „eroziji prava u Europi”, a time već i o „eroziji ideje o Europi kao pravnoj zajednici”. A „nestabilnost prava” pogubnija je „od nestabilnosti financija”, citira Assmann već spomenutog Paula Kirchhoffa, pridodajući tome ovo:

„U Europi ustrojenoj kao pravna zajednica s nestabilnošću prava neće se samo urušiti stabilnost te zajednice nego i stabilnost njezinih tržišta i tržišno orijentiranog socijalnog osiguranja.” (Schwäb. Tagblatt, 2. studeni 2013).

2. O svjetskoj ekologiji: Fukushima i posljedice

One što su u zaborav već potisnuli financijsku krizu iz rujna 2008. u prvim mjesecima 2011. uzdrmat će drugačija kriza. 11. ožujak – drugi datum koji ne smijem zaboraviti. Čunami na sjeveroistoku Japana, izazvan potresom na moru, uzrokovao je zastrašujuće opustošenje domova na desetine tisuća ljudi i gubitak kontrole nad atomskom električnom centralom. Razvoj opasan po život. I: nešto više od tehničkog oštećenja. U prašinu se definitivno stropoštala vjera u svemoć tehnologije kad je u pitanju ono što može učiniti i kontrolirati. Nisam *stručnjak za energetska pitanja*, ali smatram da je i u ovom slučaju dotaknuto pitanje etosa. Zašto? Zato što smo naš način gospodarenja i blagostanja učinili ovisnim od tog načina proizvodnje energije. Dosta je ljudi na odgovornim pozicijama postalo žrtvom kobne obmane jer se atomska tehnika fundamentalno razlikuje od svih drugih tehnologija koje je do sada čovječanstvo izumilo i primijenilo, i to u dvije odsudne točke:

1. Već i normalan pogon atomske elektrane (dakle, bez bilo kakvih smetnji) producira *otpad koji je vrlo otrovan i nadživljava generacije*. A zato što je takav, on je neprijateljski spram čovjeka. U mnogim se europskim zemljama već godinama stvara taj spram čovjeka neprijateljski otpad. A njegovo uklanjanje u trajno skladište sve je drugo do riješeno. Još uvijek ne znamo definitivno kamo s tom vrazjom stvari. To predstavlja razliku spram svih drugih tehnologija. A čak kad bi se i pronašlo trajno skladište, rukovanje s toksičnim smećem svalilo bi se na stotine narednih generacija. Trajanje udarnog napona plutonija 239 iznosi 24 tisuće godina. Ni to nema

veze sa solidarnošću između generacija. Kao i u slučaju zaduživanja, i u ovom se slučaju problem svaljuje na našu djecu i njihovu djecu. Praktično i u ovom slučaju naše je blagostanje utemeljeno na bezobzirnosti i nesavjesnosti s obzirom na buduće generacije.

A druga je fundamentalna razlika ovo: postrojenja atomskih centrala ne smiju zakazati. Jer ako zakažu, ništa ne ostaje ograničeno u prostoru i vremenu. Ništa više nije lokalno i limitirano. Oštećena atomska centrala – to pokazuju Černobil i Fukushima – šalju radijaciju koja je aktivna i na udaljenosti od više stotina kilometara s trajnim štetama koje će mučiti buduće generacije. No, tehnologija izumljena od strane čovjeka, koja ne smije zakazati, jer bi štete za okoliš i broj žrtava bili užasni, bila bi doslovce neljudska, spram čovjeka neprijateljska. Zašto? Zato što smo mi ljudska bića pogrešiva i s jednom stvari nikako ne možemo ovladati: vremenom. No, uslijed radijacijske zaraze i ono bi bilo usmrćeno: za ljude više ne bi bilo budućnosti. Načelo „održivosti” bilo bi doslovno ozračeno. A medicinski stručnjaci nam poručuju ovo: jednom ozračen čovjek više se ne može izliječiti! Megalomanija je dovela do toga da smo se dopustili nagovoriti na to da budućnost opskrbe energijom bude ona atomska. Jednako kao u slučaju ekonomije, trebamo i tehnologiju s ljudskom mjerom. Tehnologiju u koju ćemo se moći pouzdati kao pogrešivi ljudi i onda kada zakaže. Prvi koraci su učinjeni, izvučene su konzekvence iz slučaja Fukushime – što se tiče Njemačke i nekoliko europskih zemalja. Ali što se tiče čitavog svijeta? Čak se i u političkoj eliti Japana s njegovih 50 atomskih električnih centrala rasplamsala strastvena rasprava. Pakt s atomskom industrijom počeo se raspadati. Povjerenje erodira. Za to je ujedno posljednji čas jer ćemo medijski biti sve snažnije ovisni, a naše povjerenje izigrano! Natuknica: načelo poštenja i istinoljubivosti.

3. O svjetskoj politici: 11. rujan 2001. i posljedice

1993. je došlo do bombaškog napada na Svjetski trgovački centar u New Yorku. To sam spomenuo na početku, ali je to brzo zaboravljeno – ta bilo je „samo” 6 mrtvih. Onomad nitko nije mogao slutiti da će islamistički teroristi 11. rujna 2001. iznova doći i zabiti se s dva zrakoplova u tornjeve blizance Svjetskog trgovačkog centra. Rezultat: oko tri tisuće mrtvih, preko šest tisuća povrijeđenih, gotovo tri tisuće i dvjesto djece od tada bez svojih roditelja. Terorističko masovno ubijanje čije su žrtve bili i nevini muslimani.

Nikad nitko neće zaboraviti sliku urušavajućih tornjeva. Nemoguće je zamisliti da bi ljudi ljudima to mogli učiniti, i to čak s pseudoreligijskim utemeljenjem u stilu al-Qaide. No, malo je ljudi jednako tako moglo zamisliti ono što se odigralo 6. veljače 2003. pred Vijećem sigurnosti Ujedinjenih naroda. Tog je dana tadašnji američki ministar vanjskih poslova Collin Powell pred svjetskom javnošću ustvrdio da Irak pod vodstvom Saddama Husseina posjeduje oružje za masovno uništenje koje bi potencijalno mogao upotrijebiti. Na taj bi način Bagdad bio u stanju „usmrtiti tisuće i tisuće ljudi”.

U prvom redu na temelju te tvrdnje iznesene od strane Powella, koji je kao nekadašnji šef generalštaba američke vojske uživao reputaciju iskusnog i razboritog vojnika, nadmoćnog „pobjednika” u Prvom iračkom ratu (1990/91), pošlo je za rukom Američkoj administraciji – sada pod vodstvom Busha ml. – dobiti podršku znatnog dijela javnog mnijenja u SAD-u i drugdje u svijetu za vojnu intervenciju u Iraku, premda ne i formalni pristanak Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda. 20. ožujka 2003. Bush ml. je izdao zapovijed za napad na Irak. Nisu prošle niti tri godine, a taj je isti Collin Powell, u međuvremenu izvan službe, u jednom televizijskom razgovoru izrazio duboko žaljenje zbog nastupa pred Vijećem sigurnosti Ujedinjenih naroda. Osjećao se „strašno” zbog svoje argumentacije koja se kasnije pokazala lažnom. To je „sramotna mrlja” u njegovoj karijeri. Treća uputa Deklaracije o svjetskom etosu napisana je između ostalog protiv takvih besramnih laži i spletki političara spram javnosti: „Ako svom narodu u lice lažu, ako su krivi za manipuliranje istinom..., onda su proigrali svoju vjerodostojnost.” (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 36).

Taj skandal, koji je opravdao rat u Iraku (broj svih žrtava do 2008. je oko 150 tisuća), pokazuje stupanj naše ovisnosti o medijski posredovanim slikama koja se u razdoblju elektronskog obrađivanja slika još zaoštrava. A koliko smo u međuvremenu postali ranjivi, u kojoj se mjeri s nama može manipulirati i u kojoj smo mjeri postali prijemljivi za iznude zahvaljujući globalnoj internetskoj mreži, to su pokazala otkrića obznanjena u lipnju 2003. o globalnim praksama prisluškivanja američke i engleske tajne službe. I to uključujući čak i privatnu sferu građana, poduzeća i državnih namještenika. Riječ je o razvoju još uvijek nezamislivom 1993.

Neću se graditi stručnjakom niti u ovom slučaju, ali znam: *odnos sigurnosti i slobode* u razdoblju globalnog terorizma mora se uvijek iznova

odgovorno premjeravati. No, znam također i ovo: Internet nam je snažnije nego bilo kad do sada pokazao svoju ambivalentnost, svoju svijetlu i svoju mračnu stranu. U svijetle strane spada njegova neopoziva važnost kao novog nervnog sustava naše planete, kao instrumenta globalne komunikacije, participacije i kozmopolitske svijesti, kao instrumenta koji nam obećava globalno umreženo civilno društvo. Istina, do sada smo mi građani mogli u dobroj vjeri – u kakvoj obično jesmo – polaziti od toga da su „mreže s obzirom na nacionalnu sigurnost i ekonomsko blagostanje sigurne” (H. Clinton, FAZ, 2. lipnja 2013), no sada zapažamo iznenada da smo sučeljeni s dvije šokantne činjenice. Tek nam one omogućuju naslutiti mračnu stranu:

1. Sučeljeni smo sa *cyber kriminalom* neusporedivih razmjera. Prema upravo objavljenom izvješću ravnatelja Saveznog kriminalističkog ureda, Jörga Zierkea, štete nastale uslijed cyber kriminala „veće su od onih koje zajedno izazovu trgovanje kokainom, heroinom i marihuanom”. U virtualnom se prostoru, prema riječima Zierkea, zbivaju iznude i razbojstva, trgovina drogom, pranje novca i dječja pornografija. Na to se nadovezuje korištenje interneta od strane terorista i u svrhu špijunaže. (FAZ, 13. studeni 2013).

2. No, umjesto da nas tajne službe zaštite od tih zločina (što i jest jedino opravdanje njihovog postojanja) mi građani doživljavamo da takve službe čak niti u demokratskim državama ne znaju za mjeru i posvuda u svijetu prisluškuju građane, uključujući čak i šefove vlada „prijateljskih” zemalja. Zašto? Ne zato što je postojao „začetak sumnje” nego jer je to bilo tehnički moguće. Kao da je sve tehnički ostvarivo i dopušteno. Naše povjerenje u „mrežu” je zlouporabljeno, pa se pitamo: Tko pribavlja informacije, kakve i u koje svrhe, bez dostatnih pravnih temelja i demokratske kontrole? Čiste sigurnosne mjere s ciljem suzbijanja terorizma? Ili nešto više? Industrijska špijunaža? Materijal za ucjene? Prihvatili smo da nam pripadaju materijali koje proizvedu aparati čiji smo vlasnici. Sada smo doznali da su se IT-oligarsi – Google, Facebook, Yahoo, Apple i Microsoft – povinovali zahtjevima NSA-e. Silicon Valley sklopio je ugovor s Washingtonom. Na temelju toga je za nas građane nastala koalicija „Big Data” i „Big Brother” koja poziva na uzbunu. Umjesto isključive kontrole zločinaca nadziranje građana bez demokratske legitimacije i kontrole pravne države.

A upravo je to već u srpnju 2013. godine zahtijevao još uvijek zvanični njemački ministar pravosuđa. Digitalni svijet treba „vrijednosti i povjerenje jednako kao i analogni svijet”, i to posvuda u svijetu. To je globalni izazov koji pretpostavlja sudjelovanje u univerzalnim vrijednostima. Doslovni navod:

„Ljudsko je dostojanstvo nedodirljivo a politika je pozvana da pomogne ostvarenje tog načela njemačkog ustava. Iskrena komunikacija pretpostavlja da mogu očekivati da moj sugovornik dijeli moje vrijednosti. Bez tog povjerenja neće biti iskrene komunikacije.” (FAZ, 9. srpanj 2013)

Prekinut ću ovaj šturi prikaz kriza. No, poslije svega nema potrebe za dugim obrazloženjem da globalne krize, čije su konture predstavljene iz perspektive 2013, ne predstavljaju samo nego i jesu – možda čak u suštini – izraz krize etosa. Novi izazov za projekt svjetskog etosa. Izgleda da su tobože samorazumljiva načela etičke samosvijesti čovječanstva izdana ili pogažena nogama: načelo uzajamnosti i obostranosti, načelo održivosti te načelo poštenja i istinoljubivosti. Globalne krize su posljednjih godina na svjetlo dana su iznijele kako izdaju tih načela tako i trajnu nužnost njihovog provođenja. Ništa se nije pokazalo „samo po sebi razumljivim”, „banalnim” pogotovo ne. Nadasve temeljni stup Deklaracije o svjetskom etosu nije izgubio ništa od svoje važnosti: upliv religijskog čimbenika na stotine milijuna ljudi na ovoj zemlji. I o tome još nekoliko riječi.

IV. Perzistentnost religija posvuda u svijetu

Što se tiče *suvremene globalne religijske dijagnoze* naredna mi se zapažanja čine neospornim. Istraživanja pokazuju (H. Jonas, *Glaube als Option*, Freiburg/Br, 2011, str. 192-200) ovo: Udio religioznih ljudi u svjetskom stanovništvu uopće se nije umanjio uslijed upliva modernizacije. Naprotiv, dramatično raste:

Tako u *Africi* snažno uzima maha ne samo islam nego i kršćanstvo bez obzira na okončanje kolonijalne vlasti. Uz misionarske aktivnosti crkava, to je povezano prije svega s demografskim razvojem. Procjene govore da se broju kršćana u Africi dnevno *pribraja* 23 tisuće ljudi – na temelju rođenja, ali i više od šestine na temelju konverzije. Udio kršćana u afričkom stanovništvu je od 1965. do 2001. porastao s 25 na 46 procenata.

I u *Aziji* postoji zapanjujuća uspješnica kršćanstva, vjerojatno najspektakularnija u *Južnoj Koreji*. Slično je u Kini. Doduše, religijsko-geografsko stanje u „Carstvu sredine” trenutno je još uvijek nepregledno,

ali već je sada gotova stvar da Kina ostaje – maoizmom tu i tamo – duboko obilježena konfucijanizmom. Na to se nadovezuje da Kina danas predstavlja najveću *budističku* naciju na svijetu, da se broj *daoističkih* svetih mjesta u posljednjih 15 godina utrostručio i da tamo više kršćana – ako se računa u apsolutnim brojevima – već danas ide na bogoslužje nedjeljom nego u čitavoj zapadnoj Europi.

Što se tiče *Latinske Amerike*, duhovski pokreti i protestantsko-karizmatičke „sekte” doživljavaju takvu navalu da su već sada promijenili lice Kontinenta koji je stoljećima bio domena Katoličke crkve. Dakle, iz globalne perspektive promatrano nema temelja za sumnju u vitalnost religija, pa čak niti kršćanstva. Naprotiv, mnoge nacije na ovoj zemlji koje su po brzini rasta vodeće – Brazil, Uganda i Filipini – posve su i snažno obilježene kršćanstvom.

Isto vrijedi i za *islam* koji najveće poraste pokazuje u azijskim zemljama: u Indoneziji, Pakistanu i Bangladešu. Procjenjuje se da je 1900. godine na svijetu bilo oko 200 milijuna muslimana, a danas se sigurnim smatra cifra od oko 1,5 milijarde što odgovara porastu čiji je faktor 7. Kršćanstvo i islam su po rasprostranjenosti a ujedno još i po porastu vodeće religije u svijetu. Za svijet sveukupno i godinu 2050. procjenjuje se da će gotovo četvrtina svjetskog stanovništva (27,5%) biti muslimanska, a 35 procenata kršćanske vjere. Dakle, prema toj prognozi naspram 2,5 milijarde muslimana nalazit će se 3,1 milijarda kršćana. A to samo za dvije generacije. Što iz toga proizlazi?

1. *Revizija teze o sekularizaciji*: Sve su se teze o u neku ruku automatskom odumiranju religije tijekom modernizacije odnosno procesa tehnologizacije, industrijalizacije, urbanizacije i obrazovanja samo djelomično obistinile. Ono za što se još početkom 20. stoljeća činilo da je plauzibilno, to se stotinu godinu kasnije djelomično falsificiralo a djelomično diferenciralo. Te su se prognoze obistinile samo za jedan segment svjetskog društva. Što se tiče religije, promatrano iz globalne perspektive, sjeverna su i zapadna Europa doživjele *poseban razvoj*. Iz toga su razloga mnogi od nas u Europi postali žrtve pogrešnih procjena. Svoj smo vlastiti posebni razvoj projicirali na svjetsko društvo i pri tome previdjeli: na drugim kontinentima ove zemlje religija za stotine milijuna ljudi igra kao i do sada istaknutu i motivirajuću ulogu – naravno, uza svekoliku ambivalentnost, uvijek sa sviješću o blagoslovu i prokletstvu stvarno postojećih religija.

2. Kao i do sada, kroz svjetsko se društvo provlači ogroman ponor između bogatstva i siromaštva. Sociolozi govore o *globalnoj socijalnoj fragmentaciji*. To znači: Svjetsko se društvo praktično raspalo na regije ekstremno različite raspodjele dobara. Dostatno je usporediti gospodarsku snagu afričkih s azijskim, takozvanim tigar državama: Tajvanom, Južnom Korejom, Singapurom i Malezijom. No, protesti protiv te degeneracije ne iskazuju se danas više – za razliku od razdoblja koje seže sve do konca 80-tih godina prošlog stoljeća – ideološkim jezikom marksizma i maoizma. *Prosvjed* gubitnika modernizacije i globalizacije artikulira se danas u religijskom jeziku, naročito na području islama i hinduizma.

3. Religijske energije predstavljaju globalnu činjenicu. Podcijeniti te energije značilo bi podcijeniti jednu od najsnažnijih pogonskih sila ljudske kulture. Iz tog je razloga uza svekoliku nužnost kritike religija kao sredstva njihova čišćenja pogrešno misliti da se problemi čovječanstva daju riješiti na temelju recepta još više laicizma i sekularizma. Prema mojim iskustvima važnije su strategije samo-čišćenja i unutarnje obnove tradicionalnih religija. Religije će biti čimbenik svjetske politike i u 21. stoljeću, bilo nam to po volji ili ne. Njih treba uzeti ozbiljno u obzir makar politički ako želimo razumjeti naš komunikacijsko-tehnički sve kompaktniji svijet. Da bismo stvorili povjerenje, trebamo hitnije nego bilo kad do sada *na svim stranama* obostrano temeljno poznavanje svjetskih religija. Prema tome, temeljna nakana Deklaracije o svjetskom etosu nije „ispunjena”. Naprotiv, religijski dijalog i obrazovanje za kompetentnost u međureligijskom dijalogu predstavljaju otvorenu zadaću na dnevnom redu.

V. Područja aktivnosti „projekta svjetskog etosa”

Tijekom gotovo dvadeset godina svog postojanja Zaklada svjetskog etosa ostvarila je neka zadivljujuća postignuća, kako na nacionalnoj tako i na međunarodnoj razini, kako to na dojmljiv način potvrđuje današnji susret. Ovo nije mjesto za nabrojanje svih tih postignuća ili za iskazivanje zahvalnosti. Zaklada će 2015. napuniti 20 godina. Tada će biti vrijeme za vlastito svođenje računa. O tome na ovome mjestu samo ovo: Znanstveno-teorijski promatrano, na temelju silnog zalaganja pošlo nam je za rukom ukazati na sposobnost povezivanja tematike svjetskog etosa s vrlo različitim poljima rada i znanstvenim područjima. No, dopustite mi da u svjetlu

novih izazova podastrem obrise tri područja aktivnosti s obzirom na našu današnjicu i sutrašnjicu:

Područje aktivnosti I: Promocija dijaloga i suradnje religija

Jasno je da se i na ovom području posljednjih godina dogodilo mnogo toga. Kao prvo, *znanstveno* zahvaljujući trilogiji o abrahamskim religijama iz pera Hansa Künga, na temelju knjige Stephana Schlenzoga o hinduizmu i zahvaljujući mojim vlastitim temeljnim radovima o trijalogu židova, kršćana i muslimana. Kao drugo, *medijski* na temelju *multimedijalnog projekta* „Potraga za tragovima” [*„Spurensuche”*] s dvije sastavnice: dokumentarnim filmovima na DVD-ima i knjigom o tom nizu filmova. S naročitom pozornošću mora se spomenuti i vrlo *uspješna izložba* „Svjetske religije – svjetski mir – svjetski etos”. Promatrano unatrag, to je bila jedna od najuspješnijih ideja Zaklade što se tiče didaktičke prerade i prezentacije ciljeva svjetskog etosa, dakle izvanredno uspješno sredstvo za rad, kako to mnogi u ovoj prostoriji mogu potvrditi. Naposljetku, mnogo se toga dogodilo i na *dijaloško-praktičnoj razini*. Podsjetit ću samo na knjigu „Svjetski etos na temelju židovskih izvora” [*„Weltethos aus den Quellen des Judentums”*] s rabinom *Walterom Homolkom* ili na konferencije o svjetskom etosu u Indiji i prije svega u Kini.

No, ne nazire se *sustavna strategija* angažmana oko održivog odnosno redovitog i institucionaliziranog dijaloga sa zastupnicima različitih religija. Malo je onoga u području religijskog dijaloga što se može usporediti s radom oko osvještavanja i provođenja etosa u području gospodarstva. Pri tome treba ostati svjestan odakle projekt svjetskog etosa potiče. Njegovi se korijeni nalaze u svijetu religija. Dakle, kao polaznu točku posjeduje strast i kompetentnost za međureligijski dijalog, i to u trostrukom pogledu: 1. obuhvatno poznavanje različitih religija, 2. obuhvatno komparativno poznavanje religija, 3. obuhvatno praktično iskustvo u religijskom razgovoru. Istina je da projekt svjetskog etosa živi od uvjerenja da se kao čovjek može posjedovati etos i bez povezanosti s religijom, no istodobno pojašnjava da etos nigdje ne bi mogao biti globalno afirmiran bez uzimanja u obzir upliva, pa čak i moći religija nad ljudima a kamoli protiv religija.

No, s druge strane, dugoročno gledano neće biti dostatno ostati pri dosadašnjem konsenzusu Deklaracije o svjetskom etosu do čijeg je ustanovljenja došlo putem komparacije religija – konkretno pri dva pravila (pravilo ljudskosti i pravilo uzajamnosti) i pri četiri neopozive smjernice

– kao da je time već „sve kazano”. Trebalo bi biti dostojno intelektualnog napora tu vrlo važnu i esencijalnu bazu proširiti religijsko-komparativnim istraživanjima. U Künigovom programatskom spisu „Projekt svjetskog etosa” [„Projekt Weltethos”] iz 1990. nalazi se jedan pasus koji upućuje u tom smjeru a meni se čini da još zadugo neće biti iscrpljen:

„Stručnjaci su pozvani u tom pogledu poduzeti korake naprijed. Tada bi se vjerojatno moglo dokazati i to da se u svim drugim religijama mogu naći izravne ili posredne paralele s katalogom kršćanskih kreposti i grijeha. Tako na primjer sa sedam glavnih ili izvornih grijeha, kako se nabrajaju od vremena Grgura Velikog, oholost, škrtost, bludnost, zavist, neumjerenost, srditost i (religijsko-čudoredna) lijenost, ili sa četiri kardinalne kreposti, preuzete od Grka, mudrost, pravednost, odvažnost i umjerenost. Zar u skladu s etikama svjetskih religija ne postoji nešto poput univerzalno rasprostranjenih grijeha, nešto poput „globalnih grijeha”, ali na sreću i univerzalno postulirane kreposti, nešto poput „globalnih kreposti”? Ako je tomu tako, zašto svjetske religije ne bi mogle naći zajednički temelj za suzbijanje globalnih grijeha i za promociju globalnih kreposti?” (Projekt svjetskog etosa, str. 87 i dalje).

Pored toga, u samoj Deklaraciji o svjetskom etosu nalazi se mnoštvo nezapaženih pasusa s kojima i ovaj u IV. dijelu ostaje nezapažen:

„Prije svega usrdno molimo pojedine religijske zajednice da formuliraju svoj posve specifičan etos: ono što svaka religijska zajednica može reći na primjer o smislu života i smrti, o podnošenju patnje i opraštanju krivnje, o nesebičnom predanju i nužnosti odricanja, o suosjećanju i radosti. Sve će to produbiti, specificirati i konkretizirati svjetski etos koji se već sada nazire.” (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 42).

Sve to treba uvažiti kako bi se istraživački rad o projektu svjetskog etosa učinio plodonosnim. Trebalo bi istražiti literaturu koja je u međuvremenu o tome objavljena i o tome održati dijaloške seminare. Po mogućnosti i nove „samite o toleranciji”. Onaj održan u Stuttgartu u studenom 2013. predstavljao je puni pogodak. Sažeto kazano: Kao što Projekt treba ekonomsku, filozofijsku i gospodarsko-etičku kompetenciju, tako će u narednom razdoblju trebati još snažniju *kompetenciju komparacije religija i religijskog dijaloga* – s ciljem proširenja njegove prihvaćenosti od strane svjetskih religija. Molim Vas da me razumijete ispravno: Ne zagovaram puki „back to the roots”, kao da se nije dogodio novi razvoj, nego „don't forget the roots” – „make the roots strong again”!

Područje aktivnosti II: Etički dijalog s prirodnim znanostima i tehnikom

Katastrofa iz Fukushime iznova je rasplamsala svijest o tome da i tehničko-industrijski svijet nameće pitanja u vezi s temeljnim stavovima i pogledima na život. S tim bi se izazovom projekt svjetskog etosa trebao uhvatiti u koštac ofenzivnije nego do sada. Potrebna mu je sposobnost povezivanja s razgovorima koji se vode čak i u prostoru prirodnih znanosti i tehnike o pitanjima temeljnih stavova spram zbilje i o pitanju odgovornosti za život i kozmos koje iz toga proizlazi. „Skrb za planetu Zemlju” (Deklaracija o svjetskom etosu, 1993, str. 21) ukorijenjena je u Deklaraciji o svjetskom etosu.

Povijest etičkog samo-obvezivanja u području tehničko ostvarivog je stara i na ovom mjestu je ne možemo rekonstruirati. Potaknuta je u 20. stoljeću razvojem i uporabom oružja za masovno uništenje. Hirošima je izazvala posljedice. 1995. je *Sir David Rotblat*, nekoć suradnik na projektu „Manhattan” usmjerenom razvoju američke atomske bombe, u svom govoru tijekom dodjele Nobelove nagrade za mir po prvi put podastro ideju uvođenja Hipokratove zakletve i za prirodoznanstvenike. 2007. je šef Znanstvenog savjetodavnog vijeća engleske vlade, *Sir David King*, podastro nacrt „univerzalnog etičkog kodeksa” za „istraživače na cijelom svijetu”. U Njemačkoj je pozornost privukao „*Manifest iz Potsdama*” [„*Potsdamer Manifest*”] objavljen 2005. Nadopunjen je detaljno *razrađenom „Spomenicom iz Potsdama 2005”* [„*Potsdamer Denkschrift 2005*”] u knjizi koju je uz više suradnika izdao *Hans Peter Dürr*. Na ovom mjestu ne možemo ulaziti u pojedinosti.

No, jednu središnju misao iz Spomenice treba istaknuti. I autor i potpisnici polaze od toga da su „višestruke krize”, koje se mogu osjetiti posvuda u svijetu, izraz „duhovne krize u našem ljudskom odnosu prema svijetu u kojem živimo”. Ta je „duhovna kriza” usko povezana „s našom (do sada) posvuda u svijetu favoriziranim materijalističko-mehanicističkom slikom svijeta i poviješću koja je do nje dovela”. No, uvidi „suvremene fizike”, osobito „kvantne fizike”, mogli bi nas načelno izvesti iz materijalističko-mehanicističke slike svijeta. Nadovezujući se na Einsteina i Russella, spomenuti Manifest i Spomenica zahtijevaju čak „novi način mišljenja” prirodoznanstvenika o prirodnim znanostima. Riječ je o mišljenju koje će respektirati i podupirati „organizmičku raznovrsnost kultura”,

zahtijevati „empatičkog čovjeka” i ohrabrivati za temeljno držanje u znaku „svepovezanosti” čovjeka sa svim živim bićima. To temeljno držanje, izraslo iz same suvremene fizike, dopušta nam, kako to piše u Spomenici, „izgraditi mostove između znanstvenih disciplina koje se uzajamno udaljavaju” i uspostaviti „bliske veze između različitih umjetnosti i religija” (str. 31). Sličnosti s Deklaracijom o svjetskom etosu su očigledne: „Svi smo mi u ovom kozmosu uzajamno isprepleteni i jedni o drugima ovisni.” Za preporučiti je susret između projekta svjetskog etosa i promotora Manifesta i Spomenice iz Potsdama, a Institut svjetskog etosa mogao bi biti mjesto na kojem bi se taj susret ostvario.

Područje aktivnosti III: Prihvatiti kulturne potencijale

„Umjetnost i religija”. Na koncu ću posegnuti i za ovom natuknicom. Integralni dio svjetske kulture ne predstavljaju samo religije i filozofije nego i umjetnosti. I one spadaju u prostor i vrijeme univerzalnih ljudskih fenomena. Od prvih vremena do danas ljudi se u cijelom svijetu služe umjetničkim formama izražavanja. Umjetnički kod, bilo da je riječ o glazbi, plesu, kazalištu ili filmu, razumije se posvuda u svijetu. Na početku 3. tisućljeća živimo u razdoblju svjetske glazbe i svjetske umjetnosti.

Upravo se književnosti danas kao nikada do sada pridaje važnost u području svjetske kulture, pa time i ulozi spisateljica i spisatelja u njihovim različitim zemljama. Onaj tko govori o „svjetskoj književnosti” u smislu Goethea ili Thomasa Manna, taj upućuje na to – ideal-tipski kazano – da književno samo-izražavanje prelazi granice prostora i vremena, pa time i na mogućnost načelno bezgranične komunikacije. A ne spada li onda na svjetsku kulturu ne samo jedna globalno etička nego također i jedna globalno estetska svijest. Kafka, Hesse i Thomas Mann čitaju se u Južnoj Americi i Australiji, Borges, Garcia Marquez, Vargas Llosa u Aziji, dobitnici Nobelove nagrade za književnost kao što su Nadine Gordimer, iz Južne Afrike, i Wole Soyinka, iz Nigerije, čitaju se ne samo u Africi nego i u Europi. Ne smijemo zaboraviti židovske i muslimanske autorice i autore suvremene književnosti čija djela privlače pozornost posvuda u svijetu: *Amos Oz* i *Philip Roth*, *Nagib Machfus* i *Orhan Pamuk*.

Što bismo mi građani bili bez književnosti, te četvrte snage tumačenja svijeta onkraj religije, politike i ekonomije? Bez umijeća oblikovanja i tumačenja pjesnika? Da njih nema, svijet bi nam bio još samo prostor

prepun lutanja i zbunjenosti, često neproziran, gotovo uvijek izvan kontrole. No, književnost ostaje biti sredstvo humane mogućnosti shvaćanja naspram neshvatljive zbilje koja izmiče mogućnosti tumačenja. Kad je prije nekoliko dana, 13. listopada 2013, Bjeloruskinja Svetlana Aleksijevič pružila poticajno svjedočanstvo o svom pisanju tijekom svog govora u povodu primanja Mirovne nagrade njemačkih knjižara u Frankfurtu, slušao sam kao što dugo nisam. U svojim knjigama oslikava sovjetsko razdoblje od Drugog svjetskog rata do Afganistana i Černobila i u malim i vrlo malim spisima daje glas ljudima koji pripovijedaju – ponekad vičući, ponekad šapćući – o „životu na ruševinama socijalizma”. Ona raskopava tragove gurnute u stranu tijekom marša povijesti, vraćajući im dostojanstvo ljudskog usuda. „U mojim knjigama pripovijeda 'mali čovjek o sebi', veli Svetlana Aleksijevič u Frankfurtu. „Zrno pijeska u povijesti. Njege se nikad nije pitalo, nestao je bez traga, u grob je sa sobom ponio svoje tajne. Idem onima koji nemaju glasa.”

No, onaj tko to danas kao spisatelj ozbiljno uzme u obzir, taj višestruko riskira svoju egzistenciju, ako ne čak i svoj život. „Writers in Prison” može o tome pružiti odgovarajuće pripovijesti, a riječ je o Vijeću, koje je 1960. osnovao Međunarodni PEN čiji je etos od 1921. zapisan u povelji od četiri koncizna pasusa. U njoj je sadržan *temeljni etos suvremenog spisatelja*, koji je na snazi onkraj nacionalnih i kulturnih granica. „Književnost ne poznaje granice”, kaže se na primjer u prvoj točki. „Ona mora ostati zajedničkom vrijednošću među ljudima svim političkim i međunarodnim prevratima unatoč.” Očigledna je sposobnost povezivanja projekta svjetskog etosa sa svijetom poezije i poetike, s fiktivnim nacrtima i teorijskim diskursima pjesnika. Na raspolaganju je obilje materijala. Predradnje su poduzete. Ukazat ću samo na veliku studiju stručnjaka za književnost *Paula Michaela Lützelera*, koja je objavljena 2009: „Građanski rat globalno. Etos čovječanstva i suvremeni roman na njemačkom govornom području” [„Bürgerkrieg global. Menschheitsethos und deutschsprachiger Gegenwartsroman”].

To su tri polja aktivnosti u koja tijekom sljedećih godina treba strpljivo prodrijeti.

1993-2013: 20 godina Deklaracija o svjetskom etosu. Pokušao sam pokazati da se taj tekst mora razumjeti polazeći od njegove povijesne situacije i da nije „prevladan” ili nadomjestiv nekim drugim dokumentom iz svijeta religija u kojem bi se govorilo o konsenzusu različitih religija. Nadaleko i naširoko nije moguće pronaći neki dokument usporedive preciznosti i

supstancijalnosti. Riječ je, kako je to višestruko nacionalno i međunarodno dokazano, o temeljnom i referentnom tekstu, koji sučelice novim izazovima zahtijeva osuvremenjenje. Na osnovi toga projekt svjetskog etosa postojano počiva na temeljima postavljenim dvadeset godina ranije, ali ujedno ostaje – nasreću – „projekt”, baština i zadaća.

Literatura

(redoslijedom kako je navođena)

Ch. Hasselmann, *Die Weltreligionen entdecken ihr gemeinsames Ethos. Der Weg der Weltethosklärung*, Mainz 2002.

K.-J. Kuschel – H.-D. Assman, *Börsen, Banken, Spekulanten. Spiegelungen in der Literatur – Konsequenzen für Ethos, Wirtschaft und Recht*, Gütersloh 2011.

T. Wolfe, *Bonfire of Vanities*, 1987.

(Njemačko izdanje: Fegefeuer der Eitelkeiten), Hamburg 2005.

H. Küng, *Erlebte Menschlichkeit. Erinnerungen*, München/Zürich 2013.

(naročito X. poglavlje)

H. Küng – G. Gebhardt – St. Schlenzog, *Handbuch Weltethos. Eine Vision und ihre Umsetzung*, München/Zürich 2012.

H. Küng – K.-J. Kuschel (Hrsg.), *Erklärung zum Weltethos. Die Deklaration des Parlamentes der Weltreligionen*, München 1993.

G. Steingart, *Die algorithmischen Armleuchter. Ein Gespräch*, u: FAZ, 13. srpnja 2013.

Y. Hofstetter, *Das systematische Risiko der Dummheit*, u: FAZ, 16. listopada 2013.

P. Kirchhof, *Verfassungsnot!*, u: FAZ, 12. srpnja 2013.

H. Köhler, *Die Glaubwürdigkeit der Freiheit*. Berliner Rede 2009.

(Internet Dokumentation Bundespräsidialamt)

H. Küng – K. M. Leisinger – J. Wieland (Hrsg.), *Manifest Globales Wirtschaftsethos. Konsequenzen und Herausforderungen für die Weltwirtschaft*, München 2010.

H.-D. Assmann, *Rede an der Universität Tübingen*, listopad 2013.

S. Leutheusser-Schnarrenberger, *Frontalangriff auf die Freiheit*, u: FAZ, 9. srpanj 2013.

H. Joas, *Glaube als Option*, Freiburg/Br. 2011.

H.-P. Dürr (Hrsg.), *Potsdamer Manifest 2005. Potsdamer Denkschrift 2005*, München 2006.

P. M. Lützeler, *Bürgerkrieg global. Menschheitsethos und deutschsprachiger Gegenwartsroman*, München 2009.

Bibliografski podaci o tekstovima

Hermann Häring, Hans Küng – Nekonformistički mislilac, sistematičar i vizionar: Cjeloviti pogled na njegov stvaralački opus, izvorno objavljeno u: Hermann Häring, *Hans Küng – Querdenker, Systematiker, Visionär: Eine Gesamtsicht seines Œuvres*, u: Karl-Josef Kuschel & Stephan Schlenzog (ur.), *Hans Küng – Eine Nahaufnahme*, Piper, München & Zürich 2008, str. 87-121.

Parlament svjetskih religija, Deklaracija o svjetskom etosu, preuzeta iz: *Erklärung zum Weltethos des Parlaments der Weltreligionen*, u: Hans Küng, *Handbuch Weltethos – Eine Vision und ihre Umsetzung*, Piper, München & Zürich 2012, str. 171-194.

Hans Küng, Što je to svjetski etos?, preuzeto iz: Hans Küng, *Was ist Weltethos?*, u: Hans Küng, *Handbuch Weltethos – Eine Vision und ihre Umsetzung*, str. 19-41.

InterAction Councils, Opća deklaracija o ljudskim dužnostima, preuzeta iz: *Vorschlag des InterAction Councils früherer Staats- und Regierungschefs für eine Allgemeine Erklärung der menschlichen Verantwortlichkeiten*, u: Hans Küng, *Handbuch Weltethos – Eine Vision und ihre Umsetzung*, str. 195-204.

Hans Küng, Ljudska prava i ljudske dužnosti, objavljeno izvorno kao: Hans Küng, *Menschen-Rechte und Menschen-Verantwortlichkeiten*, u: Hans Küng (ur.), *Dokumentation zum Weltethos*, Piper, München & Zürich 2002, str. 139-149.

Manifest globalnog gospodarskog etosa – Posljedice za globalno gospodarstvo, preuzeto iz: *Manifest Globales Wirtschaftsethos – Konsequenzen für globales Wirtschaft*, u: Hans Küng & Klaus M. Lesinger

& Josef Wieland, Manifest Globales Wirtschaftsethos – Konsequenzen und Herausforderungen für die Weltwirtschaft, DTV, München 2010, str. 23-36.

Hans Küng, Globalna gospodarska kriza zahtijeva globalni etos – Manifest za globalni gospodarski etos, izvorno objavljeno kao: Hans Küng, *Die globale Wirtschaftskrise erfordert ein globales Ethos – Manifest für ein Globales Wirtschaftsethos*, u: Hans Küng & Klaus M. Lesinger & Josef Wieland, Manifest Globales Wirtschaftsethos – Konsequenzen und Herausforderungen für die Weltwirtschaft, str. 37-47.

Walter Homolka, Svjetski etos iz židovske perspektive, objavljeno izvorno kao: Walter Homolka, *Weltethos aus jüdischer Sicht*, u: Hans Küng & Karl-Josef Kuschel & Alois Riklin, Die Ringparabel und das Projekt Weltethos, Wallstein, Göttingen 2010, str. 135-142.

Karl-Josef Kuschel, Svjetski etos iz kršćanske perspektive, objavljeno izvorno kao: Karl-Josef Kuschel, *Weltethos aus christlicher Sicht*, u: Hans Küng & Karl-Josef Kuschel & Alois Riklin, Die Ringparabel und das Projekt Weltethos, str. 143-161.

Martin Bauschke, *Svjetski etos s muslimanskog gledišta*, izvorno objavljeno u: Bosna Franciscana, 27(2007), str. 269-276.

Ursula Renz, Svjetski etos iz filozofijske perspektive, izvorno objavljeno kao: Ursula Renz, *Weltethos aus philosophischer Sicht*, u: Hans Küng & Karl-Josef Kuschel & Alois Riklin, Die Ringparabel und das Projekt Weltethos, str. 173-184.

Hans Küng, *Svjetski etos za svjetsku politiku*, preuzeto iz: Status – Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, 14(2010), str. 185-190. [Predavanje izgovoreno 14. svibnja 2009. tijekom Međunarodne konferencije Svjetski etos za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu]

Hans Küng, *Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo*, preuzeto iz: Status – Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, 14(2010), str. 191-

197. [Predavanje izgovoreno 14. svibnja 2009. tijekom Međunarodne konferencije Svjetski etos za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu]

Stephan Schlenso, Svjetski etos kao 'pedagoški projekt', izvorno objavljeno kao: Stephan Schlenso, *Weltethos als 'pädagogisches' Projekt*, u: Hans Küng, *Handbuch Weltethos – Eine Vision und ihre Umsetzung*, str. 119-137.

Martin Bauschke, Zlatno pravilo kao svjetska kulturna baština, izvorno objavljeno kao: Martin Bauschke, *Die Goldene Regel als Weltkulturerbe*, u: *Mut – Forum für Kultur, Politik und Geschichte*, 43(2008)496, str. 85-95.

Günther Gebhardt, *Svjetski etos kao izazov za društveni i međureligijski dijalog*, preuzeto iz: *Vrhbosnensia*, XVI(2012)2, str. 431-445. [Predavanje izgovoreno 11. Svibnja 2012. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu]

Alen Kristić, *Drugi – neočekivana objava božanskoga*, preuzeto iz: *Znakovi vremena*, XVI(2013)59, str. 53-72.

Mato Zovkić, *Odgoj za mir u monoteističkim religijama*, preuzeto iz: *Lađa*, 2(2007) 4, str. 14-27.

Alen Kristić, *Projekt svjetskog etosa – mogući okvir, smjerokaz i sadržaj međureligijskog dijaloga u BiH*, preuzeto iz: *Religijski pogledi – časopis za pitanja religije i ljudskih prava*, IV(2007)6, str. 38-47.

Karl-Josef Kuschel, *1993-2013: 20 godina Deklaracije o svjetskom etosu: Temeljne nakane nekoć – izazovi danas*, preuzeto iz: *Status – Magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, 17(2014), str. 176-187.

Bilješka o uredniku

Alen Kristić (Sarajevo, 1977.) zvanje magistra teologije stekao je po okončanju filozofijsko-teološkog studija na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu. Jedan je od pokretača i urednika izdanja Međunarodnog teološkog časopisa „Concilium” za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, a uz to i jedan od urednika „Statusa – magazina za političku kulturu i pitanja” iz Mostara i lista „Bobovac” iz Vareša.

Do sada je objavio tri knjige, i to: „Religija i moć” (Rabic, Sarajevo 2009), „Graditeljice mira – društveno-politički angažman dobitnica Nobelove nagrade za mir” (TPO Fondacija, Sarajevo 2012) i „Tiranija religijskog – Ogledi o religijskom bezboštvu” (Rabic, Sarajevo 2014).

S njemačkoga je preveo: „Etiku” D. Bonhoeffera („Ex libris/Synopsis, Rijeka/Sarajevo 2009) i „Gnozu i kršćanstvo” Ch. Markschiesa (Ex libris, Rijeka 2013).

Težišta njegovog istraživačkog rada su: mirotvorni potencijal religija, svjetski etos, dijalog kršćanstva i islama, politička teologija, konfiguracija religijskog na ruševinama socijalizma, položaj i uloga žena u sferi religijskog, teologija oslobođenja, postmoderna filozofija kao izazov za kršćansku misao i praksu...

Kao doktorand Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zagrebu, trenutno je gost Instituta za pastoralnu teologiju i psihologiju Univerziteta u Grazu. Polazeći od koncepcija „slabog mišljenja” i s njom usko povezane koncepcije „slabog kršćanstva” postmodernog kršćanskog filozofa G. Vattima, propituje preobrazbe religijskog u postratno-tranzicijskom kontekstu, tragajući danas za novim obličjem hrvatskog katolicizma koje bi, s onu stranu hrvatskog političkog katolicizma, bilo u stanju primjereno odgovoriti postratnim i tranzicijskim traumama kojima su izručena društva nastala raspadom nekadašnje Jugoslavije.

